ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

2021 - №4/1 (53)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

Илмҳои иқтисодӣ
Илмҳои ҳуқуқшиносӣ
Илмҳои сиёсӣ

https://journal.apa.tj

Шуъбаи таҳрир ва
табъу нашр

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ
2021 / №4/1 (53)

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
2021 / №4/1 (53)

Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

Шуъбаи таҳрир ва табъу нашр
Душанбе – 2021

ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

Маҷаллаи илмию сиёсии
Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маҷалла соли 2005 таъсис ёфтааст.
Дар як сол 4 маротиба нашр мешавад.

Маҷаллаи илмии «Идоракунии давлатӣ» дар феҳристи маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11.06.2019 ворид карда шудааст.
Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илмии Россия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Ба таври доимӣ шумораҳои нашршудаи маҷалла дар китобхонаи илмии электронии e-library.ru ворид карда мешавад.
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
ҳамчун васоити ахбори омма ба қайд гирифта шудааст.
Шаҳодатномаи № 012/МҶ-97 аз 03.07.2017

Маҷалла мақолаҳои илмии соҳаҳои зерини илмро барои чоп қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои иқтисодӣ:	08.00.01, 08.00.05, 08.00.10, 08.00.14
Дар соҳаи илмҳои ҳуқуқшиносӣ:	12.00.01, 12.00.02, 12.00.03, 12.00.10, 12.00.14
Дар соҳаи илмҳои сиёсӣ:	23.00.02, 23.00.04, 23.00.06

Суроғаи редаксияи маҷалла:
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе,
кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86, 881-88-80-41
Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com
Сомонаи маҷалла: https://journal.apa.tj

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

© Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯИ МАҶАЛЛА

САРМУҲАРРИР:

Ғафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, ректори Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Комилбек Амид Ёрбек – номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

АЪЗОИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

08.00.00 – Илмҳои иқтисодӣ

Бобоев Олимҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Низомова Туҳфамо Давлатовна – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Ҳамроев Фузайлӣ Маҳмадалиевич –доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ;

Ашуров Ихтиёр Саидович –доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон;

Ҷонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии молиявию иқтисодии Тоҷикистон;

Самандаров Искандар Ҳусейнович – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шотемур.

12.00.00 – Илмҳои ҳуқуқшиносӣ

Раҳмон Озода Эмомалӣ – номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, Роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Давлатов Ҷумъа Муҳаммадалиевич – директори Агентии хизмати давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муртазозода Ҷамшед Сайдалӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, вакили Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Маҷидзода Зоир Ҷурахон – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон;

Раззоқов Баҳодур Ҳаётович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон;

Ибрагимов Солиҷон Ибрагимович – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

23.00.00 – Илмҳои сиёсӣ

Олимов Рашид Қутбиддинович – доктори имлҳои сиёсӣ, профессор, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Муҳаммадзода Парвиз Абдураҳмон – доктори илмҳои сиёсӣ, дотсент, Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Искандаров Акбаршо Искандарович – доктори илмҳои сиёсӣ, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Хидирзода Махфират Умар – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон;

Ҷононов Саидамир – доктори илмҳои фалсафа, профессор, Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат;

Шоисматуллоев Шоназар – доктори илмҳои сотсиологӣ, профессор, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон:

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Научно-политический журнал
Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

Журнал издается с 2005 года.
Выходит, 4 раза в год.

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов и изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 11.06.2019 г.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Изданные выпуски журнала регулярно загружаются в Научную электронную библиотеку e-library.ru в открытом доступе.

Журнал зарегистрирован как средство массовой информации в Министерстве культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 012/МЧ-97 от 03.07.2017 г.

Журнал принимает научные статьи
по следующим научным специальностям:

Экономические науки:	08.00.01, 08.00.05, 08.00.10, 08.00.14
Юридические науки:	12.00.01, 12.00.02, 12.00.03, 12.00.10, 12.00.14
Политические науки:	23.00.02, 23.00.04, 23.00.06

Адрес и контакты редакции журнала:
734003, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86, 881-88-80-41
Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com
Сайт издания: https://journal.apa.tj

ISSN 2664-0651 (Print)
ISSN 2709-8567 (Online)

© Академия государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Гафурзода Абдухалил Давлатали – доктор юридических наук, профессор, ректор Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Комилбек Амид Ёрбек – кандидат политических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

08.00.00 – Экономические науки

Бобоев Олимджон – доктор экономических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Низомова Тухфамо Давлатовна – доктор экономических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Хамроев Фузайли Махмадалиевич –доктор экономических наук, профессор, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими;

Ашуров Ихтиёр Саидович –доктор экономических наук, профессор, Российско-Таджикский (Славянский) университет;

Джонмамадов Шермамад Бекмамадович – доктор экономических наук, профессор, Таджикский государственный финансово-экономический университет;

Самандаров Искандар Хусейнович –доктор экономических наук, профессор, Таджикский аграрный университет имени Ш. Шотемур.

12.00.00 – Юридические науки

Рахмон Озода Эмомали – кандидат юридических наук, доцент, Председатель Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан;

Давлатов Джумъа Мухаммадалиевич – директор Агентства государственной службы при Президенте Республики Таджикистан.

Муртазозода Джамшед Сайдали – доктор юридических наук, профессор, депутат Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан;

Маджидзода Зоир Джурахон – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

Диноршоев Азиз Диноршоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Азизов Убайдулло Абдуллоевич – доктор юридических наук, профессор, Таджикский национальный университет;

Раззоков Баходур Хаётович – доктор юридических наук, профессор, Таджикский государственного университет комерции;

Ибрагимов Солиджон Ибрагимович – доктор юридических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана;

23.00.00 – Политические науки

Алимов Рашид Кутбиддинович - доктор политических наук, профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан;

Мухаммадзода Парвиз Абдурахмон – доктор политических наук, профессор, Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан;

Искандаров Акбаршо Искандарович – доктор политических наук, профессор, Национальная академия наук Таджикистана.

Джононов Саидамир – доктор философских наук, профессор, Институт туризма, предпринимательства и сервиса;

Хидирзода Махфират Умар – доктор философских наук, профессор, Институт философии, политологии и права имени А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана;

Шоисматуллоев Шоназар – доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана:

МУНДАРИҶА

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ

АШУРОВ И.С., РАСУЛОВА Д.Б. РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ГӮСФАНДПАРВАРӢ – ОМИЛИ АСОСИИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДӢ **12**

КОБУЛӢ З.В., ДАВЛАТШОЕВ С.К., НИЁЗОВ Н.А. ТАЪСИРИ ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМ ДАР КӮЛИ САРЕЗ ВА ҲУДУДҲОИ ОН **23**

НИЗОМОВ С.Ф., ҲАЙДАРОВ А.Ҷ. БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ОЯНДАБИНИҲОИ ОН **33**

ДОСТИЕВ Э.А. РУШДИ БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ СОҲАИ БОҒУ ТОКПАРВАРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **39**

ДОСИЕВ М.Н. ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **45**

ҚОДИРОВА Г.Т. ХУСУСИЯТҲОИ БУНЁДИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРИИ ХУРДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **51**

СУЛАЙМОНЗОДА Ш.Ф. РУШДИ БИЗНЕС–ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ **63**

АСЛОНОВ С.М. РЕЙТИНГИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ МУВОФИҚИ САТҲИ ОЗОДИИ ИҚТИСОДӢ **73**

ИСЛОМИДИНЗОДА А.А. РАВИШҲОИ НАЗАРИЯВИИ АРЗЁБИИ ТАЪСИРИ ОЗОДКУНИИ САВДОИ БЕРУНӢ ДАР ДОИРИАИ СУС БА СОХТОРИ ШУҒЛИ СОҲАВӢ **80**

ПУШОВ А.А. САМТҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР КАС-И ТОҶИКИСТОН **91**

АШУРОВ Ф.М., АЛИМАРДОНОВА Ф.Қ. АҲОЛИИ ШУҒЛВАРЗАНДАГОН ДАР ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **98**

МУРОДОВА Ф.Б. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ **104**

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ

ЗОИР Ҷ.М., ЗУХУРЗОДА Ш.Д. СИЁСАТИ ҲУҚУҚИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ҲАМЧУН МАКТАБИ УМУМИҶАҲОНИИ СУЛҲ **111**

АБДУАЛИМЗОДА И.И. ТАШАККУЛИ ҚОНУНГУЗОРИИ МОЛИЯВӢ ДАР ДАВРОНИ ТОИНҚИЛОБӢ (БАЪДИ АСРИ МИЁНА ТО СОЛИ 1917) **125**

ОЛИМЗОДА Д.А. ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНИИ ШАҲРВАНДОН ВА ИЗҲОРИ ИРОДАИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **137**

РАҲИМОВ И.М. ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МУНОСИБАТҲОИ МЕРОСӢ ДАР ДАВРАИ ГУЗАРИШ БА ТАРТИБИ МЕРОСГУЗОРИИ ЗАМОНИ ШӮРАВӢ **143**

ҲАУТОВ Г.М. ТАРТИБИ ХАТМ ВА ХАТМ КАРДАНИ ШАРТНОМАИ ҚАРЗИ

ИСТЕЪМОЛКУНАНДА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **150**

ИЗАТУЛЛОЗОДА П.Н. ТАСНИФИ МАҚОМОТИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН **156**

ЁРОВ А.Д. МУНОСИБАТҲОИ АНДОЗ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАНЗИМИ МАЪМУРӢ-ҲУҚУҚӢ **164**

ИЛМҲОИ СИЁСӢ

ИСКАНДАРОВ Қ., АЛИЗОДА Б.П. ТАКМИЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ **172**

САЙНАКОВ С.П., КОМИЛБЕК А.Ё. БОЗИИ БУЗУРГ: РАҚОБАТИ ГЕОПОЛИТИКИИ БРИТАНИЯ ВА РОССИЯ ДАР ОСИЁИ МИЁНА ВА ТАЪСИРИ ОН БА ТАҚДИРИ ТОҶИКОН **179**

НУРИДДИН П.Р. ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ КАДРҲО ДАР АВРУПО ВА АМРИКО **189**

ҚУВВАТЗОДА С.З. СИЁСАТИ МИНТАҚАВИИ ОБИИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ **199**

ТОҶЕВ Ф.Н. ТАШАББУСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ОИД БА МАСОИЛИ РӮЗМАРАИ ҶАҲОНИ МУОСИР **206**

ДОДИХУДОЕВ Х.А.ОМИЛҲОИ ИДЕОЛОГӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАШКИЛОТҲОИ РАДИКАЛӢ – ЭКСТРЕМИСТӢ **214**

АЗИЗЗОДА Ҳ.Ҷ.УНСУРҲОИ ТАРКИБИИ НИЗОМИ АМНИЯТИ ҲАРБӢ ВА ВАЗИФАҲОИ ОНҲО **224**

ҚУРБОНЗОДА Д.Қ. СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ ЗАМИНАИ ТАШАККУЛИ ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ **233**

МУЛЛОБОТУР М. ПЕШОМАДИ ЭКСТРЕМИЗМИ ДИНӢ ДАР КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ **242**

РАҶАБЗОДА А.Н. ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ТАЛБАК НАЗАРОВ ҲАМЧУН АРБОБИ БАРҶАСТАИ СИЁСӢ ВА ДАВЛАТӢ **250**

ШОДИЕВ К.О. ГЕОПОЛИТИКА ТАВЛИДГАРИ МАРҲАЛАИ НАВ ДАР "СИСТЕМАИ СИЁСИИ ҶАҲОНӢ" **262**

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

АШУРОВ И.С., РАСУЛОВА Д.Б. ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ТЕХНОЛОГИИ ОВЦЕВОДСТВА - КЛЮЧЕВЫЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ **12**

КОБУЛИ З.В., ДАВЛАТШОЕВ С.К., НИЁЗОВ Н.А. ВЛИЯНИЕ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА СОСТОЯНИЕ ТЕРРИТОРИИ САРЕЗСКОГО ОЗЕРА И ЕГО ОКРЕСТНОСТЕЙ **23**

НИЗОМОВ С.Ф., ХАЙДАРОВ А.ДЖ. НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ЕЕ ПЕРСПЕКТИВЫ **33**

ДОСТИЕВ Э.А. РАЗВИТИЕ РЫНКА САДОВО ВИНОГРАДАРЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН **39**

ДОСИЕВ М.Н. ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН **45**

КОДИРОВА Г.Т. ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В СУБЪЕКТАХ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН **51**

СУЛАЙМОНЗОДА Ш.Ф., НУРАЛИЗОДА А.Н. РАЗВИТИЕ БИЗНЕС-УСЛУГ В УСЛОВИИ ПЕРЕХОДА НА ЦИФРОВУЮ ЭКОНОМИКУ И ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО **63**

АСЛОНОВ С.М. РЕЙТИНГ СТРАН СРЕДНЕЙ АЗИИ ПО УРОВНЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ **73**

ИСЛОМИДИНЗОДА А.А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ВЛИЯНИЯ ВНЕШНЕТОРГОВОЙ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ В РАМКАХ ВТО В СТРУКТУРЕ ОТРАСЛЕВОЙ ЗАНЯТОСТИ **80**

ПУШОВ А.А. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ В АПК ТАДЖИКИСТАНА **91**

АШУРОВ Ф.М., АЛИМАРДОНОВА Ф.К. ЗАНЯТОЕ НАСЕЛЕНИЕ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН **98**

МУРОДОВА Ф.Б. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ **104**

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

ЗОИР ДЖ.М., ЗУХУРЗОДА Ш.Д. ПРАВОВАЯ И МИРОТВОРЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ЭМОМАЛИ РАХМОНА КАК ВСЕМИРНАЯ ШКОЛА МИРА **111**

АБДУАЛИМЗОДА И.И. ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ДОРЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД (ПОСЛЕ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ ДО 1917 Г.) **125**

ОЛИМЗОДА Д.А. КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПРАВА ГРАЖДАН И ИХ ВОЛЕИЗЪЯВЛЕНИЕ В СИСТЕМЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН **137**

РАХИМОВ И.М. ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НАСЛЕДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПЕРИОД ПЕРЕХОДА К ПОРЯДКУ НАСЛЕДОВАНИЯ СОВЕТСКИХ ВРЕМЕН **143**

ХАУТОВ Г.М. СУЩЕСТВЕННЫЕ УСЛОВИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН **150**

ИЗАТУЛЛОЗОДА П.Н. КЛАССИФИКАЦИЯ ОРГАНОВ ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН **156**

ЁРОВ А.Д. НАЛОГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ **164**

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

ИСКАНДАРОВ К., АЛИЗОДА Б.П. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В НЕЗАВИСИМОМ ТАДЖИКИСТАНЕ **172**

САЙНАКОВ С.П., КОМИЛБЕК А.Ё. БОЛЬШАЯ ИГРА: ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ СОПЕРНИЧЕСТВО БРИТАНИИ И РОССИИ В СРЕДНЕЙ АЗИИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СУДЬБУ ТАДЖИКОВ **179**

НУРИДДИН П.Р. ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ В ЕВРОПЕ И АМЕРИКЕ **189**

КУВВАТЗОДА С.З. РЕГИОНАЛЬНАЯ ГИДРОПОЛИТИКА СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ **199**

ТОДЖЕВ Ф.Н. ГЛОБАЛЬНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ЭМОМАЛИ РАХМОНА ПО АКТУАЛЬНЫМ ВОПРОСАМ МИРОВОЙ ПОВЕСТКИ ДНЯ **206**

ДОДИХУДОЕВ Х.А. ФАКТОР ИДЕОЛОГИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАДИКАЛЬНО-ЭКСТРЕМИСТКИХ ОРГАНИЗАЦИИ **214**

АЗИЗЗОДА Х.ДЖ. СТРУКТУРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ СИСТЕМЫ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ИХ ЗАДАЧИ **224**

КУРБОНЗОДА Д.К. СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО И ЕГО СВЯЗЬ С СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКОЙ **233**

МУЛЛОБОТУР М. БУДУЩЕЕ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ **242**

РАДЖАБЗОДА А.Н. СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ ТАЛБАКА НАЗАРОВА КАК ВЫСШЕГО ПОЛИТИЧЕСКОГО И ГОСУДАРСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ **250**

ШОДИЕВ К.О. ГЕОПОЛИТИКА-НАЧАЛО НОВОГО ЭТАПА В «ГЛОБАЛЬНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ» **262**

CONTENT

ECONOMIC SCIENCES

ASHUROV I.S., RASULOVA D.B. INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SHEEP FARMING TECHNOLOGY AS THE KEY FACTOR OF INCREASING ECONOMIC EFFICIENCY **12**

KOBULI Z.V., DAVLATSHOYEV S.K., NIEZOV N.A. IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON THE SAREZ LAKE AND ITS NEIGHBORHOOD **23**

NIZOMOV S.F., HAIDAROV A.J. SOME FEATURES OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS FORECASTS **33**

DOSTIEV E.A. DEVELOPMENT OF THE GARDENING AND VITICULTURE MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **39**

DOSIEV M.N. ENVIRONMENTAL BUSINESS ACTIVITY AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **45**

QODIROVA G.T. FEATURES OF ESTABLISHING ACCOUNTING SYSTEM IN SMALL BUSINESSES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **51**

SULAYMONZODA SH.F., NURALIZODA A.N. DEVELOPMENT OF BUSINESS SERVICES IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO THE DIGITAL ECONOMY AND ELECTRONIC GOVERNMENT **63**

ASLONOV S.M. CENTRAL ASIAN COUNTRIES RATING ON THE LEVEL OF ECONOMIC FREEDOM **73**

ISLOMIDINZODA A.A. THEORETICAL APPROACHES TO ASSESSING THE IMPACT OF FOREIGN TRADE LIBERALIZATION IN THE STRUCTURE OF SECTORAL EMPLOYMENT IN THE FRAMEWORK OF THE WTO **80**

PUSHOV A.A. KEY DIRECTIONS OF TO INCREASE THE EFFICIENCY OF USE OF ENERGY RESOURCES IN THE AGROINDUSTRIAL COMPLEX OF TAJIKISTAN **91**

ASHUROV F.M., ALIMARDONOVA F.K. EMPLOYED POPULATION OF THE RURAL AREA OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **98**

MURODOVA F.B. THEORETICAL FOUNDATIONS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY DEVELOPMENT **104**

LEGAL SCIENCES

ZOIR J.M., ZUHURZODA SH.D. LEGAL AND PEACEMAKING POLICY EMOMALI RAHMON AS THE WORLD SCHOOL OF PEACE **111**

ABDUALIMZODA I.I. FORMATION OF FINANCIAL LEGISLATION IN THE PRE-REVOLUTIONARY PERIOD (AFTER THE MIDDLE AGES UNTIL 1917) **125**

OLIMZODA D.A. CONSTITUTIONAL RIGHTS OF CITIZENS AND EXPRESSION OF THEIR WILL IN THE SYSTEM OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **137**

RAHIMOV I.M. LEGAL REGULATION OF HEREDITARY RELATIONS DURING THE TRANSITION TO THE ORDER OF INHERITANCE OF THE SOVIET PERIOD **143**

KHAUTOV G.M. ESSENTIAL CONDITIONS FOR CONSUMER LENDING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **150**

IZATULLOZODA P.N. CLASSIFICATION OF BODIES UNDER THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN **156**

YOROV A.D. TAX RELATIONS AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION **164**

POLITICAL SCIENCES

ISKANDAROV K., ALIZODA B.P. IMPROVEMENT OF SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION AND CIVIL SERVICE IN THE INDEPENDENT TAJIKISTAN **172**

SAYNAKOV S.P., KOMILBEK A.Y. GREAT GAME: GEOPOLITICAL COMPETITION OF BRITAIN AND RUSSIA IN CENTRAL ASIA AND ITS INFLUENCE ON THE FATE OF THE TAJIKS **179**

NURIDDIN P.R. FORMATION OF THE STATE PERSONNEL POLICY IN EUROPE AND AMERICA **189**

QUVATZODA S.Z. REGIONAL HYDROPOLICY OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES **199**

TOJEV F.N. GLOBAL INITIATIVES OF EMOMALY RAHMON ON TOPICAL ISSUES OF THE WORLD AGENDA **206**

DODIKHUDOEV KH.A. THE FACTOR OF IDEOLOGY IN THE ACTIVITIES OF RADICAL EXTREMIST ORGANIZATIONS **214**

AZIZZODA H.J. STRUCTURAL ELEMENTS OF THE MILITARY SECURITY SYSTEM AND THEIR TASKS **224**

KURBONZODA D.K. SOCIAL STATE AND ITS RELATION WITH SOCIAL POLICY **233**

MULLOBOTUR M. THE FUTURE OF RELIGIOUS EXTREMISM IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES **242**

RAJABZODA A.N. FORMATION OF PERSONALITY OF TALBAK NAZAROV AS THE PROMINENT POLITICAL AND STATE FIGURE **250**

SHODIEV K.O. GEOPOLITICS - FOUNDER OF A NEW STAGE IN THE «GLOBAL POLITICAL SYSTEM» **262**

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 636. 33.31

РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ГӮСФАНДПАРВАРӢ – ОМИЛИ АСОСИИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДӢ

АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,
доктори илмҳои иқтисодӣ,
профессори Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе. к. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 905-55-77-88. E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru
РАСУЛОВА ДАВЛАТМО БУРИЕВНА,
омӯзгори кафедраи фаъолияти бонкии
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.
735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш.Бохтар, кӯчаи Айни, 67.
Тел.: (+992) 901-06-09-75. Email: Rasulova_0609@bk.ru

Дар мақола масъалаҳои рушди инноватсионии технологияи гӯсфандпарварӣ ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодии он мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Қайд гардидааст, ки шароити ҷуғрофии Тоҷикистон барои парвариши гӯсфандон дар тамоми давраи сол мусоид мебошад. Мушкилоти асосии соҳаи гӯсфандпарварӣ дар шароити ҳозира сатҳи пасти сармоягузорӣ, норасоии технологияи инноватсионии зоотехнологӣ,дастрасии паст ба хӯрокаи консентратсионидашуда, дар сатҳи паст қарор доштани базаи модии техникии хоҷагиҳои гӯсфандпарварӣ, норасоии мутахассисон ва духтурони ҳайвонот, суст будани бозори фуруши маҳсулоти гӯсфанд, дар сатҳи паст қарор доштани корхонаҳои коркарди маҳсулоти гӯсфандон ва ғайра мебошад.

Самтҳои асосии рушди инноватсионии гӯсфандпарварӣ ин, фарбеҳкунӣ ва хӯронидани интенсивии барраҳои зотӣ, гӯштӣ ва пашмӣ, зиёд намудани саршумори гӯсфандони зоти гӯштӣ, гӯштию пашмӣ, зиёд намудани ҳиссаи гӯсфандони наслдеҳ мебошад.

Афзоиши маҳсулнокии гӯсфандон аз омилҳои зерин вобастагӣ дорад: вазни хоси рама, истеҳсоли маҳсулот аз як гектар замин, таносуби синну соли гӯсфандони наслдеҳ ва сохтори зоти гӯсфандон мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: *чорводорӣ, меъёри хӯрок, рақобат, бозор, ҳавасмандгардонӣ, дастгирии давлатӣ, навоварӣ, истеҳсоли маҳсулот, самаранокӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва технологӣ.*

Таърихан, дар Тоҷикистон гӯсфандпарварӣ дар шароити пасти технологияи нигаҳдорӣ ва парвариш қарор дорад, ҳол он ки шароити ҷуғрофии Тоҷикистон барои рушди гӯсфандпарварӣ мусоид аст, зеро дар тамоми давраи сол чорво асосан дар фазои кушод нигоҳ дошта мешавад. Тобистон чорво ба чарогоҳҳои тобистона, ки дар мавзеи наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ ҷой гирифтаанд ронда мешаванд ва зимистон ба чарогоҳҳои зимистона, ки дар мавзеи даштҳо қарор доранд нигоҳ дошта мешаванд. Норасоии доимии ғизо, шиками нимсери чорво ба истифодаи нисфи потенсиалҳои генетикии он мусоидат мекунад. Бо вуҷуди ин, дар ҷумҳурӣ саршумори гӯсфанд дар ҳолати афзоиш қарор дошта, маҳсулнокии он бошад нисбатан паст мебошад. Сатҳи рушди технологии гӯсфандпарварӣ аз рушди истеҳсоли гӯшт ва пашм вобаста мебошад. Ин дар навбати худ аз дараҷаи сармоягузории соҳа ва технологияи инноватсионии зоотехнологӣ ва иқтисодӣ вобастагӣ дорад.

Мо бо истифода аз адабиётҳои расмии таҷассумкунандаи технологияи парвариши гӯсфандон, самтҳои асосии рушди технологияи гӯсфандпарварӣ дар Тоҷикистонро дар рас. 1. овардем, ки аз чор қисмат иборат аст.

Қисмати аввал, фарбеҳкунӣ ва хӯрондани интенсивии барраҳои зоти пашмӣ ва гӯштию пашмӣ то вазни 45 - 50 кг дар синни 8 - 9 моҳагӣ.

Қисмати дуюм - зиёд намудани саршумори гӯсфандони зоти гӯштӣ, гӯштию пашмӣ то 70 фоиз аз шумораи умумии гӯсфандон.

Қисмати сеюм - ҳамасола то 25 фоизи гӯсфандони наслдиҳандаро то сатҳи вазни миёна расонида ба гӯшт супоридан.

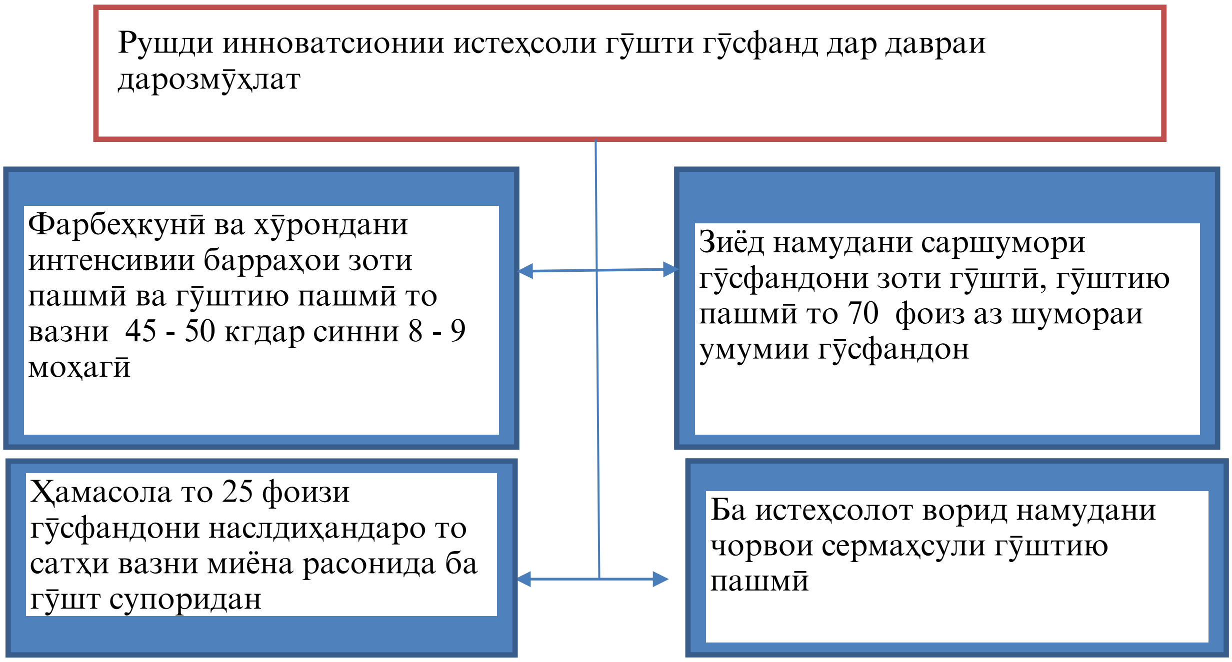

Расми 1. Самтҳои асосии рушди технологияи гӯсфандпарварӣ дар Тоҷикистон [6,с.350].

Қисмати чорум - ба истеҳсолот ворид намудани чорвои сермаҳсули гӯштию пашмӣ.

Бояд изҳор намуд, ки рушди дараҷаи технологияи истеҳсоли гӯшти гӯсфанд бо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва зоотехникии дар ҷадв. 1 оварда шудааст баҳо дода мешавад.

Чуноне, ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвал бармеояд, сатҳи интенсивии рушди технологӣ нисбат ба сатҳи миёна якчанд маротиба фарқ менамояд. Масалан, индекси сатҳи рушди технологии истеҳсоли гӯшти гӯсфанд нисбат ба сатҳи миёна 2,05 баробар, вазнафзункунии шабонарӯзаи вазни зиндаи чорвои дар бонӣ буда 28,6 фоиз, вазнафзункунии солонаи 1 сар гӯсфанд 51,1%, хароҷоти хӯрока ба 1 сент. вазнафзункнии чорвои дар бонӣ буда 28,2 % кам, хароҷоти меҳнат ба 1 сент. масулот 31 одам/соат кам, ҳиссаи гӯшт аз вазни чорвои кушта 7 банди фоизи зиёд ва даромаднокии истеҳсоли гӯшти гӯсфанд аз 35% болост.

Тибки баҳои ҳолати кунунӣ ваояндабинии рушди технологии истеҳсоли гӯшти гӯсфанд дар қатори истифода аз индекси сатҳи рушди технологии истеҳсоли гӯшти гӯсфанд, бояд дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва зоотехнологӣ низ ҳисоб карда шавад.

Ҷадвали 1.- Нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ ва зоотехникии рушди дараҷаи технологияи истеҳсоли гӯшти гӯсфанд

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Сатҳи рушди технологӣ				
	паст	миёна	мӯътадил	баланд	интенсивӣ
Индекси сатҳи рушди технологии истеҳсоли гӯшти гӯсфанд	то 1	1.1-2,0	2,1-3,0	3,1-4,0	Аз 4,1 боло
Вазнафзункунии шабонарӯзаи вазни зиндаи чорвои дар бонӣ буда, г/сар	то 120	121-140	141-160	161-180	Аз 180 боло
Вазнафзункунии солонаи 1 сар гӯсфанд, кг/сол	то 47	48-56	57-63	64-70	Аз 71 боло
Хароҷоти хӯрока ба 1 сент. вазнафзункнии чорвои дар бонӣ буда, сент/воҳ. хӯрока	то 11	10,9-0,0	9,9-9,0	8,9-8,0	Аз 7,9 кам
Хароҷоти меҳнат ба 1 сент. масулот, одам-соат	то 41	40-31	30-21	20-10	Аз 10 поён
Ҳиссаи гӯшт аз вазни чорвои кушта, %	то 43	44-45	46-47	48-49	Аз 50 боло
Даромаднокии истеҳсоли гӯшти гӯсфанд, %	-	10-15	20-25	30-35	Аз 35 боло

Сарчашма: [6,с.230]

Самаранокии иқтисодии меҳнат ва дигар захираҳоро метавон нишондиҳандаҳои зерин:

❖ вазнафзункунии шабонарӯзаи вазни зиндаи чорвои дар бонӣ буда, г/сар; вазнафзункунии солонаи 1 сар гӯсфанд, кг/сол;

❖ хароҷоти хӯрока ба 1 сент. вазнафзункнии чорвои дар бонӣ буда, сент/воҳ. хӯрока;

❖ хароҷоти меҳнат ба 1 сент. маҳсулот, одам - соат; ҳиссаи гӯшт аз вазни чорвои кушта, %;

❖ даромаднокии истеҳсоли гӯшти гӯсфанд, % баҳо дод.

Баҳои рушди технологии истеҳсоли пашми гӯсфанд дар қатори истифодаи индекс истифодаи дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва зоотехнологиро тақозо менамояд, ки дар ҷадв. 2. оварда шудаанл.

Ҷадвали 2.- Нишондиҳандаҳои асосии иқтисодӣ ва зоотехникии рушди дараҷаи технологияи истеҳсоли пашм

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Сатҳи рушди технологӣ				
	паст	миёна	мӯътадил	баланд	интенсивӣ
Индекси сатҳи рушди технологии истеҳсоли пашм	то 3	3,1-6,0	6,1-9,0	9,1-12,0	Аз12,0 боло
Истеҳсоли солонаи пашм аз 1 сар гӯсфанд, кг/сол	то 2	2,1-3,0	3,1-4,0	4,1-5,0	Аз 5,0 боло
Хароҷоти хӯрока ба 1 сент.	аз 10	10,0-9,1	9,0-8,1	8,0-7,1	Аз 7,0 кам

пашм, сент/воҳ. хӯрока	боло				
Хароҷоти меҳнат ба 1 сент. пашм, одам - соат	Аз70 боло	69-50	49-40	39-30	Аз 30 поён
Даромаднокии истеҳсоли гӯшти гӯсфанд, %	-	-	+5	+10	+15

Сарчашма: [6,с.122]

Ҳисоби индекси сатҳи рушди технологии истеҳсоли пашм дар хоҷагиҳои кишоварзӣ, ноҳия, минтақа ва ҷумҳурӣ бо истифода аз формулаи зерин ҳисоб карда мешавад.

$$I(\text{УТР.о}) = (I(\text{УТР.Гх}4)\text{УВг} + (I(\text{УТР.Пх}1{,}3)\text{ХУВп} \qquad (3)$$

Дар ин ҷо: $I(\text{УТР.о})$ индекси рушди сатҳи технологии гӯшт ва пашм, балл, УВг ва УВп - ҳиссаи истеҳсоли гӯшт ва пашм аз ҳамаи хароҷотҳои гӯсфандпарварӣ, %; 4,0 - 1,3 - зариби мутобиқи индекси сатҳи рушди технологии гӯшт ва пашм нисбат интекси умумии технологии гӯсфандпарварӣ.

Тибқи дастурҳои Технологияи пешрафта ва инноватсионӣ дар рамаҳои гӯштӣ - пашмӣ ва пашмии гӯсфадпарварӣ нишондиҳандаҳои зерини баланд бардоштани самаранокӣ баҳо дода мешаванд;

1. Равияи кроссбредӣ дар гӯсфандпарварӣ; дурагакунии гӯсфандони зотҳои пашмӣ бо гӯсфандони равияи гӯштӣ - пашмӣ.
2. Зиёд кардани мӯҳлати парвариши гӯсфандон дар ҷарогоҳҳо (то 200 - 240 рӯз), бо назардошти сарфи камтарини зироатҳои ғалладона.
3. Рондани саривақтии гӯсфандон ба чарогоҳҳои табиӣ ва сунъӣ.
4. Фарбеҳкунии гӯсфандони аз таъмири пода зиёдатӣ (то вазни 45 - 50 кг дар сину соли 8 - 9 моҳа) ва гӯсфандони аз пода бароварда.
5. Ба таври максималӣ истифода бурдани партовҳои истеҳсолӣ ва саноати маҳсулотҳои кишоварзӣ.
6. Селексияи зотҳои нави аз ҷиҳати технологӣ сермаҳсули гӯсфандони маҳаллии равияҳои гӯштӣ, гӯштию пашмӣ, ки ба шароити табии мамлакат мутобиқ мебошанд.
7. Истифодаи технологияи ахтакунии барраҳои нар, ки қобилияти вазнафзишашон зиёд шуда, ҳамчун бордоркунанда истифода намешаванд
8. Технологияи нигоҳдории гӯсфандон дар фасли зимистон дар чойҳои мувофиқ.

Тибқи таҳқиқоти илмӣ ба мо муясар гашт, ки омилҳои боздорандаи зерини рушди истеҳсоли гӯшт ва пашмро муайян намоем:

1. Саршумори ками гӯсфандони молӣ ва зотӣ ва сатҳи пасти маҳсулнокии он.
2. Ҳиссаи хурди зотҳои гӯштӣ, гӯштию пашмӣ дар сохтори пода.
3. Истифодаи технологияи кӯҳнаи хӯрокдиҳӣ ва нигоҳубини гӯсфандон.
4. Ҳиссаи начандон баланди гӯшти гӯсфанд дар сохтори коркарди саноатии гӯшт.
5. Рушди сусти истеҳсоли хӯроки чорво, ки дар пояи пасти технология истеҳсол карда мешавад.
6. Рушди ба талабот номувофиқи селексияи зотҳои нави гӯсфандон, ки ба рушди истеҳсоли гӯшт ва пашм нигаронида шудааст.

Яке аз меъёрҳои муҳиме, ки ба афзоиши маҳсулнокии гӯсфандон таъсир мерасонанд, вазни хоси рама буда метавонад. Вазни хоси рама барои корхонаҳои гусфандпарварӣ омили муҳим аст, зеро дар аксари ҳолатҳо он маҳсулнокии соҳаро муайян мекунад. Вазни хоси рама ё сохтори он дар баъзе гурӯҳҳои синну сол ва ҷинси чорво, алалхусус модагӯсфандон, вобастагии мустақим ба ҳадафҳои инфиродии

парвариши гӯсфандон, ки барои минтақаҳои муайяни парвариш муқаррар карда шудаанд, хидмат мекунанд.

Афзоиши истеҳсоли маҳсулоти гӯсфанд ба ҳисоби як гектар майдони замин на танҳо ба шумораи ҳайвоноти маҳсулнок, балки ба сохтори галла, гурӯҳҳои мушаххаси синну сол ва ҷинс вобаста аст. Гурӯҳҳои мушаххаси синну сол ва ҷинси ҳайвонот дар фаъолияти сохтани маҳсулоти соҳавӣ гуногун амал мекунанд, бо суръатбахшии афзоиш, ҷамъоварӣ ва баргардонидани маблағҳо фарқ мекунанд ва аз рӯи талаботҳои инфиродии табиӣ ва иқтисодӣ натиҷаҳои нобаробари иқтисодӣ ба бор меоранд. Таносуби оқилонаи гурӯҳҳои синну сол ва ҷинси ҳайвонот минтақае хоҳад буд, ки ба татбиқи аз ҷиҳати иқтисодӣ фоидабахши тамоми равишҳои дигари такмил додани ташкилот дар маҷмӯъ мусоидат мекунад. Таносуби назарраси модагӯсфандон меъёри муҳими беҳтар кардани соҳа мебошад. Ин афзоиши босуръати ҳайвонот ва табиист, ки рушди пашм ва гӯшти гӯсфанд, инчунин гардиши рама ва такмил додани сохтори зоти онро таъмин мекунад. Амалияи хоҷагиҳои гусфандпарвариро ҳанӯз дар солҳои сиюм истифода бурда, бисёр олимон ҳиссаи мешҳоро дар рама аз 65 то 75% тавсия дода буданд. Ба ақидаи А.И.Николаев, «вобаста ба самти парвариши гӯсфандон аз рӯи хусусияти маҳсулнокии он ва равияи истеҳсолӣ: тиҷоратӣ ё зотпарварӣ, вазни нисбии гӯсфандон гуногун аст” [8,с.232].

Хоҷагии зотпарварӣ метавонад шумораи зиёди мешҳо дошта бошад, то ки на танҳо барои таъмири рамаи худ, балки барои фурӯхтан ба хоҷагиҳои дигар насл тавлид кунад. Барои зиёд кардани саршумори гӯсфандоне, ки ҳамасола барои гӯшт фурӯхта мешаванд, масъалаи вазни хоси рама дар парвариши гӯсфандони зудраси гӯштпашмро ҳал карда, шумораи мешҳоро дар он то ба 70 – 75 % расонидан лозим аст. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо маҳсулнокии гӯшти ҳайвонот баланд бардошта мешавад, балки арзиши гӯшт низ хеле арзон карда шавад, зеро бо ин талабот оид ба нигоҳубини чорво дар фасли зимистон, вақте ки шумораи гӯсфандон дар корхона зиёд карда мешавад, хароҷоти зиёдатиро ба бор меоварад.

Дар парвариши воқеии гӯсфандон истифодаи як сохтори оқилонаи рама нақши муҳим дорад, ки ҳалли он бояд ҳамчун самаранокии истифодаи гурӯҳҳои гуногуни ҷинсӣ ва синнии гӯсфандон дар доираи як рама, ки ба даромаднокии соҳа таъсир мерасонанд, муайян карда шаванд [10, с. 270].

Яке аз омилҳои рушди инноватсионии ташкили истеҳсолот дар соҳаи гӯсфандпарварӣ усулҳои хӯрокдиҳӣ, меъёри хӯрокдиҳӣ, ратсион, талабот ба хӯрока ва иловаҳо ба тавозуни хӯрока ба ҳисоб меравад.

Дар ҷадв. 3. меъёри хӯрокдиҳии баррачаҳои зоти гӯштию пашмӣ барои як сар дар як шабонарӯз нишон дода шудааст.

Ҷадвали 3. – Меъёри хӯрокдиҳии барачаҳои зоти гӯштию пашмӣ барои як сар дар як шабонарӯз

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Синну сол, моҳ					
	2	4	6	8	11	15
	Вазни бадан, кг					
	24	38	50	60	70	80
	Вазнафзункунии шабонарӯзӣ, г					
	250	200	180	130	110	80

ЭКЕ	1,1	1,2	1,4	1,6	1,7	1,75
Воҳиди хӯрока	1,0	и	1,25	1,45	1,60	1,70
Моддаи хушк, кг	0,95	1,15	1,30	1,55	1,75	1,90
Протеини хом, г	165	195	215	230	245	250
Протеини ҳазмшуда, г	130	140	145	155	160	165
Лизин, г	10,6	14.3	15,5	14,3	16,0	20
Метионинсистин, г	6,2	8,4	12,8	11,6	12,6	14,0
Крахмал, г	85	150	220	370	400	475
Намак, г	5	6	8	9	10	12
Калсий,г	5,7	6,0	6,8	8,1	9,1	9,5
Фосфор, г	3,8	4,0	4,8	5,3	5,9	6.3
Сурма, г	3,2	3,4	4,2	4,6	4,7	5,3
Магний, г	0.7	0,8	0,9	1,0	1,1	1,2
Оҳан, мг	45	50	55	60	70	75
Мис, мг	9,0	10	11	12	12,5	13,5
Синк, мг	36	40	45	50	55	60
Кобалт, мг	0,45	0,46	0,51	0,55	0,57	0,60
Марганетс, мг	45	50	58	62	70	75
Иод, мг	0,36	0,40	0,42	0,43	0,44	0,45
Каротин, мг	9	9	9	10	11	12
Витамин Д, МЕ	400	500	500	680	750	800

Сарчашма: [6,с.200]

Тибқи харитаи технологӣ меъёри хӯрокдиҳӣ бо назардошти сину сол, вазни бадан, вазнафзункунии шабонарӯзӣ тартиб дода мешавад.

Риояи меъёрҳои овардашуда ба самаранокии истеҳсолот таъсири бевосита мерасонад. Дараҷаи нокофии ғизои чорво фоидаи сармоягузориро коҳиш медиҳад. Давраи нигоҳдорӣ ва фарбеҳшавӣ 2 ё 2,5 маротиба меафзояд, хароҷот афзуда ҳосилнокии меҳнат кам мешавад. Аз сабаби ғизои нокофии гӯсфандон, меҳнат, маблағҳои истеҳсолӣ ва инчунин худи ғизо фоидаовар нестанд. Аз ин рӯ, барои истифодаи оқилонаи нерӯи ғизоӣ, маблағ ва меҳнати одамон, давлатҳои рушдкарда дараҷаи ғизои ҳайвонотро баланд мебардоранд ва аз маҳсулнокии имконпазири онҳо ба таври оптималӣ истифода мебаранд. Ин барои иҷрои талаботи баланд бардоштани даромаднокии чорводорӣ, алахусус соҳаи гӯсфандпарварӣ, заминаи асосӣ мебошад.

Шодиев Б.С., чунин мешуморад, ки “Барои ҳалли ин масъалаҳои муҳим дар Тоҷикистон чорабиниҳои махсус коркард шуда, дар мувофиқа бо хоҷагиҳои ҷумҳурӣ ва вилоят корҳои мақсаднок на танҳо дар васеъ намудани истеҳсоли хӯрока, балки боланд бардоштани сифат бо роҳи васеъ дар амал татбиқ намудани шаклҳои пешрафта ва тараққӣ кардани истеҳсолот, тайёр ва нигоҳ доштани хӯрока дар асоси истифодаи технологияи пешрафта ва муосири хӯроктайёркунии техникӣ мебошад”. [11,с. 162].

Барои рушди инноватсионии рушди гӯсфандпарварӣ таъмини талаботи солонаи гӯсфандон бо моддаҳои ғизоӣ дар мадди аввал меистад. Дар ҷадв. 4. талаботи солонаи гӯсфандон бо моддаҳои ғизоӣ нишон дода шудааст. Талабот вобаста ба зотҳои пашмӣ ва пашмию - гӯштӣ, зотҳои гӯштию пашмӣ, зотҳои қароқулӣ оварда шудаанд.

Ҷадвали 4. –Талаботи солонаи гӯсфандон бо моддаҳои ғизоӣ

Зотҳо ва гурӯҳи чорво	ЭКЕ	Воҳ. хӯрока	Протеин, кг	
			хом	ҳазмш

				аванда
Зотҳои пашмӣ ва пашмӣ - гӯштӣ:				
Модагӯсфандон	578	480	74,3	46,7
Барраҳои соли гузашта	452	380	63,4	38,5
Барраҳои соли ҷорӣ	225	190	33,2	23
Ба ҳисоби миёна ба як сар дар аввали сол	662	558	89,8	57,2
Зотҳои гӯштию пашмӣ:				
Модагӯсфандон	546	460	60,7	36,8
Барраҳои соли гузашта	450	384	60,7	38,6
Барраҳои соли ҷорӣ	260	235	41,6	29
Ба ҳисоби миёна ба як сар дар аввали сол	700	602	89,8	57,8
Зотҳои қарокулӣ:				
Модагӯсфандон	557	439	69,9	43
Барраҳои соли гузашта	452	362	53,4	35,3
Барраҳои соли ҷорӣ	205	170	26,1	18,8
Ба ҳисоби миёна ба як сар дар аввали сол	558	467	72,8	46,3

Сарчашма: [6,с.350]

Чуноне, ки дар ҷадвал омадааст, тибқи муайян намудани талабот сохтори пода: модагӯсфандон, барраҳои соли гузашта, барраҳои соли ҷорӣ ва ба ҳисоби миёна ба як сар дар аввали сол баҳисоб гирифта мешавад.

Омили дигари рушди инноватсионии ташкили истеҳсолот дар гӯсфандпарварӣ таъмин намудани меъёри равшании табиӣ ва сунъӣ дар оғилхонаҳои нигоҳдории гӯсфандон аст (ҷадв. 5).

Ҷадвали 5- Меъёри равшании табиӣ ва сунъӣ дар оғилхонаҳои нигоҳдории гӯсфандон

Иморатҳо	Меъёри равшании табиӣ		Равшании сунъӣ дар оғилхонаҳо
	Бо воҳиди КЕО, %	Нисбати майдони терезаҳо ба майдони оғилхона, м^2	
Иморат барои нигаҳдории модагӯсфандон, барраҳо	0,5	1:20	30-50
Гармхонаҳо бо шӯъбаҳои таваллуд	0,8	1:15	50-100
Майдон барои пашмтарошӣ	1,0	1:10	150-200

Сарчашма: [6,с.450]

Тибқи меъёҳои тавсияшуда иморат барои нигаҳдории модагӯсфандон, барраҳо бо равшании 0,5 % КЕО ва ҳаҷми терезаҳо 1 ба 20 м^2 , гармхонаҳо бо шӯъбаҳои таваллуд ба 0,8% ё 1:15, майдон барои пашмтарошӣ ба 1,0 % КЕО ё 1:10 баробар бошад.

Дигар омиле, ки ба рушди инноватсионии ташкили истеҳсолот дар гӯсфандпарварӣ таъсир мерасонад таъмини меъёрҳои микроклиматии оғилхонаҳо мебошад, ки дар ҷадв. 6. оварда шудаанд.

Ҷадвали 6- Меъёрҳои микроклимати оғилхонаҳо

Нишондиҳан- Даҳо	Иморат барои нигаҳдории модагӯсфандон, барраҳо	Гармхонаҳо бо шӯъбаҳои таваллуд	Сехи нигоҳдории бараҳои сағерамонда	Майдон барои бордокунии сунъӣ
Дамои ҳаво, °С	3-6	5-10	10-15	13-17
Намнокии нисбӣ, %	80	70	70	75
Ҳавоивазшавӣ, $м^3$/с, ба 1 сар, зимистон	15	15	10	15
Дар давраи гузариш	25	30	20	25
Тобистон	45	50	30	45
Вазидани шамол, м/с: зимистон	0,5	0,2	0,2	0,5
Дар давраи гузариш	0,5	0,3	0,2	0,5
Тобистон	0,8	0,5	0,3	0,8
Меъёри иҷозатшудаи газҳо: : углекислого газа, %	0,3	0,25	0,2	0,3
Аммиак, мг/л	0,02	0,01	0,01	0,01
Сероводород, мг/л	0,01	0,01	0,01	0,01
Меъёри иҷозашудаи ифлосӣ, ҳаз. микроб дар 1 $м^3$	то 30	то 20	то 20	то 20

Сарчашма: [6,с.400]

Тибқи талабот микроклимати оғилхонаҳо бояд ба меъёрҳои овардашуда мувофиқ бошанд. Масалан дамои ҳаво дар иморат барои нигаҳдории модагӯсфандон, барраҳо 3 - 6 °С, намнокии нисбӣ 80 %, ҳавоивазшавӣ дар зимистон 15 $м^3$/с, ба 1 сар, дар тобистон 45 $м^3$/с, ба 1 сар, меъёри иҷозатшудаи газҳо: : углекислотӣ 0,3 %, меъёри иҷозашудаи ифлосӣ то 30 ҳаз. микроб дар 1 $м^3$ муайян када шудааст. Чунин меъёрҳо барои гармхонаҳо бо шӯъбаҳои таваллуд ва майдон барои бордокунии сунъӣ муайян карда шудааст, ки бевосита ба маҳсулнокии чорво таъсир мерасонад.

Ҳамин тавр, таҳқиқот нишон дод, ки яке аз самтҳои асосии ташкили самараноки гӯсфандпарварӣ рушди инноватсионии ташкили он ба ҳисоб меравад, ки муҳимтаринаш инҳоянд:

1. Дар шароити маҳдуд будани захираҳои замин ҷустуҷуи роҳҳои нави ташкили самаранок истифодабарии заҳираҳо расидааст. Ба ин захираҳои маҳдуд дар соҳаи гӯсфандпарварӣ зотҳои дорои маҳсулнокии баланд, сохтори мукаммали пода, сифати хӯрока, тартиби истеҳсол ва хӯрокдиҳии гӯсфандон, ратсиони шабонарӯзаи хӯрока, фарбеҳкунии чорво, коркарди саноатии маҳсулот, истифодаи самараноки энергия, сузишворӣ ва равғанҳои молиданӣ ва ғ. мебошад.

2. Рушди инноватсионии истеҳсоли гӯшти гӯсфандро тавассути фарбеҳкунӣ ва хӯрондани интенсивии барраҳои зоти пашмӣ ва гӯштию пашмӣ то вазни 45 - 50 кг дар синни 8 - 9 моҳагӣ, ҳамасола то 25 % - и гӯсфандони наслдиҳандаро то сатҳи вазни миёна расонида ба гӯшт супоридан, зиёд намудани саршумори гӯсфандони зоти гӯштӣ,

гӯштию пашмӣ то 70 % аз шумораи умумии гӯсфандон, ба истеҳсолот ворид намудани чорвои сермаҳсули гӯштию пашмӣ таъмин намудан мумкин аст

3. Бо истифода аз усулҳои математикӣ баҳои муқоисавии ҳолати муосир ваояндабинии технологияи гӯсфандпарварӣ мо аз индекси рушди технологӣ дар истеҳсоли гӯшт, пашм истифода бурдем, ки таносуби вазнафзункунии гӯсфандон ва таваллуди барраҳо барои 1 сар гӯсфанди маҳсулдеҳ ба хароҷоти меҳнат ба 1 сент маҳсулот, бо нишондиҳандаи балл ҳисоб карда мешавад. Бо ин роҳ омилҳои боздорандаи рушди истеҳсоли гӯшт ва пашм муайян карда шуданд

4. Муайян карда шуд, ки яке аз меъёрҳои муҳиме, ки ба афзоиши маҳсулнокии гӯсфандон таъсир мерасонанд, вазни хоси рама буда метавонад. Вазни хоси рама барои корхонаҳои гусфандпарварӣ омили муҳим аст, зеро дар аксари ҳолатҳо он маҳсулнокии соҳаро муайян мекунад. Вазни хоси рама ё сохтори он дар баъзе гурӯҳҳои синну сол ва ҷинси чорво, алахусус модагӯсфандон, вобастагии мустақим ба ҳадафҳои инфиродии парвариши гӯсфандон, ки барои минтақаҳои муайяни парвариш муқаррар карда шудаанд, хидмат мекунанд. Сохтори оптималии пода муайян карда шудааст.

5. Омилҳои асосии рушди инноватсионии технологияи гӯсфандпарварӣ аз меъёри хӯрокдиҳии чорво, таъмини талаботи солонаи гӯсфандон бо моддаҳои ғизоӣ, таъмин намудани меъёри равшании табиӣ ва сунъӣ дар оғилхонаҳои нигоҳдории гӯсфандон таъмини меъёрҳои микроклимати оғилхонаҳо, баланд бардоштани ҳавасмандии моддии чорводорон бо назардошти меъёрҳои сарфи меҳнат барои гӯсфандони ҳамаи синну сол, истифодаи самараноки нерӯи барқ, сӯзишворӣ ва равғанҳои молиданӣ дар ҷараёни истеҳсолот мебошад.

6. Барои таъмини рушди инноватсионӣ таъмини шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ метавонад дар баъзе талаботҳои иқлимӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва ғайра самараноктар бошад. Истифодаи намудҳои паҳншудатарини тиҷорат, ки дар он ташкил карда шудаанд асоси кооператсия ва иттиҳодияҳои агросаноатии истеҳсолӣ дар парвариши гӯсфандон ташкили кооперативҳои кишоварзӣ, ассотсиатсияҳо дар сатҳи ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва ғайра мебошад. Намуди ҳамгироии гусфандпарварон барои таъмин намудани робитаҳои комилан нав дар фурӯши маҳсулоте, ки бо меҳнати мураккаби чӯпон ба даст оварда шудааст хоҳад буд.

Адабиёт

1. Абалкин Л.И. и др. Проблемы социалистического расширенного производства и совершенствования хозяйственного механизма. – М; Мысль, 1982. – 237с.
2. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа. – М; Финансы и статистика, 1981. – 262с.,
3. Григорьев Н., Решетинский К. Экономическая эффективность общественного производства / Ж. Вопросы экономики, 1974, №3,
4. Добровинский Б. Экономическая эффективность: критерии и показатели/ Ж. Мировая экономика и международные отношения, 1971, №10,
5. Интенсификация производства / Учеб. пособие. – М; Профиздат, 1987, 248с.
6. Инновационное технологическое развитие животноводства. Методические и нормативно-справочные материалы/Колл. Авторов.- Ростов н/д: ЗАО «Ростизлат», 2011.-608с.
7. Интенсификация производства продукции овцеводства. //Тр. ВНИИ овцеводства и козоводства - Ставрополь, 1986. -107 с.
8. Николаев, А.И. Овцеводство: учебник / А.И. Николаев. М.-Колос, 1995. - 232с.

9. Никонов А.А., Теребиленко Н.Б. Методические рекомендации по размещению, специализации сельскохозяйственного производства и обоснованию животноводческих комплексов в колхозах и совхозах Ставропольского края, - Ставрополь, 1971. -96с.
10. Система овцеводства Ставропольского края - Ставрополь: кн.изд-во,1989. - 270с.
11. Шодиев Б.С. Рушди устувори соҳаи чорводорӣ дар вилояти Хатлон. Душанбе- «Эр-граф» 2017. 162с.
12. Эффективность рациональной системы ведения хозяйства в совхозе «Ставропольский» /Савон И.М. Демченко А.С. и др.-Ставрополь, 1971. -12с.

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ТЕХНОЛОГИИ ОВЦЕВОДСТВА - КЛЮЧЕВЫЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

АШУРОВ ИХТИЁР САИДОВИЧ,
доктор экономических наук,
профессор Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
Республика Таджикистан, г. Душанбе. ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 905-55-77-88. E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru
РАСУЛОВА ДАВЛАТМО БУРИЕВНА,
преподаватель кафедры банковского дела
Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава,
Республика Таджикистан, Хатлонская область, 735140, г. Бохтар, улица Айни, 67
Тел.: (+992) 901-06-09-75. E-mail: Rasulova_0609@bk.ru

В статье анализируются вопросы инновационного развития технологии овцеводства и повышения ее экономической эффективности. Было отмечено, что географические условия Таджикистана круглогодично благоприятны для овцеводства. Основными проблемами овцеводства в нынешней ситуации являются низкий уровень инвестиций, отсутствие инновационных зоотехнологических технологий, низкий доступ к концентрированным кормовым продуктам, низкий уровень материально-технической базы овцеводческих хозяйств, нехватка специалистов и ветеринаров, слабый рынок продажи овцеводческих продуктов, низкий уровень предприятий переработки овцеводческих продуктов и так далее. Основными направлениями инновационного развития овцеводства являются: откорм и интенсивное кормление чистопородных ягнят, ягнят мясных и шерстяных пород, увеличение поголовья овец мясных, мясных и шерстяных пород, увеличение доли плодовитых овец.

Повышение продуктивности овец зависит от следующих факторов, в том числе: удельного веса стада, производительности на гектар земли, соотношение возраста плодовитых овец и структуры породы овец.

Ключевые слова: *животноводство, норма кормления, конкуренсия, рынок, мотивация, государственная поддержка, инновация, производство продукции, эффективность, экономический, организационно–технологический.*

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF SHEEP FARMING TECHNOLOGY AS THE KEY FACTOR OF INCREASING ECONOMIC EFFICIENCY

ASHUROV IKHTIYOR SAIDOVICH,
Doctor in Economics,
Professor at the Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan.
Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 905-55-77-88, E-mail: ikhtiyor.ashurov@inbox.ru
RASULOVA DAVLATMO BURIEVNA,
Lecturer of the Banking Activity Department of
Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav.
Republic of Tajikistan, Khatlon region, 735140, Bokhtar city, 67, Aini str.,
Phone: (+992) 901-06-09-75. E-mail: Rasulova_0609@bk.ru

The article analyzes the issues of innovative development of sheep farming technology and increasing its economic efficiency. It was noted that the geographical conditions of Tajikistan are favorable for year-round sheep farming. The main problems of sheep farming in the current situation are the low level of investment, the lack of innovative zootechnological technologies, low access to concentrated feed products, low access to concentrated feed products, low level of material and technical base of sheep breeding farms, lack of specialists and veterinarians, weak market for sheep products, low level of sheep processing enterprises, etc. The main directions of innovative development of sheep farming are: fattening and intensive feeding of purebred lambs, lambs of meat and wool breeds, increase the livestock of meat breed sheep, and meat and wool breeds sheep, increase the share of fertile sheep.

The increase of the productivity of sheep depends on the following factors, including: the specific gravity of the flock, productivity per hectare of land, the ratio of the age of the fertile sheep and the structure of the sheep breed.

Key words: *animal husbandry, feed ration, competition, market, motivation, state support, innovation, production, efficiency, economic, organizational and technological.*

УДК:501 (575.3)

ВЛИЯНИЕ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА СОСТОЯНИЕ ТЕРРИТОРИИ САРЕЗСКОГО ОЗЕРА И ЕГО ОКРЕСТНОСТЕЙ

КОБУЛИ ЗАЙНОЛОБИДИН ВАЛИ,
доктор технических наук, профессор, чл.-корр.
Национальной академии наук Таджикистана,
заведующий лабораторией водных ресурсов и
гидрофизических процессов Института водных проблем,
гидроэнергетики и экологии
Национальной академии наук Таджикистана.
ДАВЛАТШОЕВ САЛОМАТ КАНОАТШОЕВИЧ,
кандидат технических наук, зав. лабораторией энергетики,
ресурсо- и энергосбережения Института водных проблем,
гидроэнергетики и экологии Национальной академии наук Таджикистана.
734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, 33.
Тел.:(+992) 919-60-40-41. E-mail: salomatda@list.ru
НИЁЗОВ НИЁЗ АЁЗОВИЧ,
соискатель кафедры социального, культурного обслуживания
и туризма Таджикского государственного педагогического
университета им. Садриддина Айни.
734003, г. Душанбе, проспект Рудаки 121.
Тел.: (+992) 934-48-19-30.

В статье рассматриваются проблемы влияния климатических изменений на Сарезское озеро и его окрестности. Авторы отмечают, что в последнее время отмечается большой интерес к исследованию причин изменения климата. Это связано, прежде всего, с влиянием изменения климатических условий на деятельность различных отраслей экономики. С другой стороны, хозяйственная деятельность человека, достигая громадных масштабов, оказывает огромное влияние на погоду, климат и окружающую среду в целом. Таким образом, общее потепление в период 1930-1940гг., в целом, не оказало влияние на изменение климата в республике. Определено, что в Таджикистане в то время, температура в среднем была на 1-1,5°С ниже, чем обычно.

Ключевые слова: *Таджикистан, Сарезское озеро, климат, природа, катастрофа, температура, тепло.*

В последнее время отмечается большой интерес к исследованию причин изменения климата. Это связано, прежде всего, с влиянием изменения климатических условий на деятельность различных отраслей экономики. С другой стороны хозяйственная деятельность человека, достигая громадных масштабов, оказывает огромное влияние на погоду, климат и окружающую среду в целом.

Изменение глобального климата есть совокупность его региональных изменений различных временных и пространственных масштабов.

Среди многих аспектов изучения глобальных изменений природной среды и климата, особое место занимает проблема региональных проявлений этих глобальных изменений. Очевидно, что глобальные изменения, будь то изменение климата или же загрязнение окружающей среды, с одной стороны будут по-разному проявляться и иметь различные экологические, социальные и экономические последствия в различных природных - экологических зонах или же в разных регионах. С другой стороны, политика регионального развития должна определяться с учетом глобальных изменений климата и окружающей среды в целом [5].

В начавшихся в 60-е годы, а затем в 90-е годы в странах СНГ исследованиях современного потепления, основное внимание было уделено методам прогнозирования, в основу которой были положены закономерности изменения климата в прошлом. Из серии многочисленных работ по Центральной Азии, наибольший интерес представляет работа В.Г. Коновалова, где разработана методика пространственно - временной экстраполяции месячных сумм осадков. Согласно проведенным исследованиям, высокие темпы и признаки глобального потепления больше всего проявились в конце XX и начале XXI века. В этот период, согласно проведенным наблюдениям, резко увеличилась скорость схода ледников и ледяных щитов Антарктиды и Гренландии с образованием особо крупных айсбергов, по площади превосходящих небольшие страны Европы. Площадь ледяного щита Северно-Ледовитого океана, по данным спутниковых наблюдений, сократилась на 10%. Быстро развивающееся глобальное потепление, по мнению многих ученных, отнюдь не благо, оно грозит человечеству многими бедами. Согласно некоторым расчетам, Гольфстрим может ослабеть и отодвинуться от берегов Европы, что приведет к превращению мягкого европейского климата в резко континентальный с очень жарким летом и холодными зимами [6].

Таджикистану не угрожает затопление мировым океаном, республика также не относится к таким территориям, как северные широты России, где вечная мерзлота практически выступает на дневную поверхность и где даже незначительное умеренное потепление на 1,5-2,0°С угрожает фундаментам зданий и сооружений, т.е. крупными техногенными авариями. Это, безусловно, неблагоприятные последствия потепления.

Территория Таджикистана, в силу своей вертикальной зональности (от 7 км до 0,3 км над уровнем моря), охватывает климатические пояса от арктического до сухих субтропиков. Можно предположить, что и здесь влияние потепления климата будет неоднозначным, как по содержанию, так и по степени воздействия на экосистему. Например, сокращение оледенения вызовет уменьшение объемов речного стока, а в альпийской зоне смягчение климата будет способствовать улучшению пастбищного животноводства, в среднегорной зоне умеренное изменение климата не вызовет серьезных экологических последствий, но в наиболее пониженной части территории произойдет еще большая юридизация климата [5].

Уменьшение водных ресурсов отрицательно скажется на всем Центрально - азиатском регионе.

На рис. 1 показано колебание и тенденция количества атмосферных осадков в странах бассейна реки Амударьи (страны Центрально-Азиатского региона (ЦАР).

Рис. 1. Количество осадков по странам ЦАР, мм

В целом, изменение природных условий и сокращение водных ресурсов, прежде всего, скажутся на наиболее уязвимых отраслях экономики, таких, как сельское хозяйство, энергетика, а, следовательно, и на наших жизненных условиях, на жизни будущих поколений.

В связи с этим для предотвращения экологической угрозы в условиях горной зоны Таджикистана, необходимо прогнозировать возможные последствия изменения природных условий, чтобы заранее приступить к разработке адаптационных мер по смягчению неблагоприятных последствий потепления климата. Например, необходимо перейти на более водно - сберегающие технологии в производстве, сельском хозяйстве, разработать методы экологической защиты поверхностных и подземных водных источников, защиты почв от эрозии, создать новые, более теплостойкие сорта зерновых и других кормовых растений и т.д.

Одной из основных целей таких прогнозов и исследований в будущем является определение влияния глобального и регионального изменения климата на социально-экономическую и политическую обстановку в мире. Как мы знаем из истории, в неурожайные, засушливые годы, и чаще всего в длительные экстремальные периоды в климатическом отношении, возникают социально-экономические обострения, межэтнические конфликты, войны. Кроме того, конкретная хозяйственная оценка влияния климатических изменений на эколого-ресурсный потенциал очень актуальна для практической, экономической, финансовой, социальной деятельности общества. В связи с этим строгая научная постановка проблем и разработка общих принципов исследования природно-климатических изменений и их влияние на экономику представляются особенно важными, так как от надежности результатов исследований зависят обоснованность дорогостоящих хозяйственных решений перспективного назначения, социально - демографическая политика, т.е. зависит, экономическая, экологическая, политическая безопасность народов и государств в общем. Очень важны и общественные аспекты исследований, такие как, например,

информированность общества о влиянии глобальных и региональных изменений природной среды и климата на социально-экономическую сферу [5].

Применительно к рассматриваемым проблемам на территории горных стран, и Таджикистана в частности, исследования крайне осложняются, во-первых, значительной вертикальной зональностью, определяющей разнообразие климатических условий, а во-вторых, неравномерным распределением природных ресурсов, средств производства и производительных сил. Следует также учитывать, что сами по себе климатические прогнозы не могут быть непосредственно использованы в социально-экономических планах без прогнозов изменения запасов природных ресурсов, выраженных через конкретные экономические показатели, которые и будут главными критериями реального использования научных исследований по проблемам изменения климата в практических целях.

Особую важность проблема опустынивания приобретает в условиях высокогорий. В этом регионе формировались самые своеобразные ландшафты: субтропические и альпийские, вечных снегов и высокогорных пустынь, где долинные пространства сменяются острыми вершинами. Эти ландшафты в сочетании с антропогенными воздействиями весьма ускоряют процесс опустынивания горных и высокогорных экосистем.

В настоящее время около 85% пастбищных угодий в горных экосистемах имеют очень низкую продуктивность, поэтому рентабельность животноводства снижается, а уровень опустынивания растет.

Годовая сумма осадков составляет всего 100-120 мм, а продолжительность вегетационного периода составляет всего 60-80 дней. Восточный Памир занимает обширную высокогорную пустыню площадью 38 тыс. км, где орошаемая часть её территории составляет более 1400 га [4].

Памир имеет своеобразные природные особенности и его горные экосистемы отличаются от других горных экосистем республики в возможностях хозяйственной деятельности. Посевы сельскохозяйственных культур размещены на малоконтурных землях, на конусах выноса с уклоном от 5 до 30°.

По данным Памирского биологического института им. Х. Юсуфбекова Национальной академии наук Таджикистана, более 60% территории пастбищных угодий Памира расположены на высотах свыше 3000 м. и эти категории земель являются наиболее уязвимыми для водной и ветровой эрозии почвы, они в большей степени легче подвергаются опустыниванию даже при незначительных антропогенных нагрузках.

По данным земельного фонда, сельскохозяйственные угодья в горных экосистемах Памира составляют всего 13%, а более 86% территории региона относятся к землям, не используемым в сельском хозяйстве. Основные площади этих земель составляют скалы, ледники, снежники, нагромождения камней, щебня, почти лишенные почвенного покрова, крутые склоны, озера и реки [1].

Интенсивное нерациональное использование пастбищ в горных условиях приводит к ряду отрицательных последствий, т.е. опустыниванию. Например, интенсивное использование лесов и пастбищ в качестве зимних, а иногда и летних пастбищ, скот полностью уничтожает лесную подстилку, многолетнюю травянистую растительность, однолетних эфемероидов, которые появляются в декабре - апреле месяцах, и сеянцев, что препятствует возобновлению лесов и травянистой

растительности, а в результате эрозии склоны горных хребтов становятся более гофрированными [2, 3].

Исследования показали, что в настоящее время на Памире высокогорные экосистемы антропогенных ландшафтов в наибольшей степени подвержены процессам опустынивания.

По оценкам специалистов Памирского биологического института НАНТ из 534,0 тыс. га выгонов и пастбищ Восточного Памира в зоне антропогенных ландшафтов находятся 204,5 тыс. га или 38%. Пастбищные массивы долины реки Оксу площадью 72,3 тыс. га, Аличурской долины - площадью 17,4 тыс. га, котловины озера Каракуль - площадью 41,7 тыс. га, долины Рангкуль – площадью 74,0 тыс. га испытывают наибольшую антропогенную нагрузку.

По официальным данным под лесными насаждениями на Памире занято 2,3 тыс. га. Они в основном, расположены вдоль рек Гунта, Шахдарья, Язгуляма, Ванча, Пянджа и их боковых притоков. В настоящее время, в результате бесконтрольной вырубки лесных массивов, густота древостоя по поймам рек Шахдарьи и Гунта сократилась в среднем на 45%. Значительный урон понесли ивовые, тополевые и облепиховые рощи указанных долин, а также лесные массивы Абхарва в Ишкашимском районе. За это время площадь облепихи в Западном Памире сократилось почти на 50% по сравнению с уровнем 1991 года. Массовой вырубке подвергались такие ценные виды лекарственных растений как шиповник, солодка, мята восточная и т.д. В результате массовой вырубки практически на грани исчезновения находятся скудные лесные массивы Памира, оголились прибережные площади вдоль рек и их боковых притоков. Это и способствует значительному ускорению темпов роста эрозии почв и опустыниванию экосистем. Такое отношение местного населения к экосистемам больше всего связано с фактором бедности, что они не в состоянии покупать дорогостоящие виды топлива (уголь, мазут, керосин) [1].

Результаты опустынивания гор оказались трагическими, хотя население и местные власти еще не до конца осознали эту трагичность. Она находит свое выражение в потеплении горного климата и преждевременного таяния снежников и ледников, в учащении селевых и снежных потоков и роста их разрушительного потенциала, в сужении площадей под сельскохозяйственными угодьями и горными пастбищами, в ухудшении структуры потребления горцев и роста социальных конфликтов в горах [7].

Основными причинами столь драматических изменений в горных экосистемах являлись:

- ускорение темпов естественного прироста населения и вследствие этого увеличение численности населения в расчете на единицу площади горных территорий. За период с 1913 по 2013 гг. население, проживающее на территории современного Таджикистана увеличилась с 1034,4 тыс. до 8100,0 тыс. чел. или в 7,83 раза. При этом общая площадь территории страны, где 93,0% составляют горы, не изменилась. Последняя цифра является свидетельством без максимального нарастания антропогенного давления на горную среду;

- ускоренное развитие шелководства и скотоводства в горах. Развитие шелководства требовало поддержание тепла (30-35°C), в помещениях, где выращивались шелковичные черви. Для обогрева помещений в горных районах использовались дрова, которые вырубались в близлежащих горных лесах. Кроме того, шелковые черви образовывали коконы на специальном растении, которое росло на

горных склонах. Для древесного топлива использовали арчу – дерево, которое растет очень медленно;

В связи с вышеизложенным в Таджикистане, необходимо разработать долгосрочную программу восстановления зеленого покрова гор, которая включала бы нижеследующие мероприятия:

- проведение долговременной и устойчивой демографической политики, предполагающей снижение антропогенного давления на природные ресурсы горных районов. Такая политика должна включать в себя планирование семьи, регулирование размеров поселений в зависимости от уровней зависимости зеленого покрова гор, развитие инфраструктуры с целью предотвращения эрозии почв [2];

- повышение экологического сознания горцев путем доведения до каждого из них опасностей, вытекающих от опустынивания гор. Такую работу местные школы могут развернуть среди населения. В частности учителя географии и биологии средних сельских школ смогли бы играть определённую роль в выполнении такой работы.

Наибольшие изменения климата, в частности, в температурном режиме имели место в районах, пострадавших от вмешательства человека в окружающую среду: урбанизация, освоение земель, строительство водохранилищ и т.д.

Таким образом, общее потепление в 1930-40-е годы, в целом, не оказали влияние на изменение климата в республике. В последующее десятилетие наблюдений в Таджикистане в то время, температура в среднем была на 1-1,5°С ниже, чем обычно.

В свете того факта, что заметные изменения стали наблюдаться в климате с 1960 года, и что всеобъемлющие метеорологические наблюдения были проведены в Таджикистане и в этот период, это резюме рассматривает каждый аспект ежегодной и сезонной температуры воздуха для этого время.

В период 1961-1990гг., наблюдалось увеличение на 0,7-1,2^{0}С в среднегодовой температуре воздуха в долинах Таджикистана. В меньшей степени рост температуры произошел в горных и высокогорных районах (на 0,1-0,7°С), и только в горах Центрального Таджикистана, Рушане и нижнем течении реки Зеравшан было небольшое понижение температуры на 0,1-0,3°С. Для подтверждения этого, в табл. 1 показано изменение градиента температуры воздуха в зависимости от высоты в некоторых речных бассейнах Таджикистана.

Таблица 1

Изменения температуры в зависимости от высоты в некоторых речных бассейнах Таджикистана

Нижняя метеостанция, м (н.у.м)	Верхняя метеостанция, м (н.у.м.)	Градиент температуры на каждые 100 м
Бассейн реки Зерафшан		
Сангистон, 1520 Мадрушкет, 2250	Мадрушкет, 2250 Дехавз, 2560	0,60 1,00
Бассейн реки Кафирниган		
Душанбе, 830 Гушарьи, 1360	Гушарьи, 1360 Анзоб, 3370	0,56 0,60
Бассейн реки Вахш		
Рашт, 1320 Альтинмазар, 2780	Альтинмазар, 2780 Федченко, 4169	0,51 0,73
Бассейн реки Пяндж		

Дарвоз, 1280	Рохарв, 1280	0,70
Ирхт, 3300	Хобурабат, 3350	0,71

В течении периода 1961-1990гг. самым теплым годом был 1971, когда средняя годовая температура воздуха повсеместно превышала норму на 0,7-0,8°С. Следующий 1972 год был самым холодным в этот период, когда отрицательное отклонение температуры было на 2 из долины в предгорных зонах 1,2-3,4 ниже чем обычно.

Среди самых холодных периодов можно отметить период 1964-1969гг., где средняя температура была ниже средних многолетних значений на 0.2-0,9°С в долине и предгорных районах (на юге 1,1°С и в Худжанде). В горах и больших высотах, снижение в среднем на 0.3-1,1°С, а в Восточном Памире до 0.1-3,4°С .

Самый теплый период был отмечен в период 1977-1984гг. и в низменных районах до 1990-х. Температура в это время превышала нормы на 0,6-1,6°С. За исследуемый период наибольшее повышение температуры наблюдается в весенне-зимний сезон, на 0,6 °С в долинах, и на 0,7^{0}С в горах. В весенне-летний период повышение температуры воздуха по всей республике в среднем в пределах 0.1-0.4^{0}С.

Температура весной в Таджикистане, в целом, имеет тенденцию к увеличению в низинах, горных и высокогорных районах на 0,2-0,7 °С. В ряде предгорных районах орошаемых долин, а также частично на Памире наблюдается снижение температуры на 0,1-0,7 °С.

С 1990-х годов, программа и объем метеорологических наблюдений в Таджикистане значительно уменьшились. Тем не менее, имеющиеся данные позволяют утверждать о том, что 1990-е годы, по всей видимости, стали самыми теплыми в истории инструментальных наблюдений в Таджикистане, в частности, в 1997 году и в 2001 году были зарегистрированы рекордные максимальные значения температуры.

На рис. 2 и 3 приведены графики изменения температуры и осадков по гидрометереологической станции Ирхт.

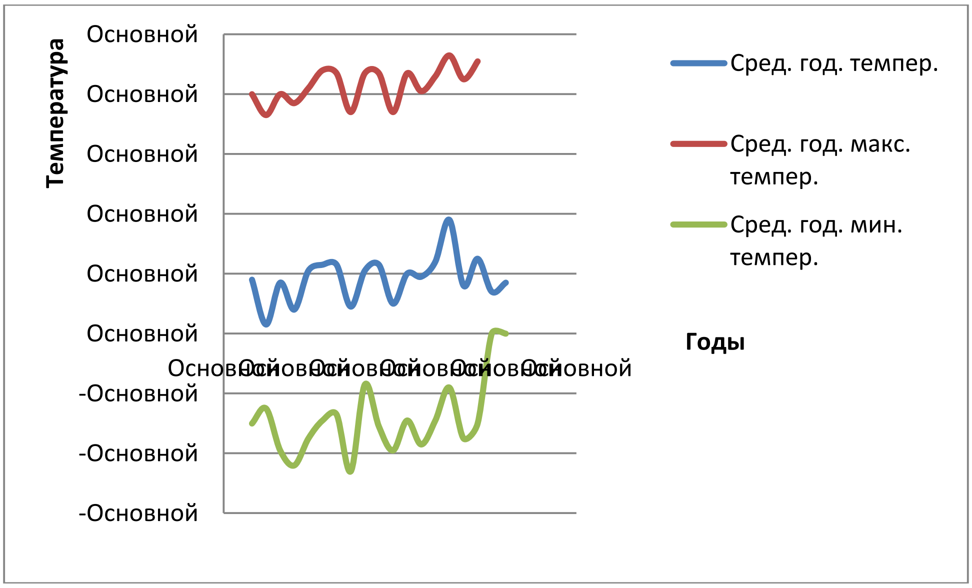

Рис. 2. График изменения температуры по ГМС Ирхт.

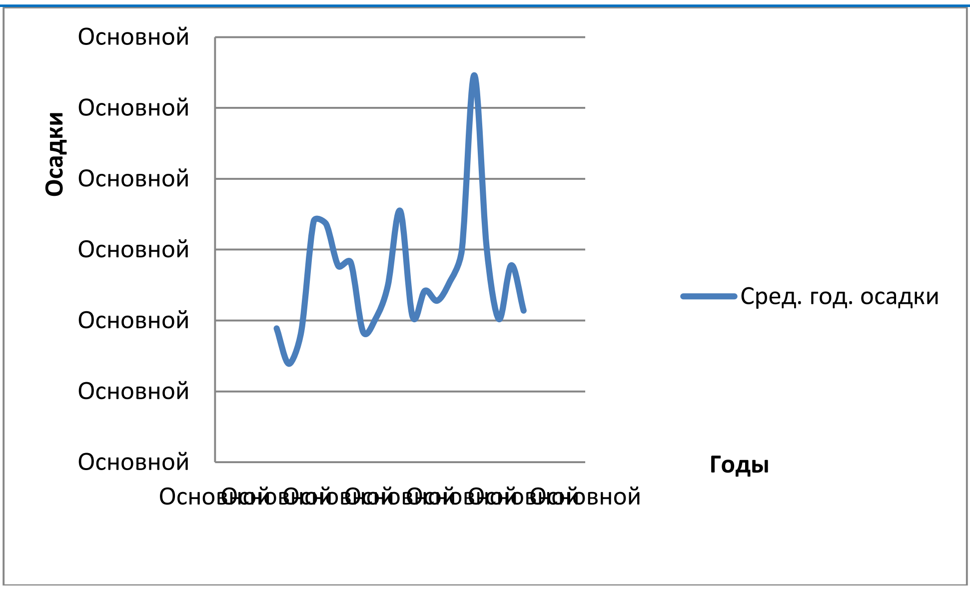

Рис. 3. График изменения осадков по ГМС Ирхт.

Вывод. При изучении изменения климата в высокогорьях Восточного Памира в окрестностях Сарезского озера воздействовала засуха. Засуха наблюдались в 1995, 1997, 2005, 2007 годах. Эти годы были без осадков и испарения были большие. В период 2010-2011гг. наблюдался самый низкий уровень осадков, самое высокое значение температуры и сильная засуха. Указанные данные за десять лет получены от ГМС – Ирхт Сарезского озера.

Литература

1. Акназаров О.А, Мельничков Д.Г. Экотуризм на Памире проблемы и перспективы. -Душанбе, 2014. –С.101-104.

2. Баранов П.А. Памир и его земледельческое освоение. –М., 1940. –С.23.

3. Баротов Р.Б. Горы открывают свои тайны. -Душанбе, Ирфон. 1981. –С.30-40.

4. Глазовская Т.Г., Трошкина Е.С. Влияние глобального изменения климата на лавинный режим на территории бывшего Советского Союза. –М. МГИ, №84, 1998. –С. 88-91.

5. Логинов В.Ф. Глобальные региональные изменения климата причин и следствия. –Минск, 2008. –С.13.

6. Семёнов В.А. Климатические особенности изменения стока реки с ледниковые питание на Памире-Алайе МГИ № 97. –М., 1999. –С.50-54.

7. Глобальные изменения климата Земли: причины, последствия. [Электронный ресурс] URL: https://www.syl.ru/article/293976/ globalnyieizmeneniya-klimata-zemli-prichinyi-posledstviya.

ТАЪСИРИ ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМ ДАР КӮЛИ САРЕЗ ВА ҲУДУДҲОИ ОН

КОБУЛӢ ЗАЙНОЛОБИДИН ВАЛӢ,
доктори илмҳои техникӣ, профессор,
аъзои вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
мудири озмоишгоҳи захираҳои обӣ ва равандҳои гидрофизикии
Институти масъалаҳои об, гидроэнергетика ва экологияи
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

ДАВЛАТШОЕВ САЛОМАТ КАНОАТШОЕВИЧ,
номзади илмҳои техникӣ, мудири озмоишгоҳи энергетика,
захира ва энергиясарфанамоии Институти масъалаҳои об,
гидроэнергетика ва экологияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Тел.: (+ 992) 919-60-40-41. E-mail: salomatda@list.ru
НИЁЗОВ НИЁЗ АЁЗОВИЧ,
унвонҷуи кафедраи иҷтимоӣ, хизматрасонии маданӣ ва саёҳии
Донишгоҳи давлатии педагогии Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни
734003, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.
Тел.: (+992) 934-48-19-30.

Дар мақола проблемаи таъсиррасонии тағйирёбии иқлим дар Кӯли Сарез ва ҳудудҳои он дида мешавад. Муаллиф қайд мекунад, ки дар давраҳои охир ба таҳқиқкунии сабабҳои тағйирёбии иқлим аҳамияти бузург дода истодаанд.Ин пеш аз ҳама бо таъсиррасонии шароитҳои тағйирёбии иқлим дар фаъолияти соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт алоқамандии зич дорад. Аз тарафи дигар фаъолияти хоҷагидории инсон, ба дастоварии масштабҳои калон, ба обу ҳаво, иқлим ва муҳити атроф дар умум таъсири бузург мерасонад.

Ҳамин тавр, гармшавии умумӣ дар солҳои 1930-40 дар умум, тағйирёбии иқлими ба ҷумҳурӣ таъсир нарасонд. Дар даҳсолаҳои охир мушоҳидаҳо дар Тоҷикистони ҳамон замона, ҳарорати миёна ба 1-1,5°С чун пештара паст буд.

Калидвожаҳо: *Тоҷикистан, кӯли Сарез, иқлим, табиат, фалокат, ҳарорат, гармӣ.*

IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON THE SAREZ LAKE AND ITS NEIGHBORHOOD

KOBULI ZAYNOLOBIDIN VALI,
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan,
Head of Water Resources and Hydro physical
Processes Laboratory of the Institute of Water Problems,
Hydropower and Ecology of the
National Academy of Sciences of Tajikistan.
DAVLATSHOYEV SALOMAT KANOATSHOYEVICH,
Candidate of Technical Sciences, Head of Energy,
Resource and Energy Saving Laboratory of the Institute of
Water Problems, Hydropower and Ecology of the
National Academy of Sciences of Tajikistan.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33. Rudaki Ave.
Phone: (+ 992) 919-60-40-41. E-mail: salomatda@list.ru
NIEZOV NIEZ AEZOVICH,
applicant of Social, Cultural Services and
Tourism Department of Tajik
State Pedagogical University named after Sadriddin Aini/
734003, Dushanbe, 121. Rudaki Ave,
Phone: + 992934481930

The article discusses the problems of the impact of climate change on Sarez Lake and its neighborhood. The authors note that in recent periods there has been great interest in studying the causes of climate change. This is particularly due to the influence of changes in climatic conditions on the activities of various sectors of the economy. On the other hand, human economic activities,

reaching enormous scales, have a huge impact on the weather, climate and the environment as a whole.

Thus, the general warming in the 1930s and 40s, in general, did not affect the climate change in the republic. According to the studies of the recent decade in Tajikistan at that time, the temperature was on average 1-1.5 ° C lower than usual.

Key words: *Tajikistan, Sarez Lake, climate, nature, disaster, temperature, heat.*

УДК: 314.8+314.9 (575.3)

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН И ЕЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

НИЗОМОВ САМАРИДДИН ФАХРИЕВИЧ,
доктор экономических наук, зав. кафедрой
экономического анализа и аудита Таджикского национального университета,
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Рудаки 17.
Тел.: (+992) 904-49-04-25. E-mail: samaridin@mail.ru
ХАЙДАРОВ АЛИШЕР ДЖУРАБОЕВИЧ,
доктор экономических наук,
старший преподаватель кафедры статистики
Таджикского национального университета.
734025, Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Тел.: (+992) 937-30-50-20. E-mail: alisher_khaydarov@yahoo.com

В работе в основном рассматриваются социальные особенности демографических событий, которые могут влиять на экономику Республики Таджикистан. Рост производительности экономики и рост численности населения или потребителей экономических благ имеет различные тенденции. Совокупность потребителей экономических благ имеет изменчивый характер, тогда как производство экономических благ в свою очередь имеет статичный характер, то есть тип производства благ не меняется длительное время.

Для экономики вопрос определения количества потребителей является ключевым, так как он дает возможность рассчитать показатель эффективности использования существующих ресурсов. Демографические тенденции: снижение рождаемости и смертности, интенсивность миграционной подвижности населения меняет возрастно-половую структуру населения, то есть потребителей. Возрастно-половая структура населения, то есть численность детей и молодежи, населения трудоспособного возраста и пожилого поколения являются потребителями и в одно время создателями экономических благ. И для его эффективного управления необходима адекватная социальная политика, которая может снизить давление на экономику и в тоже время выступать инструментом для прогрессивного развития экономики.

Современное состояние регулирования социально-экономическими процессами требует учитывать демографическую составляющую, которая в перспективе меняется независимо от состояния экономики. Тенденция сокращения рождаемости и увеличение численности населения пожилого возраста требует принятия адекватной социальной стратегии.

Ключевые слова: *демография, население, социальная политика, рождаемость, процесс старения населения, социальная стратегия*

В Республике Таджикистан за годы независимости, с 1991 по настоящее время (без учета гражданской войны) наблюдается прогрессивный демографический переход, который вызвал к жизни новые стихийные процессы (социального, экономического, политического и др. характера).

В связи с этим мы считаем, что процессы социального значения в нашей республике, требуют неотложного формирования принципиально адекватной по структуре социальной политики. Эта необходимость возникает из-за резкого изменения дифференциации доходов среди населения, вследствие которого сокращение бедности населения стала приоритетной задачей для решения, а вследствие изменения демографического поведения населения нашей республики,

происходит падение рождаемости и начинается процесс старения населения и многое др.

Ряд современных ученых считают, что одним из наиболее важных вопросов в экономике для современного мира – это разработка конкретных моделей совершенствования во всех отраслях экономики [1, 75]. Следует учесть, что предполагаемая социальная политика не может ориентироваться на краткосрочные задачи, она должна определять стратегические направления, которые, естественно, могут подвергаться тактическим корректировкам, но в целом она должна быть цельной, разумной, рациональной, эффективной и иметь инновационный характер.

Инновационность предполагает, не отрицая традиционность, то есть сохраняет то, что уже достигнуто в социальной сфере и предлагает это тем, кто нуждается в социальном вмешательстве в соответствии требуемым условиям и нуждам. Инновационность — это то, что политика должна адаптировать социальные структуры к происходящим изменениям.

При формировании социальной стратегии и политики особое значение приобретает политический аспект социальной защиты. По мнению многих ученых «любые мероприятия по социальной поддержке и меры социальной помощи должны планироваться так, чтобы оказывать поддержку политической линии, способствовать правительственному курсу на осуществление реформ, а не ослаблять или дискредитировать его» [2, 64-70].

Мы считаем, что принципиальное значение имеют формы социальной политики, тогда как принципы могут быть использованы традиционного типа, так как они доказали, что могут обеспечивать социальную безопасность государства.

С момента обретения независимости в нашей республике принят достаточно широкий круг нормативно-правовых актов, обеспечивающих права всего населения. Это нормативно-правовые акты общего характера, содержащие нормы, гарантирующие права и интересы всего населения и пожилых людей, в частности. К числу основных актов следует отнести Конституцию Республики Таджикистан, принятую в 1994 году, которая послужила базой для принятия других законодательных актов этой сферы: законы «О пенсионном обеспечении граждан Республики Таджикистан» [3,92], «О пенсионном обеспечении военнослужащих» [4,24], «О социальном обслуживании» [5,547] и «О ветеранах» [6,18]. Анализируя имеющуюся базу социальной политики РТ, можно констатировать следующее: все меры направлены на обеспечение социальной помощи уязвимым слоям населения: детям, пожилому населению, малоимущим семьям, инвалидам и т.д.

Однако, при анализе вышеприведенных нормативно-правовых актов Республики Таджикистан было выявлено, что не определены понятия «пожилые» или «пожилой возраст».

А также Закон устанавливает минимальный размер пенсии по старости (по возрасту) и за выслугу лет в размере не менее минимальной заработной платы. Пенсии по старости (по возрасту) и за выслугу лет, назначенные в минимальном размере, увеличиваются за каждый полный год общего трудового стажа сверх 25 лет мужчинам и 20 лет женщинам на 1 процент от минимальной пенсии.

При этом размер пенсии по старости (по возрасту) и за выслугу лет не может превышать 75 процентов заработка, а лицам, имеющим непрерывный трудовой стаж на одном предприятии, учреждении, организации или в одной системе - 25 лет у мужчин и 20 лет у женщин, не может превышать 80 процентов заработка.

Минимальный размер пенсии по возрасту участникам Великой Отечественной войны и приравненным к ним лицам устанавливается в размере 2,5 размеров минимальной пенсии по возрасту.

Эти условия и нормы по социальному обеспечению населения в условиях рыночных отношений, нестабильности мировой экономики и темпов инфляции усиливают социальную напряженность страны. Например, тем обстоятельством, что разница между начисляемой пенсией для лиц, которые вышли раньше и теми, которые выходят ныне увеличивается год от года. Одни получают пенсию начисленная из заработной платы, которая была, скажем 10 лет тому назад (100 сомон), а другие исходя из нынешней заработной платы скажем 500 сомон. Разница в получаемой пенсии среди пожилых людей очевидна.

При такой ситуации, когда год от года будет увеличиваться количество пожилого населения в нашей республике, будет становиться актуальным вопрос социального характера и общественного поведения, и в конечном итоге из-за этих проблем усиливается степень ослабления социальной безопасности.

Важным критерием устойчивости социальной безопасности выступает долголетие человека; уровень жизни пожилых людей без социальной исключенности, т.к. низкая продолжительность жизни и ее низкое качество является свидетельством об опасном состоянии социальной напряженности.

В связи с этим, в социальной политике государства основное место должно быть уделено качественному долголетию человека и уровню его жизни.

Качественное долголетие – это важный индикатор уровня социальной безопасности государства.

По нашему мнению, понятие «качественное долголетие» необходимо конкретизировать согласно условию ее применения. Дело в том, что “цель жизни в обществе — не государство и не рынок, а сама жизнь, творческая реализация личности” и именно ей “государство и рынок призваны служить”. И для формирования этой службы необходимо охарактеризовать ее форму служения, которая должна быть очевидна для каждого: молодого поколения, населения среднего возраста и конечно же пожилым. Ряд исследователей отмечают, что «при разработке программ необходимо, прежде всего выработать теоретически обоснованные принципы и положения, использование которых позволит учесть характер взаимосвязи социально-экономического развития» [7, 238]. Для Таджикистана при процессе демократизации общества особую актуальность приобретает вопрос понимания и долгосрочного планирования социально-экономических ресурсов для обеспечения качественного долголетия.

За последние десятилетия ожидаемая продолжительность жизни для населения Республики Таджикистан зафиксирована в 1991 году - 70,1 года, в 2000 - 68,2 в 2010 году -72,5, а в 2020 году составила 75,1 года [8, 36-37] т.е. среднестатистическое лицо родившееся в 1991 году имеет вероятность прожить 70,1 лет, при условии неизменности показателей смертности и рождаемости за длительный период (см. табл. 1).

Таблица 1. Демографические показатели и прогноз населения на конец года [8, 36-45]

	1991	2000	2010	2020	2026
Показатели естественного движения населения					
Общий коэффициент рождаемости на 1000	39,1	27,0	31,7	25,8	19,3

Общий коэффициент смертности на 1000	6,1	4,7	4,4	4,5	5
Коэффициент естественного прироста населения (%)	33,0	22,3	27,3	21,3	14,3
Ежегодное число родившихся и умерших среди населения					
Родившиеся	212,6	167,2	239,8	243,0	198
Умершие	33,1	29,4	33,3	42,6	51
Структура населения					
Общая численность населения	5505,6	6264,6	7621,2	9506,3	1025,8
Численность населения моложе трудоспособного возраста	2509,9	2611,3	2714,6	3258,0	
Численность населения трудоспособного возраста	2577,5	3246,7	4548,9	5664,3	
Численность населения старше трудоспособного возраста	418,2	392,0	357,7	584,0	

Источник: составлен автором

По данным таблицы 1, мы можем сделать анализ состояния естественного движения населения за 30 летний период и рассчитать прогноз ее численности на 5-и летнюю перспективу. Прогноз состояния развития населения на перспективу рассчитан методом анализа показателя среднего коэффициента и его экстраполяции [9,140-141]. Основная гипотеза, заложенная в основу прогноза, является сокращение числа рождаемости, улучшения состояния медико-профилактических мероприятий вследствие чего снижается темп показателя смертности населения и стабильности процесса миграционного потока.

По данным таблицы 1, мы видим, что существует тенденция сокращения численности рождения и смертности среди населения. Последствием динамики этого сокращения является рост числа населения старше трудоспособного населения. А также сокращение численности населения трудоспособного возраста в дальнейшем. Эти структурные изменения численного состава населения вызывает серьёзные вопросы социального и экономического характера.

Вы согласны, что изменения структуры населения имеет длительный период, однако сегодня уделяя этому вопросу внимания нам необходимо создать соответствующую среду, в виде комплексных мер поддержки пожилых людей, поощрения семей желающих иметь более 2 детей, меры эффективного использования существующих ресурсов и тем самым увеличить производительность труда.

Для естественного воспроизводства населения необходимо иметь ввиду, что, если в семье есть 2 детей это значит, что эти дети заменят 2-х пожилых родителей, однако так как существует смертность населения соответственно необходимо, чтобы каждая семья имела более 2-х детей. В данном случае население страны не увеличится, а останется в стабильном состоянии.

Таким образом, можно сделать вывод, что приведенные выше обстоятельства еще раз подтверждают актуальность неотложного формирования принципиально новой по структуре социальной политики в свете социальной безопасности, так как в Таджикистане демографическая ситуация развивается следующим образом: идет постепенный рост числа пожилых лиц, за счет бурной в прошлом рождаемости, и данная тенденция будет продолжаться несмотря на то, что сегодня происходит снижение темпов рождаемости.

Литература

1. Хайдаров А. и др. Методология разработки макроэкономического моделирования в сфере прошышленности как госрегулирование экономики Республики Таджикистан в период экономического кризиса. / А.Хайдаров и др. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – №2/1 (193). –С.75-77.
2. Ратников В. И др. Социальная защита и рыночные отношения / В.Ратников и др. // Вестник социальной работы. Союз. -М.: -1993. №l, –с.64-70
3. Закон Республики Таджикистан «О пенсионном обеспечении граждан Республики Таджикистан» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2009 г. – №3. – С.92.
4. Закон Республики Таджикистан «О пенсионном обеспечении военнослужащих» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2008 г. – №1. – С.24.
5. Закон Республики Таджикистан «О социальном обслуживании» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2009 г. – №9. – С.547.
6. Закон Республики Таджикистан «О ветеранах» // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2010 г. – №1. – С.18.
7. Хайдаров А. и др. Методологические вопросы оценки энергетической системы и показателей ее. / А.Хайдаров и др. // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономические науки. – 2015. – №2/9 (190). –С.238.
8. Таджикистан: 30- лет государственной независимости статистический сборник. Агентство по статистики при Президенте Республики Таджикистан, 2021. -702с.
9. Хайдаров А.Дж. и др. Демографо-экономические проблемы становления старения населения (на материалах Республики Таджикистан). Монография / А.Дж.Хайдаров и др. -Душанбе: Ирфон, 2011. –192 с.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ОЯНДАБИНИҲОИ ОН

НИЗОМОВ САМАРИДДИН ФАХРИЕВИЧ,
доктори илмҳои иқтисодӣ, мудири кафедраи
таҳлили иқтисодӣ ва аудит,
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудакӣ, 17.
Тел.: (+992) 904-49-04-25. E-mail: samaridin@mail.ru
ҲАЙДАРОВ АЛИШЕР ҶӮРАБОЕВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони
кафедраи омори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: (+992) 937-30-50-20. E-mail: alisher_khaydarov@yahoo.com

Дар мақола асосан хусусиятхои иҷтимоии ҳодисаҳои демографие, ки метавонанд ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир расонанд, таҳқиқ карда шудааст. Афзоиши самараи иқтисодиёт ва афзоиши шумораи аҳолӣ ё истеъмолкунандагони молҳои иқтисодӣ тамоюлҳои гуногун доранд. Маҷмӯи истеъмолкунандагони молҳои иқтисодӣ хусусияти динамикии тағйирёбанда дорад, дар ҳоле ки истеҳсоли молҳои иқтисодӣ дар навбати худ хусусияти статикӣ дорад, яъне намуди истеҳсоли мол муддати тӯлонӣ тағйир намеёбад.

Барои иқтисодиёт масъалаи муайян кардани шумораи истеъмолкунандагон муҳим аст, зеро он имкон медиҳад, ки нишондиҳандаи самаранокии истифодаи захираҳои мавҷуда ҳисоб

карда шавад. Тамоюлҳои демографӣ: паст шудани таваллуд ва фавт, шиддатнокии муҳоҷирати аҳолӣ сохтори синну соли ҷинсии аҳолӣ, яъне истеъмолкунандагонро тағйир медиҳад. Сохтори синну сол ва ҷинсии аҳолӣ, яъне шумораи кӯдакону ҷавонон, аҳолии қобили меҳнат ва насли калонсол истеъмолкунанда ва дар як вақт эҷодкунандаи неъматҳои иқтисодӣ мебошанд. Барои идоракунии самарабахши он сиёсати дурусти иҷтимоӣ лозим аст, ки метавонад фишорро ба иқтисодиёт паст кунад ва дар айни замон хамчун воситаи пешрафти прогрессивии иқтисодиёт бароmad кунад.

Вазъияти ҳозираи танзими равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ ба назар гирифтани ҷузъи демографиро талаб мекунад, ки дар оянда сарфи назар аз вазъияти иқтисодиёт тағйир меёбад. Тамоюли пастшавии таваллуд ва афзоиши шумораи пиронсолон қабули стратегияи муносиби иҷтимоиро тақозо мекунад.

Калидвожаҳо: *демография, аҳолӣ, сиёсати иҷтимоӣ, таваллуд, раванди пиршавии аҳолӣ, стратегияи иҷтимоӣ*

SOME FEATURES OF SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND ITS FORECASTS

NIZOMOV SAMARIDDIN FAKHRIEVICH,
Doctor in Economics,
Head of Economic Analysis and Audit Department,
Tajik National University,
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17, Rudaki ave.,
Phone: (+992) 904-49-04-25. E-mail: samaridin@mail.ru
HAIDAROV ALISHER JURABOEVICH,
Doctor in Economics,
Senior Lecturer of Statistics Department of
Tajik National University,
734025, Tajikistan, Dushnabe, 17, Rudaki ave.
Phone: (+992) 937-30-50-20. E-mail: alisher_khaydarov@yahoo.com

The work mainly devoted to the the social characteristics of demographic events, which can affect to the economy of the Republic of Tajikistan. The growth of economic productivity and the growth of the population or consumers of economic goods have different trends. The aggregate of consumers of economic goods has a dynamic changeable character, while the production of economic goods, in turn, has a static character, that is, the type of production of goods does not change for a long time.

For the economy, the issue of determining the number of consumers is key issue, as it makes it possible to calculate the indicator of the efficiency of using existing resources. Demographic trends: a decrease in fertility and mortality, the intensity of migration mobility of the population changes the age-sex structure of the population, that is consumers. The age-sex structure of the population, that is, the number of children and youth, the working-age population and the older generation are consumers and, at one time, creators of economic benefits. And it is necessary an adequate social policy for its effective management, which can reduce pressure on the economy and at the same time act as a tool for the progressive development of the economy.

The current state of regulation of socio-economic processes requires taking into account the demographic component, which in the future changes regardless of the state of the economy. The fertility decline trend and the increase in the elderly population requires the adoption of an adequate social strategy.

Key words: *demography, population, social policy, fertility, population aging process, social strategy*

УДК: 631.1

РУШДИ БОЗОРИ МАҲСУЛОТИ СОҲАИ БОҒУ ТОКПАРВАРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДОСТИЕВ ЭРКИН АБДУЛМАҶИДОВИЧ,
докторанти Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи
системавии рушди кишовапрзии АИКТ.
734049, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти нав, 3036.
Тел.: (+992) 985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru

Дар мақолаи мазкур рушди бозори маҳсулоти соҳаи боғу токпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррассӣ гардидааст. Бозори маҳсулоти соҳаи боғу токпарварӣ ва нархи меваю ангур аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии соҳа аз ҷумла, зиёд шудани масоҳати боғу токзор, афзоиши ҳосили меваю ангур ва кам шудани сатҳи воридот таҳлил карда шудааст.

Содироту воридоти маҳсулот яке аз масъалаҳои асосии соҳаи боғу токпарварӣ буда, ба тағйирёбии нарх бевосита таъсир мерасонад. Нишондиҳандаҳои содироту воридот, ки дар маҷмӯъ гардиши молро инъикос менамоянд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавозуни нобаробар доранд. Дар сохтори умумии гардиши молҳо ҳиссаи воридот 74,3 % ва содирот 25,7 % - ро ташкил медиҳад, пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: *рушд, бозор, маҳсулоти соҳаи боғу токпарварӣ, нархи меваю ангур, содирот, воридот.*

Имрӯзҳо ҳалли масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ, ки он ду масъалаи муҳим, яъне дастрасии озуқаворӣ ва бехатарии озуқавориро фаро мегирад, ба он нигаронида шудааст, ки маҳсулоти кишоварзӣ нигоҳдорӣ ва коркард карда, инчунин ҳиссаи он бо роҳи ёфтани бозори мумофиқи фурӯш содирот карда шавад. Тибқи таҳлилҳои мо, масъалаҳои зикршуда дар ҷумҳурӣ ҳоло ҳам қаноатмандкунанда нест ва андешидани чораҳои мушаххасро тақозо мекунанд.

Таҷрибаҳо собит менамоянд, ки дар соҳаи кишоварзӣ ва бахшҳои он аз ҷумла соҳаи боғу токпарварӣ, фондҳои истеҳсолӣ дар муҳлати истифодашавиашон якчанд маротиба ба фарсудашавии ҷисмонӣ дучор мегарданд, зеро онҳо бештар дар шароити номусоид (намнокии зиёд, кор бо нӯриҳои минералӣ ва захрхимикатҳо) истифода карда мешаванд. Аз ин рӯ, бояд воситаҳои асосии соҳаи кишоварзӣ суғуртаи давлатӣ карда шаванд.

Пешравиҳои илмию техникӣ омилест, ки пешрафти кишоварзӣ ва рушди истеҳсолот аз он вобастагии зиёд дорад. Дар шароити имрӯза, сатҳи рушди техникию технологии соҳаи кишоварзӣ назар ба саноат пасттар аст. Зеро на ҳама молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ қобилияти ҷорӣ намудани техникаю технологияҳои нави нерӯ ва захирасарфакунандаро доранд. Аз ин рӯ, дар асоси илм ба роҳ мондани истифодаи технологияҳо дар истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ талаботи замон мебошад. Ҳамчунин, барномаҳои мақсадноки соҳавӣ бояд навовариҳои зиёд дошта бошанд.

Ҳамин тариқ, рушди истеҳсоли маҳсулоти соҳаи боғу токпарварӣ аз омилҳои дар боло дарҷгардида вобастагии зиёд дорад. Бинобар ин, дар шароити мураккаби имрӯза, ки таъмини амнияти озуқаворӣ (дастрасии озуқаворӣ) яке аз ҳадафҳои стратегии ҷумҳурӣ ба шумор меравад, масоили дастгирии давлатии соҳа ва дар ин асос зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли меваю ангур, рушди коркарди маҳсулот ва аз ҳама муҳим танзими нархи маҳсулоти соҳаи боғу токпарварӣ, гузоштани ҳадафҳо ва андешидани чораҳои мушаххас зарур мебошанд [1]. Истеҳсоли маҳсулоти боғу токпарварӣ дар шаклҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1 [9]

Истеҳсоли маҳсулоти боғу токпарварӣ дар шаклҳои гуногуни Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019 (ҳаз.тонн)

	С о л ҳ о					с.2019 нисбати с.2015 %
	2015	2016	2017	2018	2019	
Мева ва буттамева						
Дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо	299,2	364,0	405,0	447,9	473,8	158,3
Корхонаҳои кишоварзӣ	9,7	18,7	18,0	22,8	26,4	2,7 маротиба
Хоҷагиҳои деҳқонии (фермерӣ)	93,9	152,6	177,9	202,4	226,0	2,4 маротиба
хоҷагиҳои аҳоӣ	195,5	192,6	209,0	222,6	221,7	113,0
Ангур						
Дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо	203,8	214,7	228,3	241,9	247,1	121,2
Корхонаҳои кишоварзӣ	12,9	12,2	7,8	10,1	9,4	-72,8
Хоҷагиҳои деҳқонии (фермерӣ)	79,0	88,2	106,1	114,7	118,5	150,0
хоҷагиҳои аҳоӣ	111,8	114,3	114,2	116,9	119,2	106,6

Сарчашма: Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.-2020, саҳ.180-187

Аз таҳлилҳои ҷадвали 1 бармеояд, ки 45,1% истеҳсоли мева ва буттамеваҳо ба хоҷагиҳои деҳқонии (фермерии), 50% дар хоҷагиҳои аҳолӣ ва 4,9% ба корхонаҳои кишоварзӣ рост меояд. Инчунин истеҳсоли ангур хоҷагиҳои деҳқонӣ – 47,4%, хоҷагиҳои аҳолӣ – 48,3% ва корхонаҳои кишоварзӣ – 4,5- ро ташкил медиҳад. Истеҳсоли мева дар хоҷагиҳои деҳқонӣ соли 2019 нисбати соли 2015 – 132,1ҳаз. тонна ё ин ки .2,4 маротиба, дар хоҷагиҳои аҳолӣ – 26,2 ҳаз.тонна ё ин ки 113% зиёд шудааст. Истеҳсоли ангур дар хоҷагиҳои деҳқонӣ 150 % ва дар хоҷагиҳо аҳолӣ бошад ба 106,6% зиёд шудааст.

Нигаҳдории маҳсулот омили асосии аз байн бурдани талафот ва танзими нарх дар бозори озуқа мебошад. Аммо мутаасифона ба ин раванди хизматрасони хоҷагидорон аҳамияти зарурӣ намедиҳанд. Сол аз сол истеҳсоли меваю ангур зиёд гашта, соли 2019 дар ҳамаи категорияҳои хоҷагидорӣ 473, ҳазор тонна мева ва 247,2 ҳазор тонна ангур истеҳсол шудааст, ки барои нигоҳдории онҳо анбору сардхонаҳо лозим аст[3].

Нигаҳдории маҳсулот дар сардхонаҳо аз як тараф омили танзими нарх дар бозор гардад, аз тарафи дигар ба кишоварзон имкони ба даст овардани даромади софро медиҳад.

Рушди инфрасохтори истеҳсолии соҳа (сохтмони сардхонаҳои ҳозиразамони нигаҳдории маҳсулот, ҷойгиркунии корхонаҳои хурди коркарди маҳсулот ва банду

басти он дар маҳалҳои истеҳсолот, таъмири роҳҳои дохили хоҷагӣ, харидории мошинҳои махсуси боркаш) дар ноҳияҳои дурдаст низ яке аз омилҳои рушди босуботи соҳа ба ҳисоб меравад, ки дар сатҳи паст қарор дошта, боиси талафи зиёда аз 30% маҳсулоти истеҳсолшуда мегардад.

Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки ҷиҳати ҳалли ин масъала чораҳои зарурӣ андешида, аз ноҳияҳои дурдаст харидорӣ ва захира намудани меваю ангури истеҳсолшударо мунтаазам ба роҳ монда шавад.

Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми бозори аграрӣ васеъ истифода мешавад, ки аксар вақт он бо мафҳуми бозори маҳсулоти кишоварзӣ муайян карда мешавад.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки бозори кишоварзӣ як низоми муносибатҳои иқтисодиест, ки бо иштироки муассисаҳои мухталиф ташкил карда шуда, истеҳсолоти маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва мубодилаи онро бо истеъмолкунандагон таъмин ва танзим менамояд.

Бозори маҳсулоти кишоварзӣ дорои хусусиятҳои хос мебошад, зеро мавзӯи фурӯш ва хариди маҳсулоти кишоварзӣ дар ин ҷо, на танҳо ҳамчун ғизо, балки ҳамчун воситаи истеҳсолот барои дигар соҳаҳо низ маҳсуб меёбад. Аммо дар шароити кунунии кишвар хусусиятҳои зикршуда ба таври зарурӣ инъикос намеёбанд [4].

Бинобар ин, барои таъмини чунин шароит, дар кишвар бояд бозори мутамарказу шаффофи маҳсулоти кишоварзӣ фаъолият кунад, ки ин барои интиқоли маҳсулоти озуқаворӣ тавассути звеноҳои чун занҷир пайвастшуда, яъне аз истеҳсолкунандаи ашёи хом ва таъмин намудани саноат бо ашё то истеъмолкунандаи ниҳоӣ бо маҳсулоти озуқаворӣи истеҳсолоти худӣ, имкон медиҳад.

Бозори маҳсулоти кишоварзӣ сохторӣ мебошад ва дар навбати худ як қатор бозорҳои соҳавиро дар бар мегирад, аз ҷумла: бозори ғалладонагӣ, бозори шир, бозори гушт, бозори парранда, бозори сабзавот, бозори меваҷот ва ғайра.

Бозори меваҷот – қисми таркибии бозори кишоварзии кишвар буда, зери мафҳуми он муноситабҳои додугирифти маҳсулот байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон фаҳмида мешавад.

Бозори маҳсулоти соҳаи боғу токпарварӣ якчанд бозори махсусгардонидашударо дар бар мегирад. Ба монанди:

- бозори меваҷоти тару тоза;
- бозори хушкмева;
- бозори консерваи мева ва ғайра.

Бозори маҳсулоти соҳаи боғу токпарварӣ ва нархи маваю ангур одатан аз рӯи нишондиҳандаҳои асосии соҳа аз ҷумла, зиёд шудани масоҳати боғу токзор, афзоиши ҳосили меваю ангур ва кам шудани сатҳи воридот тавсиф карда мешавад[5].

Соҳаи боғу токпарварӣ дар хоҷагии халқ аҳамияти бузург дорад. Маҳсулоти он (мева ва буттамевагиҳо) маводи пурарзиши ғизоӣ маҳсуб меёбд. Меваҷот манбаи асосии қанд, кислотаҳои органикӣ, намакҳои маъданӣ ва дигар моддаҳои пурарзиши ғизои ҳастанд. Хусусан, меваҳои тару тоза аз витаминҳои барои организм ниҳоят зарурӣ бой мебошанд. Бисёр меваҷот ҳамчун ғизои шифобахш барои муолиҷаи бемориҳои ҷигар, фишори хун ва ғайра истифода бурда мешаванд. Бар замми ин, онҳо ҳамчун ашёи хом барои саноати консервабарорӣ аҳамияти хеле калон доранд. Зеро аз онҳо шарбату нӯшоба, полудаву афшурда, повидло, мураббо ва хушкмеваҳо омода мекунанд, ки барои талаботи аҳолӣ дар давраҳои зимистону баҳор хеле аҳамиятнок аст.

Коркарди маҳсулот яке аз муаммоҳои асосии соҳа буда, дар соли 2017 мувофиқи маълумотҳои оморӣ ҳамагӣ 1949 тонна меваи хушк, 10,9 ҳазор дал шароби ангур ва 8,1 млн. қуттии шартӣ консерва аз меваҳо дар корхонаҳои коркард истеҳсол шудааст.

Ин аз сатҳи пасти фаъолият, ё набудани корхонаҳои коркарди маҳсулот шаҳодат медиҳад. Омилҳои таъсиррасон ба ин раванд зиёданд, аммо ба фикри мо, аввалиндарача ин дар як мавзе чойгир набудани ҳаҷми зарурии маҳсулот мебошад [6].

Бозорёбӣ яке аз масъалаҳои муҳим дар шароити рақобати бозорӣ ба шумор меравад. Бозори фурӯши маҳсулоти мо бештар ба мамлакатҳои муштараккулманофеъ равона буд, аммо айни замон дивесификатсияи бозори фурӯш ташаккул ёфта, самти содирот гуногун гашта истодааст.

Содироту воридоти маҳсулот яке аз масъалаҳои асосии соҳаи боғу токпарварӣ буда, ба тағйирёбии нарх бевосита таъсир мерасонад. Нишондиҳандаҳои содироту воридот, ки дар маҷмӯъ гардиши молро инъикос менамоянд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавозуни нобаробар доранд. Дар сохтори умумии гардиши молҳо ҳиссаи воридот 74,3 % ва содирот 25,7 % - ро ташкил медиҳад [7].

Дар нимсолаи аввали соли 2019 аз ҷониби иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо 101 мамлакати ҷаҳон амалиёти содиротию воридотӣ ба анҷом расонида шудааст, ки баъзе аз ин амалиётҳо содироти меваю сабзавот мебошанд (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2

Нишондиҳандаҳои содироти меваю сабзавот дар соли 2019 дар муқоиса бо ҳамин давраи соли 2018 [10]

Нишондиҳанда	**Нимсолаи аввали соли 2018**		**Нимсолаи аввали соли 2019**		**Натиҷаҳо аз миқдор**		**Натиҷаҳо аз арзиш**	
	Арзиш, хаз.дол. ИМА	Вазн, бо тонна	Арзиш, хаз.дол. ИМА	Вазн, бо тонна	Бо ифодаи вазн/ҳаҷм	Бо % нисбати соли 2018	Бо ифодаи арзиш	Бо % нисбати соли 2018
Ҳамагӣ: содироти меваю сабзавот бо арзиш	**517 400**	Х	**538 096**	Х	Х	Х	**20 696**	**104**
Маҳсулоти меваю сабзавот	9 014	82 145	8 916	72 224	-9 922	88	-98	99
- Меваҳо	5 606	18 170	5 229	17 138	-1 032	94	-377	93
- Сабзавот	3 408	63 975	3 688	55 086	-8 890	86	280	108
Маҳсулоти консервагии меваю	88	158	27	90	-68	57	-61	31

сабзавот								

***Сарчашма:** Ҳисоботи Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҷамъбасти натиҷаи фаъолият дар нимсолаи аввали соли 2019.*

Ёдовар шудан ба маврид аст, ки дар содироти молҳои ватанӣ маҳсулоти меваю сабзавот 1,7 % ё ин, ки 8,9 млн. долларро ташкил медиҳанд. Илова бар ин, дар содироти меваю сабзавот вазни қиёсии асосиро маҳсулоти тару тоза, ки нимсолаи аввали соли 2019 – 72224 тонна ё ба ифодаи арзиш ба 8916 ҳаз. доллари ИМА баробар аст, ташкил додааст. Вале бояд қайд кард, ки тибқи маълумоти ҷадвал дар шаш моҳи соли 2019 нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 содирот меваю сабзавот 12,1 % коҳиш ёфтааст. Инчунин, содироти меваю сабзавоти коркардшуда низ дар давраи ҳисоботӣ ба андозаи 68 тонна ё ба ифодаи арзиш 61 ҳаз. доллар (31%) кам гардидааст [8].

Аз ҷумҳурӣ молҳо бештар ба давлатҳои Швейтсария, Туркия, Қазоқистон, Ӯзбекистон, Хитой, Афғонистон, Россия, Эрон, Италия ва Қирғизистон содирот мегардад, ки дар таркиби ин молҳо маҳсулоти тару тоза ва коркардшудаи соҳаи боғу токпарварӣ ҳиссаи назаррас дорад.

Хулоса

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки бозори кишоварзӣ як низоми муносибатҳои иқтисодиест, ки бо иштироки муассисаҳои мухталиф ташкил карда шуда, истеҳсолоти маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ва мубодилаи онро бо истеъмолкунандагон таъмин ва танзим менамояд.

Бинобар ин, дар шароити мураккаби имрӯза, ки таъмини амнияти озуқаворӣ (дастрасии озуқаворӣ) яке аз ҳадафҳои стратегии ҷумҳурӣ ба шумор меравад, масоили дастгирии давлатии соҳа ва дар ин асос зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли меваю ангур, рушди коркарди маҳсулот ва аз ҳама муҳим танзими нархи маҳсулоти соҳаи боғу токпарварӣ, гузоштани ҳадафҳо ва андешидани чораҳои мушаххас зарур мебошанд.

Адабиёт

1. Пиризода Ҷ. С., Валиев З. Аҳамияти танзими давлатии нархи маҳсулотҳои кишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ. Маводҳои мизи мудаввар // “Таҳлили ҳолати бозори маҳсулотҳои кишоварзӣ дар шароити муносибатҳои нави иқтисодӣ”. Душанбе, 2017, 9-16.
2. Мадаминов А.А. Маркетинговое исследование спроса на отдельные продовольственные товары //Научн. теор. конф., посвященная проблемам макро и микроэкономики Республики Таджикистан- Душанбе, 1996. -С.51-58
3. Файзуллоева К.Н. Вазъи кунунӣ ва дурнамои рушди соҳаи боғу токпарварӣ дар вилояти Суғд. // Маводҳои конференсияи илмию амалӣ дар мавзӯи “Арзёбии бозори маҳсулоти боғу токпарварӣ ва дурнамои инкишофи он дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” - Душанбе “Ирфон”, 2019.
4. Бородин К.Г. Регулирование агропродовольственных рынков: Внешнеэкономический аспект-М.: ВИАПИ им. А.Л. Никонова; Энциклопедия Российских Деревень, 2005.-204с.
5. Кудратов Р.Р. Формирования продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоибыточности (вопросы теории, методологии и практики):автореферат дис. Доктора экономических наук: - Москв, 2006, - с. 34-36.
6. Одинаев Ш.Т.и др. Развитие агпродовольственного хозяйства основа продовольственной безопасности .Гузориши АИКТ 2016 (2) 7с.

7. Ахмедов Д.Х. Особенность регионального развития садоводства //Кишоварз (земледелец) - Душанбе.2015.-№4(68)-С-93-94.
8. Исломов Г.Х. и Мадаминов А.А.. Обеспечение продовольтсвенной безапасности в условиях развития многообразия форм собственности/ Г.Х.Исломов. А.А. Мадаминов // //Кишоварз -2016- №2 - С.48-51.
9. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе.-2020, саҳ.180-187 .
10. Ҳисоботи Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҷамъбасти натиҷаи фаъолият дар соли 2019.

РАЗВИТИЕ РЫНКА САДОВО ВИНОГРАДАРЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ДОСТИЕВ ЭРКИН АБДУЛМАДЖИДОВИЧ,
докторант Института экономики и системного
анализа развития сельского хозяйства ТАСХН
734049, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Хаёти нав, 306.
Тел.: (+992) 985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru

В данной статье рассматривается развитие рынка садово виноградарческой продукции в Республике Таджикистан. Проанализирован рынок садововиноградарческой продукции и цена фруктов и винограда по основным отраслевым показателям, включая увеличение площади садоводста и виноградарства, рост урожая фруктов и винограда и снижение объема импорта товаров. Экспорт и импорт продукции является одним из основных вопросов садововиногорадарческой отрасли и непосредственно влияют на изменение цен. Показатели экспорта и импорта, которые в общей сложности отражают товарооборот, имеют неравный баланс в Республике Таджикистан. В общей структуре товарооборота доля импорта составляет 74,3%, а экспорт 25,7%.

Ключевые слова: *развитие, рынок,садововиноградарческая продукция, цена фруктов и винограда, экспорт, импорт.*

DEVELOPMENT OF THE GARDENING AND VITICULTURE MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

DOSTIEV ERKIN ABDULMAJIDOVICH,
Economic candidate sciences,
doctoral student of the Institute of Economics and
Systemic Analysis of Agricultural Development of TAAS.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 306, Hayoti Nav str.,.
Phone: (+992) 985-94-00-16. E-mail: erkin.dostiev@mail.ru

The article examines the development of the market for gardening and viticultural products in the Republic of Tajikistan. The market of horticultural products and the price of fruits and grapes were analyzed according to the main industry indicators, including an increase in the area of horticulture and viticulture, an increase in the yield of fruits and grapes and a decrease in the volume of imports of goods. The indicators of export and import, which in total reflect the turnover, have an unequal balance in the Republic of Tajikistan. In the overall structure of trade, the share of imports is 74.3%, and exports are 25.7%.

Key words: *development, market, horticultural products, price of fruits and grapes, export and import.*

УДК: 338.2(575.3)

ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ЭКОЛОГӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДОСИЕВ МАҲМАДШОҲ НАЗАРОВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
мудири кафедраи идоракунии молияи давлатии
Академияи идоракунии давлатии
назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. С. Носир, 33.
Тел.: (+992) 918 11 96 48. E.mail; dostiev68@mail.ru

Дар мақола ташкили фаъолияти соҳибкории экологӣ ҳамчун омили рушди иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ карда шудааст. Таъкид гардидааст, барои рушди иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкории экологӣ низ нақши калидӣ дошта, дар беҳтар намудани вазъи экологии кишвар ва таъмин намудани сатҳи шуғл саҳми босазо гузошта метавонад. Инчунин, зикр гардидааст, фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология метавонад дар беҳбуди вазъи экологӣ ва иқтисодӣ, инчунин, баланд бардоштани нуфузи кишвар дар байни ИДМ нақши бузург дошта бошад ва инчунин, самти афзалиятноки таъмини рушди устувори иқтисодӣ, пур кардани бозор бо молҳо ва хидматҳои экологӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ мусбӣ арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: *соҳибкории экологӣ, идоракунии давлатӣ, муҳити зист, вазъи экологӣ, рушди иқтисодӣ, мушкилоти экологӣ, бехатарии экологӣ.*

Дар шароити муосир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти соҳибкорӣ яке аз сарчашмаҳои рушди устувори иқтисоди миллӣ буда, қувваи пешбарандаи рушди иқтисодию иҷтимоӣ ба шумор меравад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳибкории хурд ва миёна ҳамчун яке аз самтҳои асосии фаъолият дар ҳаёти иқтисодии давлат диққати аввалиндараҷа зоҳир менамояд.

Мусаллам аст, ки барои рушди иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкории экологӣ низ накши калидӣ дошта, дар беҳтар намудани вазъи экологии кишвар ва таъмин намудани сатҳи шуғл саҳми босазо гузошта метавонад [3].

Мавриди зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкил ва рушди соҳаи соҳибкории хурду миёна дар бахши экология захираҳои назарраси молиявӣ, истеҳсолӣ ва меҳнатӣ мавҷуд буда, барои инкишофи минбаъдаи он заминаҳои мусоид фароҳам оварда шудаанд.

Бо назардошти мавҷуд будани захираҳои моддию молӣ ва инчунин, мавҷуд будани захираҳои меҳнатӣ, метавон эътимод намуд, ки соҳибкории экологӣ ҳамчун яке аз омилҳои рушди иқтисодиёти инноватсионӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои оянда наздик афзоиш ёфта, дар баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии аҳолӣ, ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ, инчунин рушди босуботи иқтисоди миллии кишвар саҳми арзанда мегузорад.

Бояд зикр намуд, ки сарфи назар аз кӯшишҳои Ҳукумати Ҷумҳурӣ, имрӯз дар Тоҷикистон фаъолияти самарабахши соҳибкорӣ дар бахши экология ва муҳити зист ба танзим, дастгирӣ ва раванди идоракунии давлатӣ ниёз дорад [4].

Ба андешаи мо, фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи экология метавонад дар беҳбуди вазъи экологӣ ва иқтисодӣ, инчунин, баланд бардоштани нуфузи кишвар дар байни ИДМ накши бузург дошта бошад ва инчунин, самти афзалиятноки таъмини рушди

устувори иқтисодӣ, пур кардани бозор бо молҳо ва хидматҳои экологӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ мусбӣ арзёбӣ мегардад.

Аз ин рӯ, мо чунин мешуморем, ки ташаккул ва рушди соҳибкории экологӣ дар минтақаҳо бояд яке аз самтҳои муҳим, калидӣ ва ояндадор дар фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити иқтисоди бозорӣ бошад.

Дар доираи омӯзиши фаъолияти соҳибкории экологӣ дар кишварҳои мухталиф бояд қайд намуд, ки амалкарди сохторҳои соҳибкорӣ дар соҳаи экология ба беҳтар кардани вазъи экологӣ дар ҷумҳурӣ мусоидат мекунад. Ин кор бо роҳи партовкоркунӣ ва коркарди захираҳои дувумбора ва партовҳои истеҳсолот, ба дараҷаи камтарин расондани партовҳои фазо, биосфера ва гидросфера, ба таври пурсамар нест кардани маводи коркардшудае, ки имконияти аз радиатсия ва дигар намудҳои зараррасонандаҳо тоза карданашон нест ва ғайра имконпазир мегардад.

Мавриди зикр аст, ки мушкилоти ҷаҳонии экологӣ зуҳуроти фавқулодаи мураккаб дар рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ буда, фаҳмиши амиқ ва ҳаматарафаи илмиро металабад. Ин зарурат аз он сар мезанад, ки вазифаи гузариши зиддиятҳои ҷаҳонӣ хусусияти фаврӣ дорад, дар ин самт бошад, роҳҳо оддӣ ва ҳамвор нестанд. Дар ҳақиқат таҷрибаи 10-15 соли охир шаҳодат аз он медиҳад, ки садди аз ҳама душвор дар ин бобат ташкили фаъолияти босамари якҷояи давлат ва бахши соҳибкорӣ баҳри ҳифзи муҳити зист мебошад. Бе ин ба муваффақияти кор ноил гаштан ғайриимкон аст. Ин аст, ки дар таҳқиқотҳои бахшида ба мушкилоти ҷаҳонии экология ҷанбаҳои байналмилалии сиёсӣ ва иқтисодии он муҳиммияти махсус касб кардааст [4].

Соҳибкорӣ фаъолияти навоварӣ ва мустақил буда, барои расидан ба мақсади ниҳоии худ, яъне гирифтани мунтазами фоида аз истифодаи амвол, фурӯши мол, иҷроиши кор ё хизматрасонӣ нигаронида шудааст.

Соҳибкорӣ дар бахши экология бошад, самтҳои афзалиятноки гуногунро дар бар гирифта, тибқи санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи муҳити зист ва талаботи меъёрҳои экологӣ фаъолият менамояд [4].

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки аз нуқтаи назари таҳқиқот, фаъолияти соҳибкории экологӣ фаъолияти мақсаднок ва устувор оид ба ташкили муносибатҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва экологии тарафайн ба шумор рафта, ба натиҷаҳои назаррас ва ҳадафҳои пешбинишуда оварда мерасонад.

Маврид ба ёдоварист, ки дар байни омилҳои беруна барои ташкил ва рушди самараноки фаъолияти соҳибкории экологӣ дар маҳалҳо ва минтақаҳои кишвар мавҷудияти қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, инчунин, такмили қонунгузорӣ дар бахши соҳибкорӣ ва муҳити зист ба ҳисоб меравад.

Бо назардошти устуворӣ ва рушди идоракунии фаъолияти соҳибкории экологӣ дар минтақаҳои мамлакат риояи талабот ва қоидаҳои экологӣ, инчунин меъёрҳои сифат ва талаботи мувофиқ ба маҳсулоти истеҳсолшуда ва хидматҳои экологӣ ҳатмӣ буда, дар ҷараёни муносибатҳои иқтисодию истеҳсолӣ нақши муҳимеро ифода менамояд.

Илова бар ин, устувории маблағгузорӣ, ҳолат ва иқтидори бозори экологӣ, имтиёзҳои молиявӣ ва андоз, мавҷудияти талабот ва пешниҳод, ба молҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, даромаднокии маҳсулот ва хадамоти экологӣ ба рушди бемайлони фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист таъсири мусбӣ расонида метавонад.

Чунин ҳисобидан ба маврид аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист ба рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологии маҳалҳо ва минтақаҳо мусоидат намуда, дар ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ ва беҳтар намудани вазъи экологии минтақаҳои кишвар саҳми арзанда гузошта метавонад [4].

Дар баробари ин, барои беҳтар гардондани вазъи экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин, бо мақсади такмили заминаҳои ҳуқуқӣ, меъёрӣ ва экологӣ дар раванди гузариши мамлакат ба модели пешбинишудаи рушди устувори экологию иқтисодӣ туфайли санадҳои таҳиягардида ва қабулшудаи меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи экология ва ҳифзи табиат муваффақиятҳои назаррас ба даст омаданд.

Бояд зикр намуд, ки ташаккули соҳибкории экологии замонавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз омилҳои муҳимтарини барномаҳои рушди устувори иқтисодии мамлакат буда метавонад. Истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, кор ва хизматрасониҳои таъиноти ҳифзи табиатдошта самти асосии фаъолияти соҳибкории экологӣ мебошад.

Ба ақидаи мо, ташкили низоми соҳибкории экологӣ дар тамоми минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият медиҳад, ки ба навъҷудокунии шаклии маҳсулоти ба ҳифзи табиат нигарондашуда, мутобиқати он ба талаботи меъёр ва стандартҳо, ба даст овардани иҷозатномаҳо барои фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бо ҷорӣ намудани технологияҳои илман асоснокшуда ва пешқадаму ҳозиразамони истеҳсолот таъмин гарданд. Таҳия ва ҷорӣ намудани чунин механизмҳои низомҳои зикршуда барои рушди устувори экологӣ ниҳоят муҳим мебошад.

Омӯзиши таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа оид ба рушди соҳибкории экологӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки соҳибкории экологӣ дорои иқтидори баланд буда, имкони истифодаи механизмҳои худташаккулёбии соҳаро дар бахши экология, хусусан, агар дар ин маврид аз тарафи давлат дастгирии босамар ёбад, ба вуҷуд меорад [9].

Соҳибкории экологие, ки аз ҷониби давлат дастгирӣ карда мешавад, на танҳо тиҷорати бонуфуз, балки фоидаовар низ мебошад. Тибқи нишондиҳандаҳои оморӣ, ҳаҷми маҳсулоти дар бозори экологӣ истеҳсолшаванда аз 600 то 2 триллион долларро ташкил медиҳад ва суръати афзоиш аз 5,5 то 7 % дар як солро ташкил медиҳад. Саҳми тиҷорати экологӣ ба ММД-и кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, ИМА ва Ҷопон аз 10 то 24 % -ро ташкил медиҳад. Бозори дохилии ИМА барои истеҳсоли маҳсулот ва хидматҳои экологӣ ҳамасола 37 миллиард доллар, Ҷопон - 30 миллиард доллар, Олмон - 20 миллиард доллар, Фаронса - 10 миллиард долларро ташкил медиҳад. Дар кишварҳои Аврупои Шарқӣ, аз ҷумла ИДМ, истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои экологӣ ҳамасола 20 миллиард долларро ташкил медиҳад [10].

Барои ташкил ва рушди соҳибкории экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар амал татбиқ намудани ҳадафҳои соҳибкороне, ки ба ин ҷода қадам мениҳанд, нақши бозори кору хадамоти экологӣ ва бозори маҳсулоти экологӣ ниҳоят муҳим аст. Илова бар ин, оид ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва ба кор таъмин намудани шаҳрвандон чӣ дар доираи соҳибкорӣ ва чӣ дар бозорҳои кору хадамоти экологӣ қадамҳои устувор ба шумор меравад.

Оид ба ин масъала дар кишварҳои абарқудрати хориҷӣ ҳанӯз дар нимаи дуюми қарни гузашта чораандешӣ намуда, фаъолияти соҳибкории экологӣ ва бозори хизматрасониҳои экологиро роҳандозӣ намуда буданд.

Масалан, дар Федератсияи Русия ҳанӯз то соли 1991 шумораи соҳибкории экологӣ аз 17 ҳазор зиёд гардида буд, ки 40% аз шумораи онҳо ба фаъолияти хадамоти миёнаравии фурӯши захираҳои табиӣ машғул буданд. Бозори кор ва хадамоти экологиро дар Федератсияи Русия як қатор бонкҳои тиҷоратӣ аз қабили бонки ҳифзи муҳити зисти Поволже (Экобанк - Волга), Экопромбанки шаҳри Пермь, бонки саҳҳомии миллии ҳифзи муҳити зист (Эконацбанк), инчунин,

биржаҳои махсусгардонидашуда дастгирӣ намуда, барои соҳибкорони равияи экологӣ шароити сазовор фароҳам овардаанд [9].

Мавриди зикр аст, ки бо назардошти таҷрибаи пешқадами мамолики хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бояд бонкҳои тиҷоратӣ ва давлатӣ бо соҳибкороне, ки дар бахши экология фаъолият менамоянд, ҳамкориро мустаҳкам намуда, дар пиёда намудани сиёсати давлатӣ оид ба ҳифзи муҳити зист саҳми арзандаи хешро гузоранд.

Аз раванди таҳқиқот бармеояд, ки барои такмили идоракунии давлатӣ оид ба рушди соҳибкории экологӣ, пеш аз ҳама, танзими санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ нақши муносиб дошта, инчунин, дастгирии бонкҳои кишвар дар раванди амалӣ намудани сиёсати давлатӣ оид ба рушди бахши хусусӣ, махсусан, соҳибкории экологӣ манфиатовар арзёбӣ мегардад.

Ба ақидаи мо, раванди идоракунӣ, ҳифз ва дастгирии соҳибкории экологӣ дар минтақаҳои кишвар чунин самтҳоро дар бар мегирад:

- мукаммалгардонии санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва қонунгузорӣ оид ба рушди бахши хусусӣ;
- муқаррар намудани имтиёзҳои гумрукӣ ва андозӣ барои рушди соҳибкории экологӣ;
- ташкил намудани фондҳои дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши муҳити зист;
- ба роҳ мондани усулҳои содакардашудаи бақайдгирӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ;
- ҷудо кардани қитъаҳои замин ва додани моликияти давлатӣ барои истифода дар раванди фаъолияти истеҳсолӣ.

Бо назардошти ин дастгириҳо метавон қайд намуд, ки ҳангоми ташкил ва рушди соҳибкории экологӣ раванди ташкили ҷойҳои нави корӣ дар тамоми манотиқи кишвар пурзӯр, вазъи муҳити атроф ва сатҳу сифати зиндагии мардум беҳтар мегардад.

Ба андешаи мо, барои рушду нумӯи фаъолияти соҳибкории экологӣ бояд, пеш аз ҳама, маърифати экологоии шаҳрвандонро баланд бардошта, навсозии низоми таълимро дар ин самт таҳия ва ҷорӣ намоем.

Яке аз механизмҳои муҳими идоракунӣ ва ҳавасмандгардонии субъектҳои соҳибкорӣ бо мақсади коҳиш додани ҳолатҳои ногувор ба муҳити зист мебошад, ки ба рушди инноватсионӣ ва ҳамзамон, устувори маҳалҳо мусоидат менамояд.

Илова бар ин, қайд намудан ба маврид аст, ки соҳибкории истеҳсолӣ дар бахши экология яке аз омилҳои фаъол дар амалӣ гардонидани ҳадафи чоруми стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки саноатикунонии босуръат маҳсуб меёбад, ба шумор рафта, метавонад саҳми арзандаи худро дар болоравии ҳиссаи саноат дар иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузорад.

Хулоса, қайд намудан зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол ташкил намудани соҳибкории экологӣ бамаврид буда, дар рушди иқтисодиёти инноватсионии кишвар саҳми муносиб гузошта метавонад.

Соҳибкории экологӣ бошад, ба танзим ва дастгирии давлатӣ зарурати объективӣ дорад. Дар ҳолати танзим ва дастгирии давлатӣ дурнамои тараққии оянда соҳибкории экологӣ вобаста буда, метавонад бо истифода аз захираҳои табиӣ ва имконниятҳои мавҷуда маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва ба бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯ истеҳсол намуда, бо ин васила дар рушди иқтитсодиёти инноватсионии кишвар саҳми муносиб гузорад.

Адабиёт

1. Будникова Ю. Е. Инновационное развитие правового механизма в сфере предпринимательства, основанного на использовании природных ресурсов [Текст] /

Ю. Е. Будникова //Тенденции науки и образования в современном мире//-2016, №17-2.с.28-36.

2. Будникова Ю. Е. Понятие и признаки предприниматеплськой деятельности, связанной с использованием природных ресурсов [Текст] / Ю. Е. Будникова // Труды Института государства и права Росийской академии наук//- 2014 - №2. с. 14-25.

3. Досиев М. Н., Каландарова И. М. Нақши соҳибкории экологӣ дар рушди босуботи иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Текст] /М.Н. Досиев, И. М. Каландарова // Материалы международной научно-практической конференции (29–30 ноября 2019 года) // ТУТ, Душанбе -2019. с. 48-52.

4. Досиев М. Н., Мукаммалгардонии ташкил ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши экология [Текст] /М.Н. Досиев, // Паёми ДДТТ 3(32), Душанбе -2020. с. 53-58.

5. Комилов, С.Д., Забиров. Н. Предпринимательство: основы развития и государственное регулирование [Текст] / С.Д. Комилов, Н. Забиров. –Душанбе, 2004. -213 с.

6. Крассов О. И. Экологическое право: Учебник. М., 2001[Текст] / О. И. Крассов – М.,2001 -55 с.

7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи муҳити зист» -Душанбе, 2011.

8. Модельный закон «Об основах экологического предпринимательства» [Принят на пятнадцатом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств - участников СНГ] (постановление № 15-6 от 13 июня 2000 года) [Электронный ресурс]. URL: http://docs.cntd.ru/document

9. Развитие экологического предпринимательства за рубежом [Электронный ресурс]. URL: http://lektsii.org/8-20026.html

10. Филичева Т.П. Проблемы развития экологического предпринимательства // Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. 2018. Т. 10. № 1. с. 51-56.

11. Фурсина Т.А., Кузьмина С.В. Основные механизмы и инструменты государственной поддержки малого и среднего предпринимательства // Молодой ученый. 2016. № 9.4.С. 74-77

12.Чечунова, Е.В. Эффективность экологического предпринимательства в условиях реализации экологических программ (на примере г.Н.Тагил) [Текст] / Е.В. Чечунова. -Екатеринбург, 2000. -22 с.

13.Яндыганов, Я. Я. Экологическое предпринимательство в регионе (проблемы, перспективы, эффективность) [Текст] / Я.Я. Яндыганов. - Екатеринбург: Изд-во Урал. -1998. - 312 с.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ДОСИЕВ МАХМАДШОХ НАЗАРОВИЧ,
кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой управления государственными финансами
Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан,
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. С. Носира, 33.
Тел.: (+992) 918-11-96-48. E.mail; dostiev68@mail.ru

В статье рассматривается вопросы формирования экологической предпринимательской деятельности как фактор развития инновационной экономики Республики Таджикистан. Подчеркивается, что для развития инновационной экономики Республики Таджикистан экологическое предпринимательство также играет ключевую роль и может внести значительный вклад в улучшение экологической ситуации в стране и обеспечение уровня занятости. Также было отмечено, что предпринимательская деятельность в сфере экологии может сыграть важную роль в улучшении экологической и экономической ситуации, в том числе в повышении имиджа страны среди стран СНГ, а также положительно оценивать приоритетные направления устойчивого экономического развития, наполнения рынка с экологическими товарами и услугами, создание новых рабочих мест и сокращение бедности.

Ключевые слова: *экологическое предпринимательство, государственное управление, окружающая среда, экологическая ситуация, экономическое развитие, экологические проблемы, экологическая безопасность.*

ENVIRONMENTAL BUSINESS ACTIVITY AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE INNOVATIVE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

DOSIEV MAKHMADSHOH NAZAROVICH
Candidate in Economics,
Associate Professor, Head of the Department of
Public Finance Management,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 918-11-96-48. E-mail: dostiev68@mail.ru.

The article discusses the formation of environmental business activity as a factor of the development of the innovative economy of the Republic of Tajikistan. It is emphasized that for the development of the innovative economy of the Republic of Tajikistan, environmental entrepreneurship as well plays a key role and can make a significant contribution to improving the environmental situation in the country and ensuring level of employment. It was also noted that business activity in the field of ecology can play an important role in improving the environmental and economic situation, including the increase of country's prestige among the CIS countries, as well as rate positively priority areas for sustainable economic development, filling the market with environmental goods and services, creating new jobs and poverty reduction.

Key words: *ecological entrepreneurship, public administration, environment, ecological situation, economic development, ecological problems, ecological safety.*

УДК: 657

ОСОБЕННОСТИ ПОСТРОЕНИЯ СИСТЕМЫ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В СУБЪЕКТАХ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

КОДИРОВА ГУЛМО ТОЛИБОВНА,
кандидат экономических наук, доцент,
заведующий кафедрой менеджмента
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 918-22-29-01. E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

С начала перехода экономики Республики Таджикистан на рыночные отношения малое предпринимательство прочно занимает свои позиции в национальной экономике. Субъекты малого предпринимательства составляют наибольшую долю в общем числе хозяйствующих субъектов в стране. Однако проблем в части функционирования, управления и регулирования их деятельности в стране достаточно много. Одной из таких проблем, требующих решения, является вопрос построения системы бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства.

Вопросы регулирования отношений, связанные с функционированием субъектов малого предпринимательства, их научного исследования, а также организация системы бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства в стране недостаточно проработаны, что определяет важность и актуальность исследований в этом направлении.

В Республике Таджикистан принят ряд законодательных и нормативных правовых документов, связанных с регулированием деятельности субъектов малого предпринимательства и организации системы бухгалтерского учета в них, большинство из которых морально устарели и не отвечают современным реалиям хозяйственной жизни в стране. В связи с этим, вопросы построения и развития систем бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства являются объектами обсуждения в кругах бухгалтеров-практиков. Однако, в отечественной научной литературе по бухгалтерскому учету публикаций на эту тему не существует.

В данной статье сделана попытка начать исследование в области построения и развития системы бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства. Рассматриваются предпосылки формирования, условия и особенности создания систем бухгалтерского учета для субъектов малого предпринимательства. Исследованы основные моменты в законодательных и нормативных правовых актах, регулирующих вопросы ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности в субъектах малого предпринимательства. Выявлены особенности построения и функционирования систем бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства. Анализированы факторы, влияющие на построение таких систем.

Ключевые слова: *малое предпринимательство, субъекты малого предпринимательства, индивидуальные предприниматели, юридические лица, система бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства, упрощенный режим налогообложения, ведение бухгалтерского учета, составление финансовой отчетности, налоговый учет в упрощенной форме.*

Сегодня малое предпринимательство считается важным элементом системы хозяйствования и эффективным направлением развития рыночных отношений в Республике Таджикистан. Объясняется это тем, что на долю предприятий малого предпринимательства приходится около 80% (21734 единиц) от общего числа (27069

единиц) действующих в стране в начале 2020 года юридических лиц [25, с. 219]. Малое предпринимательство, представляя одно из важнейших направлений современных рыночных отношений, запускает новые продукты и услуги на рынок, тем самым создает новые рабочие места для создания этих продуктов и услуг. Благодаря малому предпринимательству средний с точки зрения доходности слой, составляющего наибольшую долю экономически активного населения страны обеспечивается стабильным источником дохода.

Однако проблемные вопросы в деятельности субъектов малого предпринимательства, а также научного их разрешения достаточно много. Наличие множества подобных вопросов связано, прежде всего с нормативно-правовым регулированием деятельности в данной сфере экономических отношений. Отношения в сфере малого предпринимательства в стране регулируются Законом Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства» [9]. Согласно данному закону субъекты предпринимательства разделяются на малые, средние и крупные. Критерием отнесения субъектов предпринимательства к тому или иному виду является предельное значение величины годового валового дохода. Так, к субъектам малого предпринимательства относятся индивидуальные предприниматели и юридические лица, валовой доход которых в год составляет до 1000000 (1 миллиона) сомони. Закон вводит также ограничение, согласно которому индивидуальные предприниматели и юридические лица, занимающиеся деятельностью по производству подакцизных товаров, поставке алюминия первичного, банковской и страховой деятельностью, деятельностью в сфере управления инвестиционными фондами, а также профессиональной деятельностью на рынке ценных бумаг, не могут быть отнесены к субъектам малого предпринимательства. Такой же критерий предусмотрен и налоговым законодательством Республики Таджикистан. В гражданском законодательстве Республики Таджикистан категория «малое предпринимательство» не рассматривается.

Глава 43 Налогового кодекса Республики Таджикистан, устанавливающей правила и порядок налогообложения предпринимателей при упрощенном режиме налогообложения субъектов малого предпринимательства, к таковым субъектам относит индивидуальных предпринимателей и юридических лиц, валовой доход которых за предшествующий временной цикл, состоящий из двенадцати последовательно идущих друг за другом полных календарных месяцев, не превышает так называемую сумму порогового дохода в размере одного миллиона сомони [19].

Однако в главном официальном статистическом издании, материалы которого используются при исследовании различных аспектов социально-экономических отношений в стране, отнесение субъектов предпринимательства к малым, средним и крупным осуществляется иначе. В данном издании раздельно рассматриваются понятия «индивидуальное предпринимательство» и «предпринимательство юридических лиц». При этом к субъектам малого предпринимательства относятся юридические лица со средней численностью работников за календарный год до 30 человек (для производителей сельскохозяйственной продукции – до 50 человек). Данное обстоятельство приводит к недоразумениям при исследовании вопросов и к неточностям при анализе данных о состоянии и развитии малого предпринимательства в стране.

Малое предпринимательство требует особенного подхода к информационному обеспечению системы своего управления, основным элементом в котором является

бухгалтерский учет. Построение надлежащей системы бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства является залогом эффективного их функционирования в современных сложных экономических условиях, при жесткой рыночной конкуренции и кризисных явлений в экономике.

Субъекты малого предпринимательства больше всего подвержены предпринимательскому риску, испытывают трудности в привлечении банковских кредитов и использовании научных разработок в своей деятельности, на них приходится большая налоговая нагрузка. Хотя малое предпринимательство способно в большинство случаев на быстрое реагирование к рыночным условиям, сложнее приходится ему равнозначно оценить различные процессы, происходящие в своем внешнем окружении. Для разрешения данного вопроса в субъектах малого предпринимательства особое значение имеет рационально организованная система бухгалтерского учета на основе правильно разработанной учетной политики, предусматривающей совокупность способов ведения бухгалтерского учета на предприятии. Рациональная система бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства должна обеспечивать надлежащее ведение бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности в зависимости от условий деятельности и размеров конкретного предприятия.

В зарубежных публикациях последнего времени бурно обсуждаются вопросы построения системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности хозяйствующих субъектов, в том числе и в субъектах малого предпринимательства [1; 2; 5; 6; 11; 16; 17]. В публикациях отечественных авторов по бухгалтерскому учету освещены преимущественно общие вопросы ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности на предприятиях различных отраслей национальной экономики [3; 13; 14; 15; 20; 24; 26; 27]. При этом, публикации, непосредственно связанные с изучением вопросов построения и развития системы бухгалтерского учета на малых предприятиях, в отечественной литературе не существует. Однако среди бухгалтеров-практиков вопросы организации, ведения и особенностей бухгалтерского учета на малых предприятиях Республики Таджикистан являются наиболее дискуссионными с практической точки зрения. Практическая не проработанность проблем бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства и дискуссионность вопросов организации бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности на предприятиях малого предпринимательства определяют актуальность исследований в данном направлении.

Авторы большинства публикаций под системой бухгалтерского учета хозяйствующих субъектов понимают «совокупность конкретных форм и методов, обеспечивающих возможность для данного субъекта вести учет своего имущества, обязательств и хозяйственных операций в денежном выражении путем сплошного, непрерывного, документального и взаимосвязанного их отражения в учетных регистрах на основании первичных документов, т.е. осуществлять ведение бухгалтерского учета, а также формировать бухгалтерскую отчетность». Подобное определение бухгалтерского учета как система закреплено и в статье 2 Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности». Статья 6 данного закона определяет систему бухгалтерского учета как «упорядоченную систему регулирования, регистрации и обобщения информации об операциях и событиях организаций, установленной законодательством Республики Таджикистан» [7].

Наши исследования показывают, что на построение системы бухгалтерского учета хозяйствующего субъекта влияют факторы, основные из которых представлены на рисунке 1.

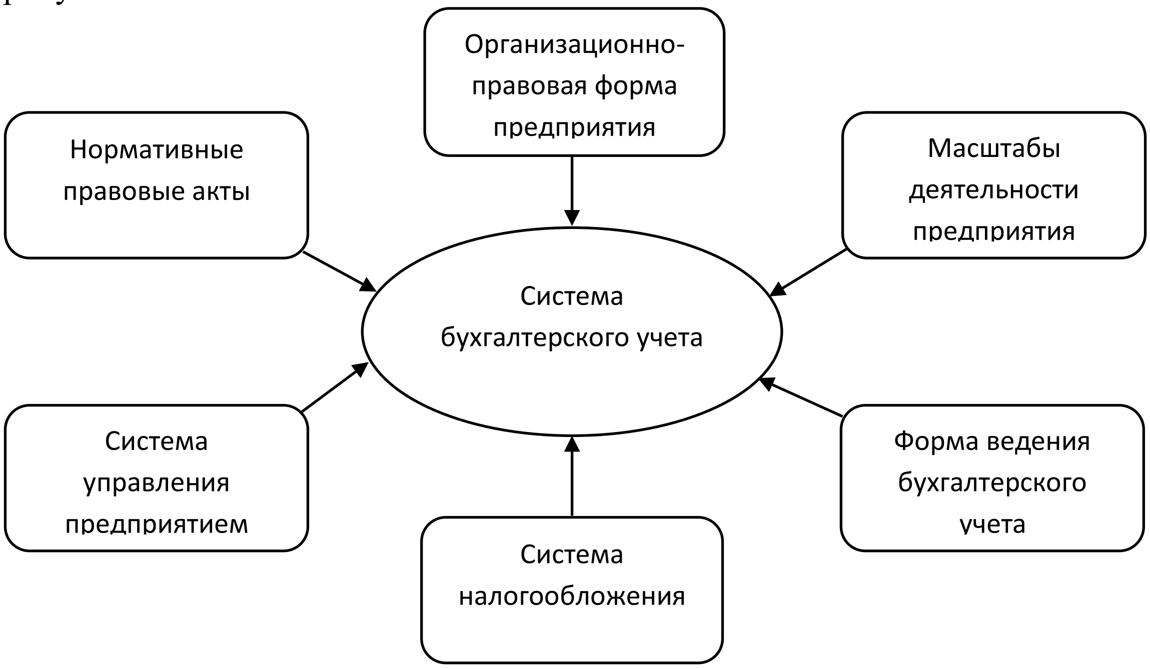

Рисунок 1. Факторы, влияющие на построение системы бухгалтерского учета

Основным документом, закрепляющий порядок и способы ведения учета при отражении хозяйственных операций, является учетная политика хозяйствующего субъекта. Под учетной политикой хозяйствующего субъекта понимается «принятая ими совокупность способов ведения бухгалтерского учета - первичного наблюдения, стоимостного измерения, текущей группировки и итогового обобщения фактов хозяйственной деятельности» [22]. Она отражает требования к отражению в бухгалтерском и налоговом учете фактов хозяйственной жизни субъекта, является в некотором роде инструкцией по их отражению в денежном выражении, с последующей их систематизацией, подготовкой и представлением форм отчетности [1, с. 300].

Субъект малого предпринимательства разрабатывает учетную политику исходя из своей организационной структуры, отрасль, в которой он осуществляет хозяйственную деятельность и другие особенности своего функционирования. Он имеет право в учетной политике указать применяемые методы списания материалов, сырья, инвентарей и принадлежности, начисления амортизации объектов основных средств и другие. При построении системы бухгалтерского учета субъект малого предпринимательства должен исходить из требования рациональности, т.е. принятая им учетная политика должна обеспечивать рациональное ведение бухгалтерского учета исходя из сложившихся условий хозяйствования и величины предприятия [4, с. 272].

Субъектам малого предпринимательства в большинстве стран, в том числе и в Республике Таджикистан дано право организовать систему бухгалтерского учета, вести учет своего имущества, обязательств и хозяйственных операций, составлять и предоставлять свою бухгалтерскую (финансовую) отчетность в упрощенной форме. Налоговый кодекс Республики Таджикистан также позволяет субъектам малого предпринимательства вести налоговый учет в упрощенной форме.

Тем не менее, упрощенная организация систем бухгалтерского и налогового учета и отчетности не должна оказать негативное воздействие на качество учета и

подготавливаемой финансовой и налоговой отчетности субъектов малого предпринимательства. В этом вопросе особенно важно правильная организация у них бухгалтерской службы [17, с. 202]. Из предусмотренных статьей 9 Закона Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» вариантов организации бухгалтерской службы, в зависимости от объема учетных работ, первый вариант, предусматривающий создание бухгалтерской службы как структурного подразделения, возглавляемого главным бухгалтером (бухгалтером) больше подходит для субъектов среднего и крупного предпринимательства. Субъектам малого предпринимательства рекомендуется организовать у себя один из следующих вариантов:

- ввести в штат должность бухгалтера;
- по договору на аутсорсинг передать ведение бухгалтерского учета и составление финансовой отчетности, бухгалтерской (аудиторской) организации или профессиональному бухгалтеру;
- вести бухгалтерский учет лично (при необходимости).

Закон также требует, чтобы субъекты малого предпринимательства – юридические лица вели бухгалтерский учет непрерывно с момента своей государственной регистрации в налоговых органах. Необходимо отметить, что государственная регистрация субъектов малого предпринимательства - юридических лиц и индивидуальных предприятий производится в общих условиях, через специальное подразделение в налоговых органах по принципу единого окна. Это означает, что государственная регистрация налогоплательщиков производится налоговым органами без проведения предварительной правовой экспертизы представленного заявителем упрощенного пакета документов.

Субъекты малого предпринимательства наравне с другими хозяйствующими субъектами ведут бухгалтерский учет методом двойной записи на соответствующих счетах бухгалтерского учета. Им разрешается использовать упрощенную систему налогообложения и упрощенную форму ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности. Тем временем, закон позволяет индивидуальным предпринимателям не вести бухгалтерский учет или же вести простой метода учета – без применения метода двойной записи на счетах бухгалтерского учета. Однако, это не означает вовсе их освобождение от обязанности вести налоговый учет и предоставлять налоговую отчетность налоговым органам. Индивидуальные предприниматели без образования юридического лица (функционирующие на основании свидетельства) ведут учет своих доходов и расходов в соответствии с положениями налогового законодательства Республики Таджикистан. Налоговый учет им необходим для расчета налоговой базы по упрощенной системе налогообложения.

В соответствии с требованием части 1 статьи 48 Налогового кодекса Республики Таджикистан налогоплательщик обязан вести точный и своевременный учет своих доходов и расходов на основе документально подтвержденных данных и относить их к соответствующим отчетным периодам, в которые они (доходы) были получены или произведены (расходы), в зависимости от применяемого метода учета и по правилам налогового учета, установленным главой 22 налогового кодекса. При этом под методом учета подразумеваются все аспекты времени и порядка учета поступлений доходов и осуществления затрат: кассовый метод или метод начислений, метод учета производственных затрат и затрат капитального характера.

В целях ведения упрощенного бухгалтерского учета приказом Министерства финансов Республики Таджикистан от 7 декабря 2009 года, № 80 утвержден «Порядок применения упрощенной системы отчетности и учета для субъектов малого предпринимательства в Республике Таджикистан» [23], который считается основным и почти что единственным документом по регулированию вопросов организации и ведения бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства. В соответствии с данным документом субъекты малого предпринимательства в целях накоплении и классификации данных, поступивших в бухгалтерский учет посредством первичных документов, их отражения на счетах бухгалтерского учета и обобщения в финансовой отчетности, применяют соответствующие учетные регистры, совокупность которых составляет форму ведения бухгалтерского учета. При этом им рекомендуется использовать единую журнально-ордерную форму ведения бухгалтерского учета, журнально-ордерную форму бухгалтерского учета для небольших предприятий и упрощенную форму бухгалтерского учета для малых предприятий.

Каждый субъект малого предпринимательства исходя из масштаба своей деятельности и количества совершаемых им хозяйственных операций вправе самостоятельно выбрать ту или иную форму ведения бухгалтерского учета. Так, малым производственным предприятиям рекомендуется использовать журнально-ордерную форму, торговые и посреднические предприятия могут использовать упрощенную форму, применяя при этом соответствующие регистры для учета преобладающих в своей деятельности ценностей из журнально-ордерной формы ведения бухгалтерского учета. При этом субъекты малого предпринимательства с условием соблюдения способа двойной записи, принципа взаимосвязи данных аналитического и синтетического учета, сплошного отражения в учете всех хозяйственных операций и других методологических принципов бухгалтерского учета самостоятельно приспосабливают выбранные учетные регистры к специфике своей хозяйственной деятельности и условиям ведения финансово-хозяйственной деятельности. Они могут вносить соответствующие изменения в содержание и формы применяемых учетных регистров исходя из реальных условий своей деятельности.

Форма организации и ведения бухгалтерского учета с использованием учетных регистров для учета ценностей (имущества) хозяйствующего субъекта предполагает регистрацию фактов хозяйственной деятельности в упрощенных ведомостях, предназначенных для составления финансовой отчетности и предоставления необходимой для принятия управленческих решений информации. При этом, каждая ведомость применяется для учета операций по одному из используемых счетов бухгалтерского учета, которые также могут быт взяты из упрощенного плана счетов.

Комплект ведомостей для субъектов малого предпринимательства, ведущие хозяйственную деятельность в сфере производства продукции и выполнении работ (услуг) может включать следующие учетные регистры (упрощенные ведомости):

- ведомость учета основных средств и начисленной амортизации (по этим основным средствам);
- ведомость учета товаров и производственных запасов;
- ведомость учета затрат на производство;
- ведомость учета денежных средств и фондов;
- ведомость учета расчетов и прочих (расчетных) операций;
- ведомость учета реализации (оплата);

- ведомость учета расчетов с поставщиками;
- ведомость учета оплаты труда;
- шахматная ведомость.

При заполнении учетных регистров сумма по каждой хозяйственной операции одновременно заносится в два регистра: в одной ведомости – по дебету счета с указанием номера взаимосвязанного кредитуемого счета в графе «Корреспондирующий счет», в другой ведомости – по кредиту взаимосвязанного счета с указанием номера дебетуемого счета. На каждой из этих ведомостей в графах «Содержание операции» записывается суть отображаемой хозяйственной операции на основании первичных документов, отражающих информацию о ней. Для проверки соответствия остатков счетов по применяемым упрощенным ведомостям их данные сверяются с данными в соответствующих первичных документах, на основе которых были произведены записи в этих ведомостях (авансовые отчеты, кассовые отчеты, выписки банков и др.). В конце каждого месяца выводятся итоги финансово-хозяйственной деятельности субъекта малого предпринимательства по упрощенным ведомостям и составляется шахматная ведомость, затем на основе шахматной ведомости составляется оборотная ведомость. Данные оборотной ведомости используются при составлении бухгалтерского баланса субъекта малого предпринимательства.

Субъекты малого предпринимательства составляют финансовую отчетность также в сокращенном виде, предполагающий предоставление всего-навсего бухгалтерского баланса и отчета о финансовых результатах (отчета о прибылях или убытках). Названные формы отчетности могут включать показатели лишь по группам укрупненных статей без соответствующей их детализации по конкретным статьям. Приложение к финансовой отчетности, в котором приводится наиболее важная информация, необходимой для оценки финансового состояния и финансовых результатов деятельности субъекта малого предпринимательства, составляется при необходимости.

Поскольку субъекты малого предпринимательства представляют финансовую отчетность в сокращенном варианте, учетная политика субъекта должна содержать перечень представляемой ими годовой и промежуточной финансовой отчетности. При составлении финансовой отчетности субъектам малого предпринимательства следует руководствоваться «Инструкцией о порядке заполнения форм финансовой отчетности, составляемой в соответствии с национальными и международными стандартами финансовой отчетности» [12].

Необходимо отметить, что документ «Порядок применения упрощенной системы отчетности и учета для субъектов малого предпринимательства в Республике Таджикистан» в настоящее время имеет статус действующего. Однако в период после его принятия до сегодняшнего дня произошли значительные изменения в условиях деятельности субъектов малого предпринимательства, в законодательстве страны и в других нормативных правовых документах, с учетом которых потребуется совершенное изменение его основных положений. В частности, приняты новые законы «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» (25 марта 2011 года, № 702) [7], «О кооперативах» (22 июля 2013 года, № 991) [8], «О дехканском (фермерском) хозяйстве» (15 марта 2016 года, № 1289) [10], в новой редакции принят Налоговый кодекс Республики Таджикистан (14 сентября 2012 года, № 417) [19], распоряжением Министерства финансов Республики Таджикистан от 27 мая 2011 года, № 41

утверждены «План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов» и «Методические указания по применению плана счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов» [21].

Таким образом, основной нормативный документ, рассматривающий вопросы организации и ведения бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства практически не может быть использован в настоящее время, поскольку ссылается на устаревшие нормативные правовые акты, и прежде всего на недействующий план счетов бухгалтерского учета.

Изучив основные аспекты построения системы бухгалтерского учета в субъектах малого предпринимательства, можно сделать вывод, что им в Республике Таджикистан предоставлены некоторые преимущества и смягчение в части ведения бухгалтерского учета и составления финансовой отчетности. При этом данные смягчения могут привести к проявлению некоторых проблем для тех предприятий, которые намереваются расширить в будущем свою деятельность и выйти на международные рынки. Они могут вступить в некоторые противоречия при переходе с упрощенного на общий режим ведения бухгалтерского учета и налогообложения. Финансовая отчетность, составленной по упрощенной форме может не содержать подробную информацию, необходимую для получения полного представления о финансовом состоянии и финансовых результатах деятельности субъекта малого предпринимательства, что снижает ее качества.

При построении системы бухгалтерского учета для малых предприятий особое значение имеет изучение и анализ мирового опыта в направлении развития учетных систем, с целью его использования в Республике Таджикистан. Сейчас действует отдельный упрощенный международный стандарт финансовой отчетности, предназначенной для малых и средних предприятий, включающий в себя совокупность единых правил бухгалтерского учета для малых и средних непубличных коммерческих предприятий, представляющие финансовую отчетность общего назначения для внешних пользователей [18]. Стандарт, обладая рядом преимуществ, успешно применяется субъектами малого предпринимательства в зарубежных странах, что дает основания для его использования в Республике Таджикистан.

Литература

1. Адаменко А.А., Болтышева Л.В. Особенности построения учетной системы субъектов малого предпринимательства [Текст] / А.А. Адаменко, Л.В. Болтышева // Естественно-гуманитарные исследования. – 2020. - № 28 (2). – С. 299-303

2. Андреева С.В. Концепция формирования учетной системы современного предприятия: функциональный аспект [Текст] / С.В. Андреева // Вектор науки ТГУ. – 2012. - № 1 (19). – С. 87-91

3. Барфиев К.Х., Файзуллоева З.Н. Состояние и перспективы развития управленческого учета на предприятиях агропромышленного комплекса [Текст] / К.Х. Барфиев, З.Н. Файзуллоева // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2017. - № 1-3 (47). – С. 230-233

4. Гринь М.Г. Особенности формирования учетной политики субъектов малого предпринимательства [Текст] / М.Г. Гринь // Вестник Брянского государственного университета. – 2005. - № 3. – С. 270-273

5. Дятлова О.В. Особенности создания международных стандартов финансовой отчетности для предприятий малого и среднего бизнеса [Текст] / О.В. Дятлова // Проблемы экономики и юридической практики. - 2019. - № 1. - С. 85-87
6. Ендовицкий Д.А., Литвин Ю.В. Развитие синтетического и аналитического бухгалтерского учета исходя из применяемых малым предприятиям форм учета [Текст] / Д.А. Ендовицкий, Ю.В. Литвин // Международный бухгалтерский учет. – 2011. - № 23 (173). – С. 2-12
7. Закон Республики Таджикистан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» / Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2011. - № 3 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL:http://mmk.tj/content/
8. Закон Республики Таджикистан «О кооперативах» / Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2013. - № 7 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL:http://mmk.tj/content/
9. Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства» / Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2014. - № 7 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL:http://mmk.tj/content/
10. Закон Республики Таджикистан «О дехканском (фермерском) хозяйстве» / Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2016. - № 6 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL:http://mmk.tj/content/
11. Зимакова Л.А., Костякова Ю.В. Сравнение и анализ национальных систем финансового учета [Текст] / Л.А. Зимакова, Ю.В. Костякова // Международный бухгалтерский учет. - № 42 (192). – С. 59-67
12. Инструкция о порядке заполнения форм финансовой отчетности, составляемые в соответствии с национальными и Международными стандартами финансовой отчетности. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 27 мая 2011 года, № 42 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://minfin.tj
13. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б. Составление плана счетов бухгалтерского учета в соответствии с МСФО [Текст] / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. - № 7. – С. 76-83
14. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан. Монография [Текст] / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён. – Душанбе: ИПС, 2018. – 350 с.
15. Каримов Б.Х., Кодирова Г.Т. Развитие системы бухгалтерского учета в условиях глобализации [Текст] / Б.Х. Каримов, Г.Т. Кодирова // Государственное управление. – 2021. - № 3 (52). – С. 38-49
16. Козменкова С.В., Крупинова Е.С. Упрощенные правила бухгалтерского учета и отчетности для малых и средних предприятий в зарубежной практике [Текст] / С.В. Козменкова, Е.С. Крупинова // Международный бухгалтерский учет. – 2015. - № 40. – С. 34-52
17. Кузина Е.И., Жукова Е.В. Особенности бухгалтерского учета и отчетности субъектов малого предпринимательства [Текст] / Е.И. Кузина, Е.В. Жукова // Вестник Волжского университета имени В.Н. Татищева. – 2019. - № 3. - Том 2. – С. 200-209
18. Международный стандарт для малого и среднего бизнеса. Бухгалтерский Методологический Центр [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://www.bmcenter.ru/Dok/BMC3-re072009.html

19. Налоговый кодекс Республики Таджикистан [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL:http://mmk.tj/content/
20. Низомов С.Ф., Бобомуродов П.Х. Ташкили баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) [Матн] / С.Ф. Низомов, П.Х. Бобомуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 8. – С. 133-140
21. План счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и Методические указания по применению плана счетов бухгалтерского учета финансово-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов. Распоряжение Министерства финансов Республики Таджикистан от 27 мая 2011 года, № 41 [Электронный документ] / Режим доступа: URL: http://minfin.tj
22. Положение по бухгалтерскому учету ПБУ 1/99 «Учетная политика предприятий». Утверждено приказом Министра финансов Республики Таджикистан от 24.09.99 года, № 135 [Электронный документ] / Режим доступа: URL: http://minfin.tj
23. Порядок применения упрощенной системы отчетности и учета для субъектов малого предпринимательства в Республике Таджикистан. Приказ Министерства финансов Республики Таджикистан от 7 декабря 2009 года, № 80 [Электронный ресурс] / Режим доступа: URL: http://minfin.tj
24. Рахимов С.Х. Организация бухгалтерского учета в предприятиях туристического бизнеса [Текст] / С.Х. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2020. - № 1 (30). – С. 152-158
25. Статистический ежегодник Республики Таджикистан [Текст] / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2020. – Душанбе: Издательство ООО «ТоРус», 2020. – 494 с.
26. Хушвахтзода Қ.Х., Розиев Д.А., Бобохонзода М.А. Таҳқиқи вазъи муосири пешбурди баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлили масрафҳо дар корхонаҳои саноати бофандагии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] Қ.Х. Хушвахтзода, Д.А. Розиев, М.А. Бобохонзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ – 2020. - № 5. – С. 5-11
27. Хушвахтзода Қ.Х., Каримов Б.Ҳ. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар олами Ислом [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ – 2020. - № 10-2. – С. 66-71

ХУСУСИЯТҲОИ БУНЁДИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРИИ ХУРДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҚОДИРОВА ГУЛМО ТОЛИБОВНА,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент,
мудири кафедраи менеҷменти
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-22-29-01. E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

Аз оғози давраи гузариши иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ соҳибкории хурд мавқеъҳои худро дар иқтисодиёти миллӣ қавӣ мегардонад. Субъектҳои соҳибкории хурд ҳиссаи калонтаринро дар шумораи умумии субъектҳои хоҷагидорӣ дар мамлакат ташкил медиҳанд. Аммо мушкилот ҷиҳати амалкунӣ, идоракунӣ ва танзимкунии

фаъолияти онҳо зиёд мебошад. Яке аз чунин мушкилот, ки ҳалли худро талаб менамояд, ин масъалаи бунёди низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои соҳибкории хурд мебошад.

Масъалаҳои танзимкунии муносибатҳои бо амалкунии субъектҳои соҳибкории хурд алоқаманд, таҳқиқи илмии онҳо, инчунин ташкили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои соҳибкории хурд дар мамлакат пурра коркард нашудаанд, ки ин муҳиммӣ ва мубрамии таҳқиқот дар самти мазкурро муайян мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрии ҳуқуқии бо танзимкунии фаъолияти субъектҳои соҳибкории хурд ва ташкили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар онҳо алоқаманд қабул карда шудаанд, ки аксари онҳо аз ҷиҳати маънавӣ куҳна шудаанд ва ба амалияи муосири ҳаёти хоҷагидорӣ дар мамлакат ҷавобгӯ нестанд. Вобаста ба ин, масъалаҳои бунёдсозӣ ва рушди низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои соҳибкории хурд объекти муҳокима дар доираҳои муҳосибони аҳли амал мебошанд. Аммо дар адабиёти илмии ватанӣ доир ба баҳисобгирии муҳосибӣ дар ин мавзуъ интишорот мавҷуд нест.

Дар мақолаи мазкур барои оғоз намудани таҳқиқот дар соҳаи бунёдсозӣ ва рушди низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои соҳибкории хурд кӯшиш карда шудааст. Заминаҳои ташаккул, шароит ва хусусиятҳои бунёдсозии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои хоҷагидорӣ баррасӣ шудаанд. Лаҳзаҳои асосӣ дар санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи масъалаҳои пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ дар субъектҳои соҳибкории хурд таҳқиқ шудаанд. Хусусиятҳои бунёдсозӣ ва амалкунии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои соҳибкории хурд ошкор карда шудаанд. Омилҳои ба бунёдсозии ин гуна низомҳо таъсиррасон таҳлил карда шудаанд.

Калидвожаҳо: *соҳибкории хурд, субъектҳои соҳибкории хурд, соҳибкорони инфиродӣ, шахсони ҳуқуқӣ, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои соҳибкории хурд, низоми содакардашудаи андозбандӣ, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ, тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ, баҳисобгирии андоз дар шакли содакардашуда.*

FEATURES OF ESTABLISHING ACCOUNTING SYSTEM IN SMALL BUSINESSES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

QODIROVA GULMO TOLIBOVNA,
Candidate in Economics, Associate Professor,
Head of the Department of Management of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 918-22-29-01. E-mail: kodirova.gulmo@mail.ru

Since the beginning of the transition of the economy of the Republic of Tajikistan to market relations, small business has firmly occupied its positions in the national economy. Small businesses subjects account the largest share in the total number of business entities in the country. However, there are a lot of problems in part of functioning, management and regulation of their activities in the country. One of these problems that need to be addressed is the issue of building an accounting system in small businesses.

The issues of regulating relations related to the functioning of small businesses, their scientific research, as well as the organization of the accounting system in small businesses in the country are not sufficiently developed, which determines the importance and relevance of research in this direction.

In the Republic of Tajikistan have been adopted a number of legislative and regulatory legal documents related to the regulation of the activities of small businesses and the organization of the accounting system in them, most of which are morally outdated and do not meet the modern realities

of economic life in the country. In this regard, the issues of establishing and development of accounting systems in small businesses are the objects of discussion among of practicing accountants. However, there are not exist publications on this topic in the domestic scientific literature.

There is made an attempt to start research in the field of establishment and development of an accounting system in small businesses in this article. The prerequisites for the formation, conditions and features of the creation of accounting systems for small businesses are considered. The main points in the legislative and regulatory legal acts regulating the issues of accounting and financial reporting in small businesses have been investigated. The features of the construction and functioning of accounting systems in small businesses are revealed. The factors influencing the construction of such systems are analyzed.

Key words: *small business, small businesses, individual entrepreneurs, legal entities, accounting system in small businesses, simplified taxation regime, accounting, financial reporting, tax accounting in a simplified form.*

УДК: 338.46 (575.3)

РУШДИ БИЗНЕС–ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

СУЛАЙМОНЗОДА ШУҲРАТ ФИРДАВС,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти
кафедраи таҳлили иқтисодии
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов. 64/14.
Тел.: (+992) 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru
НУРАЛИЗОДА АМРУЛЛО НАЗРУЛЛО,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молияи
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.
734067, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14.
Тел.: (+992) 918-75-76-68. E-mail: amrullon@mail.ru.

Муаллифон дар натиҷаи тадқиқоти илмӣ дар мақола рушди бизнес–хизматрасониро дар шароити иқтисодиёти рақамӣ ва татбиқи ҳукумати электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ намуда, масъалаҳои асосии рушди бизне-хизматрасониро таҳлил намудааст. Ба замми ин, дар мақола таснифот, ҳадафҳои бизнес-хизматрасонӣ ва вазъи истифодабарии онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ дода шудааст. Қобили қайд аст, ки муаллиф дар натиҷаи таҳлилҳо аз таҷрибаи давлатҳои пешрафта истифода намуда, онҳоро нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоиса намудаанд. Дар мақолаи мазкур ҳамчунин рейтинги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раддабандии ҷаҳонӣ аз рӯи хизматрасонии интернетӣ ва электронӣ, порталҳои хариди электронӣ ва озмунҳои электронӣ низ аз ҷониби муаллиф таҳлил гардидааст. Дар хотимаи мақола аз ҷониби муаллиф таҳлили вазъи ҳукумати электронӣ ва гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ таҳқиқ гашта, барои беҳтар намудани сатҳ ва сифати маҷмӯи бизнес-хизматрасонӣ тариқи электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳодҳои муфидро таҳия кардаанд.

Калидвожаҳо: *хизматрасонӣ, бизнес-хизматрасонӣ, иқтисодиёти рақамӣ, хизматрасониҳои электронӣ, ҳукумати электронӣ, рушд, технологияҳои иттилоотӣ, истифодабарандагон, сифат, сатҳ.*

Дар замони муосири рушди технологияҳои иттилоотӣ -коммуникатсионӣ самаранокии идоракунии давлатӣ дар дилхоҳ мамлакат ба низоми пешниҳоди хизматрасониҳои электронӣ алоқаманд аст. Аз ин лиҳоз, муосиргардонии ин низом баланд бардоштани сифати он, осонгардонии истифодаи он, махсусан барои истифодабарандагони таҷрибаи зарурӣ надошта, вазифаи стратегӣ ба шумор меравад.

Воқеияти рушди иқтисоди ҷаҳони муосир нишон медиҳад, ки имрӯз мо дар ҳолати гузариш ба истифодаи технологияи таъминкунандаи коркарди фаврии иттилоот, иҷрои таъҷилии қарорҳои идоракунӣ, ноил шудан ба дастрасии васеъ ва иштироки аҳолӣ дар ҷараёни идоракунии давлатӣ қарор дорем. Яке аз омилҳои муайянкунандаи ин самт ҷорӣ намудани ҳукумати электронӣ ба шумор меравад.

Дар баъзе давлатҳои пешрафтаи дунё барои шаҳрвандони худ хизматрасониҳои электрониро, аз қабили Ҳуҷҷатгузории электронӣ (Digi Doc), Суди электронӣ (e-Court), Манзили электронӣ (e-Residency), Корти электронии муаррификунандаи шахсият (E - ID Card), Хизматрасонии муқарраркунандаи минтақаи шахс (Location-Based (Services), Имзои рақамӣ (e-signature), Қонунгузориии электронӣ (e-Law), Мактаби электронӣ (e-School), Бақайдгирии электронии замин (E - Land Register), Таваққуфгоҳи мобилӣ (m-Parking), Бақайдгирии электронии тиҷорат (e-Business Register), Сиёсати электронӣ (e-

Policy), Андози электронӣ (e-Tax), Овоздиҳии электронӣ (e-Voting), Шиносномаи мобилӣ (Mobile - ID), Идораи электронӣ (e-Cabinet), Дорухати электронӣ (e-Prescription), Сабти электронии вазъи тандурустӣ (e - Health Record), Зерсохтори бетугмаи тасдиқи имзоҳо (Keyless Signature Infrastructure) ва Пардохти мобилӣ (Mobile Payment) ба роҳ мондаанд. Бо дар назардошти тамоюли муосири бавуқӯъомада, давлат кӯшиш менамояд, ки тақозои аҳолиро ба хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ ба воситаи баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлатӣ, таъсиси шароити хуби ҳамкорӣ бо ҷомеаи шаҳрвандӣ, сариваќт ва бо сифати баланд қонеъ намояд. Яке аз вазифаҳои мақомоти идоракунии давлатӣ, дар ин самт ба роҳ мондани ҳамкории электронии давлат бо аҳолӣ дар асоси дастраси ба иттилооти боз, яъне озод ва алоқаи такрорӣ ба шумор меравад [3].

Ҳукумати электронӣ яке аз муҳимтарин институтҳои иттилоотии ҷамъият - ҷамъияте, ки дар он аксари кормандон бо истеҳсолот, нигаҳдорӣ ва коркарди иттилоот машғул мебошанд, маҳсуб меёбад. Айни замон ҳамаи давлатҳои мутараққӣ дар ҳолати гузариш ба ҷомеаи иттилоотӣ ва дар давраҳои гуногуни ин ҷараён қарор доранд. Дар ин самт, давлатҳои ИМА, Сингапур, Япония, Британияи Кабир, инчунин дигар давлатҳое, ки дар ин ҷода ба дастовардҳои назаррас ноил гардидаанд, нақши пешсафӣ доранд. Ҳамзамон бо ин, давлатҳои суст тараққиёбанда низ тадриҷан ба ин ҷараён ворид мегарданд, зеро ташкили ҷомеаи иттилоотӣ тақозои замон буда, бидуни он таъмини рушди рақобатпазиронаи давлат ғайриимкон аст. Бо дарназардошти муҳиммияти ин тамоюл, соли 2006 бо қарори Ассамблеяи генералии СММ 17 май ҳамчун Рӯзи байналмилалии ҷомеаи иттилоотӣ эълон гардид.

Маврид ба зикр аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи сохтори ҳукумати электронӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2011 (№643 аз 3012.2011) тасдиқ гардидааст [1]. Бо мақсади ҷорӣ намудани низоми электронии хариди давлатӣ шурӯъ аз соли 2019 Портали ягонаи хариди электронӣ www.eprocurement.gov.tj дар кишвар ҷорӣ гардида, мавриди амал қарор дорад. Дар натиҷаи татбиқи низоми мазкур дар солҳои 2015-2020 озмунҳои электронӣ роҳандози гардида, натиҷаи он дар диаграммаи 1 дарҷ гардидааст.

Диаграммаи 1.

Шумораи озмунҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2020[1]

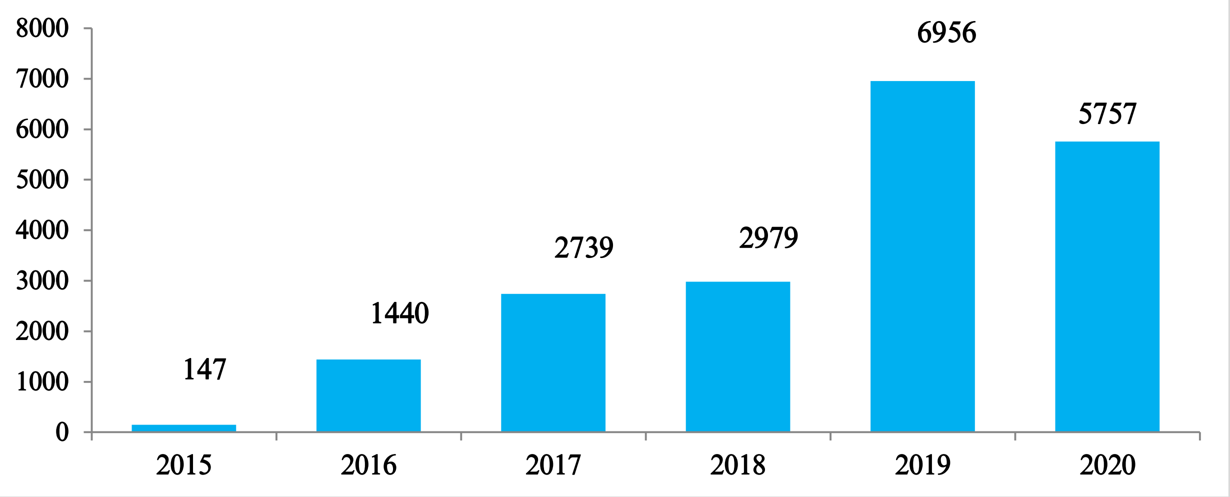

Манбаъ: Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025

Чи тавре, ки аз рақамҳои диаграммаи мазкур бар меояд, тамоюли озмунҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол зиёд гардида, соли 2020 нисбат ба соли 2015 5610 озмуни электронӣ дар кишвар ташкил гардидааст.

Дар доираи гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва татбиқи ҳукумати электронӣ Портали хариди давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис гардида, зиёд гардидани истифодабарандагони он шаҳодат аз ҳавасмандии иштирокчиён, рушди рақобати солим ва истифодаи сарфакоронаи маблағҳои давлатӣ мебошад, ки рушди тамоюли он дар солҳои 2015-2020 дар диаграммаи 2 нишон дода шудааст.

Диаграммаи 2.

Тамоюли афзоиши шумораи иштирокчиёни Портали хариди электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон[1]

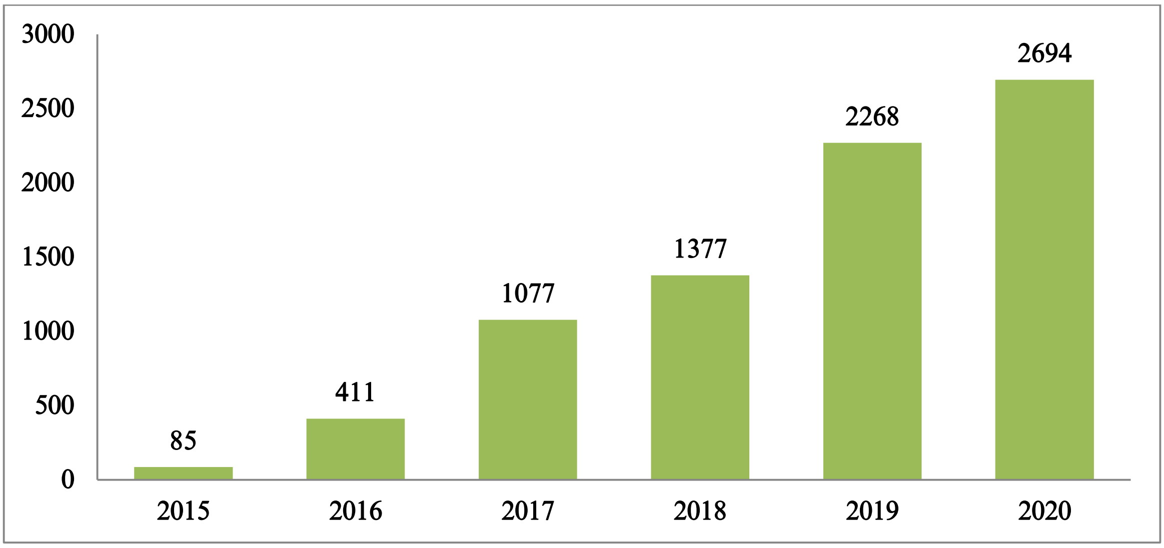

Манбаъ: Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025

Натиҷаи таҳлилҳои ҷаҳонӣ дар соли 2020, ки тариқи раддабандӣ баҳо додани мамлакатҳоро дар самтҳои гуногун муаяйн менамояд, нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори 143 давлатҳои ҷаҳон аз рӯйи рейтинги (шохис) омодагии шабакаҳои электронӣ дар зинаи 117, аз рӯйи рейтинги рушди Интернет дар байни 211 давлати ҷаҳон дар зинаи 155 ва дар рейтинги кишварҳо дар сатҳи рушди ҳукумати электронӣ бошад, дар баробари 193 давлати ҷаҳонӣ мақоми 129-ум ҷойро касб намудааст [1,6,7,8].

Марҳилаи кунунии рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷаҳон, ҳамчун таъсири назарраси рақамикунонӣ ба он тавсиф карда мешавад. Тадқиқоти ҳамаҷонибаи хусусиятҳои рақамикунонӣ ҳамчун тамоюли муосири рушди ҷаҳон ба худ ифшои моҳияти рақамикунонӣ, хусусиятҳои пешниҳоди иттилоот дар шакли рақамӣ, шартҳо ва оқибатҳои имконпазири мусбии рақамикунонӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, робитаи байни мафҳумҳои рақамисозӣ ва иқтисоди рақамӣ, мушкилот, таҳдидҳо, оқибатҳои эҳтимолии манфӣ ва хатарҳои рақамӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, усулҳои андозагирӣ, дараҷаи фарогирии рақамисозии мамлакат, инчунин тавсифи ҳолати ҷории рақамиро дар бар мегирад.

Мукаммалгардонии хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ дар доираи татбиқи ҳукумати электронӣ, пеш аз ҳама, барои дастрасии ҳамаҷонибаи аҳолӣ новобаста аз мавқеи ҷойгиршавӣ, рушди сомонаҳои расмии мақомоти давлатӣ дар

шабакаи Интернет бо пешниҳоди иттилооти мубрам, имконияти дастрасӣ ба шаклҳои хоси ҳуҷҷатгузорӣ, таъмини дастрасии ҷамъият ба иттилоти дар сомона ҷойгиршуда оид ба фаъолияти мақомоти давлатӣ, рушди низоми дастгирии иттилоотию маълумотдиҳӣ оид ба масъалаҳои ҳамкории аҳолӣ бо мақомоти давлатӣ тақозо менамояд.

Қобилияти истифодабарии низоми ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон фароҳам меорад, ки доираи истифодабарандагони онро зиёд намуда, барои худтакомулдиҳии шаҳрвандон имкониятҳои нав муҳайё намояд. Илова бар ин, пастравии хароҷотҳои моддӣ ва вақтӣ мусоидат менамояд, ки волоияти хизматрасониҳои давлатиро тариқи электронӣ собит месозад.

Ҳамаи ин, дар навбати худ, имконият медиҳад, ки раванди пешниҳоди хизматрасониҳоро тезонида, суръати онҳоро баланд бардошта, ҳамчунин имконияти назорат аз болои пешниҳодкунандагон, ки барои расонидани чунин хизматрасониҳо махсус гардонида шудаанд, пурзӯр карда шавад.

Ҳангоми ташкили самаранокии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ дар шакли электронӣ бояд шароитҳои зерин риоя карда шаванд:

- сифати хизматрасонӣ бояд ба талаботҳои аз тарафи шаҳрвандон зоҳиргардида ҷавобгӯ бошад;
- иттилооти пешкашшаванда барои шаҳрвандон бояд дақиқ ва фаҳмо бошад;
- технологияҳои истифодашаванда барои истифодабарӣ бояд сода бошад ва мушкилот эҷод накунад;
- ба шаҳрвандон имконият фароҳам оварда шавад, ки бо усули ташкили робитаи такрорӣ фикру ақидаҳои худро оид ба ҳавасмандиашон нисбати беҳтар гардидани сифати хизматрасониҳо пешниҳод намуда тавонанд;
- фаъолияти мақомоти давлатӣ бояд шаффоф бошад ва барои қабули қарорҳо дар самти хизматрасониҳои давлатӣ боварии шаҳрвандонро ба вуҷуд оварда тавонад.

Дар даҳсолаи охир, баъд аз ворид шудани технологияҳои иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ ба иқтисодиёт, фаъолиятҳои иқтисодӣ ранги дигар гирифт, инчунин боиси пайдошавии иқтисодиёти электронӣ гашт. Бинобар ин, ба мисли шахсони воқеӣ ташкилотҳо низ дар тамоми дунё бо ҳам тавассути шабакаи электронӣ дар алоқа ҳастанд, ки ин боиси ивазшавии принсипҳо ва хислатҳои асосии муносибатҳои иқтисодӣ гардидааст.

Яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодиёт ин соҳаи хизматрасонӣ ба ҳисоб рафата, пешравии он асоси пешрафти иқтисодиёти давлат ба маҳсуб меёбад. Маҳз рушди соҳаи мазкур ба ташкили корхонаҳои хурду миёна, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, истеҳсоли молу маҳсулоти нав ва дар маҷмӯъ, ба пешравии иқтисодиёти мамлакат саҳми беандоза мегузорад.

Соҳаи хизматрасонӣ дар давлатҳои тараққикарда ва рӯ ба инкишоф тақрибан 60% [9 С.166], маҷмӯи маҳсулоти дохилии онҳоро ташкил медиҳад. Ташкил ва ба роҳ мондани маҷмӯи бизнеси хизматрасонӣ бошад, дар рушди иқтисодиёти миллӣ як заминаи хуби кафолати рушди ММД ба ҳисоб меравад. Пеш аз он ки дар бораи маҷмӯи бизнеси хизматрасонӣ сухан гӯем, мо бояд сохтори соҳаи хизматрасониро таҳлил намуда, бо назардошти талаботи минтақавии онҳо, рушд ва фаъолияти онҳоро ба роҳ монем.

Дар соҳаи мазкур самтҳои гуногуни бизнес-хизматрасонӣ мавҷудаст, ки ҳар яки онҳо вазифаҳои мақсадноки худро доро мебошанд. Дар ҷадвали 1 номгӯ ва вазифаҳои бизнес-хизматрасонӣ мухтасар оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Самтҳои фаъолияти бизнес-хизматрасонӣ ва вазифаҳои мақсадноки онҳо

№ Р/т	Номгӯ	Вазифаҳои мақсадноки хизматрасонӣ
1	2	4
1	Хизматрасонии молиявӣ	Маблағгузории иқтисодиёти миллӣ, миёнаравии молиявӣ, қарз
2	Хизматрасонии суғуртавӣ	Ҳамоҳангсозии оқибатҳои манфии рӯйдодҳои манфӣ ба ҳаёти иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ, кам кардани хатари фаъолияти иқтисодӣ
3	Хизматрасонии муҳосибӣ	Нигоҳ доштан ё барқарор кардани системаи баҳисобгирии ягон ширкати муайян, таҳияи сиёсати мушаххаси баҳисобгирии ширкат, кор оид ба ҳисоботдиҳӣ, таҳлили вазъи молиявии ширкат, баҳодиҳӣ ба дурустии баҳисобгирӣ
4	Хизматрасонии аудитӣ	Муайян кардани боэътимодии ҳисоботи молиявӣ, мувофиқати натиҷаҳои ҳуҷҷатгузории фаъолияти молиявию хоҷагии ташкилот ба қонун
5	Хизматрасонии ҳуқуқӣ	Мусоидат дар дастгирии ҳуқуқии ташкилот (корхона)
6	Хизматрасонии машваратӣ (консалтинг)	Беҳтарнамоии роҳҳои татбиқи манфиатҳои ташкилоти мушаххас дар самти таҳияи ҳадафҳо, фаъолият оид ба ноил шудан ба ҳадафҳо, инчунин мониторинги сифат ва самарабахшии фаъолияти он
7	Хизматрасонии кадрӣ	Ба маънои хурд: ҷустуҷӯи номзадҳо бо сифатҳои зарурии касбӣ барои ҷойҳои холӣ. Ба маънои васеъ: арзёбии кормандон, таҳияи нақшаҳои касб, таҳлили бозори меҳнат, маслиҳат оид ба масъалаҳои кадрӣ, мусоидат дар ёфтани ҷои кор бо касби худ
8	Хизматрасонии маркетингӣ	Ҳалли масъалаҳои марбут ба ташаккул ва ҳавасмандкунии талабот, баланд бардоштани самаранокии қарорҳои идоракунӣ, танзими фурӯш ва муайян намудани ҳиссаи бозор
9	Муносибатҳои ҷамъиятӣ	Ташаккули симои мусбии ташкилот ва маҳсулоти он, ба роҳ мондан ва инкишоф додани муносибатҳои мусбӣ ва устувори байни соҳибкорон ва намояндагони аҳли ҷомеа
10	Хизматрасонии таблиғотӣ (реклама)	Намоиши ғайришахсӣ ва таблиғи ғояҳои гуногун, молҳо, хидматҳо аз номи истеҳсолкунандаи онҳо бо пардохт тавассути доираи васеи каналҳои иттилоотӣ

11	Хизматрасонии логистикӣ	Ҷустуҷӯи роҳҳои ташкилӣ барои усули қулай, фоиданок ва камтарин хароҷоти расондани мол ё хидмати муайян ба истеъмолкунандагони ниҳоӣ
12	Хизматрасонии ҳимоявӣ дар назди давлат	Таъсири ҳуқуқӣ ба мақомоти давлатӣ ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ
13	Адвокасия	Татбиқи фаъолияти ширкатҳо барои намояндагӣ ва ҳимояи манфиатҳои тамоми тиҷорати соҳибкорӣ дар самтҳои барои онҳо муҳим
14	Омӯзишӣ-бизнес ва бизнес-тренинг	Ташаккули сифатҳои зарурӣ ва малакаҳои корӣ
15	Бизнес-мураббӣ	Машварати инфиродӣ (дар асл - дастгирии машваратӣ) аз ҷониби мураббиёни соҳибтаҷрибаи соҳибкор
16	Идоракунии боваринок	Идоракунии муваққатӣ барои фоида аз истифодаи дороиҳои муайян
17	Баҳогузорӣ ба фаъолият	Муайян намудани арзиши (бозор, сармоягузорӣ, барҳамдиҳӣ ва ғайра) баҳодиҳии объектҳои гуногуни
18	Истифодаи IT-технологияҳо	Маҷмӯи корҳо оид ба нигоҳдории ташкилотҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ, ки кори ҳамоҳанг дар соҳаи коммуникатсионии ташкилотро таъмин менамояд
19	Хизматрасонии гумрукӣ	Татбиқи як қатор расмиятҳое, ки барои интиқоли молу наклиёт аз сарҳади давлатӣ заруранд

Манбаъ: Муаллифон дар асоси тадқиқотҳои илмии худ таҳия намудааст.

Таҳлилҳои назариявӣ нишон медиҳад, ки ҳар як самти бизнес-хизматрасонӣ бо мақсади муайяне равона гардида, соҳибкорон барои пешбурди фаъолияти худ дар дилхоҳ самт метавонанд аз онҳо истифода баранд. Дар раванди таҳлил муайян гардид, ки хизматрасониҳои электронӣ барои гурӯҳҳои алоҳидаи аҳолӣ ва корхонаҳо ниҳоят муҳим буда, бояд ба бунёди инфрасохтори соҳа диққати махсус равона карда шавад. Бояд ёдовар шуд, ки амали гардидани иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бе рушди иқтидори технологияҳои иттилоотию комуникатсионӣ ғайри имкон буда, дар ҳолати таъмин гардидан бо таҷҳизотиҳои навини технологӣ амали гардидани иқтисодиёти рақами имконпазир мебошад.

Аксари ин самтҳои хизматрасониҳои дар боло зикргардида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъ истифода шуда, баъзеи онҳо дар ҳоли ташкилшавӣ ва қисме дигараш бошад дар ҳолати рушд қарор доранд. *Масъалан бизнес-хизматрасонии молиявӣ (SGB.NET), муҳосибӣ (1С-бухгалтерия), аудитӣ (DOCAUDIT.RU), ҳуқуқӣ (LiveBusiness), таблиғотӣ (somon.tj), ва гумрукӣ (alta.ru), имрӯзҳо аллакай аз ҷониби соҳибкорон васеъ истифода шуда, инфрасохтори ин намуди бизнес-хизматрасониҳо ба қадри имкон ба талабот ҷавобгӯ гардидаанд.* Вале ҳастанд баъзе бизнес-хизматрасониҳое, ки имрӯзҳо аз ҷониби истеҳсолкунандагон ба мизоҷон (истеъмолкунандагон) пешниҳод мегарданд, сатҳ ва сифати хуб надоранд. Барои

мисол, метавон гуфт бизнес-хизматрасонии кадриро, ки мавқеъ ва саҳми беандозаро дар интихоб ва ҷобаҷогузории кадрҳоро дар корхонаҳо (ташкилотҳо, фирмаҳо, коргоҳо, идораҳои давлатӣ ва ғ.) мегузорад, бетаваҷҷуҳи ва рушдноёфта арзёби кард. Дигар бизнес-хизматрасониҳое, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст, дар ҳоли ташаккулёбӣ қарор дошта, зина ба зина рушд роҳиндози шуда истодаанд.

Бояд қайд намуд, ки ташкили бизнес-хизматрасониҳо дар сатҳу сифати баланд ва сари вақт дастрасии истеъмолкунандагон (соҳибкорон) будани онҳо, зарурати таъсиси маркази маҷмӯи бизнес-хизматрасониҳоро ба миён меорад, ки ҳам метавонад ба рушди соҳа мусоидат намояд ва дар навбати хуб дастрас ба мизоҷон (истеъмолкунандагон ва истифодабарандогон) гардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи аввали иқтисоди рақамӣ қарор дошта, оғози қадамҳои нахустини худро барои гузариш ба рақамикунонии иқтисодиёт тавассути фаъолияти ТИК дар соҳаҳои мухталифи кишвар ба роҳ монда, солҳои охир ба як қатор дастовардҳо ноил гардидааст. Маврид ба зикр аст, ки дар дораи масъалаи мазкур Ҷумҳурии Тоҷикистон як ҳуҷҷати муҳими давлатӣ, якъне Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул намуданд.

Бо мақсади амалисозии талаботи иқтисоди рақамӣ қабул ва такмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаҳои иқтисоди миллӣ, аз ҷумла инфрасохтори ТИК, хизматрасониҳои электронӣ дар соҳаҳо ба миён меояд. Зеро такмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои рушди устувори фаъолияти мақомоти давлатӣ тавассути иттилоотоникунонии ҳукумати электронӣ заминаи воқеӣ мегузорад.

Тавре дар муқаррароти умумии Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули дурнамои умумии табодули рақамӣ дар ҷумҳурӣ дар асоси модели байналмилалии таъсиси иқтисоди рақамӣ пешбинӣ менамояд.

Барои дар сатҳи байналмилалӣ ҷавобгӯ намудани иқтисодиёти мамлакат ва мукаммал гардонидани пешниҳоди хизматрасониҳо тариқи электронӣ, пеш аз ҳама, зарурати такмилдиҳии раванди ташаккули хизматрасониҳои электронӣ зарур мебошад.

Имрӯзҳо дар ҷаҳон аз бозорҳои муқаррарӣ дида, бозорҳои электронӣ рушд ва дорамаднок барои молу маҳсулот ва хизмат маҳсуб ёфта, дар онҳо ҳама намуди хизматрасониҳоро тариқи электронӣ пешниҳоди мизоҷон гардонида мешаванд. Барои ташкил намудани чунин бозорҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама, моро зарур аст, ки суръати интернети пешниҳодшуда дар кишварро ба таври кофӣ баланд намоем ва тамоми молу маҳсулот ва хизматҳоро ба талаботи ҳозираи истеъмолкунандагон (истифодабарандагон) ҷавобгӯ созем. Дар баробари ин, барои он ки шаҳрвандон ҳангоми хариди электронии хизматрасониҳо мушкилӣ накашанд, зарур аст раванди пешниҳоди он сода гардонида шуда, барои истифодабаранда фаҳмо бошад. Дар ин ҳолат зарур аст ба сифати сомонаҳои пешниҳодкунандагони хизматрасониҳо ва суръати кушодашавии он аҳамияти хоса дода шавад.

Пеш аз ҳама, чунин пешниҳодотро дар хизматрасониҳои алоҳида дар минтақаҳои озмоишӣ ҷорӣ намудан мумкин аст. Ин дар навбати худ метавонад ба қобили таваҷҷуҳ гардидани хизматрасониҳо ва мукаммалгардонии низоми пешниҳоди он мусоидат намояд.

Амалигардонии масъалаҳои зикргардида дар навбати худ, заминагузори асосии раванди пешниҳоди бизнес-хизматрасониҳоро тезонида, суръати онҳоро баланд менамояд, ҳамчунин имконияти назорат аз болои пешниҳодкунандагон, ки барои расонидани чунин хизматрасониҳо махсус гардонида шудаанд, пурзӯр менамояд.

Дар хотима қайд кардан ба маврид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди бизнес-хизматрасониҳо аз пешравӣ ва таъмин будани иқтисодиёти мамлакат бо технологияҳои иттилоотию комуникатсионии навини замони муосир вобастагии амиқ дошат, заминагузории асосии татбиқи ҳукумати электронӣ ва гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, таъсиси комиссияҳои алоҳидаро оид ба ҷорисозии технологияҳои иттилоотию комуникатсионии навини замони муосир муҳим арзёби намуда, барои ҷалби тамоми истеҳсолкунандагони молу маҳсулот ва хизмат бо мақсади вусъат бахшидан дар ин самти гузари ба иқтисодиёти рақамӣ ва татбиқи ҳукумати электронӣ чораҳои зарурирo роҳандозӣ намоянд.

Адабиёт

1. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [захираҳои электронӣ]: (санаи дастрасӣ: 15.11.2021).
2. Индекс развития информационно-коммуникационных технологий в странах мира. [электронный ресурс]: https://gtmarket.ru/ratings/ict-development-index/ict-development-index-info#tajikistan. (дата обращения: 19.09.2021). http://prezident.tj/taxonomy/term/5/68
3. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [захираҳои электронӣ]: http://maorif.tj/storage/Dokument's/Barnomaho/6675e4fc7e70b56b2ad8e190dfa75259.pdf. (санаи муроҷиат: 15.08.2021).
4. Концепция развития механизмов предоставления государственных и муниципальных услуг в электронном виде. [электронный ресурс]: URL: http://minsvyaz.ru/ru/news/index.php?id_4=44086 (дата обращения: 27.09.2021).
5. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. [захираҳои электронӣ]: http://www.innovation.tj/documents/menu/tj/qaror19.pdf (санаи муроҷиат: 09.08.2021).
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. [захираҳои электронӣ]: http://prezident.tj/taxonomy/term/5/68 (санаи муроҷиат: 7.10.2021).
7. Рейтинг стран мира по уровню развития электронного правительства. [электронный ресурс]: https://gtmarket.ru/ratings/e-government-survey/info#tajikistan. (дата обращения: 25.08.2021).
8. Рейтинг стран мира по уровню развития интернета. [электронный ресурс]: https://gtmarket.ru/ratings/internet-development/info#tajikistan. (дата обращения: 29.09.2021).
9. Рейтинг стран мира по индексу сетевой готовности. [электронный ресурс]: https://gtmarket.ru/ratings/networked-readiness-index/networked-readiness-index-info#tajikistan. (дата обращения: 16.09.2021).
10. Сулаймонзода Ш.Ф., Теоретические аспекты формирования и развития комплекса бизнес-услуг в Республике Таджикистан. ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК (научно-практический журнал) № 1 (21) Душанбе – 2020 стр.161-167.
11. Тӯлаев М.С., Ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс... канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Тӯлиев Муҳаммадулло Сарваркулович. – Душанбе, 2021. – 168 с.
12. Файзуллоева Ш.И. Рынок информационно-коммуникационных услуг и тенденции его развития (на материалах Республике Таджикистан) авт. канд. экон. наук [Текст] / Файзуллоева Шохина Ибрагимовна. – Душанбе: ТГУК, 2013. – С. 95.

РАЗВИТИЕ БИЗНЕС-УСЛУГ В УСЛОВИИ ПЕРЕХОДА НА ЦИФРОВУЮ ЭКОНОМИКУ И ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО

СУЛАЙМОНЗОДА ШУХРАТ ФИРДАВС,
кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа
Таджикского государственного финансово-экономического университета.
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.
Тел.: (+992) 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru
НУРАЛИЗОДА АМРУЛЛО НАЗРУЛЛО,
кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов
Таджикского государственного финансово - экономического университета.
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.
Тел.: (+992) 918-75-76-68. E-mail: amrullon@mail.ru

В результате научного исследования авторы рассматривают в статье развитие бизнес-услуг в условиях перехода на цифровую экономику и электронное правительство в Республике Таджикистан и анализируют основные вопросы развития бизнес-услуг. Кроме того, в статье поясняется классификация, цели бизнес-услуг и положение с их использованием в Республике Таджикистан. Следует отметить, что при анализе авторы используют опыт развитых стран и сравнивают его с Республикой Таджикистан. В данной статье также анализируется рейтинг Республики Таджикистан в глобальном рейтинге по Интернет и электронным услугам, порталам электронных закупок и электронных тендеров. В конце статьи авторы анализируют ситуацию с электронным правительством и переходом на цифровую экономику, а также предлогают полезные предложения по повышению уровня и качества электронных бизнес-услуг в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: *услуги, бизнес-услуги, цифровая экономика, электронные услуги, электронное правительство, развитие, информационные технологии, пользователи, качество, уровень.*

DEVELOPMENT OF BUSINESS SERVICES IN THE CONDITIONS OF TRANSITION TO THE DIGITAL ECONOMY AND ELECTRONIC GOVERNMENT

SULAYMONZODA SHUHRAT FIRDAVS,
Candidate in Economics, Associate Professor of the
Department of Economic Analysis,
Tajik State University of Finance and Economics.
Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14, Nakhimov str.,
Phone: (+ 992) 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru
NURALIZODA AMRULLO NAZRULLO,
Candidate in Economics, Associate
Professor of the Department of Finance,
Tajik State University of Finance and Economics.
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 64/14, Nakhimov str.,
Phone:(+992) 918-75-76-68. E-mail: amrullon@mail.ru

As a result of scientific research, the authors examine in the article the development of business services in the context of the transition to a digital economy and e-government in the Republic of Tajikistan, and analyze the main issues of the development of business services. In addition, the article describes the classification, goals of business services and the situation with their use in the Republic of Tajikistan. It should be noted that during the analysis the authors use the experience of

developed countries and compares it with the Republic of Tajikistan. This article also analyzes the ranking of the Republic of Tajikistan in the global ranking of Internet and electronic services, e-procurement portals and e-tenders. At the end of the article, the authors analyze the situation with e-government and the transition to a digital economy, as well as provide useful proposals for improving the level and quality of e-business services in the Republic of Tajikistan.

Key words: services, business services, digital economy, e-services, e-government, development, information technology, users, quality, level.

УДК: 338.001.36

РЕЙТИНГ СТРАН СРЕДНЕЙ АЗИИ ПО УРОВНЮ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ

АСЛОНОВ СУЛАЙМОН МАХКАМОВИЧ,
кандидат экономических наук,
Академия государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 937-77-77-98. E-mail: sulaymon-aslonov@mail.ru

В статье рассмотрена позиция стран Средней Азии в Индексе экономической свободы (Index of Economic Freedom) исследовательским центром «Фонд наследия» (The Heritage Foundation) совместно с деловым изданием The Wall Street Journal.

Поддержка правительства Республики Таджикистан в создании бизнес-инкубатора для свободной реализации и развития в сфере предпринимательства, по формированию соответствующих условий для развития предпринимательства и привлечения инвестиций.

Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан об функционировании и развитии предпринимательства, улучшении инвестиционного климата, расширения процесса цифровизации, финансового доступа и поддержки предпринимательства.

***Ключевые слова**: индекс, свобода, страна, предпринимательства, инвестиция, индикатор, балл, степень, экономика, Средняя Азия, зоны, бизнес-инкубатор, финансы, коррупция, НСР-2030, Маджлиси Оли, Послание.*

Понятие экономической свободы базируются на шотландских идеях, экономистом Адамом Смитом в своей знаменитой презентации работы «Богатство народов» (Богатство народов, 1776). Составители Индекса считают, что разрыв между экономической свободой и успехом его развития существует взаимосвязь, которая наблюдается через этот индекс. В то же время, при оценке успешности того или иного государства, они являются последней настоящей макроэкономикой показателем - темпы роста, степень технологической модернизации, уровень развитие инфраструктуры и т.д.

Авторы проекта подчеркивают, что в странах с большей свободой экономика имеет гораздо более высокий уровень жизни и приносит экономическую свободу относительно быстро и существенно по сравнению с государственным регулированием экономики. Информации исследования показывают, что «свободные» страны в среднем имеют вдвое больший доход на душу населения, чем «преимущественно свободные», а доход на душу населения «преимущественно свободных» стран более чем втрое превышает душевой доход «преимущественно несвободных» и «несвободных» стран.

Исследователи объясняют это соотношением снижения экономических функций государства и передачи ответственности за принятия экономических решений для предпринимателей, как правило, приводит к значительному социальному росту и благополучия страны.

Индекс экономической свободы (Index of Economic Freedom) - это комбинированный показатель и сопровождающий его рейтинг, оценивающий уровень экономической свободы в странах мира. Публикуется американским исследовательским центром «Фонд наследия» (The Heritage Foundation) совместно с деловым изданием The Wall Street Journal. Эксперты Фонда определяют

экономическую свободу как «отсутствие правительственного вмешательства или воспрепятствования производству, распределению и потреблению товаров и услуг, за исключением необходимой гражданам защиты и поддержки свободы как таковой». Анализ экономической свободы проводится каждый год с 1995 года.

Индекс экономической свободы рассчитывается арифметическим расчетом десяти контрольных тестов, индикаторами которых являются:

- права собственности;
- свобода от коррупции;
- фискальная свобода;
- участие правительства;
- свобода предпринимательства;
- свобода труда;
- монетарная свобода;
- свобода торговли;
- свобода инвестиций;
- финансовая свобода.

По каждому индикатору странам выставляется оценка в баллах от 0 до 100. Чем больше баллов, тем более высоко оценивается уровень экономической свободы в стране по данному критерию. При итоговом расчёте Индекса показатели суммируются.

Таким образом, в «абсолютно свободной» экономике в итоге должно получиться 100 баллов, а там, где свободы нет в принципе, соответственно, 0. Все страны мира, представленные в итоговом отчёте, разделены на пять условных групп в соответствии со своим рейтингом:

- Набравшие наивысший балл относятся к странам свободной экономикой, то есть от 80 до 100 баллов.
- Набравшие от 70 до 80 баллов, относятся к странам с преимущественно свободной экономикой.
- Набравшие от 60 до 70 баллов, относятся к странам с умеренно свободной экономикой.
- Набравшие от 50 до 60 баллов, относятся к странам с преимущественно несвободной экономикой.
- Набравшие менее 50 баллов, относятся к странам с несвободной экономикой.

Страны, которые проводят политику экономической свободы и создание благоприятных условий для торговли и бизнеса в свою очередь, порождает экономический рост. [1]

В таблице 1, приведены данные индексации экономической свободы стран Средней Азии с 2016 по 2021 года, в которой по приведенным рейтингам видно, что какие страны входят в умеренно свободные, преимущественно свободные, преимущественно несвободные и несвободные.

Таблица 1. Данные индексации экономической свободы стран Средней Азии за шесть последних лет. [2]

№	Страна	Индекс					Степень свободы
		2016	2018	2019	2020	2021	

1	Таджикистан	51,3	58,3	55,6	52,2	55,2	Преимущественно несвободные
2	Кыргызстан	---	62,8	62,3	62,9	63,7	Умеренно свободные
3	Узбекистан	46,0	51,5	53,3	57,2	58,3	Преимущественно несвободные
4	Туркменистан	41,9	47,1	48,4	46,5	47,4	Несвободные
5	Казахстан	63,6	69,1	65,4	69,6	71,1	Умеренно свободные, Преимущественно свободные

Согласно приведенным данным рейтингов в умеренно свободную и преимущественно свободную группу входит республика Казахстан. За последние шесть лет по набравшим баллам данная страна набрала до 70, а за последний год баллы увеличены на 1,4 показателя и соответственно поднялась на одну группу выше с умеренно свободной на преимущественно свободную.

Также, в умеренно свободную группу исходя из рейтингов приведенной таблицы 1 входит Республика Кыргызстан. За последние шесть лет республика незначительными темпами набирает и улучшает свои показатели.

По степени преимущественно несвободные страны Таджикистан и Узбекистан значительными темпами набирают и улучшают свои показатели за последние шесть лет.

Набравший менее 50 баллов, согласно показателям приведенных табл.1, Республика Туркменистан с несвободной экономикой плавно увеличивает или уменьшает свою степень среди стран Средней Азии.

Рисунок 1. Диаграмма индексации экономической свободы стран Средней Азии за шесть последних лет.

Несмотря на индексации проведенных исследований (таблица 1 и рисунок 1), в Республике Таджикистан сформулированы свободные экономические зоны. «Свободные экономические зоны (СЭЗ) Республики Таджикистан «это пример реальной адресной поддержки государством частного бизнеса. Создание свободных экономических зон явилось эффективным инструментом промышленной политики государства по обеспечению формирования благоприятного инвестиционного и предпринимательского климата в регионе».

В качестве субъектов СЭЗ зарегистрировано 75 внутренних и иностранных компаний. В то же время в СЭЗ-ах республики работают 1072 человек. Из общего числа работников 407 относятся к СЭЗ «Дангара» 599 к СЭЗ «Сугд», 52 к СЭЗ «Панч» и 14 к СЭЗ «Ишкошим». [3]

В прошлом году в Душанбе запустился государственный бизнес-инкубатор (ГБИ). Бизнес-инкубатор – это, место, где поддерживаются бизнес-проекты на ранних стадиях, от идеи до коммерциализации. Зачастую для того, чтобы успешно запустить собственное дело недостаточно иметь лишь энтузиазм и желание, нужен основательный фундаментальный подход, который предлагает бизнес-инкубатор.

Главная цель Бизнес - инкубатора является: развитие и популяризация предпринимательства в стране, особенно в регионах, с помощью организации образовательных курсов, слушаний и мастер-классов, оказания всесторонней поддержки женщинам предпринимателям, инкубации/акселерации, консультации и поиска возможностей финансирования бизнес - проектов. Для того чтобы развивать полноценно предпринимательство в Таджикистане, также открылись филиалы Бизнес-инкубатора в пяти регионах - в Бохтаре, Кулябе, Худжанде, Хороге и Канибадаме.

Следовательно, можно утверждать, что формирование условий для ускоренного развития предпринимательства невозможно без реализации комплекса мероприятий, состоящего из таких элементов, как:

- формирование институциональных правил (законодательно-правовых основ и упрощение административных процедур предпринимательской среды для функционирования субъектов хозяйствования в начале, в процессе, и при завершении предпринимательской деятельности, юридических и других аспектах деятельности);
- оказание финансовой помощи и развитие предпринимательской инфраструктуры;
- внедрение достижений научно-технического прогресса через предоставление льгот предпринимательским структурам, работающим в высоко-технологических нишах национальной экономики.

На результативность предпринимательской деятельности фирмы непосредственное влияние оказывает комплексный подход в процессе решения проблемы предпринимательской безопасности в разрезе финансово-кредитной, материальной, правовой и логистической сфер деятельности. Аналогичный комплексный подход необходим и при организации работы с персоналом. В настоящее время все большую значимость приобретает разноуровневая и многосторонняя работа как по подбору и подготовке, в том числе и переподготовке, своей «команды», также и обеспечение предпринимательской безопасности (в рамках экономической безопасности), которая, в обязательном порядке, должна учитывать необходимость защиты интеллектуальной собственности своей организации. Прежде всего, она проявляется в заинтересованности организации в сохранении своих инновационных технологий, схем финансового сотрудничества с партнерами и с клиентами и др.

За последние годы в Таджикистане проделана большая работа по формированию соответствующих условий для развития предпринимательства и привлечения инвестиций. В то же время недостаточно приемлемый уровень привлекательности для инвестиционной деятельности в Таджикистане связан с высокими административными преградами, неразвитостью производственной и транспортной инфраструктуры, недостаточно эффективными действиями государственных органов управления в решении основных экономических проблем предпринимательства, коррупцией, а также непропорциональностью развития отдельных регионов, по сравнению с другими регионами республики, за счет наличия в них монопольно хозяйствующих субъектов.

Одним из элементов обеспечения стабильности и устойчивого развития внутренней экономики, является формирование системы защиты всех форм собственности через создание обоснованных и понятных условий и гарантий для предпринимательской деятельности, сглаживание факторов, способствующих дестабилизации ситуации (в частности: формирование и обеспечении реализации соответствующей законодательной и нормативно-правовой базы; борьба с криминальными и коррупционными структурами в экономике; недопущение критических дисбалансов в распределении доходов, грозящих вызвать социальные потрясения и др.).

Следует отметить, что за годы независимости Республики Таджикистан, с целью формирования предпосылок для устойчивого социально-экономического роста, по инициативе и при всесторонней поддержке Президента страны Эмомали Рахмона были разработаны и приняты Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030) и Программа среднесрочного развития Таджикистана на 2016-2020 годы (ПСР 2016-2020). [4]

Также в Республике Таджикистан «в рамках проводимых реформ, в целях повышения эффективности местных органов власти и местного самоуправления, предусматривается перераспределение их функций и полномочий, выделение собственности и обеспечение их финансовой автономии, усиление потенциала местных органов власти и местного самоуправления в решении вопросов местного значения».[5]

Формирование рыночных отношений в Республике Таджикистан характеризуется созданием большого количества предпринимательства различных форм собственности, имеющих разные количественные и качественные параметры, и функционирующих в условиях разнообразных форм и методов рыночной конкуренции. Для этого в республике сформирована определенная законодательная и нормативно-правовая база, т.к. эффективное функционирование и развитие предпринимательства в Таджикистане требует наличия комплекса определенных условий, регулирующих и стимулирующих, эти процессы, на что было обращено особое внимание в Посланиях Президента Республики Таджикистан, Основоположника мира и национального единства, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 26 декабря 2018 года и 26 декабря 2019 года. [6]

Тем не менее, в Послании Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан неоднократно поднимались вопросы поддержки предпринимательства. Так, в Послании от 26 января 2021 года отмечено, что «Улучшение инвестиционного климата и развитие предпринимательства, привлечение прямых инвестиций для обеспечения устойчивого развития национальной

экономики считаются одним из приоритетных направлений нашей экономической политики.

В связи со стремительными изменениями сегодняшнего мира и их отрицательным влиянием Правительству страны необходимо укреплять свою деятельность с целью противостояния угрозам и кризисам формирования, нацеленных на развитие финансовых возможностей и ресурсов, обеспечения многовекторности экономики, расширения процесса цифровизации, финансового доступа и поддержки предпринимательства, решения социальных проблем населения республики, готовности к последствиям изменения климата, перехода на «зеленую» экономику». [7]

Литература

1. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики», 26.01.2021. – www.president.tj
2. Аслонов С.М., Мирзоахмадов Ш.Ш. Роль и поддержка правительства в экономической свободе страны / Кишоварз. Таджикский Аграрный Университет. 4 (89)-2020 ISSN 2074-5435. – с.213 - 217.
3. Аслонов С.М. - Организационно-экономические условия обеспечения предпринимательской безопасности в Республике Таджикистан // диссертация, представленная на соискание ученой степени к.э.н. - С.77,113,127. http://ied.tj/?page_id=3663.
4. Особенности системы местных налогов и сборов: международный опыт, существующая практика и возможности ее адаптации для Республики Таджикистан. Всемирный Банк. Душанбе. 2014. С.3
5. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 26.12.2018. – www.president.tj; Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2019. - http://www.mmk.tj/ru/president/letter/.
6. https://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom
7. https://nonews.co/directory/lists/countries/economic-freedom

РЕЙТИНГИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ МУВОФИҚИ САТҲИ ОЗОДИИ ИҚТИСОДӢ

АСЛОНОВ СУЛАЙМОН МАХКАМОВИЧ,
номзади илмҳои иқтисодӣ,
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 937-77-77-98. E-mail: sulaymon-aslonov@mail.ru

Дар мақола мавқеи кишварҳои Осиёи Марказӣ дар шохиси озодии иқтисодӣ аз ҷониби маркази тадқиқотии Heritage Foundation дар якҷоягӣ бо нашрияи тиҷоратии The Wall Street Journal мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкили бизнес - инкубатор барои амалисозии ройгон ва рушд дар соҳаи соҳибкорӣ, дар ташаккули шароити муносиб барои рушди соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя.

Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фаъолият ва рушди соҳибкорӣ, беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ, тавсеаи раванди рақамисозӣ, дастрасии молиявӣ ва дастгирии соҳибкорӣ.

Калидвожаҳо: *индекс, озодӣ, кишвар, соҳибкорӣ, сармоягузорӣ, нишондиҳанда, хол, дараҷа, иқтисод, Осиёи Марказӣ, минтақаҳо, кишвар, бизнес-инкубатор, молия, коррупсия, Маҷлиси Олӣ, Паём, СМР-2030.*

CENTRAL ASIAN COUNTRIES RATING ON THE LEVEL OF ECONOMIC FREEDOM

ASLONOV SULAYMON MAKHKAMOVICH,
Candidate in Economics,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 937-77-77-98. E-mail: sulaymon-aslonov@mail.ru

The article examines the position of the Central Asian countries in the Index of Economic Freedom by the Heritage Foundation research center jointly with the business publication The Wall Street Journal.

Support of the Government of the Republic of Tajikistan in the creation of a business incubator for free implementation and development in the field of entrepreneurship, on the formation of appropriate conditions for the development of entrepreneurship and attraction of investments.

Message of the President of the Republic of Tajikistan, Leader of the Nation, Emomali Rahmon to Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan on the functioning and development of entrepreneurship, improving the investment climate, expanding the digitalization process, financial access and support of entrepreneurship.

Key words: *index, freedom, country, entrepreneurship, investment, indicator, point, level, economy, Central Asia, zones, business incubator, finance, corruption, NSD-2030, Majlisi Oli, Message.*

УДК: 339.5

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ВЛИЯНИЯ ВНЕШНЕТОРГОВОЙ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ В РАМКАХ ВТО В СТРУКТУРЕ ОТРАСЛЕВОЙ ЗАНЯТОСТИ

ИСЛОМИДИНЗОДА АЛИШЕР АЛИ,
начальник отдела магистратуры
- подготовка кадров государственной службы
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 904-14-55-55. E-mail: anislomidinzoda@gmail.com

В статье исследуются теоретические вопросы оценки влияния внешнеторговой либерализации в рамках ВТО в структуре отраслевой занятости. Обоснована важность либерализации внешнеторговой деятельности в современных условиях и проанализированы его последствия на рынок труда. На основе обобщения теоретических аспектов в статье рассматриваются вопросы адаптации рынка труда на изменение условий рынка. Выявлено, что открытость торговли способствует диверсификации структуры экономики и стабилизирует состояние тех отраслей, которые базируются на внешние источники сырья и капитала. Анализ показал, что влияние либерализации внешней торговли на развитые и развивающиеся страны является неодинаковым, в зависимости от степени развития производительных сил и уровня развития технологии между ними. Исходя из этого, в статье раскрыт ряд противоречий в этом аспекте. Доказано, что негативное последствие внешнеторговой либерализации на состояние рынка труда в основном проявляется в краткосрочном периоде. Если с одной стороны открытие национального рынка товаров и услуг приводит к сокращению рабочих мест в одних отраслях экономики, то в других отраслях способствует созданию новых рабочих мест. Проведенный анализ теоретических основ оценки влияния внешнеторговой либерализации в рамках ВТО в структуре отраслевой занятости показал, что повышение положительного последствия внешнеторговой либерализации на рынок труда зависит от степени взаимосвязи институциональной структуры рынка труда.

Ключевые слова: *внешняя торговля, внешнеэкономическая деятельность, открытость экономики, внешнеэкономическая безопасность, глобализация, ВТО, мировой рынок товаров, открытость торговли, рынок труда, занятость, безработица, миграция, рабочая сила.*

С момента формирования Всемирной торговой организации и усиления интеграционных процессов в мировом масштабе большинство развивающихся стран мира провели либерализацию внешнеторговой деятельности на основе тщательно разработанной внешнеторговой политики и хорошо продуманных структурных реформ, что повысило степень открытости их экономики и активизировало их участие в международном разделении труда.

Осуществление внешнеторговой либерализации характерно для всех стран мира как промышленно-развитых, так и развивающихся стран. В рамках ВТО внешнеторговая либерализация в основном сопряжена с тарифной либерализацией, которая связана со снижением тарифов до уровня, установленного нормами международных договоренностей [6, с.21].

Если промышленно развитые страны переходили на либеральную модель внешнеторговой деятельности сразу после Второй мировой войны, то развивающиеся страны по мере роста степени конкурентоспособности своих экономик либерализовали

свою внешнеэкономическую деятельность постепенно, отказывая от импортозамещающей модели развития к экспортоориентированной. «Переход к политике либерализации в развивающихся странах происходил по соображениям повышения конкурентоспособности экспортоориентированных отраслей экономики, усиления доступности к внешним рынкам и более эффективного ценообразования на продукцию местных товаропроизводителей» [6, с.24].

Открытость экономики способствует диверсификации структуры экономики и стабилизирует состояние тех отраслей, которые базируются на внешние источники сырья и капитала. Кроме того, она смягчает влияние изменений внутреннего спроса и предложения на уровень цен на внутреннем рынке, открывает перед странами новые возможности для достижения устойчивого экономического роста за счет расширения их доступа к мировым рынкам товаров и услуг. Однако наряду столь положительных последствий либерализация внешнеторговой деятельности и рост степени открытости экономики, также имеет дестабилизирующие последствия. Так как она увеличивает уязвимость развивающихся и переходных стран перед внешними потрясениями и усиливает конкуренцию на внутреннем рынке, отрицательно влияет на деятельность не зарождающихся отраслей промышленности и сельского хозяйства. Поскольку в рамках ВТО проводятся либерализация большинства секторов экономики страны, основная тяжесть либерализации приходится на рынок труда и отраслевую структуру занятости населения. Это связано с тем, что в условиях роста цен на сырье для производства готовой продукции, или колебания внешнего спроса на товары отечественного производства, большинство предприятий и организаций для снижения производственных затрат прибегают к сокращению числа работников предприятия, что создает определенные трудности на рынке труда в стране. Исходя из этого, при полной либерализации внешнеторговой деятельности государство часто защищает рынок труда с целью снижения уровня безработицы, смягчения негативных последствий либерализации на рабочие места и уровень заработной платы в стране.

В таких условиях исследование вопросов влияния внешнеторговой либерализации в рамках ВТО на состояние отечественного рынка труда, структуры отраслевой занятости в стране и уменьшение существующих противоречий в этом аспекте, приобретает особую актуальность. Так как по мере усиления темпов либерализации внешней торговли степень ее влияния на создание рабочих мест становится существенным. Более того, при выборе форм и методов либерализации внешнеторговой деятельности в конечном итоге особое предпочтение дается вопросам трудоустройства граждан и сохранению имеющихся рабочих мест. Таким образом, рабочие места являются краеугольным камнем экономического и социального развития страны и занимает особое место в системе внешнеторговой политики страны.

Независимо от того, что большинство существующих торговых соглашений мало затрагивают вопросы рынка труда, для более глубокой оценки последствий внешнеторговой либерализации на рынке труда считаем необходимым исследовать переход эффектов торговой политики на положение рынка труда, уточнить масштабы такого воздействия и предлагать механизмы адаптации рынка труда на изменение условий рынка на основе обобщения теоретических аспектов исследуемого вопроса в научной литературе.

В экономической литературе данный вопрос рассматривается в двух аспектах: влияние торговой политики на отраслевую занятость внутри страны, а также влияние

ответной либерализации экономики стран членов ВТО на трудоустройство населения за рубежом или миграции рабочей силы.

Впервые вопросы воздействия либерализации внешнеторговой деятельности на состояние рынка труда и структуру отраслевой занятости было рассмотрено в трудах классиков Д. Рикардо и Дж.С. Миллем. Д. Рикардо в теории сравнительных преимуществ, уточняя направления специализации страны в международной торговле «констатирует, что страна должна специализироваться в производстве тех товаров, для производства которых она имеет более низкие вмененные издержки производства» [1, с.38]. Э. Хэкшер и Б. Олин совершенствуя теорию сравнительных преимуществ, констатируют, что более интенсивное использование факторов производства, которая имеется в избытке в стране определяет сферу его экспортной специализации [1, с.8]. По их мнению после либерализации внешнеторговой деятельности страны с избытком трудового ресурса должны специализироваться в производстве трудоемких товаров и экспортировать их за рубежом. Однако в рассматриваемых теориях основное внимание было уделено направлению специализации страны или вопросам более эффективного использования трудовых ресурсов при открытости экономики, а не последствиям влияния свободной торговли на занятость и состояние рынка труда. Данный вопрос позже более подробно был рассмотрен в работах В. Стоплера и П. Самуэльсона. Рассматривая зависимость цен факторов производства от цен на товары Столпер и Самуэльсон сделали попытку раскрыть влияния внешнеторговой либерализации на распределение доходов между представителями рынка труда в частности квалифицированных и неквалифицированных трудовых ресурсов. Согласно данной теории либерализация торговли со страной, имеющие избыточные неквалифицированные трудовые ресурсы приведет к снижению уровню цен на товары, базирующие на неквалифицированном труде. В этом случае на квалифицированные трудовые ресурсы растет спрос, который в итоге влияет на равновесную цену на рынок труда и повышение заработной платы для этих групп работников.

Заинтересованность экономистов относительно исследованию влияния внешней торговли на рынок труда, уровень заработной платы и отраслевую структуру занятости, в основном повысилась начиная от 80-х годов XX века. Особенно в этот период наблюдался рост объема товаропотоков и миграция факторов производства между странами.

При этом влияние либерализации внешней торговли на развитые и развивающиеся страны является неодинаковым в зависимости от степени развития производительных сил и уровня развития технологии между ними. Иногда такие последствия могут быть абсолютно противоположными. Трудности измерения степени влияния либерализации внешнеторговой деятельности на состояние рынка труда заключается в том, что государство проводя активную политику занятости часто влияет не только на структуру занятости населения в стране, но и на уровень заработной платы, состояние рынка труда и общую макроэкономическую картину в стране.

Исходя из этого, часто ученые, исследуя взаимодействие либерализации внешнеторговой деятельности с рынком труда, раскрывают ряд противоречий в этом аспекте. Так как, если с одной стороны открытие национального рынка товаров и услуг приводит к сокращению рабочих мест в одних отраслях экономики, то в других отраслях способствует созданию новых рабочих мест. По мнению большинства

экономистов, негативное последствие внешнеторговой либерализации на состояние рынка труда в основном проявляется в краткосрочном периоде.

Наличие некоторых противоречий характерен тем, что большинство промышленно-развитых стран торгуются в основном между собой или с такими развивающимися странами, которые способны производить товары и услуги по тем стандартам и нормам, которые существуют в этих странах. В таких случаях либерализация торговли не влияет на спрос на высококвалифицированный и низкоквалифицированный труд. Кроме того, после внешнеторговой либерализации в развивающихся странах также могут расти спрос на высоко квалифицированных специалистов благодаря технологическим изменениям в производственном процессе, которые связаны с ростом импорта новых технологий после снижения тарифов. В таких условиях также, происходит перемещение рабочих мест внутри секторов экономики. Исходя из этого в современных теориях свободной торговли рассматриваются последствия торговли на расширение деятельности большинства производителей в доминирующих импортных и экспортных секторов экономики.

Последствие внешнеторговой либерализации в долгосрочном периоде зависит от макроэкономической ситуации в стране, динамики изменения демографических показателей такие как, показатели рождаемости и естественного прироста населения, состав и структура рабочей силы, степень гибкости заработной платы, уровень развития конкуренции, социальная политика государства и др. [1, с.12]. Наряду вышеназванных факторов в современных теориях занятости особое место отдается динамике изменения валютного курса и направлению экспортно-импортных товарных потоков. Эти показатели противоположно влияют на уровень дохода и занятости. Если в результате торговой либерализации достигается положительное сальдо платежного баланса в стране, то повышается уровень дохода и занятости. Наоборот, при отрицательном сальдо платежного баланса показатели занятости и уровня доходов населения снижаются. «Однако в дальнейшем по мере увеличения безработицы, которая оказывает давление на заработную плату работающих, уровень последней начинает падать. В свою очередь снижение затрат на рабочую силу увеличивает прибыльность бизнеса, что позволяет ему привлекать дополнительных работников» [1, с.15]. Для уменьшения негативного эффекта внешнеторговой либерализации на отраслевой структуре занятости важное значение имеет система гибкости заработной платы, которая предотвращает массовую безработицу.

Трудности оценки чистого эффекта внешнеторговой деятельности на рынок труда связаны с тем, что кроме внешнеторгового режима на состояние рынка труда также влияет целый ряд факторов, такие как крупномасштабные реформы государства в сфере разработки и реализации макроэкономической и денежно-кредитной политики.

Наряду с исследователями и экономистами рядом международных организаций была сделана попытка обосновать положительные последствия либерализации внешнеторговой деятельности на состояние рынка труда и занятости Особенно в 1970х-1980-х годов экспертами ОЭСР оценивая итоги Уругвайского раунда торговых переговоров в сфере занятости некоторых развитых стран на основе метода «затраты-выпуск», выявили положительное влияние последствий внешнеторговой либерализации на общую занятость таких стран, как Австралия, Германия, Дания, Канада, Нидерланд, Франция и Японии. Среди исследуемых стран только в Великобритании и США, последствия внешнеторговой либерализации для рынка труда были отрицательными [8, с.11].

Независимо от того, что либерализация внешнеторговой деятельности имеет некоторые отрицательные последствия, страны переходящие такой путь осуществляют определенные расходы для адаптации рынка труда к новым условиям на основе перераспределения дохода от торговли. В большинстве существующих теорий повышение благосостояния населения в условиях открытия рынка товаров и услуг, такие издержки не учитываются. Так как, по мнению некоторых исследователей, объем адаптационных издержек на корректировку состояния рынка труда является незначительным по сравнению с общей выгодой от либерализации внешнеторговой деятельности. Кроме того, так как членство в ВТО осуществляется в консенсусной основе, страны претендентов при либерализации торговли сохраняют некоторые препятствия для выхода на рынок труда. Однако, достижение существенного исключения от режима наилучшего благоприятствования не всегда возможно. Это связано с тем, что доказать негативные последствия либерализации и реальные расходы государства в этом аспекте является сложным. В результате итоговый эффект для экономики страны в целом остается положительным, и потери возможны только в социальном аспекте.

Кроме того, поскольку глобализация торговли повышает степень взаимозависимости стран, определение влияния свободной торговли на заработную плату, занятость и структуру отрасли становится еще сложнее. Объем затрат на адаптацию рынка труда в условиях свободной торговли в конечном итоге зависит от таких факторов, как стратегия отечественных фирм, формы трудоустройства в стране, наличия базовых факторов производства (капитал или труд), легкость перемещения рабочей силы между отраслями и странами, а также временной горизонт. Таким образом, в долгосрочной перспективе безработица сокращается за счет открытости торговли, вследствие чего и растет заработная плата.

Если большая часть государственных мер направлена на поддержку уровня занятости внутри определенных отраслей экономики страны из-за их высокой чувствительности к внешним факторам, то наблюдается рост перемещения трудовых ресурсов между отраслями, что в итоге повлияет на циклическое колебание на рынке труда. Однако, если государственные меры направлены на регулирование труда между отраслями, то оно свидетельствует о более масштабной реформе в сфере занятости, что может предотвращать негативное последствие внешнеторговой либерализации на состояние рынка труда. Кроме того, для разработки более эффективной государственной политики в сфере занятости необходимо заранее конкретизировать последствия либерализации на структурной занятости в отраслях экономики и выбрать наиболее уязвимые отрасли для государственной поддержки. Это позволяет государственным органам занятости и социальной защиты более эффективно защищать более чувствительные сегменты рынка труда от внешних шоков. Однако по мере происхождения структурных изменений в тех или иных отраслях и роста их конкурентоспособности необходимо изменить направление государственной политики в сферы занятости. Государственные органы занятости должны рассматривать рынок труда как фрагментированную систему, чтобы применяемые меры были целенаправленными.

Большинство ранних исследований в сфере влияния торговли на уровень доходов и безработицы базируется в теориях сравнительного преимущества Д. Рикардо и теории соотношения факторов производства Хекшера-Олина. В рамках первой теории разница в технологиях производства выступает важным факторам наличия

торговли между странами, а в рамках второй теории страны специализируются в производстве товаров, в выпуске которых интенсивно используются те факторы производства, которые имеются в стране в избытке. В период 1980-х и 1990-х годов в структуре международной торговли происходил ряд существенных изменений, которые не соответствовали предсказаниям существующих теорий международной торговли, что стало поводом для разработки новых теорий. Именно в этот период в науке было сделано огромное достижение в теории международной торговли, которому способствовал масштаб исследования на уровне фирм. В новых теориях особое внимание было уделено «экономии за счет масштаба», производительности, проконкурентные эффекты и взаимодополняемости между торговлей и глобальными производственно-сбытовыми цепочками.

Модель Мелицы легла в основу самых последних работ в сфере внешней торговли. Эта модель основана на модели монополистической конкуренции Хелпмана-Кругмана, которая рассматривает выход фирм в отрасль как функцию производительности и вводит концепцию неоднородности фирм. Чтобы оценить вероятность входа на рынок, фирма должна сформировать стратегии, обусловленные ее потенциальной продуктивностью, и, таким образом, решить уровень постоянных затрат, которые она может нести для выхода на рынок. Фирмы с самой низкой производительностью уходят с рынка, те, у кого есть определенный порог, обслуживают только внутренний рынок, в то время как фирмы, у которых уровень производительности труда выше порога выходят как на внутренний, так и на внешний рынок.

На рынок труда в последнее время, также влияют новые тенденции, которые характеризуют сокращение потребности предприятий и организаций на число рабочих мест и одновременно ускорение обновления номенклатуры производимых и потребляемых благ [5, с.64]. Исходя из этого, традиционное понимание защиты внутреннего рынка труда как сохранение имеющихся рабочих мест теряет свою приоритетность. Вместо этого предпочтение отдается такой альтернативе как «экономике разнообразия и «встречному экспорту» [10, с.297]. Среди новых теорий международной торговли теория монополистической конкуренции Мелицы является наиболее популярным. В данной теории более подробно описывается масштаб виртуальной экономики и роль трудовых ресурсов в данном аспекте. Российские исследовали Поспелов И. Г., Радионов С. А. совершенствовая теорию Мелицы приходят к выводу что «принципиальное отличие модели с затратами продукта от модели с затратами труда – в модели с затратами труда нет механизмов эндогенного роста, экономика приходит к стационарному состоянию и существует в нем сколь угодно долго [5, с.68].

Новые эмпирические исследования в сфере торговли и неравновесия в уровне фирмы показывают, что неоднородность поведения фирм на рынке действительно имеет значение на реагирование заработной платы и занятости к либерализации торговли. Иностранные исследователи Амити М. и Дэвис Р. исследуя последствия либерализации на рынок труда Индонезии приходят к выводу что либерализация торговли повышает заработную плату работников глобализированных предприятий по сравнению с работниками фирм, ориентирующих на внутренний рынок. В частности, ими было установлено, что снижение экспортных тарифов на 10 процентных пунктов приводит к снижению заработной платы на 3% в компаниях, ориентированных на

внутренний рынок, и к повышению заработной платы в компаниях, ориентированных на экспорт, примерно на такую же величину [7, с.30].

Снижение импортных тарифов на 10 процентных пунктов не оказывает заметного влияния на фирмы, которые не импортируют, но увеличивают заработную плату на 12% в компаниях, использующих импортные ресурсы.

Французские экономисты Бискурп П. и Крамарц Ф. исследуя связь между торговлей и занятостью для производственных предприятий Франции обнаруживают, что в условиях внешнеторговой либерализации импортеры готовой продукции сокращают больше рабочих мест, по сравнению с импортерами промежуточных ресурсов. Причем такая зависимость рабочих мест более сильна для более крупных фирм [9, с.22].

Результаты исследования Верхооген Е.А. по вышеупомянутым вопросам на примере Мексики показывает, что внешнеторговая либерализация в стране привела к росту заработной платы «белых воротничков» в производственных предприятиях с более высокой производительностью по сравнению с уровнем заработной платы «синих воротничков» в предприятиях с низким уровнем производительности [12, с.489].

Чтобы понять основную взаимосвязь между торговлей и безработицей, необходимо учитывать трения, которые в первую очередь приводят к безработице. Трения на рынке труда в процессе поиска и выбора рабочих мест могут различаться как в разных секторах, так и в разных странах. Действительно, эти межстрановые различия в трениях на рынке труда могут быть источником сравнительных преимуществ и торговли. Модели разнородных фирм с трениями на рынке труда показали, что большая часть фирм экспортирует товары в страны с небольшими затратами на найм. Хелпман Е. показывает, что если трение на рынке труда уменьшится, страна может иметь более высокую производительность, но также может вызвать относительно отрицательный шок производительности у своих торговых партнеров. Таким образом, трения на рынке труда могут передаваться между странами. Этот результат показывает, что односторонняя реформа рынка труда не всегда может принести пользу торговым партнерам, но скоординированное сокращение трений на рынке труда может принести пользу каждой стране [11, с.1114].

Помимо трений на рынке труда вероятность роста безработицы в условиях открытости связано двумя факторами. Во-первых, это нехватка востребованных навыков у работников и во-вторых не соответствие навыков работников потребностям новых работодателей на рынке труда.

Исходя из этого, в условиях открытости важное значение имеет создание базовых навыков на раннем этапе либерализации и улучшение качества рабочей силы. Приоритет при разработке внешнеторговой политики необходимо отдавать на принятие мер по соответствию навыков на рабочие места. «Несоответствие навыков возникают, когда работники имеют либо меньше, либо больше навыков, чем требуются в рабочих местах. Некоторое несоответствие неизбежно, так как рынок труда включает в себя сложные решения работодателей и работников и зависит от многих внешних факторов» [2]. Но постоянное несоответствие навыков после либерализации торговли увеличивает издержки либерализации как для работодателей, работников и общества в целом. Другой проблемой в данной сфере могут являться в значительной степени несоответствие квалификации в новых создаваемых рабочих местах. Несоответствие квалификации влияет как на работников, так на фирм и общую ситуацию в экономике.

В таких условиях для уменьшения роста структурной безработицы и некоторых других несоответствий в результате экономического кризиса требует своевременного вмешательства государства. Так как при продолжении такой ситуации на рынке труда, когда количество рабочих мест по квалификациям недостаточно для трудоустройства, безработные с большей вероятностью устроятся на работу в тех отраслях, в которых не имеют соответствующих навыков.

Поэтому таким работникам становится безразлично работать в предприятиях с высокой или низкой производительностью труда, потому что в зависимости от занятости ожидаемая заработная плата одинакова во всех фирмах. Однако фирмы специализирующиеся в экспорте более избирательно подходят к вопросам найма, чем другие предприятия.

«Наиболее дискутируемым вопросом в условиях либерализации внешнеторговой деятельности является влияние внешнеэкономической либерализации на повышение спроса на квалифицированный труд при заметном ухудшении положения работников с низкой квалификацией на рынке труда» [1, с.27].

В последнее десятилетие тенденция к увеличению доли квалифицированных специалистов по сравнению с неквалифицированными имеет тенденцию роста не только в промышленно-развитых, но и в развивающихся странах. Например, в структуре миграции рабочей силы из Индии и Китая наряду с неквалифицированными работниками, особое место занимают квалифицированные кадры.

«Одновременно прослеживается тенденция к ухудшению положения на рынке труда работников с низким уровнем квалификации, что находит свое выражение в увеличении безработицы среди этой группы рабочей силы, а также расширении разрыва в заработной плате по отношению к более квалифицированным кадрам » [4, с.214].

В работах Мальцева В.А., Чупина Д.А. исследуется влияние внешнеторговой либерализации на рынок труда более в широком аспекте включая технологический прогресс. По степени влияния воздействия «международной торговли» и «технологического прогресса» на тип занятости они выделяют благоприятное, неблагоприятное и нейтральное воздействия внешней торговли на рынок труда (табл. 1.).

Таблица 1.

Воздействие факторов международной торговли и технологического прогресса на ключевые параметры рынка труда

Тип занятости	**Структура занятости по функциям и квалификации**	**Количество рабочих мест**
Высококвалифицированная (нерутинный умственный труд)	Благоприятное	Позитивное
Среднеквалифицированная (рутинный умственный труд)	Неблагоприятное	Негативное
Низкоквалифицированная (нерутинный физический	Нейтральное	Нейтральное

труд)		
Низкоквалифицированная (рутинный физический труд)	Неблагоприятное	Негативное

Источник: Мальцева В.А., Чупина Д.А. Влияние международной торговли и технологий на рынок труда // Торговля, технологии и рабочие места». -С. 214.

Таким образом, проведенный анализ теоретические основ оценки влияния внешнеторговой либерализации в рамках ВТО в структуре отраслевой занятости показывает, что повышение положительного последствия внешнеторговой либерализации на рынок труда завысит от степени взаимосвязи институциональной структуры рынка труда. Республика Таджикистан как страна, находящаяся на первых этапах торговой либерализации в рамках ВТО в краткосрочной перспективе, может потерять определенные рабочие места в неконкурентоспособных отраслях экономики, которое можно компенсировать за счет роста трудоустройства за рубежом посредством стимулирования миграции трудовых ресурсов. Кроме того в экспорто-ориентированных отраслях экономики страны возможны вероятности создания новых рабочих мест, за которые могут претендовать как отечественные, так и иностранные трудовые ресурсы. С другой стороны принятые обязательства стран торговых партнеров по открытию рынка труда в рамках ВТО для Таджикистана отражается на направление миграции рабочей силы, что в итоге положительно повлияет на уровень заработной платы внутри страны.

Подводя итоги приведенного исследования влияния внешнеторговой либерализации на структуру отраслевой занятости в рамках ВТО необходимо сделать вывод о том, что итоговый эффект либерализации торговли для рынка труда будет положительным. Хотя возможны некоторые негативные последствия на структурные сдвиги в занятости и уровня заработной платы. Однако государственная политика в сфере занятости, миграции и трудоустройства граждан может нейтрализовать эти последствия на первых этапах внешнеторговой либерализации.

Литература

1. Вишневская Н.Т. Либерализация внешней торговли и рынок труда: исследования и опыт зарубежных стран / Вишневская Н.Т. Препринт WP3/2003/01. — М.: ГУ ВШЭ, 2003.–38 с.
2. Давос К. Соответствующие навыки и потребности рынка труда. [Электронный ресурс]. URL: https://swsu.ru/sbornik-statey/sootvetstvuyushchie-navyki-i-potrebnosti-rynka-truda.php
3. Кадыров Д.Б. Особенности формирования цены на рабочую силу на рынке труда Таджикистана / Д.Б. Кадыров // Социально-экономические, институциональные и рыночные трансформации в условиях формирования цифровой экономики / Материалы международной научно-практической конференции. Под редакцией Канапухина П. А., Ромащенко Т. Д.– Воронеж: Издательско-полиграфический центр “Научная книга”, 2019.–С. 68-75.
4. Мальцева В.А., Чупина Д.А. Влияние международной торговли и технологий на рынок труда. Обзор доклада ВТО «Отчет о международной торговле 2017. Торговля, технологии и рабочие места» / В.А.Мальцева, Д.А.Чупина // Вестник международных организаций. 2018.–Т. 13.– № 2. –С. 214–220.

5. Поспелов И. Г., Радионов С. А. Динамика количества фирм в рамках концепцииэкономики разнообразия / И. Г. Поспелов, С. А. Радионов // Математическое моделирование. 2014. – Том 26. – № 2. -С. 65–80.

6. Ткаченко М. Ф. Эффекты внешнеторговой либерализации для национального рынка труда / М. Ф. Ткаченко // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. 2010. – № 31 (88). –С.21-26.

7. Amiti M. , Davis D.R. Trade, firms, and wages: theory and evidence / M. Amiti, D.R. Davis // Review of Economic Studies. 2011. –№79(1). –P. 1-36.

8. Baldwin R. The effects of trade and foreign direct investment on employment and relative wages / R. Baldwin // The OECD Job Study Working Paper Series. Paris: OECD, 1995.–N 47.

9. Biscourp P. Kramarz F. Evidence for France / P.Biscourp F. Kramarz // Journal of International Economics, 2007. –№72(1). – P. 22-51.

10. Dixit A., Stiglitz J. Monopolistic competition and optimum product diversity/ A. Dixit, J.Stiglitz // American economic review. 1977. – V. 67. – № 3. –P.297-308.

11. Helpman E., Itskhoki O. Labour market rigidities, trade and unemployment / E. Helpman, O. Itskhoki // The Review of Economic Studies. 2010. –Volume 77. –Issue 3. – P.1100–1137.

12. Verhoogen E. Trade, quality upgrading, and wage inequality in the Mexican manufacturing sector / E.Verhoogen // The Quarterly Journal of Economics. 2008, -Vol. 123. –Issue 2. – P. 489-530

РАВИШҲОИ НАЗАРИЯВИИ АРЗЁБИИ ТАЪСИРИ ОЗОДКУНИИ САВДОИ БЕРУНӢ ДАР ДОИРИАИ СУС БА СОХТОРИ ШУҒЛИ СОҲАВӢ

ИСЛОМИДИНЗОДА АЛИШЕР АЛӢ,
сардори шуъбаи магистратура –
тайёркунии касбии хизматчиёни давлатӣ,
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 904-14-55-55. E-mail: anislomidinzoda@gmail.com

Дар мақола равишҳои назариявии арзёбии таъсири озодкунии савдои берунӣ дар доираи СУС ба сохтори шуғли соҳавӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Аҳамияти озодсозии фаъолияти савдои беруна дар шароити муосир асоснок карда шуда, оқибатҳои он барои бозори меҳнат нишон дода шудаанд. Дар асоси таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии масъалаи муҳокимашаванда дар мақола масъалаҳои мутобиқшавии бозори меҳнат ба шароитҳои нав мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муайян карда шудааст, ки озодкунии савдо ба диверсификатсияи сохтори иқтисодиёт мусоидат намуда, ҳолати соҳаҳоеро, ки ба саршамаҳои берунии ашёи хом ва сармоя асос ёфтаанд, муътадил мегардонад.

Дар асоси таҳил муқарар карда шудааст, ки таъсири озодкунии савдои берунӣ ба мамлакатҳои мутараққии саноатӣ ва рӯбатараққӣ вобаста ба сатҳи инкишофи кувваҳои истеҳсолкунанда ва дараҷаи тараққиёти технология байни онҳо якранг нест. Дар ин асос дар мақола як қатор зиддиятҳо дар ин самт ошкор карда шудаанд. Исбот карда шудааст, ки таъсири манфии либерализатсияи савдои хориҷӣ ба бозори меҳнат асосан дар давраи кӯтоҳмуддат зоҳир мегардад. Агар аз як тараф кушода шудани бозори миллии молу хизматрасонӣ боиси кам шудани ҷойҳои корӣ дар баъзе соҳаҳои иқтисодиёт гардад, дар соҳаҳои дигар ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат мекунад.

Таҳлили асосҳои назариявии арзёбии таъсири озодкунии савдои хориҷӣ дар доираи СУС ба сохтори шуғли соҳавӣ нишон дод, ки афзоиши оқибатҳои мусбии озодсозии савдои хориҷӣ ба бозори меҳнат ба дараҷаи баҳампайвастагии сохторҳои институтсионалии ин бозор алоқаманд аст.

***Калидвожаҳо**: савдои хориҷӣ, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, кушодагии иқтисод, амнияти берунии иқтисодӣ, ҷаҳонишавӣ, СҶТ, бозори ҷаҳонии мол, кушодагии савдо, бозори меҳнат, шуғл, бекорӣ, муҳоҷират, қувваи корӣ.*

THEORETICAL APPROACHES TO ASSESSING THE IMPACT OF FOREIGN TRADE LIBERALIZATION IN THE STRUCTURE OF SECTORAL EMPLOYMENT IN THE FRAMEWORK OF THE WTO

ISLOMIDINZODA ALISHER ALI,
Head of the Department of Magistracy–
Training of Civil Service Personnel of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 904-14-55-55. E-mail: anislomidinzoda@gmail.com

The article examines the theoretical issues of assessing the impact of foreign trade liberalization within the WTO in the structure of sectoral employment. The importance of liberalization of foreign trade activity in modern conditions is justifyed and its consequences on the labor market are analyzed. Based on the generalization of the theoretical aspects of the research topic, the article examines the mechanism of the adaptation of the labor market onto changing market conditions. It was revealed that the openness of trade contributes to the diversification of the structure of the economy and stabilizes the state of those sectors that are based on external sources of raw materials and capital. The analysis showed that the impact of foreign trade liberalization on developed and developing countries is not the same depending on the level of development of productive forces and the level of technology development between them. Therefore, the article discloses a number of contradictions in this aspect. It is proved that the negative impact of foreign trade liberalization on the labor market is mainly appers in the short term. If, on the one hand, the opening of the national market for goods and services leads to a reduction in jobs in some sectors of the economy, in other sectors it contributes to the creation of new jobs. The analysis of the theoretical foundations for assessing the impact of foreign trade liberalization within the WTO in the structure of sectoral employment showed that the increase in the positive consequences of foreign trade liberalization on the labor market will overestimate the level of interconnection of the institutional structure of the labor market.

***Key words:** foreign trade, foreign economic activity, openness of the economy, foreign economic security, globalization, WTO, world market of goods, openness of trade, labor market, employment, unemployment, migration, labor force*

УДК: 631.171

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ В АПК ТАДЖИКИСТАНА

ПУШОВ АЗАЛШО АКРАМОВИЧ,
соискатель института экономики
и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН.
734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 21 “А”.
Тел.: (+992) 900-88-44-44. E-mail: azalsho@mail.ru

В данной статье рассматриваются основные направления повышения эффективности использования энергетических ресурсов в АПК Таджикистана. Выявлено, что основными направлениями повышения эффективности использования энергетических ресурсов в АПК является: повышение эффективности функционирования энергетического ресурса на основе внедрения передовых технологий, энергосбережения, снижения удельных затрат энергоресурсов. Предложения в статье способствуют рациональному использованию энергетических ресурсов и государственному регулированию инновационных процессов для обеспечения устойчивого развития АПК республики.

Ключевые слова: *основные направления, эффективность, использования энергетических ресурсов, Агропромышленный комплекс (АПК), внедрения передовых технологий, энергосбережения, государственное регулирования.*

В условиях рыночной экономики эффективность применения энергетических ресурсов является важнейшей проблемой в АПК республики. Эффективность функционирования энергетических ресурсов в основном зависит от состояния развития АПК. Аграрная реформа в Таджикистане, продолжающяяся уже более пятнадцати лет, наиболее весомо отразилась на агропромышленном комплексе. Она характеризуется резким спадом производства, усилением неэквивалентного обмена, неустойчивостью производственно-хозяйственных связей, резким сокращением государственной поддержки и, как следствие, нарастанием социальной напряженности.

Весьма важно отметить, что относительно вопросов развития энергетики хотелось бы подчеркнуть, что использование громадных гидроэнергетических мощностей Таджикистана для обеспечения регионов республики и чистой с экологической электроэнергией в условиях рыночной экономики весьма важно остается актуальным [1].

Основными целями государственной политики в области энергетики являются:

- надёжное и качественное обеспечение растущих потребностей республики в энергетических ресурсах и продуктах, обеспечение энергетической безопасности страны;
- обеспечение охраны окружающей среды, а также защиты населения от вредного воздействия в результате деятельности в области энергетики;
- создание необходимых условий для последовательного перехода энергетики к рыночным отношениям, привлечения в неё отечественных и иностранных инвестиций, предоставления энергетическим предприятиям экономической самостоятельности и обеспечения их развития на основе рыночной конкуренции;
- повышение эффективности функционирования топливно-энергетического комплекса на основе внедрения передовых технологий, энергосбережения, снижения удельных затрат энергоресурсов в производстве национального валового продукта.

Следует подчеркнуть, что одним из важнейших направлений эффективности использования энергетических ресурсов в АПК является государственная поддержка данной отрасти. Основой для эффективной реализации мер по энергетическим ресурсам республики является система государственного регулирования в этой сфере, которая включает соответствующие механизмы инструментов экономического регулирования, стимулирования и поддержки принципиальных направлений и конкретных мероприятий по тарифной политике. Государственное регулирование в АПК осуществляется путем правового обеспечения, лицензирования, налогообложения, кредитования, финансирования, осуществления инвестиционной, социальной и научно-технической политики, контроля за исполнением предприятиями энергетического комплекса законодательства Республики Таджикистан.

На наш взгляд, дальнейшее развитие энергетического сектора, обеспечивающего народное хозяйство, особенно АПК электрической энергией, является одной из ключевых задач. Для решения этой задачи предлагается строительство крупных и малых гидроэлектростанций в разных регионах республики. Стратегической целью политики развития внутренних энергетических рынков Республики Таджикистан является устойчивое удовлетворение внутреннего спроса на электрическую энергию высокого качества постабильным и приемлемым для собственных потребителей ценам. Исследованием показано, что наряду со строительством и использованием крупных ГЭС (Рогунская, Даштиджумская и Зеравшанская), развитие малой энергетики является одной из ключевых задач обеспечения сельского хозяйства электрической энергией [2].

На сегодняшний день вопросы регулирования тарифов вышли за рамки узковедомственных интересов и стали вопросами политическими. Оттого, насколько взвешенными и продуманными окажутся решения органов государственной власти в этой сфере, зависит не только будущее самого энергетического комплекса Таджикистана, но и будущее таджикской промышленности, агропромышленного комплекса, и самое главное, состояние гражданского мира и спокойствие граждан страны.

Исследование показало, что тарифы на электроэнергию имеют ключевое значение и для реформирования транспортного комплекса страны и для еще не начавшихся преобразований в сфере жилищно-коммунального хозяйства, и для развития промышленного сектора. Тарифы являются теми равновесными параметрами, которые определяют приоритеты развития ресурсной базы и энергетики, а также факторами, стимулирующими проведение эффективных энергосберегающих мероприятий [3].

Одним из важнейших направлений повышения эффективности использования энергетических ресурсов в АПК является комплексная электрификация производственных процессов. Являясь универсальным энергоресурсом, электричество создает надежные предпосылки для решения энергетической проблемы в сельской местности. В АПК электроэнергия позволяет заменить до 20% дефицитных нефтепродуктов. В 2019 году структура потребления энергетических ресурсов составляет: промышленность – 26,3%, население – 39,7, другие отрасли – 18,1; в сельском хозяйстве – 15,4%, транспорт – 0,1, и строительство – 0,3%

Исследованием установлено, что важное место отведено вопросам использования электроэнергии в АПК. Электрификация является весомым резервом энергосбережения и разработаны меры, повышающие их эффективность в АПК. Диаграмма -1. Структура потребления электроэнергии:

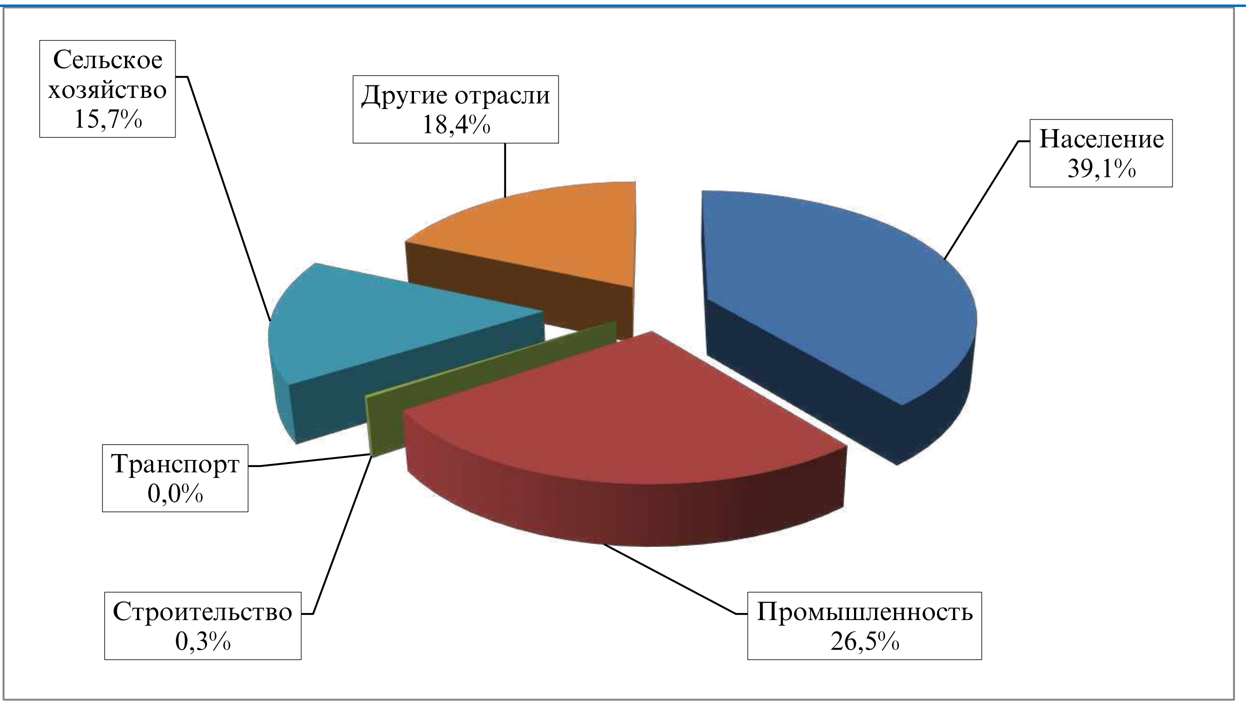

Следует подчеркнуть, что повышение стоимости годичных средних цен в целях энергопотребления сельхозпроизводителями и реализация сельскохозяйственной продукции, энергообеспечение АПК и других отраслей экономики трактуется ценовыми отношениями. Энергетическая эффективность и электроемкость продукции АПК приводится в табл.1

Таблица 1

Энергетическая эффективность и электроемкость продукции АПК Республики Таджикистан [4]

Наименование	Годы				
	2015	2016	2017	2018	2019
Потребление электроэнергии сельским хозяйством, млн. кВт.ч	2496	2807	2754	2241	2338
Валовая продукция сельского хозяйства в сопоставимых ценах 2018 г. млн. сомони	21862,8	23008,3	24576,0	26370,4	27750,4
Индексы дефляторы	1,238	1,070	1,098	1, 128	1,131
Выработка сельскохозяйственной продукции в сомони на 1кВтч электрической энергии	9,65	10,2	10,7	10,73	10,76
Энергоемкость, кВт ч /млн. сомони.	206,6	195,4	226,4	257,4	288,4

Источник: Расчеты автора на основе отчетов АОХК Барки Точик. Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистический ежегодник. Душанбе.2020, с.288, 300.

Расчеты таблицы показали, что рост индекса цен для основных поставщиков энергии замечается на период 2015-2019 гг. Потребление электроэнергии в сельском хозяйстве за анализируемый период уменьшился на – 93,6%, а энергоемкость, кВт ч/млн. сомони увеличился на 81,8 млн. сомони. В этом случае особое место

принадлежит электроэнергии. Повышение цен на электроэнергию обусловлено в первую очередь бездейственной позицией государства с точки зрения регулирования внутреннего рынка [5]. Следует подчеркнуть, что начиная с 1996 года цена электроэнергии для энергопотребителей снизилась на 40 процентов по сравнению с 1990 годом.

Одним из основных экономических механизмов энергосберегающей политики является установление тарифов на потребляемую электрическую энергию, отпускаемую потребителям энергосберегающими и энергосбытовыми организациями и предприятиями Открытой Акционерной Холдинговой Компании «Барки Точик» (ОАХК «Барки Точик») республики, которое регулируется этой организацией и Антимонопольной службой при Правительстве Республики Таджикистан, а также утверждается Правительством республики.

Важно признать, что более чувствительной оказались отрасли АПК, страдающие от диспаритета цен, в том числе в развитых странах рыночной экономики. В Таджикистане высокий уровень инфляции, сокращение государственного финансирования, инвестирования и падение продуктивности сельского хозяйства в период продолжительного времени привели к резкому росту цен в 7-8 раз.

Исследованием установлено, что из-за особенности сельской сети и электроснабжения в АПК, расходы на распределение 1кВт. часа электроэнергии превысят затраты на производство. Поэтому при определении тарифа основное внимание должно уделяться на электроэнергию. Единственным исключением выхода из сформировавшегося положения является поддержка сельских товаропроизводителей и снижение тарифов на электроэнергию.

Необходимо подчеркнуть, что проблема формирования тарифов в секторе энергетики является особо важным вопросом, который является объектом интенсивных споров, не только при переходе от централизованной экономики к рыночной экономике, но также в развитых странах Западной Европы. Нет единого и правильного метода решения проблемы цен на энергию. Нет тарифа, который удовлетворял бы одновременно интересы и энергокомпаний, и потребителей, и национальной экономики в целом. Для определения оптимального тарифа на энергию для Таджикистана, с учетом существующих реалий, необходимо проанализировать, как устанавливались тарифы в Советском Союзе и как устанавливаются тарифы в мире сейчас.

Можно упомянуть, что в бывшем СССР уровень цен, как на средства производства, так и на предметы потребления устанавливался государством (в лице Государственного комитета по ценам) в плановом порядке. При этом для тарифов на энергию действовал принцип, в соответствии с которым тарифы должны были позволить каждой нормально работающей энергосистеме возмещать затраты на производство, передачу и реализацию энергии; гарантировать обеспечение прибыли, достаточной для расчетов с государственным бюджетом, оплаты кредитов банка и образования фондов экономического стимулирования; создавать экономические стимулы для потребителей в снижении максимумов нагрузки, работе по более ровному уплотненному суточному графику электрической нагрузки; размещать энергоемких потребителей в районах страны с наименьшими затратами на генерирование энергии и достаточной обеспеченностью дешевыми энергоресурсами.

Исследованию вопросов формирования тарифов в энергетике большое внимание уделяется в России, в частности в работах крупных российских специалистов по экономике энергетики Денисова В.И., Кузовкина А.И., Волконского В.А. и др. Ими отмечается, что при

обосновании уровня тарифов в условиях развитой рыночной экономики необходимо сочетать три подхода.

Первый подход - затратный, его использование позволяет определить минимально и максимально допустимые уровни тарифов. Минимальное значение соответствует уровню, при котором обеспечивается самоокупаемость энергосистемы. Прибыль в таком варианте в тариф не включается. Максимальный уровень тарифа формируется как сумма затрат и нормативно заданной прибыли, которая может приниматься в диапазоне 10-15 % (равен средней норме прибыли на капитал, вложенный в промышленность). Определенный таким образом тариф характеризует его предельно допустимый для отрасли уровень [6].

Второй подход к обоснованию уровня тарифов базируется на согласовании спроса и предложения. Он дополняет затратный метод, а не исключает его из расчетов. Баланс спроса и предложения может влиять на тарифы отрасли следующим образом: если имеются избытки мощности и энергии, то энергосистеме выгодно пойти на некоторое снижение тарифов с целью расширения рынков сбыта, и увеличения за счет этого массы прибыли. При дефиците мощности и энергии энергосистема будет стремиться к повышению тарифов, сдерживать спрос и накапливать деньги на свое развитие.

Третий подход связан с выбором рациональных пропорций в ценах на основные взаимозаменяемые энергоносители. Разработка соотношений цен на энергоносители является задачей государственной важности.

В развитых странах с рыночной экономикой в настоящее время затратным критериям предпочитаются различные модификации принципа максимальной прибыли, а важнейшим условием стабильного действия рыночных рычагов в энергетике является согласованность мер по их регулированию. Практически во всех странах энергокомпании располагают исключительными правами на монопольное электроснабжение потребителей на определенной территории. Эффективность электроснабжения повышается конкуренцией поставщиков топлива. Независимые производители успешно существуют совместно с крупными энергокомпаниями. Для крупных потребителей, имеющих собственные электростанции, вводятся ограничения по мощности, генерируемой ими на оптовый рынок [7].

Другим эффективным направлением перехода к цивилизованным рыночным отношениям в электроэнергетике является разработка и поэтапное введение рыночного механизма формирования экономически и социально обоснованных тарифов, дифференцированных по времени суток, дням недели, сезонам года, уровням напряжения и его качества, объемам электропотребления, надежности электроснабжения потребителей, возможно введение тарифного кредитования энергоемких потребителей, в первую очередь, промышленных предприятий. Переход к ним связан с проблемными и методическими разработками основ расчета тарифов и услуг; упорядочением системы льгот с поэтапной заменой их на государственные адресные субсидии; модернизацией и развитием систем автоматизированного контроля и управления электропотреблением и перетоками электрической мощности; организацией системного и регионального маркетинга. При этом можно ожидать рост прибыли не только в связи с оптимизацией тарифной политики, но и из-за сокращения взаимозачетов и бартерных операций.

На наш взгляд, дальнейшее развитие энергетического сектора, обеспечивающего народное хозяйство особенно АПК электрической энергией, является одной из ключевых задач. Для решения этой задачи предлагается строительство крупных и малых гидроэлектростанций в разных регионах республики. Стратегической целью политики развития внутренних энергетических рынков Республики Таджикистан

является устойчивое удовлетворение внутреннего спроса на электрическую энергию высокого качества постабильным и приемлемым для собственных потребителей ценам.

Заключение

Таким образом, основным направлениями повышения энергетических ресурсов в АПК является: энергетическая политика, достижение эффективного использования электрической энергии, внедрение инновационных технологий, новых видов электротехнического оборудования в отрасли, обеспечивающих существенное снижение энергетических потерь, восстановление центров подготовки кадрового потенциала, создание мини электростанций, систем дифференцированных тарифов и финансово - кредитной политики. Одним из важнейших направлений государственного регулирования является сельскохозяйственная энергосберегающая политика.

Литература

1. Насыров Р., Улфатов А.Г. Основные направления использования электроэнергии в сельском хозяйстве. «Вестник» Таджикского технического университета, 2013. - №3,- с. 52-54.
2. Улфатов А.Г. Энергосберегающая технология - путь к повышению эффективности использования электроэнергии в сельском хозяйстве. // Кишоварз (Земледелец) Таджикского аграрного университета имени Ш. Шотемур, 2014. - № 2. - С.- 110-112
3. Абалкин Л.И., Львов Д.С, Макаров В.Л. и др. Предложения РАН по повышению эффективности ТЭК в российской экономике. Энергетическая политика. - 1996. - №5. - с. 2-7.
4. Расчеты автора на основе отчетов АОХК Барки Точик. Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статистический ежегодник. Душанбе.2020, с.288, 300.
5. Аминджанов Р.М., Ахророва А.Д. Гидроэнергетика и энергобезопасность Таджикистана. Тезисы докладов Международной конференции «Водные ресурсы Центральной Азии и их рациональное использование». Душанбе, 2001.-с.38.
6. Развитие использования возобновляемых источников энергии в государствах – участниках СНГ. Москва 2013.- с.19.
7. Миндрин А.С. Энергоемкость сельскохозяйственного производства: теория, методология, оценка. М., Издательство ООО НИККЦ «Восход-А» 2009- 388с.

САМТҲОИ АСОСИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАИ ЗАХИРАҲОИ ЭНЕРГЕТИКӢ ДАР КАС-И ТОҶИКИСТОН

ПУШОВ АЗАЛШО АКРАМОВИЧ,
унвонҷӯи Институти иқтисодиёт
ва таҳлили системавии тараққиёти хоҷагии қишлоқи АИКТ
734025 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21 “А”.
Тел.: (+992) 900-88-44-44. E-mail: azalsho@mail.ru

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои энергетикӣ дар КАС-и Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Маълум гардид, ки самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии захираҳои энергетикӣ дар маҷмӯъ, баланд бардоштани самаранокии комплекси энергетика, кам кардани хароҷоти мушаххаси захираҳои энергетикӣ мебошад. Дар мақолаи пешниҳодшуда ба истифодаи оқилонаи захираҳои энергетикӣ ва танзими давлатии равандҳои инноватсионӣ барои таъмини рушди устувори КАС ҷумҳурӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: *самтҳои асосӣ, самаранокӣ, истифодаи захираҳои энергетикӣ, комплекси агросаноатӣ (КАС), ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам, сарфаи барқ, танзими давлат.*

KEY DIRECTIONS OF TO INCREASE THE EFFICIENCY OF USE OF ENERGY RESOURCES IN THE AGROINDUSTRIAL COMPLEX OF TAJIKISTAN

PUSHOV AZALSHO AKRAMOVICH,
applicant of the Institute of Economics
and Systematic Analysis of the Agriculture Development of TAAS.
734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, 21 "A", Rudaki Ave.,
Phone: (+992) 900-88-44-44. E-mail: azalsho@mail.ru

The article considered key directions to ecrease the efficiency of energy resources in the AIC of Tajikistan. It was revealed that the main directions to ecrease the efficiency of energy resources in the agro-industrial complex is: ecrease the efficiency of the energy resource through the introduction of advanced technologies, energy saving, reducing the specific costs of energy resources. Proposals in the article contributes to the rational use of energy resources and state regulation of innovative processes to ensure sustainable development of the of AIC of republic.

Key words: *key directions, efficiency, use of energy resources, agro-industrial complex (AIC), introduction of advanced technologies, energy saving, state regulation.*

УДК 338.2(575.3)

АҲОЛИИ ШУҒЛВАРЗАНДАГОН ДАР ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АШУРОВ ФИРӮЗ МАҲМАДАЛИЕВИЧ,
доктор PhD, и.в. дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ ва аудити
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.
734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2.
Тел.: (+992) 938-85-46-46. E-mail: Ashurov1990tguk@mail.ru
АЛИМАРДОНОВА ФАРИДА ҚУРБОНАЛИЕВНА,
докторанти (PhD)-и Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, к. Душанбе. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 888-88-28-98. E-mail: alimardonova-farida@mail.ru.

Мақолаи мазкур оиди баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот, муҳоҷират ва шуғли аҳолӣ ва роҳҳои ҳалли он дида баромада шудааст. Имрӯз мамлакатҳои пешрафта дар сарҳади баҳсҳои калон қарор дорад. Вақте, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи мураккаб ва рушди мубоҳисавӣ дар назди давлат ва ҷамъият масъалаи худшиноси ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ меистад, чунин савол ба миён меояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар иқтисодиёти глобалӣ ҳамчун давлати мустақил боқӣ мемонад ё ин ки фақат ба ҳудуди дорои захираҳо ва сармояи инсонӣ табдил меёбад. Дар рафти таҳқиқот нақши сатҳи зиндагии аҳолии деҳот дар таъмини бехатарии иқтисодии мамлакат таҳқиқ карда шудааст. Бо вуҷуди ин, пешниҳоди умумии нишондиҳандаи маҷмӯи умумии сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ҳамеша вуҷуд дорад ва он доимо идома меёбад.

Калидвожаҳо: *шуғл, муҳоҷират, аҳолӣ, сатҳи камбизоатӣ, шумораи аҳолӣ, синну сол, қобили меҳнат, некуаҳволӣ, демографӣ, сармоягузорӣ, даромади пулӣ, шумораи мардҳо, ҳиссаи аҳолӣ, маҳсулоти асосӣ.*

Шуғл, мисли ҳама гуна категорияҳои иқтисодӣ, мазмуни моддӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодӣ дорад, ки маҷмӯи муайяни муносибатҳои иқтисодӣ ва пеш аз ҳама муносибатҳоро оид ба тақсим ва истифодаи коргарон ва алоқаи онҳо бо воситаҳои истеҳсолот ифода мекунад [5].

Дар мамлакати мо дар шароити табодулоти ҷиддии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва тафриқаҳои ба амал омада, ҳалли муаммои баландбардории сатҳи зиндагии тамоми аҳолӣ муҳим гардидаанд. Баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии деҳот яке аз мақсадҳои асосии барномаи давлатии рушди хоҷагии қишлоқ ва батанзимдарории бозорҳои маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва озуқаворӣ мебошад [1. С.92].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд намуданд, ки «Дар сиёсати давлату Ҳукумати Тоҷикистон танзими муносибатҳои меҳнатӣ, рушди бозори меҳнат ва бо шуғл таъмин намудани аҳолӣ мавқеи асосӣ дорад. Вале бояд гуфт, ки тибқи таҳлилҳо сатҳи касбияти коргарон ҳанӯз ба талаботи бозори меҳнат ҷавобгӯй набуда, ин масъала ба ислоҳоти ҷиддӣ ниёз дорад. Дар ҷараёни ислоҳот як масъаларо ба эътибор бояд гирифт, ки имрӯз дар Тоҷикистон зарурат ва талабот барои ҷорӣ намудани омӯзиши садҳо ихтисоси дигар вуҷуд дорад. Ҳоло дар кишвар 62 муассисаи таҳсилоти ибтидоии касбӣ аз рӯи 97 ихтисос ва 5 маркази таълими калонсолон бо 41 филиал ва 21 намояндагӣ аз рӯи 93 касб кадрҳои коргарӣ тайёр мекунад» [8].

Масъалаи муҳиме, ки сатҳи зиндагии аҳолии деҳот ба он алоқамандии зиёд дорад, ин раванди муҳоҷирати меҳнатӣ мебошад, ки таъсири назарраси худро ба беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ дар деҳот мерасонад ва онро яке аз манбаҳои асосии беҳтаршавии сатҳи зиндагии аҳолӣ ва омили таъсиррасон ба он меҳисобанд. Хусусан, дар деҳот, ки мушкилии дарёфти ҷойи кор, сатҳи пасти музди меҳнат, ҳосилнокии пасти меҳнат ва дигар омилҳои номатлуб хеле зиёданд, таъсири ин раванд ба беҳдошти сатҳи зиндагӣ бештар зоҳир мегардад. Дар натиҷаи рушди мунтазами макроиқисодӣ шиддати муҳоҷирати меҳнатӣ солҳои охир камтар гардида, имконияти дарёфти ҷойи кор дар дохили мамлакат барои аҳолии деҳот рӯз аз рӯз бештар гардида истодааст. Қайд кардан бамаврид аст, ки интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатӣ дар давраи соҳибистиқлолии мамлакат барои дар оромӣ нигоҳ доштан, таъмини ҳолати иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва беҳдошти сатҳи зиндагии аҳолӣ нақши муҳим бозид. Дар ин давра муҳоҷирон маблағи зиёдро ба ҷумҳурӣ ворид карданд, ки он аз 30 то 40% ММД-и давлатро дар солҳои гуногун ташкил мекард.

Дар шароити мавҷуд набудани низоми инкишофёфтаи суғуртаи иҷтимоӣ ва самаранокии бозори дохилии меҳнатӣ, муҳоҷират ва интиқоли маблағҳо ягона механизми мубориза ба муқобили камбизоатӣ барои бисёри аҳолии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Интиқоли маблағҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиёдшавии истеъмолот ва рушди иқтисодӣ мусоидат менамояд [2. С.132].

Барои таҳқиқи илмии масъалаи мазкур баъзе маълумотҳоро доир ба муҳоҷирати аҳолии деҳот оварда, ҳолати воқеии ин равандро дар ҷадвали 1 таҳлил менамоем.

Ҷадвали 1. Динамикаи муҳоҷирати аҳолии деҳот барои солҳои 2012-2018 (ҳазор нафар)

Нишондиҳанда	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Соли 2018 нисбат ба соли 2012
Шумораи кӯчида омадагон	19,6	19,6	23,1	18,4	19,4	22,2	25,2	1,3 маротиба
Аз рӯи муҳоҷирати дохили ҷумҳуриявӣ	18,9	19,4	22,7	18,4	19,2	22,0	24,9	1,3 маротиба
Аз рӯи муҳоҷирати байнидавлатӣ	0,7	0,2	0,4	0,0	0,2	0,2	0,3	-42,8 %
Шумораи кӯчида рафтагон	23,4	24,8	28,3	14,0	22,3	26,3	26,7	1,1 маротиба
Аз рӯи муҳоҷирати дохили ҷумҳуриявӣ	21,3	23,0	26,6	13,5	21,6	25,1	25,3	1,2 маротиба
Аз рӯи муҳоҷирати байнидавлатӣ	2,1	1,8	1,7	0,5	0,7	1,2	1,4	-66,7 %
Шумораи аҳолии кӯчидаомада(+) кӯчидарафта(-) салдои муҳоҷират	-3,9	-5,2	-5,2	4,4	-2,9	-4,1	-1,5	-38,5 %
Аз рӯи муҳоҷирати дохили ҷумҳуриявӣ	-2,5	-3,7	-3,8	4,8	-2,4	-3,1	-0,4	-16 %
Аз рӯи муҳоҷирати байнидавлатӣ	-1,4	-1,5	-1,4	-0,4	-0,5	-1,0	-1,1	-78,6 %

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.– 2019.– С. 36.

Ҷамъбасти умумии муҳоҷирати аҳолӣ муайян намуд, ки дар раванди муҳоҷирати аҳолии деҳот солҳои охир тағйиротҳои назаррас ба вуҷуд наомадааст. Агар шумораи кӯчида омадагон дар ин давра 1,3 маротиба зиёд гардида бошад, пас шумораи кӯчида рафтагон ҳамагӣ 1,1 маротиба афзӯдааст, ки дар баланси шумораи аҳолӣ тағйироти зиёде ба назар намерасад. Дар ин сурат салдо ва ё тафовути муҳоҷират ҳамоно манфӣ боқӣ монда, соли охир ин фарқнокӣ нисбатан кам гардидааст. Аз ҷадвали 1 бармеояд, ки дар давраи солҳои 2012-2018-ум шумораи кӯчида омадагон ба деҳот 5,6 ҳазор нафар ё 20% зиёд гардида бошанд, лекин дар ин давра шумораи аҳолии кӯчидарафта 3,3 ҳазор нафар ва ё ҳамагӣ 10% афзун шудааст. Ҳиссаи бештари кӯчида омадагон ва кӯчида рафтагонро аз рӯи муҳоҷирати дохили ҷумҳуриявӣ таҳлил кунем, аз рӯи он ҳиссаи муҳоҷирати байнидавлатӣ хеле кам аст. Фарқнокии аз ҳама зиёди манфии муҳоҷират ба солҳои 2013-2014 рост омада, аз ҳисоби раванди муҳоҷират шумораи аҳолии деҳот 5200 нафар кам гардидааст, ки ҳамагӣ ба 0,06 фоизи шумораи умумии аҳолии деҳот дар ҳамон давра баробар аст.

Коҳишёбии ҳаҷми интиқоли маблағҳои муҳоҷирони меҳнатии тоҷик аз Федератсияи Россия аз соли 2015 оғоз гардид, зеро дар ин давра бухрони коҳишёбӣ дар иқтисоди Россия ва пурзӯр намудани қоидаҳои будубош барои муҳоҷирон сурат гирифт. Дар соли 2018 иқтисоди Россия каме аз рукуд берун шуд ва рушди иқтисодӣ он 1,7 дарсадро ташкил намуд, ки ин метавонад ҳамчун омили афзоиши интиқоли пулӣ гардад [2].

Дар шароити муосир Ҷумҳурии Тоҷикистон сабаби асосии ба муҳоҷират рӯ овардани қувваи корӣ дар деҳот ин сатҳи пасти музди меҳнат мебошад. Дар аксарияти соҳаҳои шуғли аҳолӣ, масалан, музди маоши кормандони соҳаҳои иҷтимоӣ, ба мисли тандурустӣ, маориф, илм, фарҳанг ниҳоят паст аст. Ин нишондиҳанда дар соҳаи кишоварзӣ, ки аксарияти аҳолии деҳот ба он шуғл меварзад, низ хеле паст мебошад. Ҳамаи ин ҳолатҳо, албатта, ба баланд гаштани сатҳи зиндагии аҳолӣ сабабгор намешаванд. Даромади аҳолӣ дар деҳот аслан аз истифодаи моликияти шахсӣ ва аз ҳисоби хоҷагии деҳқонии наздиҳавлигии шахсӣ ба даст омадааст. Тафриқаи музди меҳнат дар баъзе аз соҳаҳои асосӣ, ки аҳолии деҳот шуғл меварзад, дар муқоиса ба музди миёнаи меҳнат хеле зиёд мебошад. Қайд намудан зарур аст, ки даромади пулии аҳолии деҳот, сарфи назар аз он ки дар баъзе деҳаҳо бозори фурӯши маҳсулот ва корхонаҳо мавҷуданд, нисбат ба даромади пулии аҳолии шаҳр паст мебошад. Барои мисол, аксарияти аҳолии деҳот дар соҳаҳои кишоварзӣ, ҷангалпарварӣ ва ё моҳидорӣ фаъолият менамоянд, ки дар таносуб бо музди меҳнати миёнаи ҳармоҳа даромади ин соҳаҳо нисбатан паст мебошад.

Вобаста ба мавҷудияти маълумот дар маҷаллаҳои даврӣ динамикаи баъзе унсурҳои даромади пулии аҳолии деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои онро дида мебароем. Дар ҷадвали 2 музди меҳнати миёнаи баъзе аз категорияҳои аҳолии деҳот дар асоси маълумотҳои омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст [7].

Ҷадвали 2. Музди миёнаи меҳнати аҳолии деҳот аз рӯи баъзе фаъолияти иқтисодӣ

Нишондиҳанда	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	соли 2018 нисбат ба соли

									2011
Ҳисоби миёнаи музди меҳнати ҳармоҳаи як корманд (сомонӣ)	465,29	555,29	694,89	816,27	878,91	962,16	1144,2	1233,8	2,6 маротиба
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ (сомонӣ)	137,90	158,58	213,26	251,33	278,18	303,04	451,46	492,13	3,6 маротиба
Ҳиссаи музди меҳнати соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангапарварӣ (%)	29,6	25,6	30,6	30,8	31,6	31,5	39,4	39,9	10,3.б.ф
Моҳидорӣ (сомонӣ)	263,39	324,36	351,14	448,55	529,30	797,07	623,87	687,56	2,6 маротиба
Ҳиссаи музди меҳнати соҳаи моҳидорӣ (%)	50,1	58,4	50,5	54,9	60,2	82,8	54,5	55,7	5,6 б.ф.

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019.– .С.121.

Аз маълумоти ҷадвали 2 аён аст, ки музди миёнаи меҳнати соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ тамоюли афзоиш дорад, лекин дар муқоиса бо ҳисоби миёнаи музди меҳнат мутаносибан 30-40 фоизро ташкил додааст. Аз соли 2011 то 2018 ба ҳисоби миёна музди меҳнати миёнаи як корманд 2,6 маротиба зиёд шудааст. Дар соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ ин афзоиш 3,6 маротибаро дарбар гирифтааст, лекин андозаи мутлақи музди меҳнат ниҳоят кам аст. Ҳиссаи музди миёнаи меҳнати соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ дар соли 2018 нисбат ба соли 2011-ум 10,3 б.ф. ҳиссаи музди меҳнати соҳаи моҳидорӣ дар ин давра 5,6 б.ф зиёд гардидааст. Музди миёнаи меҳнати соҳаи моҳидорӣ дар ин муддат 2,6 баробар афзудааст, лекин афзоиши нархҳоро низ бояд ба назар гирифт, ки ин ҳолат ба сатҳ зиндагии аҳолии дар ин соҳаҳо фаъолияткунанда бетаъсир намемонад. Як хусусияти хосси соҳаи кишоварзӣ дар он аст, ки дар баъзан минтақаҳо заминҳои корам зиёд буда, шароит барои рушди чорводорӣ беҳтар мебошад. Аз фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ дар ин минтақаҳо нисбатан даромади пулӣ бештар ба даст омада, имконияти беҳдошти сатҳи зиндагӣ аз ҳисоби дигар манбаъҳо бештар аст. Хоҷагидорони аксарияти ноҳияҳои вилояти Суғд, ноҳияҳои тобеи марказ ва баъзе ноҳияҳои вилояти Хатлон як қисми маҳсулоти кишоварзиашонро (аз қабили меваи хушк, меваи тару тоза ва ғайра) ба хориҷи кишвар содирот менамоянд. Бештари ин содирот ба Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қазоқистон рост меояд. Албатта, даромадҳои пулие, ки аҳолии деҳот аз ҳисоби фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба даст меорад мавсимӣ мебошад, лекин дар буҷаи

оилаи онҳо маблағҳо ҷамъ мегарданд.

Бекорӣ мафҳуми “шуғли пурра” маънои шуғли 100%-и қувваи кориро надорад. Барои фаъолияти мутаъдили иқтисоди бозори, бозори меҳнат, пешниҳоди қувваи корӣ лозим аст. Дар ҳама ҳолат дар кишвар бояд теъдоди муайяни қувваи кории озод, яъне бекорон, вуҷуд дошта бошанд. Масъалаи шуғли пурра ин масъалаи бекорӣ мебошад [10. С.127].

Адабиёт

1. Ашуров Ф.М. Сатҳи зиндагии аҳолӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ-иҷтимоӣ / Ф.М. Ашуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон №3, Душанбе 2020. С.92
2. Барфиев Қ.Х., Мирзоев С.С., Аҳмадов Ф.М. Таҳқиқи омории таъсири равандии муҳоҷирати меҳнатӣ ба сатҳи зиндагии аҳолӣ / Қ.Х. Барфиев., С.С. Мирзоев., Ф.М. Аҳмадов. // Кишоварз.-№ 3. Душанбе 2019. – С. 131-137.
3. Бузляков, Н.Н. Методы планирования повышения уровня жизни Текст. // Н.Н. Бузляков. -М.: Экономика, саҳ. 72.
4. Зарипов Э.Ш., Муродова М.И., Омори иҷтимоӣ – иқтисодӣ. Душанбе, 2009 - 255с.
5. Кабутов М.К. Занятость населения в условиях становления рыночных отношений: автореф. дис. ... докт. эко. наук: 08.00.01 / М.К. Кабутов –Душанбе: 2000. – С. 10.
6. Ларина Т. Н. Методология статистического исследования качества жизны населения сельских территории. Докторская диссертация. Москва -2013.
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019.–. С.122.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Сайти расмии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 январ Душанбе-2021 http://www.president.tj. сана 07. 04. 2021.
9. Тоҷикистон: 25 –соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016.
10. Хушвахтзода Қ.Х., Аҳмадов Ф.М., Ашуров Ф.М. Арзёбии омории сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монографияи илмӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Ф.М. Аҳмадов, Ф.М. Ашуров // Душанбе– 2021, саҳ. 127.

ЗАНЯТОЕ НАСЕЛЕНИЕ В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

АШУРОВ ФИРУЗ МАХМАДАЛИЕВИЧ,
доктор PhD, и.о. доцента кафедры бухгалтерского учета и аудита
Таджикского государственного университета коммерции.
734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2.
Тел.: (+992) 938-85-46-46. E-mail: Ashurov1990tguk@mail.ru
АЛИМАРДОНОВА ФАРИДА КУРБОНАЛИЕВНА,
докторант (PhD) Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан, г.Душанбе ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992)888-88-28-98. E-mail: alimardonova-farida@mail.ru.

В статье рассматриваются вопросы повышения уровня жизни сельского населения, миграции и занятости населения, а также пути их решения. Сегодня развитые страны

находятся на пороге большой полемики, тогда как Республика Таджикистан находится на непростом этапе развития и дискуссии, где перед государством и обществом стоит вопрос самосознания и защиты национальных интересов, возникает такой вопрос. Останется ли Республика Таджикистан независимым государством в мировой экономике или станет территорией только с человеческими ресурсами и капиталом. В процессе исследования изучалась роль уровня жизни населения сельской местности в обеспечении экономической безопасности страны. Однако всегда есть общее представление об общем совокупном уровне жизни сельского населения, и он постоянно развивается.

Ключевые слова: *занятость, миграция, население, уровень бедности, численность населения, возраст, работоспособный, благополучие, демографические, инвестиции, денежный доход, количество мужчин, доля населения, основные продукты.*

EMPLOYED POPULATION OF THE RURAL AREA OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

ASHUROV FIRUZ MAKHMADALIEVICH,
Doctor PhD, Acting Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing,
Tajik State University of Commerce.
734055, Republic of Rajikistan, Dushanbe, 1/2,Dehoti str.
Phone: (+992) 938-85-46-46. E-mail: Ashurov1990tguk@mail.ru
ALIMARDONOVA FARIDA KURBONALIEVNA,
PhD doctoral student of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 888-88-28-98. E-mail: alimardonova-farida@mail.ru.

The article discusses the issues of improving the living standards of the rural population, migration and employment of the population, as well as ways to solve them. Today, developed countries are on the verge of a great controversy, when the Republic of Tajikistan is at a difficult stage of development and discussion before the state and society is the issue of self-awareness and protection of national interests, there is the question: will the Republic of Tajikistan remain an independent state in the world economy or become a territory with only human resources and capital. The study examined the role of the standard of living in rural areas in ensuring the economic security of the country. However, there is always a general idea of the general aggregate standard of living of the rural population, and it is constantly evolving.

Key words: *employment, migration, population, poverty rate, population size, age, workable, well-being, demographic, investments, cash income, number of men, proportion of the population, main products.*

УДК: 330.15 (575.3)

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ

МУРОДОВА ФАРЗОНА БАХРОМОВНА,
ассистенти кафедраи менеҷменти
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 900-20-44-20. E-mail: murodova.0909@mail.ru

Дар мақола таҳқиқ ва омӯзиши асосҳои назариявии рушди фаъолияти соҳибкорӣ шуруъ аз назарияи А.Смит то нуқтаи назари мутафаккирони муосири иқтисодиёт, аз ҷумла иқтисодчиёни ватанӣ ба роҳ монда шудааст. Дар такя бо нуқтаи назари А.Смит қайд карда мешавад, ки низоми иқтисоди бозорӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ муносиб мебошад, чунки амали шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла амали моликияти хусусӣ ва озодӣ дар ин низоми иқтисодӣ бараъло пайхас карда мешавад. Дар мақола мавқеи Р.Кантилон оиди соҳибкор ва фаъолияти соҳибкорӣ омӯхта шуда, муайян карда шудааст, ки ин муҳаққиқ ба фаъолияти соҳибкорӣ одамонеро нисбат медиҳад, ки онҳо дар соҳаҳои ҳунармандӣ ва савдо машғули кор мебошанд. Дар маҷмӯъ маводи қисмати таҳлилии таҳқиқот нуқтаи назари мутафаккирони хориҷӣ, аз ҷумла мавқеи А.Смит, Р.Кантилон, Ж.Б.Сэй, Карл Маркс, Леон Валрас, Карл Менгер, И.Тюнен, Ф.Найт, Ф.Уокер, Ҷ.С.Милл, А.Маршалл, Л.Валрас, Ф.Визер, Ҷ.Р.Хикс, Д.Б.Кларк, Й.Шумпетер, П.Друкер, Л.Мизес, Ф.Хайек ва нигоҳи иқтисодчиёни ватанӣ ба монанди С.Ҷ. Комилов ва Т.Д. Низомова - ро перомуни таҳқиқи соҳибкор, фаъоляти соҳибкорӣ, моҳият ва рушди он фаро мегирад. Дар қисмати ҷамъбастии мақола бошад хулосаю пешниҳодҳои муаллиф оварда шудааст, аз ҷумла хулосабарориҳо оиди самтҳои рушди назарияи соҳибкорӣ, хусусиятҳои соҳибкор ва фаъолияти соҳибкорӣ.

Калидвожаҳо: *соҳибкор, фаъолияти соҳибкорӣ, моликият, иқтисоди бозорӣ, фоида, сармоядор, омилҳои истеҳсолот, сармоя, таваккал, инноватсия, менеҷмент, такрористеҳсол, қобилият, омезиши омилҳо.*

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба масъалаи рушди фаъолияти соҳибкорӣ борҳо дар суханрониҳои худ ёдовар шудаанд. Алалхусус роҳбари давлат дар Паёми худ ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2016 қайд намуда буданд, ки: «Рушди бахши хусусӣ, аз ҷумла соҳибкорӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодӣ буда, то имрӯз доир ба тақвияти шарикии давлат бо бахши хусусӣ, дастгирии давлатии соҳибкорӣ, соддагардонии расмиёти бақайдгирии соҳибкорӣ ва танзими фаъолияти иҷозатдиҳӣ корҳои назаррас ба анҷом расонида шудаанд» [7].

Иқтисоди бозори ин иқтисоди намуди соҳибкорӣ мебошад. Мушкилоти соҳибкориро мутахассисони соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт зери омӯзиши худ қарор додаанд. Баробари рушди низоми иқтисоди бозорӣ, инчунин дар ҷараёни таҳаввулоти назарияи иқтисодӣ намояндагони мактабҳои иқтисодӣ мазмун ва моҳият соҳибкориро дар вариантҳои гуногун муайян кардаанд.

Моҳияти соҳибкориро классики назарияи иқтисодӣ ва бунёдгузори назарияи соҳибкорӣ А.Смит нисбатан муфассалтар кушодааст. Мутафаккири мазкур дар кори илмии худ бо номи «Таҳқиқот оиди табиат ва сабабҳои сарватмандии халқҳо», ки соли 1776 нашр шуда аст, модели классикии иқтисоди бозориро ба таври назариявӣ бунёд кардааст. А.Смит хусусияти хоси иқтисоди бозориро дар моликияти хусусӣ ва онро ба озодии иқтисодӣ вобаста медонад. Дар шароити мазкур механизми иқтисодии

хоҷагидорӣ ҳамчун механизми татбиқи озодии иқтисодӣ баромад менамояд ва аз нигоҳи А.Смит дар худ озодии интихоби соҳибкориро ифода менамояд [8, с.51]. Фаҳмиши соҳибкорро А.Смит бо истифодабарии оптималии захираҳо «одами иқтисодӣ», яъне сифатҳои муайяни шахсӣ вобаста медонад. Ин сифатҳо инфиродӣ буда, манфиати шахсиро ифода менамоянд. Дар асоси чунин ақида А.Смит иқтисоди бозории таҳқиққардаро инфиродӣ медонад ва ба сифати қувваи асосии пешбарандаи он ҳавасмандии манфиатҳои шахсиро дар назар дорад. Аз нигоҳи А.Смит манфиати шахсӣ асоси бозорӣ ва ё «тартиботи табиӣ» - ро ташкил медиҳад. А.Смит чунин меҳисобад, ки рақобати иқтисодӣ дар иқтисоди бозории классикӣ байни моликони хусусӣ озод ва комил мебошад. Ин озодӣ аз ҳисоби шумораи зиёди харидорон ва фурӯшандагони озод ва ё дар сатҳи мустақил амалкунанда, ки ба хариду фурӯши дилхоҳ захираву маҳсулот машғуланд, вобаста мебошад. Дар чунин шароит воридшавӣ ба бозор ва тарки он бе назардошти монеаҳои қонунгузорӣ, технологӣ ва молиявӣ озодона амалӣ карда мешавад.

Дар адабиётҳои илмӣ қайд мешавад, ки фаҳмиши «соҳибкор» ва «соҳибкорӣ»-ро аввалин шуда иқтисодчии франсузӣ ва бонкдори ирландӣ Р.Кантилон охирҳои асри XVII ва аввалҳои асри XVIII истифода кардааст. Кори илмии ӯ «Таҷриба оиди табиати савдо» унвон дошт. Р.Кантилон вазифаҳои сармоя ва соҳибкориро аз ҳам ҷудо намуда, охирин шахсе, ки масъулияти фурӯши молро бо нархҳои пешгӯинашаванда ба зимаи худ мегирад, шахсеро дар назар дорад, ки мувофиқи арзаю тақозои молӣ амал менамояд. Р.Кантилон ба фаъолияти соҳибкорӣ одамонеро нисбат медиҳад, ки онҳо дар соҳаҳои ҳунармандӣ ва савдо машғули кор мебошанд. Ба ин гурухи одамон кормандони хоҷагидорӣ (фермерӣ), ки метавонанд дар ҳолати камҳосилӣ ва дар натиҷаи таъсири манфии дигар омилҳо, аз ҷумла маҳдуд намудани мавқеи соҳибкорон барои ба таври пешакӣ муайян намудани нархи маҳсулот таваккал кунанд, шомил буданд. Р.Кантилон ба сифати соҳибкор шахсонеро дар назар дорад, ки имконияти мунтазам гирифтани даромадро надоранд [3, с.163].

Иқтисодчии номдори франсузии охири асри XVIII ва аввали асри XIX Ж.Б.Сэй, ки гарчанде онро маъруфгардонандаи ақидаи А.Смит дар минтақаи Аврупо медонанд, ба замми рушд додани нуқтаи назари А.Смит нисбат ба устоди худ қадами назаррасе ба пеш гузоштааст. Ж.Б.Сэй соҳибкорро ҳамчун иштирокчии ҷараёни иқтисодӣ аз сармоядор (капиталист) фарқ гузошта буд [9]. Он чунин меҳисобид, ки соҳибкор қисме аз фоидаи сармоядорро ҳамчун мукофот барои қобилияти истеҳсолӣ, истеъдод, фаъолияти худӣ ва роҳбарӣ ба даст меорад.

Ж.Б.Сэй дар соли 1803 фаҳмиши фаъолияти соҳибкориро ҳамчун алоқаи се омили классикии истеҳсолот – замин, сармоя ва меҳнат ба низом дароварда, чунин нуқтаи назар дорад, ки соҳибкор – ин шахсе мебошад, ки дар асоси таваккал фаъолият карда, аз ҳисоби фоидаи худ маҳсулотеро истеҳсол менамояд. Даромади соҳибкор ин мукофот ба ивази меҳнат, қобилияти ташкили истеҳсолот ва фурӯши маҳсулот мебошад. Мафҳуми соҳибкориро бошад Ж.Б.Сэй ҳамчун алоқаи эҷодӣ ва ҳамоҳангсозии омилҳои асосии истеҳсолот (замин, сармоя ва меҳнат) дар шароити пайгирии доимии вазъияти бозор, хароҷоти истеҳсолӣ, бартараф намудани монеаҳо ва хатарҳо дар назар дорад. Аз нигоҳи ӯ соҳибкор агенти асосӣ ва ташкилкунандаи истеҳсолот баромад менамояд. Яке аз асосгузорони мактаби иқтисодии физиократҳо А.Тюрго таваккали вобаста ба тағйирёбии нархҳоро дар бозор хусусияти хоси соҳибкорӣ медонад.

Иқтисодчии номдор ва файласуфи асри XIX Карл Маркс баъзан мавриди истилоҳи «соҳибкор»-ро истифода кардааст, лекин калимаи «капиталист» дар таҳқиқиоти он афзалтар дониста мешавад [13, с.401]. Ин гуфтаҳо маънои онро надорад, ки мутафаккир истифодаи истилоҳи «соҳибкор»-ро рад карда бошад. Аз нигоҳи К.Маркс дар шароити рақобати шадид ва сатҳи баланди номуайянӣ ширкатҳои бузург ширкатҳои хӯрдро фурӯ мебаранд, бинобар ин, тиҷорат бояд васеъ карда шавад ва ё аз байн бурда шавад.

Назарияи марҷиналистӣ, ки онро Леон Валрас пешбарӣ кардааст, ба иқтисоди бозории либералӣ асос меёбад ва тарафдорони назарияи мазкур дар такя ба фарзияи шаффофияти бозор мавҷудияти номуайяниро инкор менамоянд [12, с.12]. Аз нигоҳи Леон Валрас агентҳои иқтисодӣ, аз ҷумла соҳибкор оиди гузориши воситаҳо дар асоси таҳлили самаранокии талаф ва бурд қарор қабул мекунад. Аммо аз нигоҳи иқтисодчии австриягӣ Карл Менгер самаранокии агентҳои иқтисодӣ маҳдуд мебошад.

Д.Риккардо ба назарҳои шабеҳ оиди соҳибкор ҳамчун сармоядор (капиталист), ки фаъолияташ ба таваккал ва гирифтани даромад алоқаманд аст, пайравӣ мекард. Баъдан намояндаи мактаби классикии олмонӣ дар асри XIX И.Тюнен ва иқтисодчии амрикоӣ Ф.Найт ба сифати пайравони фаҳмиши соҳибкорӣ бо чунин мазмун баромад карданд. И.Тюнен чунин меҳисобад, ки сифати асосии соҳибкор ин таваккал карда тавонистан, қарорҳои ғайристандартиро қабул намудан ва бо мақсади гирифтани даромади пешгӯинашаванда ба амалҳои худ ҷавоб дода тавонистан аст. Ф.Найт нуқтаи назари И.Тюненро рушд дода, чунин меҳисобад, ки соҳибкор ин шахсе мебошад, ки таваккал карда метавонад ва имконияти пешгӯӣ намудани дурнамои рушд ва аз он гирифтани самараи иқтисодии иловагиро дорад [5, с.26].

Ф.Уокер дар соли 1876 фарқияти шахсеро, ки аз сармояи пешниҳоднамуда фоиз мегирад нисбат ба шахсе, ки аз ҳисоби қобилияти ташкилотчигии худ фоида ба даст меорад, муайян намудааст. Ҷ.С.Милл низ дар мазмуни соҳибкор ва соҳибмулк фарқ гузошта, фаҳмиши соҳибкорро ҳамчун ташкилотчӣ ва идоракунанда, ки имконияти ҳамоҳангсозии омилҳои истеҳсолотро дорад, маънидод менамояд.

Дар асрҳои XIX – XX фаҳмиши соҳибкорӣ ва вазифаҳои он васеъ гардид, ки ин таҳаввулот ба назарияи неоклассикҳои французӣ ба монанди А.Маршалл, К.Менгер, Л.Валрас, Ф.Визер, Ҷ.Р.Хикс, Д.Б.Кларк алоқаи зич дорад.

Дар асри XX тавсифи соҳибкорӣ ва шакли он сифатан тағйир ёфт, ки ин тағйирот ба нуқтаи назари иқтисодчии номдори амрикоӣ ва назариячии соҳаи соҳибкорӣ Й.Шумпетер вобаста мебошад. Й.Шумпетер соҳибкорро қувваи ҳаракатдиҳандаи капитализм, навовар, инкишофдиҳанда ва ҷорикунандаи навгониҳо дар самти таъмини рушди иқтисодии иқтисодиёти кпиталистӣ маънидод менамояд. Й.Шумпетер иқтисоди бозориро ҳамчун ҷаҳони рақобати воқеӣ номида, қайд менамояд, ки дар ин низоми иқтисодӣ соҳибкорон имконияти бунёди ташкилотҳо, ба даст овардани бозорҳои нав ва фурӯши маҳсулоти хусусияти навгонидоштаро дар муҳити озод пайдо менамоянд [11]. Хусусан иқтисоди бозорӣ аз нигоҳи Й.Шумпетер ҳамчун иқтисоди намуди соҳибкорӣ дониста мешавад. Мутафаккир қайд менамояд, ки азбаски таъйиноти иҷтимоӣ-иқтисодии соҳибкорӣ ба навгониҳо асос меёбад, бинобар ин, фаъолияти мазкур характери навоварона пайдо менамояд.

Соҳибкорӣ ҳамчун омили инноватсионии рушд ба ғайр аз таҳқиқоти Й.Шумпетер боз дар таҳқиқоти П.Друкер низ дида баромада шудааст. П.Друкер соҳибкорро ҳамчун агенти беҳамто дар самти тағйирот медонад. Аз нигоҳи ӯ ҷомеаи соҳибкорӣ, ки дар

натиҷаи фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ ба вуҷуд меояд, аз мусоидати давлатӣ вобаста мебошад [1].

Дар фаҳмиши соҳибкорӣ намояндагони мактаби неоавстриягӣ Л.Мизес ва Ф.Хайек навгонӣ ворид намудаанд. Онҳо чунин меҳисобанд, ки соҳибкор на танҳо бо усулҳои нави технологӣ таҷриба менамояд, балки интихоби сарфакорона ва арзонро барои одамон низ пешниҳод менамояд [10].

Мушкилоти вобаста ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар таҳқиқоти иқтисодчиёни ватанӣ низ ҷой дорад. Аз нигоҳи д.и.и., профессор Комилов С.Ҷ. соҳибкорӣ-ин ташкили фаъолияти иқтисодии хусусӣ мебошад, ки ба гирифтани фоида нигаронида шудааст ва он чун ҷараёни динамикӣ ба сифати зихираи иқтисодӣ баромад намуда, суръати афзоиши иқтисодӣ ва фаъолнокии ҷараёнҳои инноватсионию сармоягузориро таъмин менамояд [4, с.5].

Аз нигоҳи д.и.и., профессор Низомова Т.Д. соҳибкор шахси дорои маданияти баланд ва ақлу заковати равшан мебошад. Бархе аз сифатҳои мазкур ирсӣ мебошанд, ё дар овони кӯдакӣ ташаккул ёфтаанд, инчунин фарҳанги соҳибкориро бо роҳи омӯзиш низ аз бар намудан имконпазир мебошад [6, с.17].

Аз омӯзиш ва таҳлили нуқтаи назари мутафаккирони илми иқтисодӣ перомуни фаҳмиши соҳибкор ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки рушди назарияи соҳибкорӣ дар якчанд самтҳо дида мешавад.

Намояндагони **самти якум** соҳибкориро ба таваккал алоқаманд медонанд. Асосгузори ин равия иқтисодчии фаронсавӣ Р.Кантилон мебошад. Чунки аз руйи хулосаи Р.Кантилон соҳибкор фарди дурандеш ва таваккалкунанда буда, бо мақсади гирифтани фоидаи иловагӣ қобилияти истифодабарии имкониятҳои худро дорад.

Соҳибкори ҳақиқӣ дар дилхоҳ марҳилаи такрористеҳсол иимконияти иштирок намуданро дорад, аз ҷумла дар рафти истеҳсолот, мубодила ва тақсимот. Соҳибкор дар рафти мубодила дар такя бо таваккал фосилаи байни талабот ва таклифотро истифода намуда, молҳоро бо нархҳои арзон харидорӣ ва бо нархҳои баланд мефурӯшад. Соҳибкор метавонад дар қиёс бо ашхосе, ки аз таваккал кардан метарсад, даромади баландтар ба даст орад. Ин нуқтаи назарро И.Тюнен ва Ф.Найт пешниҳод намудаанд. Мутафаккирони мазкур мафҳуми соҳибкор ва соҳибкориро бо таваккали ғайричашмдошт зич алоқаманд кардаанд.

Самти дуюми рушди назарияи соҳибкорӣ бо нуқтаи назари Ж.Б.Сэй ва А.Маршалл вобаста мебошад. Иқтисодчиёни машҳур чунин меҳисобанд, ки вазифаи асосии соҳибкор ба таври оқилона пайвастани омилҳои истеҳсолот (сармоя, замин, меҳнат) ва гирифтани даромади муқаррарии соҳибкорӣ мебошад.

Рушди мантиқии ду самти аввал консепсияи соҳибкории Й.Шумпетер мебошад. **Самти сеюми** рушди назарияи соҳибкорӣ бунёди назарияи нисбатан мукаммал ва характери дурнамодоштаро дар назар дорад. Аз нигоҳи Й.Шумпетер низоми иқтисодӣ дар ҳоле қобилияти худинкишофёбиро пайдо менамояд, ки агар ба он на танҳо маҷмӯи омилҳои истеҳсолот таъсиррасон бошанд. Ин ҳолат аз консепсияи Ж.Б. Сэй низ бар меояд. Ба ақидаи Й.Шумпетер мунтазам такоршавии омезиши маҷмӯи омилҳо зарур мебошад.

Й.Шумпетер ба сифати намудҳои нави омезиши низоми омилҳо ҳолатҳои зеринро дар назар дорад:

а) истеҳсоли молу маҳсулоти барои истеъмолкунандагон номаълум ва ё ба роҳ мондани истеҳсоли молу маҳсулоти сифатан нав;

б) ҷорӣ намудани усулҳои нави такрористеҳсол, аз ҷумла ба роҳ мондани инноватсия дар рафти истеҳсолот, истифодаи тиҷоратии молҳо;

в) азхудкунии бозорҳои нав ва ё қисматҳои нави бозор;

г) дарёфти сарчашмаҳои нави дастраскунии ашёи хом;

ғ) ҷорӣ кардани усулҳои нави ташкили меҳнат ва ғ.

Аз нигоҳи Й.Шумпетер субъектҳои хоҷагидорие, ки омезишҳои гуногун ва навро дар ҷараёни такрористеҳсол фаъолона истифода мебарад, соҳибкор дониста мешавад. Вобаста ба ин, қайд менамояд, ки ҳуқуқ ба моликият нишонаи муҳими соҳибкорӣ дониста намешавад. Аз нигоҳи Й.Шумпетер фаҳмиши соҳибкор дар шароити дилхоҳ форматсияи ҷамъиятӣ танҳо аз руйи вазифа ва қобилияти шахс муайян карда мешавад. Субъектҳои хоҷагидорӣ, ки омезишҳои навро амалӣ карда наметавонанд, аз фаъолияти соҳибкорӣ даст мекашанд.

Вазифаҳои соҳибкориро шахсоне иҷро карда метавонанд, ки қобилият ва майли навоварӣ дошта, истеъдоди татбиқи онҳоро доранд. Дар шароити кунунӣ ин намуди соҳибкорӣ намуди асосии субъектҳои хоҷагидорӣ дониста мешавад. Меҳнати соҳибкор дар муқоиса бо субъектҳои иқтисодии анъанавӣ меҳнати сифатан нав мебошад, чунки меҳнати соҳибкор меҳнати навовар мебошад.

Аз диди Й.Шумпетер ҷараёни иқтисодии соҳибкорӣ танҳо ба гирифтани фоидаи оддӣ маҳдуд намешавад, балки гирифтани фоидаи максималиро дар натиҷаи ҷорӣ намудани омезишҳои нав ба ҷараёни такрористеҳсол дар назар дорад. Дар рушди самти сеюм ҳиссаи арзандаро Л.Мизес, Й.Киртснер, Ф.Хайек низ гузоштаанд. Онҳо вазифаи инноватсиониро дар ҷараёни бозорӣ ошкор намуда, онро бо рақобати динамикӣ вобаста медонанд. Нуқтаи назари иқтисодчии ватанӣ Комилов С.Ҷ. ба самти сеюми рушди назарияи соҳибкорӣ, яъне соҳибкор-навовар мувофиқ мебошад.

Ба **самти чоруми** рушди назарияи соҳибкорӣ П.Друкер, Б.Карлоф, Б.Санто асос гузоштаанд. Онҳо соҳибкориро ба намуди махсуси менеҷмент алоқаманд менамоянд. Тағйироти ҷадиди онҳо ба зарурат ва имконияти пайвастани соҳибкорӣ ва менеҷмент дар шароити муосир асос меёбад.

Аз натиҷаи омӯзиши асосҳои назариявии рушди фаъолияти соҳибкорӣ, аз ҷумла нуқтаи назари мутафаккирони назарияи иқтисодӣ ва иқтисодчиёни сатҳи амалия хулосаю пешниҳодҳои зеринро баровардан мумкин аст:

– соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти ба самти гирифтани фоидаи максималӣ нигаронидашаванда дониста мешавад;

– фаъолияти ташаббускории соҳибкорон дар истеҳсоли маҳсулот ва расонидани хизматҳо дида мешавад, ки натиҷаи он фоида мебошад;

– соҳибкорӣ ин ҷараёни навгониҳои ташкилӣ дониста мешавад;

– соҳибкорӣ амалҳоеро дар мегирад, ки ба самти афзоиши сармоя ва рушди истеҳсолот нигаронида шудаанд;

– соҳибкорӣ намуди махсуси фаъолият мебошад, ки мунтазам ворид намудани тағйиротро дар ҳаёти корхона ва ҷамъият амалӣ менамояд;

– ҷараёни ташкил ва амаликунии фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити бозор сурат мегирад;

– фаъолияти соҳибкорӣ амали мутақобилаи субъектҳои бозорро дар бар мегирад.

Адабиёт

1.Друкер П. Эффективное управление. Экономические задачи и оптимальные решения. - М.: ФАИРПресс, 2002.

2.Кантильон Р. Опыт о природе торговли вообще // Первые экономические системы.

М.: ЭКСМО. 2007.
3.Кантильон Р. Эссе о природе торговли в общем плане. Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. М.: Мысль, 2004. Т. 1.
4.Комилов С.Д., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования / С.Д. Комилов, Н.Х. Забиров // Душанбе: РИА Статус, 2004, - С. 5.
5.Найт Ф. Понятие риска и неопределенности / Ф. Найт // THESIS. 1994. вып. 5.-С.26-27.
6.Низамова Т.Д. Некоторые теоретические аспекты реструктуризации предприятий переходного периода / Т.Д. Низамова // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: «СИНО», 2014. - Т. 2. - № 2/10 (152). - С. 10-17.
7.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-[манбаи электронӣ].-22.12.2016.-ҳолати дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи мурочиат: 24.11.2021 с.).
8.Смит А. Исследование о сущности и причинах богатства народов. М., Л.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1935. – С.51.
9.Сэй Ж. Б. Трактат политической экономики. М., 1896.
10.Хайек Ф.А. Назначение, конкуренция и свобода: Антология сочинений. СПб.: Пневма, 1999.
11.Шумпетер Й., Веф А. Капитализм, социализм и демократия / Пер. с англ. М.: Экономика, 1995.
12.Jaffe´W. Walras' theory of tato^nnement: a critique of recent interpretations //Journal of Political Economy. 1967. Vol. 75. № 1.
13.Marks K. Kapital. Tom 3. M.: Popurri, 2010.
14.Menger C. In Menger K. (Ed.) Grundsa¨tze der Volkswirtschaftslehre, 2nd ed., Holder, Vienna, (originally published in 1871).- 1923.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

МУРОДОВА ФАРЗОНА БАХРОМОВНА,
ассистент кафедры менеджмента
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 900-20-44-20. E-mail: murodova.0909@mail.ru

В статье исследуются и изучаются теоретические основы развития предпринимательской деятельности, от теории А. Смита до взглядов современных экономических мыслителей, в том числе отечественных экономистов. Полагаясь на точку зрения А. Смита, отмечается, что система рыночной экономики подходит для развития предпринимательской деятельности, так как отлично чувствуется действие различных форм собственности, в том числе действие частной собственности и свободы в этой экономической системе. В статье исследуется позиция Р. Кантильона о предпринимателе и предпринимательской деятельности и определяется, что указывается, что этот исследователь относит к предпринимательской деятельности людей, занимающихся ремеслами и торговлей. В целом, материалами аналитической части исследования являются взгляды зарубежных мыслителей, в том числе позиции А. Смита, Р. Кантильона, Дж. Б. Сэя,

Карла Маркса, Леона Вальраса, Карла Менгера, И. Тунена, Ф. Найта, Ф. Уокера, Дж. С. Милля, А. Маршала, Л. Вальраса, Ф. Визера, Дж. Р. Хикса, Д. Б. Кларка, Дж. Шумпетера, П. Друкера, Л. Мизеса, Ф. Хайека и взгляды отечественных экономистов, таких как Комилов С.Дж. и Низомова Т.Д. относительно исследования понятия предприниматель, предпринимательская деятельность, ее сущность и развитие. В заключительной части статьи приводятся выводы и предложения автора, в том числе выводы о направлениях развития теории предпринимательства, особенностях предпринимателя и предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: *предприниматель, предпринимательская деятельность, собственность, рыночная экономика, прибыль, инвестор, факторы производства, капитал, риск, инновация, менеджмент, воспроизводство, способность, комбинации факторов.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY DEVELOPMENT

MURODOVA FARZONA BAKHROMOVNA,
assistant of the Department of Management of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 900-20-44-20. E-mail: murodova.0909@mail.ru

The article examines and studies the theoretical foundations of the development of entrepreneurial activity, from the theory of A. Smith to the views of modern economic thinkers, including domestic economists. Based on the view of A. Smith, it is noted that the system of a market economy is suitable for the development of entrepreneurial activity, since the action of various forms of ownership is perfectly felt, including the action of private property and freedom in this economic system. The article examines the position of R. Cantillo on the entrepreneur and entrepreneurial activity, and it is determined that this researcher means in entrepreneurial activity people who are engaged in crafts and trade. In general, the materials of the analytical part of the study are the views of foreign thinkers, including the positions of A. Smith, R. Cantillon, J. B. Say, Karl Marx, Leon Walras, Karl Menger, I. Tunen, F Knight. , F. Walker, J. S. Mill, A. Marshall, L. Walras, F. Wieser, J. R. Hicks, D. B. Clark, J. Schumpeter, P. Drucker, L. Mises, F. Hayek and the views of domestic economists such as S.J. Komilov and Nizomova T.D. on the study of the concept of entrepreneurs, entrepreneurial activity, its essence and development. The final part of the article contains the author's conclusions and proposals, including conclusions about the areas of development of entrepreneurial theory, the features of entrepreneur and entrepreneurial activity.

Key words: *entrepreneur, entrepreneurial activity, property, market economy, profit, capitalist, factors of production, capital, risk, innovation, management, reproduction, ability, combinations of factors.*

ИЛМҲОИ ҲУҚУҚШИНОСӢ - ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 327.8: 321.022

СИЁСАТИ ҲУҚУҚИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ҲАМЧУН МАКТАБИ УМУМИҶАҲОНИИ СУЛҲ

ЗОИР ҶУРАХОН МАҶИДЗОДА,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор,
сарходими илмии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АМИТ.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 33.
Тел.: (+ 992) 985 03 85 85. E-mail: zoirov2009@mail.ru
ЗУХУРЗОДА ШАХЛО ДАВЛАТМУРОД,
ассисенти кафедраи ҳуқуқи байналхалқии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 918-96-96-89. E-mail: shahlozuhurzoda95@gmail.com

Истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ, волоияти иҷрои қонунҳои ҷумҳурӣ, амру дастурҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар тамоми қаламрави Тоҷикистон таъмин намуд. Сулҳи сартосарӣ дар кишварамон бо ташаббус ва ибтикори ҳамешагии Сарвари давлат раванди бозсозии иқтисодии кишвар, рушди демократия, гуногунандешӣ, таҳаммулпазирӣ, озодии сухан ва матбуот, ташаккули тафаккури миллӣ равнақу ривоҷи бештар пайдо намуда, ваҳдати миллиро мустаҳкам намуд, ки дар илми ҳуқуқи тоҷик як мактаби нави сулҳофарин ташаккул ёфта истодааст, ки аз ин таҷрибаи сулҳи тоҷикон дигар давлатҳои ҷангзада метавонанд дарси ибрат гиранд. Қобили зикр аст, ки дар ин роҳи басо душвор шуҷоату ҷасорати нотакрор доштани Эмомалӣ Раҳмон, фаросати азими мардумпарваронааш, ватанпарастӣ ва миллатдӯстиаш боиси он гардид, ки ӯ ҷони хешро дар хатар монда, барои таъмини ваҳдат ва барқарории сулҳ дар Тоҷикистон сафарҳои пурхатар намуд ва сулҳу ваҳдатро дар кишвар барқарор намуд.

Калидвожаҳо: *Иҷлосияи таърихии XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ, Созмони Милали Муттаҳид, Қатънома, САҲА, истиқрори сулҳ.*

27 июни соли 1997 бо кушишҳои чандинсола, шабзиндадориҳо ва сарварии оқилонаи фарзанди фарзонаи миллати тоҷик, Асосгузори Сулҳу Ваҳдати миллӣ Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон, Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ дар шаҳри Маскав ба имзо расид.

Расидан ба ин сулҳи тақдирсози миллати тоҷик роҳи басо душвор ва ниҳоят мураккаб буд, ки ин санаи таърихии миллати тоҷикро Иҷлосияи таърихии XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба оғози фаъолияти сулҳофаронаи Раиси нави тозаинтихоибшудаи Шурои Олӣ Эмомали Раҳмон ибтидо гузошт, ва аввалин ироаи савганди мардонагии ин шахсияти худодод аз калимаи ***«Ман ба Шумо сулҳ меоварам»*** оғоз ёфт, ки ин родмарди ватандуст тамоми қувва ва иродаю имконияти хешро барои қатъ намудани ҷанг, таъмини сулҳ, баргардондани муҳоҷирин ба Ватан ва шурӯи музокирот бо мухолифини собиқ равона намуд. Кушишҳои панҷсолаи Пешвои муаззами миллат Эмомалӣ Раҳмон, омузиш ва таҳлилҳои асосонокунии ин санади таърихи аз лиҳози илми ва муайян намудани тақдири ояндаи давлати тоҷикон, якпорчагии миллат, дорои аҳамияти ниҳоят бузург буд, зеро таҳлилҳои илми нишон медиҳанд, ки ӯ Эмомали Раҳмон миллатро ба ғолибу мағлуб ҷудо накард, ба савганди худ лоиқ шуда, ки охирин шаҳрванди фирории Тоҷикистонро ба Ватан баргардонид,

миллатро сарҷамъ намуда, ҳама дар якҷоягӣ дар заминаи аҳдномаи миллӣ кушиш намуданд, ки Тоҷикистони соҳибистиқлолро азнавсози намоянд.

Қобили зикр аст, ки дар ин роҳи басо душвор шуҷоату ҷасорати нотакрор доштани Эмомалӣ Раҳмон, фаросати азими мардумпарваронааш, ватанпарастӣ ва миллатдӯстиаш боиси он гардид, ки ӯ ҷони хешро дар хатар монда, барои таъмини ваҳдат ва барқарории сулҳ дар Тоҷикистон сафарҳои пурхатар намуд ва сулҳу ваҳдатро дар кишвар барқарор намуд.

Дар маърӯзаи худ ба Шурои Амният аз 4-уми сентябри соли 1997 Котиби Генералӣ қайд намуд, ки барои иҷрои вазифаҳои ба зиммаи МНСММТ гузошташуда онро моҳиятан таҳким бахшида, ҷузъи миссияро, ки ба масъалаҳои шаҳрвандӣ машғул аст, васеъ намуда, барои кор дар чунин самтҳо ба мисли ҳуқуқи расмӣ (аз ҷумла, ҳуқуқи инсон),тартиботи ҳуқуқӣ, полис, ташкил намудани интихобот ва ҳамоҳангсозии кумаки байналхалқӣ мутахассисони иловагиро ҷалб намудан лозим аст.

Ҳамчунин аз 42 то 120 нафар зиёд намудани шумораи нозирони ҳарбӣ дар ҳайати ҷузъи ҳарбии миссия пешбинӣ шуда буд.Ҳамзамон Котиби Генералӣ ҳушдор дод, ки вазъияти бехатарӣ дар мамлакат бо муҳофизати кормандони Созмони Милали Муттаҳид ба мисли пештара боиси нигаронӣ мешавад. Дар Қатъномаи №1128 аз 12 сентябри соли 1997 Шурои бехатарӣ тавсияҳои дар маърӯзаи Котиби Генералӣ мавҷудбударо оиди васеъ намудани мандати МНСММТ ба инобат гирифта, мандати аввалаи миссияро ба муддати ду моҳ–то 15-уми ноябри соли 1997 дароз намуд. Дар қатънома ҳамчунин ба Котиби Генералӣ оид ба идома додани роҳҳои омӯзиши таъмин намудани бехатарии кормандони Созмони Милали Муттаҳид дархост намуд.

Моҳи ноябри соли 1997 Котиби Генералӣ ахборот ирсол намуд, ки дар ҳалли масъалаҳои бехатарӣ муваффақиятҳои муайян ба даст оварда шудаанд ва ин барои тавсия додан ба Шӯрои Амният оиди васеъ намудани мандати МНСММТ, ки дар маърӯзаи сентябрӣ пешниҳод шуда буд, имконият медиҳад.

Дар Қатъномаи №1138 аз 14 ноябри соли 1997 Шуро мандати МНСММТ-ро васеъ намуда, мувофиқи тавсияҳои Котиби Генералӣ ҳайати миқдории миссияро зиёд намуд. Вале минбаъд маълум гардид, ки вазифаи таҳкими боварӣ байни мухолифини собиқ назар ба он чораҳое, ки пешбинӣ шуда буд, душвортар мебошад. Раванди сулҳ бо хуруҷҳои зӯроварӣ қатъ мегардид ва рушди ин самт хеле ба оҳистагӣ пеш мерафт.

Дар маърӯзаи худ ба Шурои Амният моҳи майи соли 1998 Котиби Генералӣ таъкид кард, ки раванд назар ба реҷаи созишномаи сулҳ вақти бештареро талаб мекунад ва аз ин сабаб соли 1998 гузаронидани интихобот чандон ба ҳақиқат наздик намеояд ва инчунин дароз намудани мандати МНСММТ-ро боз то шаш моҳ, яъне то 15-уми ноябри соли 1998 тавсия намуд, дар Қатъномаи №1167 аз 4-уми майи соли 1998 Шурои Амният мувофиқи ин тавсияҳо мандати МНСММТ-ро дароз намуд ва тарафҳоро барои пурра риоя намудани ин тавсияҳо аз рӯйи имконият дар муҳлати наздиктарин шароит муҳайё намудан барои гузаронидани интихобот даъват намуд. Дар қаламрави Тоҷикистон дивизияи 201-уми савораи тирандозии Русия, собиқ армияи 40-уми дар «Афғонистон» ҷангкарда ва қуввахои сарҳадбонон, дар маҷмӯъ 22 000 хизматчии ҳарбӣ аз тарафи Русия ҷойгир карда шуда буданд, ки сипари воқеӣ бар зидди дахолати беруна дар корҳои дохили Тоҷикистон равона гардиданд. Моҳи апрели соли 1999 дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон қароргоҳ доштани дивизияи 201-уми Русия ба таври ҳуқуқӣ бо шартномаи дутарафа дар бораи нигоҳ доштани базаи ҳарби таҳким ёфт.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд менамояд, ки дар қаламрави Тоҷикистон ташкил намудани базаи ҳарбии Русия кори дохилии ду мамлакати соҳибистиқлол мебошад, вале он на фақат ба манфиатҳои Русия ва Тоҷикистон, балки ба амнияти тамоми

минтақа ҷавобгӯ мебошад. Президенти кишвар Эмомали Раҳмон махсус қайд намуд, ки базаи ҳарбии Русия дар ҷумҳурии мо «хусусияти мудофиавӣ» хоҳад дошт[15].

Ба андозаи пурзӯршавии сарҳадӣ расонидани таъсири манфии бо ном «омили афғонӣ» ба вазъияти Тоҷикистон ва умуман Осиёи Марказӣ ҳамаи мамлакатҳои Осиёи Миёна зарурияти танзими саъю кӯшиши мубориза‌и зидди экстремизми диниро дарк намуданд. Русия барои дар минтақа сафарбар намудани қувваҳое мусоидат намуд, ки ба таҳдиди қули паҳншавии экстремизми динӣ дар тамоми собиқ давлатҳои пасошуравӣ муқовимат карда метавонистанд.

Ҳангоми гуфтушунидҳои байни роҳбарони Ҳукуматҳои Русия ва Узбекистон дар сатҳи олӣ 8-уми майи соли 1998 дар ш. Маскав созиш дар бораи таҳия намудан ва дар сатҳи олӣ масъалаи ба тасвиб ва ба имзо расонидани шартнома дар бораи таъсиси ҳамкории «сегона» (Русия, Тоҷикистон, Узбекистон») бо мақсади мубориза бар зидди ҷинояткории байнимиллии муташаккил, агрессивӣ, аз ҷумла динӣ, экстремизм, терроризм, гардиши ғайриқонунии ярок, моводи нашъадор таҳия гардида бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон якҷоя ба имзо расонида шуд Қаблан, 17 майи соли 1996, роҳбарони ИДМ Барномаи байнидавлатии чораҳои мубориза бо ҷиноятҳои муташаккил ва дигар намуди ҷиноятҳои хавфнок дар қаламрави давлатҳои ширкаткунандаи ИДМ дар давраи то соли 2000 тасдиқ шуда буд[16].

Бо Қатъномаи №1206 Шурои Амният аз 12 ноябри соли 1998 мандати МНСММТ-ро то моҳи майи соли 1999 дароз намуд. Баъди гузаронидани интихоботи президентӣ 6 ноябри соли 1999-ум, ва интихоботи парлумони касбӣ 20 феврали соли 2000-ум ва эътирофи натиҷаҳои он аз тарафи ҷомеаи байналхалқӣ зарурати фаъолияти Миссияи Намояндагии СММ дар Тоҷикистон (МНСММТ)нигоҳ дошта шуд.Инчунин ин ташкилоти бонуфузи байналмилалӣ аз ҳисоби ҷузъҳои наве васеъ карда шуд, ки ба марҳилаи нави барқарор шудани сулҳи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон мувофиқ буданд.

Омили нави иштироки ин созмони бонуфузи байналхалқӣ дар танзими ихтилофи байни тоҷикон ба ин кор ҳамроҳ шудани Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) мебошад, ки раванди сулҳпарварии Тоҷикистонро бо назардошти манфиатҳои дарозмуҳлати минтақавии худ кумаки муайяне расонид.Вохӯрии чоруми Шурои вазирони корҳои хориҷии САҲА, ки 1 декабри соли 1993 дар шаҳри Рим баргузор гардид, дар бораи таъсис додани миссия дар Тоҷикистон қарор қабул намуд. Миссия дар Душанбе 19 феврали соли 1994 ба фаъолият шурӯъ намуд. Ба он вазифаҳои зерин супорида шуда буд:

- нигоҳ доштани робита дар ҳамкори ва мусоидат расонидан дар гуфтушунид ва таҳкими боварӣ байни қувваҳои минтақавӣ ва сиёсии мамлакат;
- ҳаматарафа кӯшиш намудан барои манфиатҳои эҳтироми ҳуқуқҳои инсон ва шаҳрванд;
- кумак ва мусоидат расонидан ба риояи меъёру принсипҳои САҲА ва ҷорӣ намудани назорати мувофиқ ба ин ташкилот;
- ҷустуҷӯ намудани роҳу воситаҳои мусоидат расонидани САҲА барои инкишоф ва рушди ниҳоду равандҳои ҳуқуқӣ ва демократии сиёсӣ;
- мунтазам хабардор намудани САҲА дар бораи инкишофи минбаъдаи воқеаҳои дар мамлакат сар зада.

Миссия аз чор нафар кормандоне, ки дар шаҳри Душанбе қарор доштанд, ва инчунин нафарони алоҳида дар идораҳои сайёри фаъолият менамуданд иборат буд. Мувофиқи ҳисобот, мандат ба миссия муяссар гардид, ки бо қувваҳои минтақавӣ ва сиёсӣ дар Тоҷикистон, робита барқарор намояд,соддатар ва шароити мусоид ташкил намудани баргузории гуфтушунид ва кумак расонидан ба таҳкими бовари байни тарафҳои мухолиф муяссар гардид.Боз як самти фаъолияти миссия мусоидат намудан дар инкишоф ва рушди институтҳои ҳуқуқӣ ва демократии сиёсӣ буд.

Дар бораи ҳамкории зич барпо намудан бо Бюрои институтҳои байналхалқии демократӣ ва ҳуқуқҳои инсони САҲА дар фаъолияти миссия, аз ҷумла ба Ҳукумати ҷумҳурӣ расонидани кумаки машваратии худро дар омода намудани лоиҳаи конститутсияи нав пешниҳод намуд, вале гуруҳи кории Конститутсиони ба ин он қадар зарурият надошт ва аллакай лоиҳаи Конститутсияи нав тайёр шуда буд, ва он 6-ноябри соли 1994 дар райпурсии умумихалқи аз аз тарафи халқ ҷонибдорӣ карда шуда қабул карда шуд. Дар интихоботи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад моҳи феврали соли 1995-ум, намояндагони САҲА ширкат накарданд, чунки Ҳукумати Тоҷикистон тавсияҳои САҲА-ро оид ба қонун дар бораи интихобот ва тартиби гузаронидани он ба инобат нагирифта буд.

Бо вуҷуди он ки Шурои доимии САҲА оид ба ин масъала изҳори нигаронӣ намуд, вай дархости Ҳукумати Тоҷикистонро дар бораи ба эътибор гирифтани тавсияҳо дар марҳилаи навбатӣ бо хушнудӣ пазируфт.Саъю кӯшишҳои САҲА бо мақсади водор намудани ҳукумати мамлакат барои фароҳам овардани шароитҳои зарурии ба таври демократӣ гузаронидани интихоботи парламентии моҳи феврали соли 1995-ум, аз рӯйи баъзе баҳодиҳиҳо «аз тарафи ҳукумат дастгирии дилхоҳ наёфт, вале бо вуҷуди ин нокомӣ» САҲА барои дар мамлакат тасдиқ намудани меъёрҳои демократӣ фаъолона кумак мерасонид[17-с.37].Мо метавонистем ин масъаларо чунин тезутунд ба миён нагузорем, агар ба назар гирифтан лозим ояд, ки соли 1995-ум дар Тоҷикистон амалиётҳои ҳарбӣ фаъолона идома меёфтанд. Қабул намудани на ҳамаи тавсияҳои САҲА ғайривоқеӣ буд.

Мушкилоти аввали муносибати байни идораҳои шохаҳои ҳокимиятҳои Тоҷикистон ва миссияи САҲА аз бисёр ҷиҳат бо хусусияти махсуси фаъолияти ин ташкилот шарҳ дода мешавад, ки ба таври анъанавӣ барои ҳимояи ҳуқуқҳои инсон ва озодии шаҳрвандон бештар диққат медиҳад.Тоҷикистон, ки дар марҳилаи фаъоли ҷанги шаҳрвандӣ қарор дошт, барои фавран иҷро намудани ҳамаи талаботҳои САҲА омода набуд.Минбаъд ҳамкории байни миссияи САҲА ва Ҳукумати Тоҷикистон, махсусан дар соҳаи ҳимояи ҳуқуқҳои инсон хеле таҳким ёфт. Соли 1995-ум, дар ҳамкорӣ бо миссия ва иштироки коршиносони Бюрои институтҳои демократӣ ва ҳуқуқҳои инсон лоиҳаи созмон додани институти ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқҳои инсон таҳия гардид, ки вазифаҳои ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсонро (омбудсмен) бояд доро мебуд.

Бо мақсади тарғиби принсипҳои САҲА, миссия гурӯҳи мубоҳисавиеро ташкил намуд, ки дар вохӯриҳои он дар бинои миссия мунтазам намояндагони табақаҳои гуногуни ҷомеаи Тоҷикистон ҷамъ меомаданд.Миссия дар шароитҳои вазнин фаъолият намуда, ба масъалаҳои ҳамоҳангсозии фаъолият, аз ҷумла бо СММ диққати калон медод. Бо даъвати намояндаи махсуси Котиби Генералии СММ миссия ба сифати нозир дар гуфтушунидҳо, зери сарпарастии СММ байни ҳукумат ва мухолифини мусаллаҳи Тоҷикистон иштирок намуд.

Миссия бешубҳа дар гузаронидани референдум (раъйпурсӣ) оид ба ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияи Тоҷикистон (26-уми сентябри соли 1999), интихоботи президентӣ (6 ноябри соли 1999) ва парлумонӣ (20 феврали соли 2000), ки шохаи муҳимтарини ба танзим даровардани ихтилофи байни тоҷикон ва сохти давлатию ҳуқуқӣ гардиданд, нақши муҳимро бозид. Фаъолияти САҲА-ро дар Тоҷикистон мусбӣ ва фоидаовар дар ин ҷодаи муҳим арзёбӣ ва баҳогузори намудан ҷоиз аст. Ҳузури САҲА рамзи манфиатдор будани ҷомеаи байналхалқӣ, махсусан мамлакатҳои аз ҷиҳати муносибатҳои саноатӣ нисбатан тараққикардаи Ғарб барои бо муваффақият ба анҷом расидани гуфтушуниди байни тоҷикон буд, ки дар рафти сохтмон ва такмили институтҳои демократӣ дар мамлакат саҳми муҳими худро гузоштанд.

Таҷрибаи дар солҳои аввали муқовимат ва гуфтушунид бо мухолифин ҳосилшудаи сохтори давлатию ҳуқуқии Тоҷикистон дар бораи он шаҳодат медод, ки заминаи зарурӣ барои тағйироти куллии Конститутсия, ки ҳанӯз соли 1987 қабул гардида то соли 1994 амал мекарда,ки моҳиятан

кухна шуда буд, пайдо шуда, имконияти қабули Конститутсияи навро аллакай ба миён оварда буд.

Маҷмӯи фаровони санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, изҳоротҳои сиёсии дар созишнома ва шартномаҳои сершумори бо мухолифин басташуда аз нуқтаи назари конститутсиониву ҳуқуқӣ ба низом оварданро талаб мекард.Возеҳу равшан буд, ки барои Тоҷикистон Конститутсияи нав зарур аст, кори Комиссияи омода намудани лоиҳаи нави Конститутсияро, ки хеле ба оҳистагӣ чараён меёфт, фаъол намудан лозим буд.

Ба раванди гуфтушуниди байни тоҷикон адабиёти зиёди илмӣ бахшида шудааст, ки моро аз зарурияти муфассал тасвир намудани ин раванди мураккаб ва дуру дароз озод менамояд. Ҳамзамон як қатор ҷанбаҳои муҳими ин раванд, ки таркиби ҳуқуқии онро мекушоянд, ҳанӯз пурра омӯхта нашудаанд. Аз ин сабаб мехоҳем ба масъалаҳои зерин диққат диҳем:

Идеяи ба консенсус (созиш) байни ду гуруҳи ба ҳам омадан дар назария ва амалияи ҳуқуқӣ худ аз худ маълум аст. Ҳанӯз Арасту оғози созиши тартиботи дунёро асоснок намуда, қайд карда буд: «Давлат, ҳуқуқ, адолат - тарафҳои гуногуни сохти давлатӣ, чунин саъю кӯшише мебошад, ки табиат дар вуҷуди тамоми одамон онро бо пурраги ҷойгир намудааст[2-с.378-379].

Ихтилоф ва созиш - тавсифҳои муҳимтарини системаи меъёрҳои ҳуқуқ ва фаъолияти сохторҳои идоракунии давлат мебошанд.

Созиш, чӣ хеле ки маълум аст, ба ризоияти босуботи тарафҳое асос ёфтааст, ки ба ҳалли мусбии ихтилоф манфиатдор мебошанд ва он ҳалли мусбатро дар асоси ризоияти мавқеъҳо, созиш, ҳамкорӣ талаб мекунад[12-с.162-164].

Тартиботи муайяни созиш ҳамчун воситаи инструменталии[18-с.20.11-с.321], ҳалли ихтилофи байни субйектҳои ҳуқуқ саравввал дар меъёрҳои ҳуқуқӣ, аз ҷумла дар меъёрҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ инъикос ёфтааст, ки ҳолатҳои гунохро сабуккунанда – иқрор ба гунох, аз тахти дил пушаймон шудан, фаъолона мусоидат намудан барои кушодани ҷиноят ва ғайраро пешбинӣ мекунанд (моддаи 61 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 61 Кодекси ҷиноятии Федератсияи Русия).

Дар мавриди мазкур имконияти сабук намудани иштироки худ барои қонунвайронкунанда маҷмӯи аз рӯйи самти ҳуқуқии худ ҳавасмандкуниро барои ҳамкорӣ *бо тафтишот ва суд*, ба маънои нисбатан васеъ - *бо давлат* ба вуҷуд меорад, чунки ҳам тафтишот ва ҳам суд дар ихтилофи байни ҷинояткор бо ҷамъият давлатро намояндагӣ мекунанд.

Аз ин сабаб воситаи ҳуқуқӣ имкониятҳои умумии аз тарафи давлат кафолатдодашударо барои пурзӯр намудани омилҳои мусбати танзимкунанда ва ҳамзамон барои бартараф намудани монеаҳои (омилҳои манфӣ) ба тартиб андохтани робитаҳои иҷтимоӣ ба вуҷуд меорад.

Дар фасли пешин тавсифи асосии ихтилофи байни тоҷиконро муайян намуда, мо хусусияти ҷиноии (криминалии) онро ҷудо намудем, чунки идеяҳои дохилии идеологӣ, сиёсӣ, динӣ ифодаи комилан муайяни комилҳуқуқи худро дар шакли ҷиноятҳои тривиалӣ (разилона) ва қонунвайронкуниҳои маъмурӣ ёфтанд.

Аз ин сабаб раванди гуфтушунид байни ҳокимияти давлатӣ ва мухолифини тоҷик, бо ҳама гуногунрангии лаҳзаҳои инъикоскунандаи худ, ин технологияи сиёсии ҳалли ихтилофи сиёсӣ дар ниҳояти кор бояд бо технологияҳои ҳуқуқӣ мусаллаҳ бошад - ҳуҷҷатҳои муайяни татбиқи ҳуқуқ ва вазифаҳое, ки марҳилаҳои фосилавӣ ва марҳилаи интиҳоии ихтилоф, ба даст овардани ҳадафҳо ва қонеъ намудани манфиатҳои мувофиқро ифода мекунанд[18-с.20.11-с.321] .

Агар технологияи сиёсии ба танзим даровардани ихтилофи байни тоҷикон, ки аз бисёр ҷиҳат ба таҷрибаи бисёрсолаи ҳалли чунин масъалаҳо аз тарафи Созмони Милали Муттаҳид такя мекунад, шубҳаеро ба вуҷуд наорад, пас технологияҳои ҳуқуқӣ масъалаҳои зиёдро, пеш аз ҳама хусусияти назариявӣ доштаро ба вуҷуд меоранд.

Тоҷикистон таҷрибаи муайяни ҳамбастагии воситаҳои сиёсӣ ва ҳуқуқии ҳалли ихтилофро андӯхтааст. Масалан, ихтилофи шадиди ҷамъиятию сиёсӣ дар Душанбе моҳҳои сентябр-октябри соли 1991 бо ба даст овардани ризоияти байни тарафҳои ихтилофнок ва аз тарафи Президиуми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул намудани қарор аз 6 октябри соли 1991 «Дар бораи баъзе аз чораҳое, ки ба демократикунонии ҳаёти ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудаанд» ҳалли худро ёфт.

Ҳангоме ки моҳҳои апрел-майи соли 1992 муқовимати қувваҳои ҷамъиятию сиёсӣ ба ҳадди буҳронӣ расид, дар ин ҳолати ногувор барои сар назадани ҷанги байни ду майдон санадҳои чунин созишкунанда қабул карда шуданд:

Протоколи созиши байни намояндагони Шӯрои Олӣ, Ҳукумати Тоҷикистон ва Президиуми гирдиҳамоикунандагони майдони Шаҳидон дар Душанбе аз 22 апрели соли 1992,

Протоколи созиши байни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Девони вазирон ва ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракатҳои халқии Тоҷикистон аз 7 майи соли 1992,

Протокол дар бораи татбиқи созишнома аз тарафи сарвазир, раисони ҳизбҳои сиёсӣ, ҳаракатҳои халқӣ , ки дар майдонҳо ҷамъ омада буданд ва ҷамоатҳои миллии Тоҷикистон[15] ва ғ. Чунин ҳуҷҷатҳои созишкунанда минбаъд дар Хоруғ ва Қӯрғонтеппа байни ду тараф ибо ҳам зид қабул карда шуданд.

Дар ин ҷо аз тарафи хонандаи азиз саволи аввал пайдо мешавад:

Дар ин вазъияти муташанниҷ мақоми ҳуқуқии « Президиуми дар майдон гирдиҳамоикунандагон » чӣ гуна буд ва вобаста ба ин эътибори ҳуқуқии созишномаҳои имзошуда чӣ тавр аст?

Ҷавоб маълум аст: « Президиуми гирдиҳамоикунандагон ҳеҷ гуна мақоми ҳуқуқӣ надошт ва созишномаҳои имзонамудаи онҳо аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ ҳеҷ гуна оқибатҳои ҳуқуқиро ба вуҷуд оварда наметавонистанд.

Айнан бо ҳамин мазмун, ба фикри мо, А. Имомов барҳақ розӣ шуда қайд менамояд, ки «пайдо шудани ҳуҷҷатҳои созишкунанда хусусияти тасодуфӣ надошт. Онҳо моҳиятан аз сабаби изҳори иродаи тарафҳои мухолиф, ё ба он сабаб сар мезананд, ки тавассути механизмҳои конститутсионию ҳуқуқӣ мақомоти қонунии ҳокимияти давлатӣ ихтилофи пайдошударо ҳал карда наметавонанд»[6-с.242].

Аз ин сабаб,- идома медиҳад муаллиф, - «ҳуҷҷатҳои созишкунанда — ин ҳуҷҷатҳои «замони тира» бемасъулияти ва беҳокимияти мебошанд, ки он бо ихтилофҳои гуногуни раванди ҷамъиятию сиёсӣ тавлид шуда, мақсади онҳо хомӯш намудани авҷи шавқу рағбатҳои сиёсӣ мебошад ва барои ҷустуҷӯи ҳалли барои якдигар қобили қабул мусоидат мекунанд», пайдоиши онҳо бошад «маънои муваққатан пур кардани фазои холии системаи миллии ҳуқуқиро дорад. Ҳуҷҷатҳои созишкунанда сарчашмаи қабул намудани ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии он бандҳое мебошад, ки тарафҳо оиди он ба созиш омаданд»[6-с.242].Ин ҷо ба ақидаи А.Имомов розӣ шудан лозим аст, чунки он кас дуруст қайд менамоянд, ки: «Ҳуҷҷатҳои созишкунанда, моҳиятан ҳуҷҷатҳои ифодакунандаи изҳори иродаи мардум мебошанд».

Бо вуҷуди ин, аксаран дар рафти низои байни тоҷикон ин ирода бар дӯши ҳокимияти қонунӣ бо роҳи зӯрӣ бор карда мешуд. Аз ин ҷо ҳадди ақал чунин хулоса баровардан мумкин аст:- худи механизми ташаккули ҳайати шахсии институтҳои ҳокимияти давлатӣ дар шароити давраи гузариш ва ноустувории сиёсӣ наметавонанд инъикоси мувофиқи манфиатҳои тамоми ҷамъиятро ифода намоянд, аз ин сабаб сиёсати аз тарафи сохторҳои давлатӣ гузаронидашаванда наметавонад ба таври баробар ба пешбиниҳои иҷтимоии тамоми (электорат)мардум мувофиқ бошад;

- пайдо шудани ҳуҷҷатҳои «замони тира» дар бораи қафо мондани системаи ягонаи миллии ҳуқуқӣ аз болоравии рушди ҷамъиятию сиёсии ҷамъият дар бораи зоҳирӣ будани муқаррароти

конститутсионию ҳуқуқӣ, нишондодҳои қонунҳо ва ҳуҷҷатҳои зерқонунӣ шаҳодат дода, ҳамчун индикаторҳои «носозии ҳуқуқӣ»-и системаи танзими меъёрию ҳуқуқӣ баромад мекунанд ва барои нав кардани (модернизатсия) меъёри қонунгузорӣ, аз ҷумла Конститутсия заминаҳои сиёсию ҳуқуқӣ фароҳам меоранд;

- ҳукумати расмӣ дурандешии кофии сиёсӣ зоҳир намудааст, ки ба вазъи шубҳаовари ҳуқуқии нафақат «президиуми гирдиҳамоикунандагон», балки умуман ба Иттиҳоди Мухолифини Тоҷик чашм пӯшида, формулаҳои қадимаи ҳуқуқшиносони римию англосаксониро дар бораи ҷаҳонии илмӣ ва аз ҳуқуқи тантанакунанда авлотар медонанд;

- раванди гуфтушунид бо гуруҳҳои ғайриқонунӣ, вале воқеии мухолифин ба сулҳ оварда расонид ва барои «ба ҳалокат расидани адлия» роҳ надод, чунки созишномаҳои бадастомада пайдарҳам бо иштироки мақомоти салоҳиятдори ҳокимияти давлатӣ қонунӣ гардонида шуда, эътибори ҳуқуқӣ пайдо мекарданд ва системаи ҳуқуқиро хеле таҳким мебахшиданд.

Вазъияти зикршуда он вазни сиёсӣ ва оқибатҳои ҳуқуқиеро равшан месозад, ки созишномаҳои гуногуни байни ҳукумати расмӣ ва мухолифин ба даст оварда буд. Онҳо вохӯриҳои сершумори сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари мухолифин Абдулло Нурӣ, ҳамчунин вохӯриҳои сершумори тарафҳои даргир ва миёнравони байналхалқиро дар Маскав, Алмаато, Теҳрон, Исломобод, Ашқобод дарҷ мекарданд, ки дар рафти гуфтушуниди онҳо созишномаҳо, протоколҳо, шартномаҳо ва механизми татбиқи иҷроиши онҳо таҳия мегардиданд.

Масалан, ба ин васила Созишномаи умумии барқарор намудани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон ба даст оварда шуд, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Мухолифини Тоҷик(ИМТ) 27-уми июни соли 1997 дар Маскав ба имзо расид, Комиссияи оштии миллӣ таъсис дода шуда, мақсади фаъолияти он, вазифа ва салоҳиятҳояш муайян карда шуданд[13-с.56].Маҳз дар рафти гуфтушунид созишномаи байни тарафайн дар бораи ба ИМТ додани вазифаҳои ҳукуматӣ дар доираи квотаи 30%-и муқарраршуда, Протокол дар бораи ҳамдигарро бахшидан ва созишнома дар бораи авфи умум мувофиқа карда шуданд.Дар рафти вохӯриҳои бисёртарафа созиш аз рӯйи чунин масъалаи тунду тез, ба мисли тағйир додани қонуни амалкунанда «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ» ба даст оварда шуд.

Сухан оиди ворид намудани тағиру иловаҳо дар ин қонун сари он меравад, ки моддаи 14-уми қонуни соли 1990 «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятии РСС Тоҷикистон» таъсисдиҳӣ ва фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятиеро манъ карда буд, ки агар онҳо хусумати нажодӣ, миллӣ, иҷтимоӣ ва диниро тарғиб мекунанд ё барои сарнагун кардани сохти конститутсионӣ, ташкил намудани гурӯҳҳои мусаллаҳ даъват мекунанд.

Ин меъёр дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ шомил карда шуда соли 1999-ум тағиротҳо ворид гардид. Маҳз дар асоси ин меъёр соли 1993 фаъолияти Ҳизби демократӣ, Ҳизби наҳзати исломи Тоҷикистон, ҷамъиятҳои «Растохез» ва «Лаъли Бадахшон» манъ карда шуда буд.

Нозирони байналхалқӣ, Шурои доимии Иттифоқи Аврупо, САҲА, Вазорати корҳои хориҷии Федератсияи Русия, Департаменти давлатии ИМА аз Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват ба амал оварданд, ки ба хотири нигоҳ доштани Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти милли, ки бо ин муваффақияти дар он вақт ба даст омада ҳуқуқи ташаббуси қонунгузории худро барои ба тартиб андохтани қонунгузорӣ мувофиқи талаботи замон ба кор барад, ва дар доираи Созишнома ва меъёрҳои ҳуқуқи амал намоянд.[7-с.1]

Бо Амри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби намояндагони сохторҳои давлатӣ ва мухолифин Комиссияи Оштии миллӣ бо мақсади созиши байни тарафҳо таъсис дода шуд, ки ба он «дар давоми 20 рӯз ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудани таклифҳои бо созиш асосёфта»[8-с.3] супориш дода шуд. 3 июли соли 1997 ум, ҷаласаи якуми Комиссияи оштии милли баргузор гардид, ки дар он аз муҳокимаи ҷустуҷӯйи ҳалли масъалаҳо оғоз гардид.

Гурӯҳи иртиботии давлатҳои кафил ва созмонҳои кумакрасон ба иҷрои Созишномаи умумӣ (Афғонистон, Эрон, Қазоқистон, Покистон, Русия, Туркманистон ва Узбекистон, инчунин Ташкилоти Кумитаи исломӣ, САҲА, МНООНТ), чунин саъю кӯшиши тарафҳоро писандида, онро «ҳамчун қадами нахустини баромадан аз бунбаст баҳо доданд[8-с.3].

Ҳалли созиш аз рӯйи моддаҳои 3 ва 4-и баҳснок оид ба ҳизбҳои сиёсӣ низ ба даст оварда шуд.Дар моддаи тағйирдодашудаи 3 («Созмон додани ҳизбҳои сиёсӣ») дарҷ шудааст:«Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фақат ҳизбҳои ҷумҳуриявии сиёсӣ созмон дода шуда метавонанд. Ҳизбҳои сиёсӣ аз ҷониби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон озодона, бе ҳеҷ гуна иҷозат, дар анҷумани муассисон созмон дода мешаванд, ки дар он ойиннома қабул карда шуда, мақомоти роҳбарикунандаи ҳизб ташкил карда мешавад.

Барои бақайдгирии давлатӣ ҳизбҳои сиёсӣ рӯйхати на камтар аз ҳазор шаҳрванд-тарафдоронро пешниҳод мекунанд, ки сокинони аксарияти шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Дар давоми се моҳи баъди бақайдгирии давлатӣ ҳар як ҳизби сиёсӣ бояд дар аксарияти вилоятҳо, шаҳру ноҳияҳо ташкилотҳои ибтидоии худро дошта бошад. Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти ҳизбҳои сиёсии дигар давлатҳо, инчунин таъсиси чунин шуъбаҳои онҳо манъ карда мешавад»[3-с.300].Таҳрири нави моддаи 4 қонун, таъсис ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсиеро манъ намуд, ки мақсад ва фаъолияти онҳо ба сарнагун кардани сохти конститутсионӣ ва ташкил намудани гурӯҳҳои мусаллаҳ, тарғиби маҳалгароӣ, хусумати миллӣ, нажодӣ ва динӣ равона карда шуда буд. Ҳизбҳои сиёсӣ ва аъзои он дар фаъолияти сиёсии худ наметавонанд ташкилотҳои диниро истифода баранд. Таъсис ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мактабҳои миёна ва олӣ манъ карда шудааст.

Протоколу созишномаҳои дар рафти гуфтушуниди байни тоҷикон ба имзо расидаро баррасӣ намуда, ба ду лаҳза диққат додан лозим аст, ки он ҳам барои ба даст овардани сулҳу ризоияти миллӣ, ҳам барои эъмори фазои иҷтимоӣ ва ҳуқуқии ҷумҳурӣ аҳамияти калон доранд.

Аввалан, ин қарор дар бораи ҳамоиши қувваҳои мусаллаҳи мухолифин буд. ки 8-уми марти соли 1997 дар Маскав Протокол оид ба масъалаҳои ҳарбӣ ба имзо расид, ки қисми таркибии Созишномаи умумӣ[14-с.15] мувофиқи ҳуҷҷатҳои қаблан таҳияшуда (Протокол дар бораи принсипҳои асосноки барқарор намудани сулҳу ризоияти миллии Тоҷикистон аз 17 августи соли 1995, Низомномаи Комиссияи оштии миллӣ аз 21 феврали соли 1997) гардид. Протокол ҳамоиши халъи силоҳ ва барҳам додани қисмҳои ҳарбии ИМТ, инчунин азнавсозии сохторҳои қудратии Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешбинӣ намуд.

Муқаррароти Протоколи мазкур аз тарафи зеркомиссияи Комиссияи оштии миллӣ (КОМ) оид ба масъалаҳои ҳарбӣ, инчунин Комиссияи муштараки аттестатсионии марказӣ, ки аз шумораи баробари намояндагони ҳарду тараф иборат буд, амалӣ карда мешуд.

Дар натиҷаи фаъолияти комиссия ва татбиқ намудани созишҳои бадастомада аллакай то охири моҳи декабри соли 1997 50 нафар ҷанговари аввалин аз 460 нафар ҷанговарони баталони ИМТ ба ҳайати Вазорати мудофиаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил карда шуданд. Дар доираи Протокол оид ба масъалаҳои ҳарбӣ баргардонидани ҷангиёни ИМТ аз Афғонистони Шимолӣ ба Тоҷикистон баррасӣ гардид.

Дар Тоҷикистон 24 апрели соли 1998 ба таври умуми 4184 ҷанговар, 1562 воҳид силоҳи навъҳои гуногун ба қайд гирифта шуд[19-с.79].Ҷанговарони такроран муттаҳид кардашуда баъди тафтиш ва муоинаи тиббӣ ба қисмҳои муваққатии дар Вазорати мудофиа, Вазорати корҳои дохилӣ, КДҲСД (Кумитаи давлатии ҳифзи сарҳади давлатӣ), ВҲФ ташкилшуда дохил шуда, барои садоқат ба халқу ватан ва ба президент савганд ёд намуданд.

Ба ин васила тадриҷан шомил шудани қувваҳои ҳарбии мухолифин ба амал омада, сохторҳои ҳарбӣ ва ҳарбикарда таҳким ёфт, ҷанговарони собиқи иттиҳоди мухолифини тоҷик

барои худро ҳамчун шаҳрвандони риоякунандаи қонунҳои Тоҷикистони соҳибистиқлол эҳсос намудан имконият пайдо карданд.Масъалаи аввалидараҷа ва ниҳоят муҳим ин, масъалаи бозгардонидани гурезаҳо буд, ки Сарвари давлат аз рузи аввали интихоб шуданашон ба ҳайси Раиси Шурои Оли гуфта буданд, ки « То охирин гурезаро ба Ватан барнагардонам ман худамро ором ҳис намекунам».

Дар байни зиёда аз 30 протокол, низомнома, изҳороти якҷоя, санадҳо, қарору созишномаҳои байни ҳукумат ва ИМТ дар солҳои гуногун басташуда масъалаи тақдири муҳоҷирони иҷборӣ ва гурезаҳо мавқеи муҳим дошт ва дар мадди аввал меистод; бе ҳалли баргардонидани онҳо ба вуҷуд овардани фазои сулҳу ризоият номумкин буд. Барои ҳалли ин масъалаи басо мушкили тақдирсоз дар қатори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Комиссияи оштии миллӣ, дигар ташкилотҳои ҷумҳуриявӣ, Раёсати комиссариати олии СММ оид ба масъалаи гурезаҳо (РКОСММГ) машғул буд. Умуман як қатор давлатҳои абарқудрат барои баргардонидан ва таъминоти модии гурезаҳо корҳои бениҳоят бузургеро ба анҷом расониданд. Дар соли 1993 барои ҳалли мушкилоти фирориён ба Тоҷикистон 9 075 354 долл., ҷудо карда шуд, аз ҷумла: ИМА– 4 554 000 долл, ИА – 568 162 долл., Британияи Кабир –579 806 долл., Норвегия –273 973 долл., Канада –309 000 долл., Олмон –303 030 долл., Дания – 909 823 долл., Швейтсария – 150 376 долл., Люксембург – 88 496 долл., Шветсия – 647 668 долл., Ҷопон–1 млн долл. Дар соли 1994 барои таъмир ва таҷдиди хонаҳои валангор азь ҳисоби ИДМ 8 465 354 доллари амрикоӣ ворид шуд: [29-с.8].15-уми майи соли 1997-ум,Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қароре қабул намуд, ки он бо мақсади ҳарчи тезтар баргардонидани гурезаҳои дар натиҷаи муқовимати ҳарбии соли 1992-ум, ватанашонро таркнамуда равона карда шуда буд.

Барқарор намудани фаъолияти Комиссияи муштарак оид ба масъалаҳои гурезаҳо ва муҳоҷирони иҷборӣ мувофиқи мақсад шуморида шуд. Аз ин сабаб ба Вазорати меҳнат ва шуғли аҳолии Тоҷикистон якҷоя бо намоядагони ИМТ бо кумаки УВКБ (РКОСММГ) таҳия намудани низомнома дар бораи ин комиссия супориш дода шуд ва дар ин бора қарор қабул карда шуд.

Дар қарор кафолат дода мешуд, ки ба ҳар як оилаи ба Ватан баргаштаи гуреза, инчунин муҳоҷирони иҷборӣ қарзи бефоиз (100 000 рубли тоҷикӣ) то 20 сол бо пардохти минбаъдаи онҳо дода мешавад[10-с.8].Баъди барқарор намудани фаъолияти РКОСММГ раванди баргаштани гурезаҳо хусусияти оммавӣ гирифт[5-с.79].То 10 октябри соли 1997 аз ҶИА 6637 нафар ба Ватан баргаштанд, дар шимоли авлати Исломии Афғонистон то 7000 нафар гурезаи тоҷик боқӣ монда буд[5-с.79]. Дар қаламрави Қирғизистон мувофиқи маълумотҳои расмӣ 17 000 гурезаи тоҷик, аз рӯйи маълумотҳои ғайрирасмӣ қариб 40 000 нафар ба қайд гирифта шуда буд[5-с.38]. Дар моҳи июни соли 1998 таҳти сарпарастии РКОСММГ ва МОМ баргардонидани гурезаҳои тоҷик аз Қирғизистон оғоз гардид.

Ба Тоҷикистон миёнаҳои соли 1999 зиёда аз 51 000 нафар гуреза аз Афғонистон, қариб 14 000 гуреза ба манзилҳои собиқи зисти худ аз Федератсияи Русия, Туркманистон, Қирғизистон, Узбекистон ва Қазоқистон баргаштанд. Аз шумораи умумии гурезаҳо (697 653) 690 500 нафар ба Ватан баргаштанд[5-с.79].

Ҳамаи ин рақамҳо аз иродаи қавӣ ва мустаҳками Сарвари давлат,Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои Миллат, Эмомалӣ Раҳмон амалӣ мегаштанд, ки ин маҳорати нафақат бо мухолифин гуфтушунид кардан, балки аз ҳал намудани масъалаҳои шадиди иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ва бехатарии амнияту давлат шаҳодат медиҳанд, ки бе ин ҷонбозиҳо, ба даст овардани сулҳ ва ризоияти миллии Тоҷикистон даргумон буд.

Яке аз солҳои бениҳоят душвор ва сарнавиштсози гуфтушунидҳо соли 1995 буд, ки дар ин сол аввалин бор музокироти сатҳи олӣ дар шаҳри Кобул баргузор гардид. Пеш аз сафар ба Афғонистон дар моҳи апрели соли 1995 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар суҳбати махсусашон бо хабаргузории «Интерфакс» дар бораи ҳадафҳои вохуриашон бо

Сайид Абдуллоҳи Нурӣ чунин ифроз доштанд: **«Ҳангоми вохӯрӣ бо роҳбари оппозитсиюн ман пеш аз ҳамон мавзӯъҳоеро баррасӣ хоҳам намуд, ки ба ҳалли мусолиматомези қазияи Тоҷикистон иртибот дошта, масъалаҳои оташбас ҳам дар сарҳад ва ҳам дар дохили кишвар, баргашти тамоми муҳоҷироне, ки ҳануз дар хоки Афғонистон ҳастанд ва ҳамчунин дигар масъалаҳоро дарбар хоҳад гирифт. Мақсади ман расидан ба мусолиҳа бо оппозитсиюн мебошад, ки ин мусолиҳа бояд бечунучаро аз ду тараф иҷро шавад»**.

Дар вазъияти мураккаб ва ноамнии комил дар шаҳри Кобул, ки дар масофаи бисткилометрии берун аз он ҷанги шадиди байни неруҳои ҳукуматӣ ва гурӯҳҳои мухолиф идома дошт ва мушакҳо ба тарафи шаҳр ва бахусус, ба фурудгоҳи Кобул парронида мешуд, ҳавопаймои Сарвари давлат дар фурудгоҳи шаҳри Кобул ба замин нишаст ва баъдан музокирот байни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва роҳбари мухолифини собиқ Сайид Абдуллоҳи Нурӣ шурӯъ гардид. Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар чунин шароити сахт ва хатарнок барои таъмин ва истиқрори ҳарчи зудтари сулҳу салоҳ дар Ватан ва оромии миллат дар душвортарин шароит ду рӯз музокироти хеле муҳим ва сарнавиштсозро муваффақона анҷом дод. Натиҷаи музокироти сатҳи олӣ дар Кобул барои ташвиқ ва тарғиб намудани барқарории фазои сулҳ ва ҳамдигарфаҳмӣ дар Тоҷикистон аҳамияти фавқулода дошт. Дар Изҳороте, ки аз тарафи ду роҳбар ба имзо расид, аз ҷумла чунин ишора шуда буд: **«Ҷонибҳои тоҷикон ба хотири рафъи низоъ аз тариқи сиёсӣ, тавассути музокирот, бунёди шароити сулҳи пойдор дар сарзамини тоҷикон тамоми ҷидду ҷаҳди хешро дареғ нахоҳанд дошт»**.

Пас аз баргаштани ҳайати ҳукуматии Тоҷикистон ба Душанбе, вазири дифоъи Афғонистон шодравон Аҳмадшоҳи Масъуд дар мулоқот бо хабарнигорон аз хусуси мавқеи гуманистӣ ва ватандӯстона доштани Раиси Ҷумҳури Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ёдовар шуда, чунин гуфт: **«Раҳбари Тоҷикистонро ман ҳамчун шахсияте дарёфтам, ки халқи кишвараш, миллати тоҷикро, ватанаш – Тоҷикистонро хеле амиқ ва самимона дӯст медорад. Барои беҳбудии халқу марзу бумаш омода аст ҷонбозиҳо кунад. Бо чунин Раис тоҷикон ҳатман ба сулҳу оштӣ даст хоҳанд ёфт»**.

Дар худи Тоҷикистон низ ҳамон сол дар минтақаҳои зери нуфузи мухолифини собиқи мусаллаҳ Президенти Тоҷикистон дар шароити хеле хатарнок мулоқоту гуфтушунидҳои зиёде бо гурӯҳҳои гуногун анҷом дод, ки баъдан натиҷаи хуб доданд.

Музокироти бениҳоят душвори дигар дар сатҳи олӣ дар Хустдеҳи Афғонистон дар зимистони басо сарди соли 1996 сурат гирифт. Ин музокирот дар як деҳаи дурдаст–Хустдеҳ, ки дар он ҷо на ҷойи хоби мувофиқ мавҷуд буд ва на барқ баргузор шуд. Ҳайатҳои музокиракунандаи сулҳи тоҷикон ду шабонарӯз то субҳ баҳс карданд ва дар натиҷа Протокол дар бораи танзими авзои ҳарбию сиёсии минтақаҳои доғ дар 8 банд таҳия ва ба имзо расид, ки дар натиҷаи он оташбас барқарор гардид ва неруҳои низомии мухолифони собиқ ба мавзеъи пештараашон баргаштанд. Президенти Тоҷикистон дар ин музокирот пешниҳод намуд, ки ҷиҳати таъмин ва таҳкими сулҳ дар Тоҷикистон бояд Комиссияи Оштии Миллӣ (КОМ) таъсис шавад ва роҳбари он бояд намояндаи мухолифин бошад. Чунин пешниҳоди ҷасурона дар он давра кори саҳлу осон набуд.

Дар маҷмӯъ, дар натиҷаи музокироти тӯлонӣ, ки аз 5 апрели соли 1994 то 27 июни соли 1997 дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон: Афғонистон, Покистон, Эрон, Қазоқистон, Қирғизистон, Русия, Туркманистон идома ёфт, муяссар шуд, ки барои амалӣ намудани ҳадафҳои сулҳ 9 даври музокирот, 6 мулоқоти сарон ва 21 маротиба музокирот анҷом дода шавад, ки дар натиҷа 40 санади тақдирсози миллат ба имзо расид. Дар ҷараёни гуфтушунидҳо тоҷикон ба хубӣ фаҳмиданд, ки ҷанги таҳмилӣ бояд фавран қатъ гардад, чунки ин даргирии бародаркуш миллати тоҷикро метавонист аз байн барад ва ба давлатдории тоҷикон хотима бахшад. Бегонагоне, ки ин

ҷангро ба сари миллат таҳмил карданд, маҳз таназзулу нобудии давлатдории тоҷиконро мехостанд. Аммо, шукри Парвардигор, ки тирашон хок хӯрд.

Бояд таъкид намоям, ки баъзе кишварҳои дуру наздик намехостанд дар Тоҷикистон сулҳу оромӣ бошад ва бо ҳар роҳ ба раванди сулҳу салоҳ халал мерасонданд. Тавре ки маълум аст, аз нахустин қадамҳои истиқлолият доираҳои муайяни бадхоҳ бо истифода аз таҷрибаи даврони гузашта ва усулҳои озмудаи худ, бо роҳи барангехтани низоъҳои дохилӣ ва бозиҳои сиёсӣ, давлати ҷавони Тоҷикистонро дучори ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ гардонданд. Дар натиҷа беш аз сад ҳазор шаҳрвандони мо кушта шуданд, қариб як миллион нафар иҷборан хонаву дари худро тарк карда, ба кишварҳои ҳамсоя фирор намуданд. Мувофиқи ҳисобҳо, ҷанги таҳмилӣ ба иқтисодиёти мамлакат, дар маҷмӯъ, беш аз 10 миллиард доллари амрикоӣ зиёни моддӣ расонид, ки он замон 105 маротиба аз буҷаи соли 1995-и Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд буд. Зиёда аз 30 ҳазор хонаҳои истиқоматӣ сӯзонда, садҳо биноҳою иншоот, корхонаю фабрикаҳо, муассисаҳои тиббӣ, маориф ва идораҳои давлатӣ ва дигар муассисаҳо харобу валангор гардиданд. Зарари маънавии ҷанг ҳадду ҳисоб надорад, зеро бар асари он даҳҳо ҳазор модарон аз фарзандонашон, даҳҳо ҳазор занон аз шавҳаронашон маҳрум гардида, зиёда аз 55 ҳазор кӯдакон ятим монданд.

Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ дар Тоҷикистон, ки 27 июни соли 1997 дар шаҳри Москва ба имзо расид, ба ҷаҳониён нишон дод, ки миллати бофарҳанг, ватандӯст, сулҳхоҳ ва сулҳпарвари тоҷик дар он давраи хеле сахт ва мудҳиш якпорча шуд, роҳи музокироти сулҳро пеш гирифт, аз ақлу фарҳанги азалии хеш истифода намуд, аз роҳи бо зӯрӣ ҳал кардани мушкилоти сиёсӣ ва иҷтимоӣ даст кашида, сиёсати пешгирифтаи Сарвари давлатамонро ба хотири таъмини сулҳи сартосарӣ самимона дастгирӣ намуд.

Бо кӯшишу ҷаҳду ҷадалҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барои татбиқи давра ба давраи сулҳи сартосарӣ, таъмини фазои боварӣ ва эътимод ба ҳамдигар, аз байн бурдани фазои бадбинӣ ва даргириҳои мусаллаҳона, фаҳмондани ҳадафҳои сулҳ ва ваҳдати миллӣ, халъи силоҳ намудани баъзе қумондонони саркаш ва дар амал татбиқ намудани созишномаҳои имзошуда, фароҳам овардани заминаи мусоид барои рушди иқтисодию иҷтимоии кишвар, Комиссияи Оштии Миллӣ (КОМ) дар шаҳри Душанбе таъсис гардид.

Имзо ва татбиқи Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ дар ҷомеаи мо раванди Ваҳдати миллӣ, худогоҳӣ, эҳтиром ба муқаддасоти миллӣ ба мисли парчам ва нишонҳои миллӣ, демократикунонӣ, таҳаммулпазирӣ ва гуногунандеширо тақвият бахшид ва сулҳи тоҷиконро пойдор кард. Дар натиҷа аз баракати сулҳу салоҳ дар кишварамон ҳизбу созмонҳои мухталиф, аз ҷумла ҳизби ҷанбаи динидошта низ арзи вуҷуд намуд. Ногуфта намонад, ки дар миқёси Осиёи Марказӣ ягона ҳизби динӣ дар Тоҷикистон фаъолият дорад ва ҳамин далел нишон медиҳад, ки дар ҷомеи мо фазои комилан демократӣ барқарор ва устувор аст.

Имзои Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ дар Тоҷикистон ба давлатҳои гуногуни ҷаҳон нишон дод, ки минбаъд тамоми мардуми ҷумҳурӣ Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмонро ҳамчун Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф ва эҳтиром карда, сохти демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро интихоб ва қабул намуданд. Ҷомеаи ҷаҳонӣ итминон пайдо кард, ки Тоҷикистон роҳи сулҳ, ободӣ ва бозсозии кишварро пеш гирифт ва бад ин хотир кишварҳои мухталиф омодагии худро барои сармоягузорӣ дар ватанамон изҳор доштанд.

Истиқрори сулҳ ва ризояти миллӣ волоияти иҷрои қонунҳои ҷумҳурӣ, амру дастурҳои Президенти кишвар ва қарорҳои Ҳукумати ҷумҳуриро дар тамоми қаламрави Тоҷикистон таъмин намуд ва ба қумондонсолорӣ хотима бахшид. Мардуми тоҷик, ки аз қумондонсолорӣ хаста ва безор шуда буд, нафаси озод кашид. Ҳамагон фаҳмиданд ва дарк намуданд, ки танҳо бо роҳи сулҳу салоҳ метавонанд Ваҳдати миллиро таҳким бахшанд, миллатро зинда кунанд,

эҳтирому обрӯйи Ватанро дар арсаи ҷаҳонӣ баланд бардоранд ва насли навро дар рӯҳияи соҳибистиқлолӣ, муҳаббат ба марзу бум, ба таъриху адабиёту фарҳангу забони модарӣ, пешрафти ҷомеаи демократӣ, худшиносии миллӣ ва арзишҳои суннатӣ тарбия кунанд.

Баъд аз барқарории Ваҳдати миллӣ ва сулҳи сартосарӣ дар кишварамон бо ташаббус ва ибтикори ҳамешагии Сарвари давлат раванди бозсозии иқтисодии кишвар, рушди демократия, гуногунандешӣ, таҳаммулпазирӣ, озодии сухан ва матбуот, ташаккули тафаккури миллӣ равнақу ривоҷи бештар пайдо намуда, ваҳдати миллиро мустаҳкам намуд, ки дар илми ҳуқуқи тоҷик як мактаби нави сулҳофарин ташаккул ёфта истодааст, ки аз ин таҷрибаи сулҳи тоҷикон дигар давлатҳои ҷангзада метавонанд дарси ибрат гиранд.

Адабиёт

1.Алексеев С. Теория права. 2-е изд. М., 1995. - С.327–328.
2. Аристотель. Политика // Сочинения: в 4 т. М., 1984. Т. 4. - С.378–379
3. Ахбори Маджлиси Оли РТ. 1998. № 22.- С.300.
4. Зауров С.О процессе репатриации таджикских беженцев и вынужденных переселенцев из ИГА и СНГ // Миротворческий процесс в Таджикистане: консолидация и гарантирование миротворческого процесса: Материалы V Междунар. науч.-практ. конф. Душанбе, 1999. - С.79. Тоҷикистон. 1997, 24 окт. Информационный бюллетень МИД Республики Таджикистан. Душанбе, № 9
5. Зауров С.О процессе репатриации таджикских беженцев и вынужденных переселенцев из ИГА и СНГ // Миротворческий процесс в Таджикистане: консолидация и гарантирование миротворческого процесса: Материалы V Междунар. науч.-практ. конф. Душанбе, 1999. - С.79.
6. Имомов А. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане. Душанбе, 2003. - С.242.
7.ИЛ МНООНТ. 1998. № 19. - С.1.
8. ИЛ МНООНТ. 1998. № 19. - С.3.
9. Информационный бюллетень МИД Республики Таджикистан. Душанбе, 1997. № 29. - С.8.
10.Информационный бюллетень МИД Республики Таджикистан. Душанбе, 1996№ 9 . - - С.38.
11.Малько А.В.Проблемы правовых средств // Проблемы теории государства и права:Учеб.По с. Под ред. М. Н. Марченко. М., 1999. - С.321.
12. Основы конфликтологии / Под ред. В. Н. Кудрявцева. М., 1997. - С.162–164.
13. Общее соглашение об установлении мира и национального Согласия в Таджикистане (Что оно представляет собой). Душанбе, 1997. - С.56; Комиссия по национальному примирению (ее функции и полномочия). Душанбе, 1998 . - С.6–10.
14. Общее соглашение об установление мира и национального Согласия в Таджикистане. Душанбе, 1997. - С.15.
15. РИА «Новости». 1999. 15 апр.
16. Ведомственное приложение к «Российской газете». 1996. 22 июня.
17.Справочник ОБСЕ. 2-е изд. / Секретариат Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе. Вена, 1996. - С.37.
18.Сапун В. А. Инструментальная теория права в юридической науке // Современное государство и право. Вопросы теории и истории. Владивосток, 1992. - С.20;
19.Саймудинов Ш. Национальное примирение в Таджикистане и его современное значение. Душанбе, 2003. - С.79.

ПРАВОВАЯ И МИРОТВОРЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ЭМОМАЛИ РАХМОНА КАК ВСЕМИРНАЯ ШКОЛА МИРА

ЗОИР ДЖУРАХОН МАДЖИДЗОДА,
доктор юридических наук, профессор,
Главный научный сотрудник Института философии,
политологии и права НАНТ
734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, 33.
Тел.: (+ 992) 985-03-85-85. E-mail: zoirov2009@mail.ru
ЗУХУРЗОДА ШАХЛО ДАВЛАТМУРОД,
ассисент кафедры международного права
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33
Тел.: (+992) 918-96-96-89. E-mail: shahlozuhurzoda95@gmail.com

Устоновление мира и национального согласия, обеспечило верховенство исполнения законов республики, распоряжений Президента страны и постановлений Правительства республики на всей территории Таджикистана. Повсеместный мир в нашей стране по иницативе Главы государства дал дальнейшее развитие процессу экономического востоновления строны, развитию демократии, плюрализма, толерантности, свободы слова и печати, формирование национального минталитета, и укрепил национальное единство, что сформировало в науке таджиского права новую школу миротворчества, а другие страны охваченные войной могут извлечь уроки из этого мирного опыта таджиков. Следует отметить, что беспримерное мужество и отвага Эмомали Рахмона на этом очень трудном пути, его огромное чувство патриотизма, заставили его рискнуть своей жизнью, чтобы совершить опасные поездки для обеспечения единства и восстановления мира в Таджикистане.

Ключевые слова: *Историческая XVI сесия Верховного совета Республики Таджикистан, Общее соглашение об устоновлении мира и национального единства, Организация Объединённых Наций, Резолюция,ОБСЕ, устоновления мира.*

LEGAL AND PEACEMAKING POLICY EMOMALI RAHMON AS THE WORLD SCHOOL OF PEACE

ZOIR JURAKHON MAJIZODA,
Doctor in Law, Professor,
Chief Researcher, Institute of Philosophy,
Political Science and Law NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Rudaki ave.,
Phone: (+992) 985-03-85-85. E-mail: zoirov2009@mail.ru
ZUHURZODA SHAHLO DAVLATMUROD,
Assistant of the Department of International Law of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 918-96-96-89. Email: shahlozuhurzoda95@gmail.com

Establishing peace and national accord, ensured the supremacy implementation of the laws of the republic, orders and instructions of the President of the State and decrees of the Government of the republic throughout the territory of Tajikistan. Nationwide peace in our country with the undertaking initiative of the Head of the State brought even greater prosperity to the process of economic reconstruction of the country, development of democracy, pluralism, tolerance, freedom of speech and press, formation of national thinking, moreover, it strengthened national unity that in the Tajik

law science a new peacemaking school from which other belligerent states can learn a lesson from the peaceful experience of the Tajiks. It should be noted that the unparalleled courage of Emomali Rahmon on this very difficult path, his tremendous sense of patriotism made him risk his life to make dangerous trips to ensure unity and restore peace in Tajikistan.

Key words: *Historical XVI session of the Supreme Council of the Republic of Tajikistan, General Agreement on the of Peace and National Accord, United Nations, Resolution, OSCE, establishment of peace.*

УДК: 336.02

ТАШАККУЛИ ҚОНУНГУЗОРИИ МОЛИЯВӢ ДАР ДАВРОНИ ТОИНҚИЛОБӢ (БАЪДИ АСРИ МИЁНА ТО СОЛИ 1917)

АБДУАЛИМЗОДА ИСМОИЛ ИБРОҲИМ,
унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 987-38-00-00. E-mail: Ismoil.Karimov83@inbox.ru

Мақолаи мазкур ба ташаккули қонунгузории молиявӣ дар даврони тоинқилобӣ (баъди асри миёна то соли 1917) бахшида шудааст. Муаллиф инкишофи муносибатҳои молиявӣ дар даврони тоинқилобӣ (баъди асри миёна то соли 1917)-ро таҳлил намуда, хусусиятҳои хоси ташаккул ва рушди ин муносибатҳоро ошкор намудааст.

Калидвожаҳо: *ташаккули қонунгузории молиявӣ, даврони тоинқилобӣ, инкишофи қонунгузории молия, муносибатҳои қарзӣ ва молиявӣ.*

Дар нимаи дуввуми асри XIX ва ибтидои асри XX дар ҳудуди Осиёи Миёна як қатор ташкилотҳои молиявӣ, аз ҷумла, кассаҳои қарздиҳӣ, бонкҳо, ташкилотҳои хурди қарзӣ, ширкатҳо ва рафоқатҳои маҳаллӣ амал менамуданд, ки онҳо як ё якчанд намуди амалиётҳои бонкиро амалӣ менамуданд. Дар давраи мазкур фаъолият намудани чунин ташкилотҳо ба рушди иқтисодиёти Тоҷикистон, дастгирии соҳаҳаи афзалиятноки хоҷагӣ, рушди истеҳсолот мусоидат намуд.

Дар ин давраи таърихӣ кассаҳои қарздиҳии уездӣ арзи вуҷуд доштаанд, ки онҳо дар рушди иқтисодиёти кишварҳои Осиёи Миёна таъсири калон расонидаанд. Дар шароити Осиёи Марказӣ асоси истеҳсолотро истеҳсолкунандагони хурд – хоҷагии пахтакорон, ғаллакорон, ҳунармандон, косибон ва чорводорон, яъне онҳое, ки худ бо истеҳсолот машғул буданд, ташкил менамуданд. Онҳо ҳар сол ба фоидаи давлат навъҳои гуногуни андоз супорида, хазинаро пур мекарданд. Аз ин рӯ дар шароити кишвари Туркистон ҳукуматдорони подшоҳӣ бенавогардии ин қисми аҳолиро намехостанд, зеро чунин ҳолат на танҳо барои ҷамъоварии андоз, балки барои мавҷудияти худи системаи мустамликавӣ хавфи ҷиддӣ дошт. Ҳукуматдорони подшоҳӣ ба хубӣ эҳсос мекарданд, ки истеҳсолкунандагони хурди кишвар муҳтоҷи дастгирии молиявӣ мебошанд ва ҳамин ҳолат онҳоро ба доми судхӯрон кашидааст. Судхӯрон ба ивази қарзи додаашон 60-80 фоиз ва ҳатто аз он зиёд фоида талаб мекарданд. Баъзе амалдорони подшоҳӣ дар шароити Осиёи Марказӣ роҳи халосиро дар ҷорӣ намудани фаъолияти кассаҳои қарздиҳии уездӣ медиданд.

Кассаҳои қарздиҳии уездӣ – ин муассисаҳои маъмурӣ-молиявие мебошанд, ки аз тарафи ҳокимияти маҳаллӣ барои дастгирии истеҳсолоти хурд ташкил карда шудааст. Дар шароити Осиёи Миёна ин кассаҳо танҳо дар кишвари Туркистон ташкил гардида буданд [9. С, 71]. Дар кишвари Туркистон кассаҳои қарздиҳии уездӣ муассисаҳои аввалине ба ҳисоб мерафтанд, ки аз тарафи Ҳукумати Россия барои дастгирии муносибатҳои молиявӣ, бевосита барои дастгирии истеҳсолкунандагони хурд ташкил гардида буданд.

Соли 1870 генерал-губернатори Туркистон, Кауфман дар шароити кишвар зарурати кассаҳои қарздиҳии уездиро ба миён гузошта буд. Бо фармони вай аз вилоятҳои губернаторӣ маълумот оид ба ташкили ин кассаҳо маълумот ҷамъ карда шуд ва минбаъд барои баррасӣ ва ҳал намудан ин маълумотҳо ба комиссияи махсус

супорида шуданд [4. С. 353]. Соли 1873 барои кишвари Туркистон оинномаи чунин кассаҳо тартиб дода шуд. Лекин ташкили худи чунин кассаҳо бо гуноҳи Вазорати молияи Россия тӯл кашид, ки асоси дар мурочиати яктарафаи генерали губернатории Туркистон ба ҳукумати подшоҳӣ тавассути Вазорати мудофиаи Россия зоҳир мегашт [11]. Мувофиқи он пешниҳод шуда буд, ки ба хоҳишмандон-муҳточон қарз ба миқдори аз 10 то 300 сӯм (он солҳо дар вилояти Самарқанд ба 30 сӯм як гов ва ё як асп харидан мумкин буд) ба муҳлати аз 3 моҳ то як сол, ба ивази 6%-и солона дода шавад [4. С. 533]. Дар асоси ҳамин оинномаи умумии кишвар, минбаъд ҳар як кассаи нав бавуҷудомада оинномаи хоси худро тартиб медод.

Ба андешаи Н.Б. Ҳотамов дар ҳудуди кишвари Туркистон аввалин кассаҳои қарздиҳӣ соли 1876 дар шаҳри Намангони вилояти Фарғона, соли 1882 дар Каттақӯрғони округи Зарафшон (баъд вилояти Самарқанд) ташкил карда шуд [9. С. 73.]. Вобаста ба санаи муайяни пайдоиши кассаҳои қарздиҳии уездӣ дар адабиёт гуногунандешагӣ ҷой дорад. Ёрдамчии генерал губернатори вилояти Фарғона дар баромади худ қайд менамояд, ки аввалин маротиба соли 1882 дар Намангон кассаҳои қарздиҳӣ ташкил карда шуд ва он танҳо соли 1889 расман иҷозаи қонунро гирифт [3. С. 81]. Доираи фаъолияти кассаи Каттақӯрғон ҳудуди минтақаи Панҷакентро низ, ки тумани Нагорний меномиданд, дар бар мегирифт. Соли 1885 кассаи қарздиҳии уезди Хуҷанд бо сармояи 7,514 рублу 62 копек ташкил ёфт, ки сармояи он дар муқосиа бо кассаҳои қарздиҳии Самарқанд ва Каттақурғон миқдори камтарро ташкил менамуд. Фонди пулии кассаҳо аз маблағи даромади худи уезд ва вилоят таркиб меёфт. Чунин даромад аз ҳисоби андоз, махсусан андози кишоварзон, даромади шаҳрҳо ва ғайра иборат буд.

Миқдори кассаҳои қарздиҳии уездӣ дар кишвари Туркистон соли 1903 ба 21 ташкилот, бо сармояи 342,5 ҳазор сӯм расид. Ин маблағ соли 1909 ба 1159 ҳазор сӯм ва дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳон ба 1,6 млн сӯм расид. Масалан, маблағи кассаи Хуҷанд агар ҳангоми ташкилшавӣ (с. 1885) 7,5 ҳазор сӯмро ташкил диҳад, пас соли 1909 он ба 12 ҳазор сӯм расид. Албатта, ин миқдор маблағ талаботи рӯзафзуни истеҳсолкунандагони хурдро қонеъ гардонида наметавонист. Барои аксари онҳо чунин қарз дастнорас низ буд. Фаъолияти чунин кассаҳо танҳо ҳудуди кишвари Туркистонро фаро гирифта, онҳо дар ҳудуди аморати Бухоро ва хони Хева ҳанӯз вуҷуд надоштанд. Фаъолияти рафоқатҳо ва ширкатҳои маркази рафоқатҳо ва тиҷоратии Русия, ки манфиати саноати ширкатҳои бофандагиро ҳимоя мекарданд, махсусан ширкатҳои маркази Русия тарафдори рушди пахтакорӣ буданд.

Кассаҳои қарздиҳии уездӣ тартиботи хоси додани қарз ва пардохти онро доштанд. Дар оинномаи кассавии вилояти Фарғона дарҷ гарида буд, ки «муҳлати баргардонидани қарз мумкин аст, ки бо ворид намудани тағйирот ба бадастоварандаи қарз дар шакли фоиз ва замонати нав ба муҳлати як соли дигар, вале на аз ин зиёд дароз карда шавад». «Дар сурати барнагардонидани қарз пардохт нисбат ба молу мулки қарздор ва баъдан ба зомини он, дар ҳолати зарурӣ ба молу мулки шахсе, ки ба қобили пардохт будани вай (қарздор) шаҳодат додааст, равона карда мешавад». Дар баробари ин, дар бисёр кассаҳои қарздиҳӣ барои он шахсоне, ки бо сабабҳои узрнок қарзро баргардонида наметавонистанд, пеня дар ҳаҷми $^1/_2$ % бо рубл дар моҳ руёнида мешуд [4. С. 353]. Танҳо дар се кассаҳои қарздиҳии вилоятҳои маҳаллӣ, яъне Чимкент, Ҷиззах ва Хуҷанд пеня гирифта намешуд.

Аз 1 январи соли 1909 ба оинномаи кассаҳои қарздиҳии се вилоятҳои маҳаллӣ дар асоси қоидаҳои Шӯрои генерал-губернатории Туркистон аз 19 июни соли 1908 як

қатор тағйироту иловаҳо ворид гардида буд. Аз ҷумла, илова карда шуд, ки «кормандони маъмурият ва политсия дар ягон маврид» наметавонанд қарз ва хазинаро истифода намоянд. Чунин қарор пештар дар оинномаи кассаҳои қарздиҳии вилоятҳои Фарғона ва Самарқанд ҷой доштанд ва танҳо ин муқаррарот дар оинномаи кассаи қарздиҳии Сирдарё вуҷуд надошт.

Чуноне ки қайд намудем, мақсади асосии ташкили кассаҳои қарздиҳии уездӣ ин асосан дастгирии истеҳсолкунандагони хурд ба ҳисоб мерафт, яъне ин кассаҳо бояд сараввал ба аҳолии дар деҳот зиндагикунанда, ки касби асосии онҳо истеҳсолот, махсусан истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ қарз диҳанд. Аммо оид ба вайрон кардани тартиби аввалиндарҷа ба исеҳсолкунандагони хурд додани қарз дар таҷрибаи ин кассаҳо вайрон карда мешуд. Дар низоми қарздорони кассаҳои қарздиҳӣ, на танҳо кишоварзон, инчунин истиқоматкунандагони шаҳрҳо низ ҷой доштанд. Масалан, дар соли 1907 дар кассаи қарздиҳии Қӯқанд барои аҳолии деҳот 141 қарз дар ҳаҷми 4,200 рубл, ба аҳолии шаҳр бошад, 338 қарз дар ҳаҷми 7.700 рубл дода шуда буд. Ин ва дигар ҳолатҳо шаҳодати он мебошанд, ки кассаҳои қарздиҳии уездро асосан истиқоматкунандагони ба онҳо наздик истифода мекарданд. Истифодаи ин кассаҳо ба деҳотҳои алоҳидаи вилоятҳо, махсусан деҳотҳои кӯҳистонӣ қариб, ки дастнорас буд. Дар алоҳидагӣ, масалан, волости Кӯҳистон (Зарафшони боло) аз кассаҳои уездӣ дар масофаи 200-300 километр ҷой гирифта буданд [5. С. 32].

Чунонки қайд намудем, маҳз бо ташаббуси онҳо дар ҳудуди Осиёи Марказӣ кишти пахтаи навъи амрикоӣ паҳн гардид. Маҳз он рафоқатҳо ва ширкатҳо зарурати қарзро барои рушди пахтакорӣ эҳсос намуда, чунин хоҷагиҳоро ба қадри имкон бо пул таъмин карданд

Масалан, рафоқати «Мануфактураи бузурги Ярослав» шурӯъ аз соли 1887 барои кишти пахтаи навъи амрикоӣ, ба ивази 8 дарсади солона қарз медод. Ин рафоқат дар амалиёти қарздиҳии худ бо рафоқати «Владимир Алексеев» якҷоя фаъолият мекард. Ин ду рафоқат соли 1900 дар 14 волости уезди Андиҷон ба 5632 нафар деҳқонон қариб 415 ҳазор сӯм қарз додаанд. Деҳқонон ба ивази ин қарз пахтаи худро бояд маҳз ба намояндагони ҳамин рафоқатҳо месупориданд. Намояндаи ин рафоқатҳо на танҳо дар ҳудуди вилоятҳои гуногуни кишвари Туркистон, балки дар қаламрави аморати Бухоро ва хонигарии Хева ҳам амал мекарданд.

Рафоқати «Кудрин ва К°», ширкатҳои бародарон Шлоссберг, Познанскийҳо, Крафт, Л.Кноп ва ғайра, ки дар ноҳияҳои гуногуни кишвар фаъолият доштанд, ба мисли рафоқатҳои номбурда, бо шартҳои гуногун ба деҳқонон қарз медоданд. Масалан, рафоқати «Кудрин ва К°» (рафоқати тиҷоратию саноатии осиёимиёнагии Кудрин ва К°) 27-уми июли соли 1884 (марказаш дар Москва) аз тарафи 56 нафар саҳмдорони москвагӣ, аз ҷумла ширкати Савва Морозов бо мақсади аз ҳудуди Осиёи Марказӣ ва Эрон харидани пахта ташкил карда шуда буд. Ин рафоқат дар Оренбург, Тошканд, Қӯқанд, Кошғар, Бухоро, Чорҷӯй, Марв, Ашқобод, Кучан ва Машҳад идора ва анборҳо дошт. Рафоқат деҳқонони ноҳияҳои пахтакор ва нуктаҳои ба он наздикро бо қарзҳои гуногун таъмин менамуд.

Умуман фаъолияти қарздиҳии рафоқатҳо ва ширкатҳои маркази Русия дар роҳи рушди иктисоди Осиёи Марказӣ, махсусан пахтакорӣ, қадами ҷиддие буд. Маҳз онҳо дар ҳудуди кишвар барои фаъолияти васеи сармояи бонкӣ шароити мусоид ба вуҷуд оварданд.

Дар шароити Осиёи Миёна ташкил намудани бонкҳоро асосан суст гардидани тиҷорат дар ин ҳудуд вобаста ба кам будани манбаъҳои маблағгузорӣ ҷиҳати рушди

соҳаҳои савдо ба миён гузошт. Зарурати дар шароити Осиёи Марказӣ, пеш аз ҳама кишвари Туркистон, оғоз намудани фаъолияти бонкҳои марказии Русияро рафоқатҳо ва ширкатҳои марказии тиҷоратӣ ба миён гузоштанд, зеро намояндагони онҳо, ки дар кишвар бо корҳои тиҷорат машғул буданд, на ҳама вақт бо пули зиёд ба ин сарзамин омада метавонистанд.

Гурӯҳи савдогарони тошкандӣ оид ба ташкили муассисаҳои бонкӣ дар ҳудуди Осиёи Миёна бо номаи худ аз 16 ноябри соли 1874 ба генерал-губернатории Туркистон К.П. фон-Кауфман муроҷиат намуданд, ки дар номаи худ дар ҳолати суст қарор доштани савдои дар Осиёи Миёна вобаста ба набудани муассисаҳои кредитиро зикр намуданд. Дар номаи онҳо зикр шуда буд, ки «дар Тошканд филиал ё шуъбаи Бонки давлатӣ ташкил карда шавад, ки қарзро таҳти гарави мол диҳад» [12].

Аз ин рӯ, онҳо аз ҳукумати подшоҳӣ талаб мекарданд, ки дар кишвари дурдаст шуъбаи бонкҳои Русияро ташкил намоянд. Мувофиқи талаби онҳо, 10-уми майи соли 1875 дар Тошканд аввалин ташкилоти давлатии қарздиҳӣ дар кишвар – шуъбаи Бонки давлатии Русия кушода шуд. Ҳангоми ташкили шуъбаи Бонки давлатии Россия дар маркази генерал-губернатории Туркистон шаҳри Тошканд, пеш аз ҳама ҳолати рушди маъмурӣ-давлатӣ, нақши иқтисодӣ-молии Осиёи Миёнаро ба инобат гирифтанд [10. С. 54].

Шуъба то соли 1890 дар ҳудуди Осиёи Марказӣ ягона ташкилоти калони қарздиҳӣ ба ҳисоб мерафт ва он ба ширкату тоҷирони калон қарзи кӯтоҳмуддат (то 1 сол) медод. Шуъбаи тошкентии Бонки давлатии Россия дар муддати дароз ҳамаи функсияҳои зарурии муассисаҳои молиявиро иҷро мекард.

Дар натиҷаи рушди муносибатҳои савдоӣ-иқтисодӣ, махсусан истеҳсоли пахта, зиёд шудани маҳсулоти саноатии Россия дар Осиёни Миёна зарурати ташкили шуъбаҳои Бонки давлатиро дар дигар минтақаҳои Осиёи Миён ба вуҷуд овард. Минбаъд ин бонк дар шаҳрҳои Самарқанд (соли 1890), Қӯқанд (соли 1893), Бухоро (соли 1894), Ашқобод (соли 1895), Андиҷону Верний (соли 1911) шуъбаҳои худро кушод.

Аз аввали солҳои 90-уми асри XIX дар Осиёи Марказӣ бонкҳои тиҷоратӣ ё худ хусусии Русия ҳам шуъбаҳои худро кушоданд. Шумораи онҳо асосан дар ибтидои асри XX афзуд. 9 адади чунин бонкҳо дар кишвар 45 ташкилот доштанд. Он бонкҳои тиҷоратии русиягӣ, ки дар Осиёи Марказӣ ташкилотҳои худро доштанд, инҳоянд: Бонки русию осиёӣ (дар асоси собиқ бонки Русияю Чин бунёд гардидааст), Бонки тиҷорати Сибир, Бонки Азову Дон, Бонки Волгаю Кама, Бонки Муттаҳида (дар асоси собиқ Бонки тиҷорати байналмилалии Москва бунёд гардидаанд), Бонки русии тиҷорати беруна, Бонки тиҷорати Москва, Бонки саноати Москва ва Бонки ҳисоби Москва. Инчунин як бонки нимҳукуматии Русия – Бонки ҳисоби қарздиҳии Эрон низ дар Осиёи Марказӣ ташкилотҳо дошт. Ғайр аз ин, бонкҳои Русия боз 18 адад бонкҳои маҳаллӣ дар шакли ҷамъиятҳои қарздиҳии байнихудӣ, бонкҳои тиҷоратӣ ва шаҳрӣ мавҷуд буданд. Шумораи умумии ташкилоти бонкҳои марказӣ ва маҳаллӣ дар Осиёи Марказӣ ба 72 адад расида буд, ки аз онҳо дар арафаи Инқилоби Октябр 61 ададашон амал мекарданд.

Шуъбаҳои бонкҳо бештар дар вилояти Фарғона (22 ташкилот) ҷойгир шуда буданд. Боқӣ дар вилоятҳои Сирдарё, Моварои Хазар (Закаспий) (дар ҳар кадом 10 ташкилот), Самарқанду Ҳафтрӯд (дар ҳар кадом 9 ташкилот), яъне дар кишвари Туркистон ҷамъан 60 ташкилоти бонкӣ ҷойгир буданд. Дар аморати Бухоро 11 ташкилот ва дар хонигарии Хева ҳамагӣ як ташкилоти бонкӣ амал мекард.

Дар байни шаҳрҳо дар ҷойи аввал Қӯқанд, ки 10 ташкилоти бонкӣ (як шуъбаи Бонки давлатӣ, 8 ташкилоти бонкҳои хусусии марказӣ ва як бонки маҳаллӣ), дар ҷойи дуюму сеюм Бухорою Самарқанд (дар ҳар кадоми онҳо 8 ташкилоти бонкӣ) ва дар ҷойи чаҳорум Тошканд (бо 7 ташкилоти бонкӣ) қарор дошт.

Ғайр аз бонкҳои номбурда, дар ҳудуди кишвари Туркистон боз ду бонки маркази кишоварзӣ: Бонки Нижегороду Самара (аз соли 1899) ва Бонки Полтава (аз соли 1902) амал мекарданд. Онҳо ба соҳибони мулкҳои ғайриманқул – соҳибони заводҳо, замин, хонаҳо ва ғайра ба муҳлати аз 10 то 66 сол қарзи дарозмуддат медоданд, вале хусусиятҳои кишварро ба назар гирифта, ин бонкҳо қарзро асосан ба муҳлати 20 солу 7 моҳ додаанд.

Бонкҳои тиҷоратии марказӣ дар сарзамини Осиёи Марказӣ мустақилона амал мекарданд. Онҳо танҳо ба садорат (правление) - ашон итоат намуда, дар асоси ойинномаҳои худ фаъолият мекарданд, яъне дар маҳалҳо ҳукуматдорони подшоҳӣ ба фаъолияти бонкҳо дахолат намекарданд.

Дар баробари ташкили шуъбаҳои Бонки давлатии Россия дар ҳудуди Осиёи Миёна дар ин давра инчунин, дар ин сарзамин муассисаҳои Бонки россиягӣ-чинӣ таъсис дода шуд. Худи ин бонк 10 декабри соли 1985 таъсис дода шуда буд. Дар солҳои 1900-1910 Бонки россиягӣ-чинӣ дар 12 минтақаи Осиёи Миёна шуъбаҳои худро кушода буд. Аз ҷумла, соли 1900 – дар шаҳрҳои Самарқанд ва Қӯқанд, соли1901 – дар шаҳрҳои Бухоро ва Андиҷон, соли 1903 – дар шаҳрҳои Верно, Тошканд ва Марғелон, соли 1905 – дар Ашқобод, соли 1909 – дар шаҳрҳои Керки, Намангон ва Нови Урганҷ, соли 1910 – дар шаҳри Марв шуъбаҳои ин бонк кушода шуданд [8].

Ҳамзамон дар баъзе аз минтақаҳои Осиёи Миёна равобити иқтисодӣ ва савдоӣ бо кишварҳои ҳамсарҳад рушд карда буд. Бо мақсади рушди алоқаҳои иқтисодӣ дар баъзе аз минтақаҳо Бонки баҳисобгирӣ-қарздиҳии Форс ташкил карда шуда буд. Дар алоҳидагӣ муассисаҳои алоҳидаи ин бонк дар Ашқобод (соли 1899) ва Марв (соли 1910) ташкил гардида буд [2].

Дар сарзамини имрӯзаи Тоҷикистон расман ягон ташкилоти бонкӣ ҷойгир нашуда буд. Фақат дар шаҳри Хуҷанд як ташкилоти хазинахона (казначейство) амал мекард, ки корҳои хурди бонкӣ, аз ҷумла қабул ва фиристодани қарзҳо, ба қайд гирифтани қарзҳои векселӣ ва ғайраро иҷро мекард. Вале ин чунин маъно надорад, ки сармояи бонкӣ ба сарзамини имрӯзаи Тоҷикистон сар надаровардааст. Пеш аз ҳама, бояд ба эътибор гирифт, ки сармояи бонкӣ дар сарзамини Осиёи Марказӣ сарҳади амалиёт надошт. Аз ҳамин сабаб бисёр тоҷирону кордонҳои Хуҷанду Уротеппа ҳам аъзои фаъоли шуъбаҳои бонкии дар Самарқанд, Қӯқанд ва дигар шаҳрҳо амалкунанда ба ҳисоб мерафтанд. Масалан, шуъбаи самарқандии Бонки давлатии Русия (дар асоси маълумоти 1-уми январи соли 1915) дорои 440 нафар шахсони ваколатдор (аккредитатсияшуда) буд, ки аз онҳо 111 нафарашон аз уезди Хуҷанд (танҳо аз ш.Хуҷанд – 101 нафар, аз Ӯротеппа – 2 нафар, аз Ғӯлакандоз – 2 нафар ва ғайра) буданд.

Дар ин давра дар ҳудуди Осиёи Миёна як қатор муассисаҳои бонкии дигар, ба монанди Бонки байналмилалии москвагии тиҷоратӣ (дар соли 1891 дар Қӯқанд ва дар соли 1892 дар Бухоро ташкил шуда буд) [10. С. 283-291], Бонки россиягӣ-осиёӣ (аз 2 октябри соли 1910), Бонки тиҷоратии сибирӣ (дар солҳои 1908-1911 муассисаҳои он дар Бухоро, Андиҷон, Қӯқанд, Самарқанд ва ғайра кушода шуд), Бонки баҳисобгирии москвагӣ ва ғайра фаъолият намудаанд.

Дар ҳудуди Тоҷикистони имрӯза ташкилоти бонкӣ дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ пайдо шуда бошад ҳам, сармояи бонкӣ, бо воситаи механизми миёнаравӣ, ба ин минтақа дар солҳои аввали ҳамроҳшавии қисми Осиёи Миёна ба Империяи Русия ворид шуд. Бонки давлатии Русия, ки соли 1875 шуъбаи худро дар Тошканд кушода буд, хазинаҳои қарзии бонки худро дар шаҳрҳои Хуҷанд, Конибодом, Исфара ва Панҷакент таъсис дод. Яъне аз охири асри XIX то Инқилоби Октябр ҳудуди шимолии Тоҷикистони имрӯза, ки ба Империяи Русия дохил мешуд, аз системаи бонкии ин давлат бевосита вобаста буд. Дар ин давра бонкҳои калонтарин, ба монанди Бонки давлатии Русия, Бонки Русӣ – Осиёӣ, Бонки москвагии савдои байналхалқӣ ва дигар бонкҳо намояндагиҳои худро дар ҳудуди Осиёи Миёна ташкил карданд. Системаи бонкии Тоҷикистон дар тараққиёти худ роҳҳои гуногунро аз системаи бонкии тоинқилобии Империяи Русия сар карда, то бонкҳои системаи иқтисодии собиқ давлати Шӯравӣ, ки дар назорати марказонида аз болои истеҳсолот ва тақсимоти захираҳо асос ёфта буд, гузашт. Дар шароити сохти Шӯравӣ фаъолияти бонкдории тоҷикон аз системаи бонкии Иттиҳоди Шӯравӣ вобаста буд, ки якчанд бонкҳои калони давлатиро дар бар мегирифтанд ва амалиёти онҳо барои таъмини иҷрои нақшаҳои истеҳсолӣ равона карда мешуданд. Дар Тожикистон 6 шуъбаҳои бонкҳои Шӯравӣ амал мекарданд: Бонки давлатӣ Россия, Бонки Агросаноатии СССР, Промстройбонки СССР, Бонки фаъолияти иқтисодии берунаи СССР ва Бонки амонатгузории СССР. Хусусияти хоси ин бонкҳо вобастагии мутлақи шуъбаҳои маҳаллӣ аз аппаратҳои марказии худ буданд [8. С. 84]/

Мутасаддиёни бонкҳо бо мақсади ҳарчи васеътар паҳн намудани фаъолияти худ аз хизмати миёнаравҳо: рафоқатҳо, ширкатҳо, тоҷирони бонуфуз, даллолон (комиссионерҳо) ва аробакашҳо моҳирона истифода мекарданд, зеро худи бонкҳо имкон надоштанд, ки бевосита бо истеҳсолкунандагон – деҳқонон, ҳунармандон, косибон, чорводорон ва дигарон сарукор дошта бошанд. Бинобар ин шуъбаҳои бонкҳо пулро ҳамчун қарз ба рафоқату ширкатҳо ва тоҷирони бонуфуз (бештари онҳо соҳиби заводҳои гуногун, махсусан, заводҳои пахтатозакунӣ буданд) медоданд. Рафоқату ширкатҳо ва тоҷирони калон дар навбати худ қарзи аз бонк гирифтаашонро дар байни миёнаравони нисбатан хурд: тоҷирони миёна ва хурд, даллолон (комиссионерҳо), аробакашҳо ва дигарон тақсим мекарданд. Ин гурӯҳ дар навбати худ қарзро ба истеҳсолкунандагон, аз ҷумла ба деҳқонон мерасониданд.

Ширкатҳо ва рафоқатҳои маҳаллӣ низ бо мақсади дастрасии васеъи аҳолӣ дар ин давра фаъолияти назаррас доштанд. Нуқтаи охири қарз аз маркази ташкилотҳои бонкӣ ҳар қадар дур бошад, суди қарз ҳамон қадар ҳам меафзуд. Яъне, агар бонкҳо ба рафоқату ширкатҳо ё худ тоҷирони калон қарзро ба ивази 8-10% диҳанд, пас дар маҳалҳои наздики бонк он қарз баъзан ба ивази 12 – 15% дастраси деҳқонон мешуд. Вале дар гӯшаҳои дурдаст, ки рақобат вуҷуд надошт, суди қарз 50 – 60% ва ҳатто аз он ҳам зиёд мешуд. Аз ин рӯ, баъзе ширкатҳо манфиатдор буданд, ки қарзро аз бонкҳо гирифта, ба маҳалҳои дурдаст баранд. Зеро дар чунин маҳалҳо, аз як тараф рақобат вуҷуд надошт, аз тарафи дигар ширкатҳо суди қарзро мувофиқи хости худ метавонистанд баланд кунанд.

Дар шароити Осиёи Марказӣ амалиёти пахта шурӯъ аз кишти пунбадона то ба марказҳои саноатӣ расонидани нахи он – ҳама дар зери назорати сармоягузорони бонкҳо буданд. Тавре ишора шуд, барои мутобиқ гардонидани фаъолияти бонкҳо дар шароити Осиёи Марказӣ, махсусан, барои амалӣ гардидани амалиёти қарздиҳии онҳо, рафоқатҳо ва ширкатҳо нақши муҳим бозидаанд. Ширкатҳо ва рафоқатҳое, ки солҳои

70-80-уми асри XIX дар Осиёи Марказӣ амал мекарданд, аксар рафоқат ва ширкатҳои москвагӣ ё худ аз дигар шаҳрҳои марказии Русия буданд, вале онҳо ҳам дар амалиёт баҳри рушди фаъолияти худ, ба тоҷирони маҳаллӣ такя мекарданд. Дар натиҷа, минбаъд аз ҳисоби тоҷирони маҳаллӣ бунёдкунандагони ширкатҳо, баъдтар рафоқатҳои бузург сабзида расиданд, ки мисоли онро дар симои ширкатҳои бародарон Вадяевҳо, Р.Ш. Потеляхов ва дигарон дида метавонем.

Масалан, 24-уми ноябри соли 1894 шуъбаи қӯқандии Бонки давлатии Русия ба тоҷирони начандон номӣ бародарон Вадяевҳо (яҳудиёни бухороӣ) 50 ҳазор сӯм қарз дода буд. 21-уми июли соли 1900 ҳамон шуъба кордонии онҳоро ба назар гирифта, миқдори қарзро то ба 100 ҳазор сӯм зиёд намуд. Ин гуна кумаки бонкӣ ба бародарон Вадяевҳо имкон дод, ки 28-уми феврали соли 1902 дар Қӯқанд бо номи «Хонаи тиҷоратии бародарон Вадяевҳо», бо сармояи 70 ҳазор сӯм ширкати мустақиле бунёд кунанд. Мақсади ин ширкат асосан хариду фурӯши пахта, фурӯши маҳсулоти саноатӣ ва ғайра ба ҳисоб мерафт. Кордонии Ёқуб ва Сион Вадяевҳо диққати амалдорони бонкҳои марказии Русияро ҷалб карда буд. Пас аз ташкил ёфтани ширкат, Бонки давлатӣ миқдори қарзи Вадяевҳоро боз ҳам зиёдтар намуд, ки он соли 1903 то ба 200 ҳазор сӯм ва соли 1907 то ба 250 ҳазор сӯм афзуд.

Бародарон Вадяевҳо баъди дар Осиёи Марказӣ паҳн гардидани фаъолияти бонкҳои марказии тиҷоратии русиягӣ шахсони боэътимоди бисёре аз онҳо гардида буданд. Дар натиҷа, бародарон Вадяевҳо дар қатори Бонки давлатӣ аз дигар бонкҳои тиҷоратии марказӣ низ қарзҳои зиёди нисбатан имтиёзнок гирифта, ба амалиёт даровардаанд. Дар замони афзудани рақобати байни бонкҳо наздикшавии ширкати Вадяевҳо бо Бонки тиҷоратии марказии Русияю Осиё аҳамияти махсус дошт ва он 11-уми майи соли 1912 ба ташкил дода шудани ширкати боз ҳам калонтари «Рафоқати тиҷоратию саноатии Вадяевҳо» боис гардид.

Дар рафоқат низ бародарон Сион ва Ёқуб нақши пешбар бозиданд. Аз ширкати собиқи Вадяевҳо амалиёти пахта ва заводҳои пахтатозакунӣ ба рафоқат гузашт. Охири соли 1913 дар ихтиёри ин рафоқат 9 заводи шахсии пахтатозакунӣ ва 15 заводи иҷора, яъне ҷамъ 24 заводи пахтатозакунӣ кор мекард. Охири соли 1912 шумораи он заводҳои пахтатозакунӣ ба 28 адад расид, ки аз онҳо 12 завод моли худи ширкат ва 16 завод иҷора буд.

Бонки Русияю Осиё, ки дар қатори бародарон Вадяевҳо бунёдгузори рафоқат ба ҳисоб мерафт, дар муддати фаъолияти муштарак ба ширкат (солҳои 1912-1915) маблағи хеле бузурги имтиёзнок дода буд. Рафоқат маҳз ба шарофати ин бонк аз 1-уми ноябри соли 1913 то майи соли 1914 ба деҳқонони пахтакор ба миқдори зиёда аз 12,5 млн сӯм қарз додааст. Дар натиҷа, миқдори умумии қарзи ба деҳқонон додаи рафоқат зиёда аз 36 млн сӯмро ташкил намудааст.

Рафоқати Вадяевҳо сол то сол пурқувват мегардид. Аз панҷ як ҳиссаи пахтаи Осиёи Марказӣ танҳо ба воситаи ҳамин рафоқат ба марказҳои саноатии Русия фиристода мешуд. Дар соли 1915 рафоқат бо бонкҳои гуногун робита дошт. Вай ҳиссаи асосии саҳмҳои яке аз ҷамъиятҳои калонтарини саҳомии Русия «Салолин»-ро низ соҳиб шуд. Дар натиҷа, рафоқати Вадяевҳо дар арафаи маҳви низоми подшоҳии Русия ба қатори рафоқатҳои бузургтарини соҳаи саноати сабуки империя (махсусан, дар соҳаи пахта, равған ва маргарин) дохил гардид.

Фаъолияти рафоқатҳо нисбат ба ширкатҳо хеле васеъ буд. Аз ин ҷиҳат ташкилёбии рафоқати Вадяевҳо ва баъд рафоқати Потеляхов аз кӯшиши бунёди иттиҳодияҳои монополистӣ дар Осиёи Марказӣ дарак медод.

Дар давраи мазкур ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ низ арзи вуҷуд доштанд ва дар баробари бонкҳо фаъолият менамуданд. Дар охири асри X1X ва ибтидои асри XX чун дар тамоми империяи Русия дар шароити кишвари Туркистон ҳам яке аз вазифаҳои навбатии ҳукумати подшоҳӣ наҷот додани хоҷагиҳои деҳқонони миёнаҳол ба ҳисоб мерафт. Онҳо дар ин соҳа роҳи ягонаи наҷотро дар ҷорӣ намудани амалиёти ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ медиданд.

Ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ, чун дар тамоми Русия, дар кишвари Туркистон ҳам бояд мувофиқи қонуни 7-уми июни соли 1904 қабулшуда бунёд мегардиданд. Дар асоси он қонун се навъи чунин ташкилотҳо пешбинӣ шуда буд: рафоқати қарздиҳӣ, рафоқати қарздиҳии амонатӣ ва кассаҳои ҷамъиятии амонатӣ. Соли 1905 оид ба ҳар кадоми ин шаклҳо ойинномаҳои махсус таҳия карда шуд. Мувофиқи он ҳуҷҷатҳо, рафоқати қарздиҳӣ танҳо аз ҳисоби маблағи Бонки давлатӣ ташкил меёфт, бинобар ин, нисбат ба аъзои худ ҳаққи узвият надошт. Ҳангоми амалиёти мусбати рафоқат Бонки давлатӣ нисбат ба он сари чанд вакт миқдори қарзи худро зиёд мекард. Даромад ва зарари рафоқати қарздиҳӣ ба уҳдаи давлат мегузашт.

Рафоқати қарздиҳии амонатӣ дар асоси ҳаққи узвияти бунёдкунандагонаш ташкил карда мешуд ва даромаднокӣ, яъне ҳаққи узвияти саҳм (дивиденд) ҳам ба фоидаи аъзои он буд. Фақат баъди як соли фаъолияти мусбат чунин рафоқатҳо метавонистанд аз қарзи Бонки давлатӣ истифода кунанд. Ҳангоми пароканда ва ё қатъ карда шудани фаъолияти онҳо тамоми маблағашон дар байни аъзо – бунёдгузоронашон тақсим карда мешуд. Барои ташкил намудани ҳар ду шакли рафоқатҳои номбурда, яъне рафоқатҳои қарздиҳӣ ва карздиҳии амонатӣ, ариза бо имзои зиёда аз 20 нафар шахсони алоҳида зарур буд. Яъне ташкил намудани чунин ташкилотҳо ба ташаббуси худи истеҳсолкунандагони хурд – деҳқонон, ҳунармандон ва косибон вобастагӣ дошт.

Фарқи шакли сеюми ташкилот, яъне кассаҳои ҷамъияти қарздиҳии амонатӣ аз рафоқатҳои номбурда он аст, ки ин ташкилот бо ташаббуси ҷамъиятҳои алоҳида ё деҳотӣ ташкил карда мешуд. Дар шароити кишвари Туркистон аз ҳар се шакли номбурда танҳо ду шакли аввала, рафоқатҳои қарздиҳӣ ва қарздиҳии амонатӣ ташкил карда шудаанд. Ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ қарзро ба таври имтиёзнок танҳо ба аъзои худ, ба миқдори барои ҳар як кас то ҳазор сӯм, ба ивази то 12%-и солона медод. Қарзи дарозмуддат то 5 сол ва кӯтоҳмуддат то 1 сол муайян шуда буд [9. С. 23] /

Дар қаламрави кишвари Туркистон соли 1907 аввалин рафоқати қарздиҳӣ дар вилояти Фарғона ташкил карда шуд. Аз соли 1910 чунин рафоқатҳо ба таври оммавӣ бунёд гардиданд. Соли 1917 шумораи умумии онҳо ба 900 адад расид. Аз ин ҳисоб тахминан 340 рафоқати карздиҳӣ ва бештар аз 500 рафоқати қарздиҳии амонатӣ мавҷуд буданд. Шумораи умумии аъзои ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ танҳо дар вилоятҳои Фарғона, Самарқанд ва Сирдарёи кишвари Туркистон то ба 200 ҳазор нафар расида буд. Аз сабаби он ки талаботи истеҳсолкунандагон ба қарз хеле зиёд буд, бинобар ин, баробари афзудани шумораи ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ, маблағи онҳо низ меафзуд. Фақат соли 1917 аз тарафи тамоми ташкилотҳои хурди қарздиҳии кишвар (ғайр аз вилояти Моварои Хазар) ба истеҳсолкунандагон қариб 51 млн сӯм қарзи имтиёзнок дода шуд. Фаъолияти ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ ноҳияҳои пахтакор, ғаллакор, чорводор, маҳалҳои ҳунармандону косибон танҳо кишвари Туркистонро фаро гирифта буд. Бисёр хоҷагиҳои ноҳияҳои имрӯзаи Тоҷикистони Шимолӣ низ ба доираи фаъолияти ин ташкилотҳо дохил мешуданд. Ба ин фаъолияти рафоқатҳои қарздиҳии Ӯротеппа, Нов, Қистакӯз, Исфисор, Ғӯлакандоз, Исфара, Маҳрам ва ғайра мисол шуда метавонанд.

Ташкилотҳои хурди карздиҳӣ баробари мустаҳкамшавӣ ва васеъ кардани фаъолияти худ инчунин, вазифаи миёнаравиро низ ба уҳда доштанд, яъне аъзояшонро бо олотҳои кишоварзӣ, пунбадонаи тухмӣ, тухми кирмак, ғалла ва ғайра таъмин мекарданд. Дар шароити кишвари Туркистон ташкилотҳои хурди қарздиҳӣ барои дастгирӣ ва рушди хоҷагиҳои деҳқонони миёнаҳол, ҳунармандон ва косибон нақши муҳим бозидаанд. Ин раванд истеҳсолкунандагонро аз панҷаи миёнаравон, махсусан судхӯрон пурра халос карда натавониста бошад ҳам, ба ҳар ҳол, ба хоҷагиҳои миёнаҳол дасти ёрӣ дароз карда, қисми зиёди онҳоро аз фақру харобшавӣ эмин дошт.

Дар сарчашмаҳо вобаста ба фаъолияти бонкҳо ва амалиёти иҷроменамудаи онҳо дар ин давраи таърихӣ асосҳои муайян ҷой дорад. С.Айнӣ дар бораи амалиёти векселии бонкҳо ва миёнаравҳо, ки баъзан ба фоидаи худ, бо роҳи судхӯрӣ онро суистеъмол мекарданд, қайд менамояд, ки: «... дар вақтҳои болоравии амалиёти судхӯрии Қориишкамба дар Осиёи Миёна, аз он ҷумла, дар Бухоро аз тарафи буржуазияи молии Русияи подшоҳӣ бонкҳо кушода шуда, дар додугирифти савдогарон ва судхӯрони калон ба сифати ҳуҷҷати қарздорӣ вексел ҷорӣ шуда, васиқаи қозихонагӣ дар муомилотҳои пулӣ обрӯйи худро гум карда буд... бинобар ин, бештари савдогарон ва судхӯрони калон... дар муомилоти байни худ ва дигарон ба сифати як ҳуҷҷати қатъӣ векселро қабул карданд, ки ба муқобили вай дар маҳкамаҳои Бухоро даъвоеро бардоштан мумкин набуд. Вексел ду навъ буд – муҳлатнок ва бемуҳлат.

Дар вексели муҳлатнок рӯзи адои қарз муайян карда навишта мешуд ва қарздор маҷбур буд, ки дар ҳамон рӯзи муайянкардашуда қарзи худро адо намояд, вагарна молу мулкаш бо музояда (торг) фурӯхта шуда, маблағи қарз рӯёнида мешуд. Дар вексели бемуҳлат рӯзи адои қарз навишта намешуд ва вақти адои ин гуна қарз ба талаби қарзхоҳ вобаста буд, қарзхоҳ, кадом вақт ки хоҳад маблағи дар вексел қайдшударо аз қарздор талаб карда гирифта метавонист. Ана ҳамин хусусияти вексели бемуҳлат, ки онро вексели сафед ҳам мегуфтанд, барои пӯст кандани деҳқонони меҳнаткаши бесавод, дар дасти судхӯрон хидмати корди буррои қассобиро ба ҷо меовард. Чунончи, як судхӯр ба як деҳқон дусад сӯм пули нақд дода, фоидаи яксолаашро, масалан, сад сӯм ҳисоб карда, ин маблағро ба тани пул зам намуда, аз деҳқон вексели сафеди сесадсӯмиро даст монда мегирифт. Судхӯр ба деҳқон барои адои қарз забонӣ як сол муҳлат дода бошад ҳам, азбаски ин мухлат дар вексел қайд намеёфт, баъд аз ду моҳ векселро ба воситаи нотариус протест кунонда, маблағи дар вай қайдшударо, яъне тани пулро бо фоидаи яксолааш аз деҳқон меситонд ва агар деҳқон надиҳад ё дода натавонад, ба воситаи иҷрокунандаи ҳукми суд ва мулозими қозӣ молу мулки ӯро ба музояда (савдои «кӣ зиёд?») фурӯшонда маблағи дар вексел қайдшударо мерӯёнид» [1. С. 8-9].

Ҳамин тавр, дар соли 1917 дар ҳудуди Осиёи Миёна шумораи умумии муассиаҳои бонкӣ ба 72 адад расида буд, аз ҷумла, 7 шуъбаи Бонки давлатии Россия, 2 агентии нимҳукуматии Бонки баҳисобгирӣ-қарзии Форсӣ, 45 муассисаи 6 бонки тиҷоратии марказии Россия ва 18 бонки маҳаллӣ. Дар ҳудуди Осиёи Миёна бонкҳои марказии россиягӣ дар амалиётҳои кредитӣ ва савдоии худ ба монанди худи Россия ба қарори Шӯро ва талаботҳои Оинномa итоат менамуданд, инчунин тибқи қоидаҳои дохилии дар асоси онҳо барои ҳар як бонк дар маҳал таҳияшуда, амал менамуданд.

Баштари бонкҳои марказии Россия фаъолияти худро ба додани қарзҳои кӯтоҳмуддат амалӣ менамуданд. Масалан, тибқи моддаи 2, банди 14 Оинномаи Бонки россия-осиёӣ имконияти «додани қарз ва кушодани кредит ба муҳлати на бештар аз нуҳ моҳ» пешбинӣ гардида буд. Тибқи талаботи банди 210 ва 211 ин Оинномa

имконият бо хоҳиши қарзгиранда ба муҳлати бештар аз 9 моҳ мавҷуд буд ва ин муҳлат аз рӯзи додани қарз ба ҳисоб гирифта мешуд. Зиёд кардани муҳлат танҳо дар асоси аз тарафи муштарӣ имзо намудани эълони нав, уҳдадориҳои нав ва ба иваз додани маълумотномаи гарав анҷом дода мешуд.

Шакли додани кредит дар дастурамали худи бонк муайян карда мешуд. Бонкҳо маъмулан кредитро таҳти гарави молу мулк, ҳуҷҷатҳои молумулкӣ ба муштариён пешниҳод мекарданд. Дар фаъолияти кредитии аксарияти бонкҳои марказии Россия дар ҳудуди Осиёи Миёна нақши муҳимро амалиёт бо пахта ишғол мекард. Муассисаҳои бонкӣ истеҳсоли пахтаро шурӯъ аз коркарди аввалия то фурӯхтан, равон кардан бо минтақаҳои истеъмолӣ назорат мекарданд. Дар натиҷа ин бонк имконияти аз боло фаъолияти сармоягузорӣ ва ҳисоботи ташкилотҳоро дар дасти худ қарор медод [6. С. 7-8].

Дар адабиёти ҳуқуқии пеш аз инқилобӣ тамоми амалиёти бонкӣ ба ду гурӯҳ ҷудо карда мешуданд: амалиёти фаъол ва ғайрифаъоли бонкҳо. Масалан, Г.Ф. Шершеневич қайд менамояд, ки: «таҳти мафҳуми амалиёти фаъоли бонкӣ чунин муомилоти ҳуқуқӣ фаҳмида мешавад, ки аз он ҳуқуқи бонк ба маблағи пулӣ ба миён меояд. Амалиёти ғайрифаъол мумомилоти ҳуқуқие мебошад, ки уҳдадории бонкро барои пардохти маблағи пулӣ муқаррар мекунад. Амалиёти фаъол муносибатҳои ҳуқуқиро ба вуҷуд меорад, ки дар он бонк нақши субъекти фаъолро дорад; амалиёти ғайрифаъол муносибатҳои ҳуқуқиеро ба вуҷуд меорад, ки дар он ба бонк нақши субъекти ғайрифаъол дода мешавад. Дар амалиётҳои фаъол бонк кредитори муштариёни худ ба ҳисоб меравад ва дар амалиёти ғайрифаъол бошад-қарздори онҳо» [13. С. 412].

Умуман бисёр аз меъёрҳое, ки қабул карда шуда буданд ба иқтисодиёти минтақа – дар марҳилаи мустамликавӣ бисёр натиҷанок буд ва ин таҷрибаи мубрам дар шароити ҳозираи мамлакти мо ба шумор меравад. Дар алоҳида, дар асоси таҷрибаи қаблӣ чунини ҳисобидан мумкин аст, ки: 1) кишварамонро зарур аст, ки гурӯҳҳои муташаккили ҷиноятӣ, дуздие, ки монеа ба истеҳсолкунандагон ва тоҷирон ва бартараф намудани ҳолатҳое, ки ба корҳои муътадили соҳибкорон халал мерасонанд; 2) зарурияти таъсиси шароитҳое, ки имконият медиҳанд, ки истеҳсолкунандагон ба рушди истеҳсолот ва васеъ намудани он манфиатдор бошанд. Дар шароити минтақавӣ дар ин давра истеҳсоли пахта дар як муддати кӯтоҳ назар ба давраҳои пешина муваффақкиятҳои бештарро ба даст овард, гарчанде, ки худи деҳқонон дар ин манфиатдор буданд; 3) истеҳсолкунандагон бояд ба додани кредитҳои арзони дастрас таъмин бошанд. Дар алоҳидагӣ, таҷрибаи ташкили фаъолияти муассисаҳои қарзии хурд баръало дар шароити муосири кишвари мо пурра қобили қабул аст; 4) Соҳибони қоғазҳои қимматнок ва воситаҳои пулӣ бояд барои гузоштани мабалғҳои худ манифиатдор бошанд. На танҳо бонкҳо, балки давлат низ бояд кафолатдиҳандаи амонатгузорон бошад; 5) Бонкҳоро зарур аст, ки таҷрибаи интихоби муштариён, махсусан ҳангоми қарздиҳиро омӯзанд. Дар он давраҳо бонкҳо ҳангоми интихоби муштариён бештар ба виҷдони онҳо, қобилияти корӣ, сатҳи дониши корӣ, интизом ва муносибати хуби онҳоро бо одамон ба назар мегирфитанд. Андозаи кредит бо молу мулки ғайриманқул ва молу мулки муштариён кафолат дода мешуд; 6) худи давлат бояд барои инкишофи саноат, хоҷагии деҳқонӣ ғамхорӣ намояд ва соҳибкоронро дастгирӣ кунад [9. С. 120-121.].

Адабиёт

1. Айнӣ С. Марги судхӯр. Куллиёт. Ҷилди 4. – Душанбе, 1961. – С. 8-9.

2. История Туркменского ССр. Т. Кн. 2. – С. 158, 315.
3. Кокандский биржевой комитет. – 1908. – М., 1908. – С. 81.
4. Материалы к характеристике народного хозяйства в Туркистане. Ч.1. Отдел 2. – С. 353.
5. Назаров, Х. Социально-экономический строй Кухистана во второй половине XIX в // «Из истории Таджикистана», вып. I. Сталинабад, 1957. – С. 32.
6. Пластов П. Роль комерческих банков в хлопковом деле. – Биржа, 1913. – № 47. – С. 7-8.
7. Раҳмонов Р.В. Аз таърихи бонкдории тоҷикон // Ахбори ДДҲБСТ. – № 1 (37). – 2009. – С. 84.
8. Фабрично-заводские предприятие Российского империи. – Пгд., 1914. "М" №107, 108, 439, 440, 1165, 1256, 1377, 1586, 1587, 1588, 1589, 1725.
9. Хотамов Н.Б. История банков и предпринимательства в Средней Азии (60-е гг. XIX в. – 1917г.). – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – С. 73.-23-54
10. Хотамов Н.Б. Роль банковского капитала в социально-экономическом Среднеё Азии – С. 283-291.
11. ЦГВИА, Ф. 400. Оп. 1. Д. 412. – Лл. 2^{об}, 4.
12. Центральный Государственный архив Респ.Узб. (ЦГА РУз.) Ф. – 1. Оп. 16. Д. 2317 – Лл. 3-3^{об}.
13. Шершеневич Г.Ф. Курс торгового права. Т. II: Товар. Торговые сделки. – М., 2003. – С. 412.

ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В ДОРЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД (ПОСЛЕ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ ДО 1917 Г.)

АБДУАЛИМЗОДА ИСМОИЛ ИБРАГИМ,
соискатель кафедры административного
права и государственной службы
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
г. Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 987-38-00-00. E-mail: Ismoil.Karimov83@inbox.ru

Статья посвящена формированию финансового законодательства в дореволюционный период (после средневековья до 1917 г.). Автор анализирует развитие финансовых отношений в дореволюционный период (от средневековья до 1917 г.) и раскрывает особенности становления и развития этих отношений.

Ключевые слова: *формирование финансового законодательства, дореволюционный период, развитие финансового законодательства, кредитно-финансовые отношения.*

FORMATION OF FINANCIAL LEGISLATION IN THE PRE-REVOLUTIONARY PERIOD (AFTER THE MIDDLE AGES UNTIL 1917)

ABDUALIMZODA ISMOIL IBROHIM,
Applicant of Administrative Law and Civil Service Department,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 987-38-00-00. E-mail: Ismoil.Karimov83@inbox.ru

The article is devoted to the formation of financial legislation in the pre-revolutionary period (after the Middle Ages until 1917). The author analyzes the development of financial relations in the pre-revolutionary period (from the Middle Ages to 1917) and reveals the features of the formation and development of these relations.

Key words: *the formation of financial legislation, the pre-revolutionary period, the development of financial legislation, credit and financial relations.*

УДК: 342.4:

ҲУҚУҚИ КОНСТИТУТСИОНИИ ШАҲРВАНДОН ВА ИЗҲОРИ ИРОДАИ ОНҲО ДАР НИЗОМИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ОЛИМЗОДА ДАВЛАТМУРОД АБДУЛХАЙР,
муаллими калони кафедраи ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии муқоисавии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
ш. Дашнбе. к. Саид Носир, 33.
E-mail:davlat.olimov.1993@bk.ru

Дар мақола мазкур масъалаҳои ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвандор ва изҳори иродаи онҳо дар низоми худидоракунии маҳаллӣ таҳлил гардидааст. Омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷонибаи он ба зарурати воқеӣ табдил ёфтааст. Аз сабабе, ки масъалаҳои овоздиҳии аҳолӣ дар низоми худидораи маҳаллӣ муҳим ва доғи рӯз ба ҳисоб меравад, таваҷҷуҳи аксари муҳаққиқони ҷомеашиносро ба худ ҷалб намудааст.

Калидвожаҳо: *ҳуқуқи конститутсионӣ, овоздиҳӣ, сатҳ, низом, мақомоти давлатӣ, ҷомеаи шаҳрвандон, масъала, маҳаллӣ.*

Дигаргунсозиҳои демократии ҷомеаи муосир, созмон додани давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон ба такмили шаклҳои ҳокимияти халқӣ, рушд ёфтани воситаҳои иштироки халқ дар идоракунии корҳои давлатию ҷамъиятӣ ва ҳалли масъалаҳои аҳамияти маҳаллидошта мусоидат намуданд. Аз ин рӯ, омӯзиш ва таҳқиқи шаклҳои гуногуни иштироки аҳолӣ дар низоми худидоракунии маҳаллӣ аҳамияти илмӣ дорад.

Масъалаҳои мухталифи инкишофи тамаддуни муосир, аз ҷумла овоздиҳии аҳолӣ дар низоми худидораи маҳаллӣ дар шароити имрӯза ба яке аз масъалаҳои муҳим ва актуалӣ дар низоми илмҳои ҷомеашиносӣ, бахусус ҳуқуқ ва сиёсатшиносӣ гардидааст. Омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷонибаи он ба зарурати воқеӣ табдил ёфтааст. Аз сабабе, ки масъалаҳои овоздиҳии аҳолӣ дар низоми худидораи маҳаллӣ муҳим ва доғи рӯз ба ҳисоб меравад, таваҷҷуҳи аксари муҳаққиқони ҷомеашиносро ба худ ҷалб намудааст. Паҳлуҳои гуногуни масъалаи овоздиҳӣ аз ҷиҳати назариявию методологӣ аз ҷониби муҳаққиқони соҳа дар дараҷаҳои гуногун мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтааст. Пӯшида нест, ки овоздиҳӣ ҳамчун падидаи муҳимтарин ҳаёти сиёсии ҷомеа ба ҳисоб рафта, аз арзишҳои маъмулгаштаи ҷомеаи демократӣ маҳсуб мегардад.

Овоздиҳии аҳолӣ ин унсури асосӣ ва зарурии сиёсӣ аст, ки дар инкишофи муттасили ҷомеа мақом ва нақши фаъол дорад. Овоздиҳӣ ин воситаест, ки тавассути он таҳкиму такмили сохторҳои сиёсии ҷамъиятӣ таъмин мегардад. Аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ чӣ дар гузаштаи начандон дур ва чӣ дар замони муосир дар тӯли инкишофи хеш овоздиҳиро дар сатҳи гуногун истифода менамояд. Раванди овоздиҳӣ мураккабу пурҷараён аст, масъалаҳои мухталифро пеш мегузорад. Ҳал намудан ё ба инобат гирифтани онҳо талаби замон *аст. Махсусан дар замони ҳозира, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёди ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва дунявиро мақсади хеш карор додааст, рӯ овардан ба овоздиҳӣ дар маъракаҳои сиёсӣ ҳамчун воситаи ҳалли масъалаҳои бузург ва умуман инкишофи ҷомеа амри воқеӣ аст. Ҳолати зайл аҳаммияти омӯзиши овоздиҳии аҳолиро дар маъракаҳои сиёсӣ, навъу шаклҳои зоҳиршавии онро ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ рӯзмарра*

мегардонад. Аз ин хотир, дарки амиқу фаҳми дурусти моҳияту хусусияти овоздиҳии аҳолӣ дар маъракаҳои сиёсӣ аҳаммияти воқеӣ пайдо намудаанд.

Бояд қайд намуд, ки таҳқиқи назариявии масъалаи овоздиҳӣ дар маъракаҳои сиёсӣ таърихи тӯлонӣ надорад. Ҳарчанд овоздиҳӣ ва масъалаҳои ба он алоқаманд ҳанӯз дар аҳди қадим низ мавриди истифодаи васеъ қарор доштанд, лекин таҳқиқи илмии масъала танҳо дар садсолаи гузашта, яъне дар асри ХХ аз ҷониби муҳаққиқони ҷомеашинос сурат гирифтааст.

Бояд тазакур дод, ки масъалаи овоздиҳӣ мураккабтарин ва печидатарин масъала ҳамеша ниёз ба омӯзиш ва баррасии илмӣ-тадқиқотӣ дорад. Ҳуқуқи овоздиҳии умумӣ ва баробар чунин маънӣ дорад, ки ҳамаи шаҳрвандони ба синни муқарраркардаи қонун расида бояд ҳуқуқи овоздиҳӣ дошта бошанд.

Овоздиҳии аҳолӣ дар низоми худидораи маҳаллӣ тавассути шаҳрвандон ба воситаи раъйпурсӣ, интихоботҳо ва дигар шаклҳои ифодаи бевоситаи ирода амалӣ карда мешавад. Овоздиҳии аҳолӣ ин иродаи озод ва ихтиёрии хар як шахс мебошад, ки дар доираи он овози худро бо тариқи пинҳони ё ошкоро дар раъйпурсӣ изҳор менамоянд. Бояд қайд намуд, ки дар солҳои наввадуми асри гузашта дар миқёси ИҶШС ва Ҷумҳурии Тоҷикистон қонунҳое қабул гардиданд, ки дар бораи овоздиҳии умумихалқӣ [3] ва овоздиҳии халқӣ[1] ном доштанд ва онҳо асосан масъалаҳои марбут ба раъйпурсиро ба танзим медароварданд. Ин меъёри ҳуқуқӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот[2] пешбинӣ шудааст, масалан дар моддаи 10-и қонуни мазкур, ки ба ваколатҳои ҷамоат дар соҳаи ташкили фаъолияти он бахшида шудааст, ки таъйин ва гузаронидани овоздиҳии аҳолии шаҳрак ва деҳот оид ба масъалаҳои аҳамияти маҳаллидоштаро пешбинӣ менамояд. Муҳаққиқони тоҷик Имомов А.И. ва Гадоев Б.С. мазмуни ин меъёри қонунро таҳлил карда онро як навъ раъйпурсии маҳаллӣ номидаанд[3,756].

Дар фазои (гардиши) илми ҳуқуқи конститутсионӣ истилоҳоти овоздиҳии халқӣ, овоздиҳии аҳолӣ, пурсиши аҳолӣ, муайян кардани афкори аҳолӣ ва ё халқ ва ғ. мавриди таҳқиқот қарор гирифтаанд, вале дар қонунгузории ҶТ, ки истилоҳоти овоздиҳии аҳолӣ пешбинӣ шуданаш ба мазмуни раъйпурсии маҳаллӣ ва ё раъйпурсии худидораи маҳаллӣ бояд дониста шавад, чунки раъйпурсии сатҳи худидораи маҳаллӣ яке аз унсурҳои муҳимми низоми худидораи маҳаллӣ ба ҳисоб меравад. Дар мавриди таҳқиқи ин масъала мо бештар ба таҳқиқи раъйпурсии маҳаллӣ аҳаммият медиҳем.

Бояд гуфт,ки дар тули таърих инсон ҳамазамон кушидааст то низомеро барқарор намояд, ки ҷавобгӯи ормонҳои ӯ бошад ва адолати ичтимоӣ дар он таъмин гардад. Аз ин рӯ, инсон барои худ унсурҳои сиёсиеро кашф кард, ки онҳо то ҳадди зарурӣ таъминкунандаи манофеъи инфиродӣ ва дастҷамъии он бошанд. Дар миёни ин аносир накш ва мавқеи раъйпурсӣ ба сифати падидаи муҳими ҳуқуқи конститутсионӣ мавқеи хоса дорад, зеро маҳз ба василаи он шаҳрвандони кишвар имконияти изҳори андешаи худро оид ба масъалаи мавриди назар пайдо намуда, дар ҳалли сарнавишти хеш ва умури давлат мустқиман ширкат меварзанд.

Олими шӯравӣ К. Тахтерев менависад, ки «раъйпурсӣ дар худ як навъ рушди минбаъдаи мантиқии ҳуқуқҳои умумии интихобкунандагон, истифодаи овоздиҳии умумиро на фақат барои интихоби намояндагони матлуб, балки ҳамчунин барои интихоби қонунҳои матлуб ва чорабиниҳои матлуби ҳукуматӣ ифода менамояд»[10,64]. Дар низоми худидораи маҳаллӣ ба ҳамин маънӣ демократияи мустақим далолат мекунад. Раъйпурсӣ ҳамчун воситаи самаранок барои ифодаи

афкори ҷамъияти маҳаллӣ, механизми қабули санадҳои моҳиятан муҳим ва қарорҳои ҷамъиятӣ ба ҳайси арзишҳои демократӣ баромад мекунад.

Бо дарназардошти аҳаммияти падидаи раъйпурсии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд кардан дар хусуси тавсифоти дараҷабандии қонунгузорӣ дар бораи раъйпурсии маҳаллӣ ба мақсад мувофиқ аст. Дар иҷлосияи IV-и Шӯрои вакилони халқии шаҳри Ленинобод аз 26-27-уми сентябри соли 1990 дастурамал оид ба тартиби гузаронидани раъйпурсӣ дар шаҳри мазкур «Оид ба иваз намудани номи шаҳр бо номи шаҳри таърихии Хуҷанд» тасдиқ карда шуд. Бо дастурамали мазкур муайян гардид, ки қарор оид ба гузаронидани раъйпурсӣ аз ҷониби шӯрои шаҳрии вакилони халқи шаҳри Ленинобод қабул карда мешавад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки санади номбурда фақат бо мақсади ташкил ва гузаронидани раъйпурсии маҳаллӣ оид ба масъалаи табдили номи Ленинобод ба Хуҷанд тасдиқ гардид.

Моҳияти мавзӯи раъйпурсӣ дар суоли зерин ифода меёфт: «Оё Шумо тағйири номи шаҳри Ленинободро ба шаҳри Хуҷанд ҷонибдорӣ менамоед?». Дар варақаҳои овоздиҳӣ, тибқи дастурамал, ду намунаи ҳалли мавзӯъ ворид карда шуда буд: «Барои Ленинобод» ва «Барои Хуҷанд»[8,99].

Мавриди зикр аст, ки «таҳиягарони ин дастурамал нисбат ба ворид намудани ду намунаи ҳалли мавзӯъ дар варақаҳои овоздиҳӣ нодуруст муносибат намуданд. Беҳтар он буд, ки аз рӯи масъалаи ба миён гузошташуда посуххои овоздиҳандагон –«ҳа» ё «не» (муқобил) баррасӣ карда мешуд, чуноне ки маъмулан дар рафти аксар раъйпурсиҳо ҳамин тавр амал менамоянд.

Дар баробари мавзӯи раъйпурсӣ дар дастурамал ҷанбаъҳои дигари марбут ба ташкил ва гузаронидани раъйпурсӣ муайян карда шуд, аз ҷумла:

- «талаботи умумии гузаронидани раъйпурсӣ;
- тарғибот оид ба гузаронидани раъйпурсӣ;
- омодагӣ ва гузаронидани раъйпурсӣ;
- баргузории овоздиҳӣ ва муайян кардани натиҷаҳои раъйпурсӣ;
- баҳсҳо ва арзу шикоятҳои марбут ба ташкил ва гузаронидани раъйпурсӣ;
- иҷрои қарорҳои раъйпурсӣ»[8,99].

Дар банди 4-и қисми 4-и ин дастурамал зикр ёфта буд, ки «қарор ба манфиати тағйири номи шаҳр дар раъйпурсӣ қабулгардида ҳисобида мешавад, агар ба ҷонибдории он аксарияти шумораи иштирокдорони овоздиҳӣ раъй дода бошанд» ва ҷумлаи дувуми банди мазкур бошад барои барпошуда эълон кардани раъйпурсӣ чунин меъёр пешбинӣ мекард: «нисфи овоздиҳандагон ва ҷамъ як овоз аз ҳисоби шаҳрвандоне, ки ҳуқуқи иштирок кардан дар раъйпурсиро доранд». Мавриди зикр аст, ки «мантиқан дар ҳамаи раъйпурсиҳо барои эълон доштани он ки раъйпурсӣ доир мегардад, сараввал ҳиссаи аниқи (50%+1) иштирокдорон (кворум) муқаррар карда мешавад ва баъдан овозҳо барои қабули қарорҳо дар раъйпурсӣ. Тибқи ҳамин дастурамал низ муқаррар карда шуда буд: қарори раъйпурсӣ, ки майлу рағбати шаҳрвандони шаҳри Ленинободро инъикос менамояд, барои Шӯрои шаҳрии вакилони халқи Ленинобод хусусияти ҳатмиро дорост. Дар мавриди қабули қарор ба нафъи табдили номгузорӣ, шӯрои шаҳрӣ ин масъаларо ба Президиуми Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод менамояд»[8,99].

Дар ҳамин асос дар моҳи январи соли 1991 раъйпурсии маҳаллӣ гузаронида шуд, ки дар он аксари шаҳриён ба ҷонибдории табдили номи Ленинобод ба Хуҷанд овоз доданд.

24 декабри соли 1990 дар Анҷумани вакилони халқи ИҶШС қонун «Дар бораи овоздиҳии умумихалқӣ (раъйпурсии ИҶШС) қабул гардид». Тибқи қарори мазкур «тартиби ташкил ва гузаронидани раъйпурсии маҳаллӣ пешбинӣ нашуда буд, балки фақат дар банди 2 моддаи 8-и он қайд шуда буд, ки тартиби гузаронидани раъйпурсии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ тибқи қонунҳои ИҶШС Р ва қонунҳои ҷумҳуриҳо муайян карда мешавад»[5].

Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25-уми декабри соли 1991 қонун «Дар бораи овоздиҳӣ (раъйпурсӣ) қабул намуд, ки дар он зикр шуда буд: «Раъйпурсӣ - ин воситаи аз ҷониби шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути овоздиҳии умумихалқӣ қабул гардидани қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, қабули қарорҳо оид ба масъалаҳои хеле муҳимми давлатӣ ва ҳаёти ҷамъиятии ҷумҳурӣ ва аҳаммияти маҳаллидошта мебошад»[6].

Тибқи ҳамин қонун муайян карда шуд, ки дар Тоҷикистон раъйпурсии ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ (дар ҳудуди воҳидҳои маъмурӣ- ҳудудӣ) гузаронида мешаванд[5].

Дар асоси қарори мазкур мавзӯи раъйпурсии маҳаллӣ метавонад он масъалаҳое бошад, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ихтиёри худидораи маҳаллии дахлдори воҳидҳои маъмурӣ-ҳудудӣ вогузор намудаанд.

Бо ҳамин қонун номгӯи масъалаҳо барои ворид намудан ба раъйпурсӣ мансубнабуда низ муайян карда шуд, аз ҷумла:

- «дар бораи бекор кардани қарорҳои қонунии мақомоти болоии ҳокимияти давлатӣ ва худидораи маҳаллӣ;

- масъалаҳое, ки ба ихтиёри мақомоти судӣ ва прокуратура вогузор карда шудаанд;

- масъалаҳои марбут ба интихоби шахсоне, ки ба салоҳияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шӯрои маҳаллии вакилони халқ, мақомоти иҷроия ва мақомоти амрдиҳандаи он мансуб мебошанд[6].

Дар ин маврид ақидаи И. А. Старостинаро метавон ҷонибдорӣ намуд, ки «мавзӯи раъйпурсӣ метавонад масъалаҳое бошанд, ки тибқи қонунгузорӣ ба салоҳияти мақомоти ваколатдори ҳокимияти давлатӣ ё мақомоти худидораи маҳаллӣ дар мавриде вогузор карда шудаанд, ки худи мақомоти мазкур имкон надоранд, оид ба масъалаҳои марбута қарор қабул намоянд»[9].

Мутаассифона, раъйпурсии маҳаллӣ ҳангоми амали қонуни мазкур гузаронида нашуд.

Дар қонуни айни замон амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз соли 1995 бо тағйиру иловаҳояш аз соли 2008, раванди ташкили баргузории раъйпурсии маҳаллӣ ба танзим дароварда нашудааст.

Барои ҳалли масъалаҳои худидораи маҳаллӣ қабули санади махсуси меъёрии ҳуқуқии марбут ба гузаронидани раъйпурсӣ ба мақсад мувофиқ хоҳад буд, ки санади мазкур мафҳуми раъйпурсии маҳаллӣ, талаботи он, қоидаҳои гузаронидани раъйпурсии маҳаллӣ ва назорат оид ба гузаронидани онҳоро муайян намояд. Қабули чунин санад имкон медиҳад, на танҳо ба қонунгузориҳои амалкунанда тағйирот ворид карда шавад, балки ҳамчунин он барои такмили соҳа мусоидат менамояд.

Дар робита ба ин, ворид намудани тағйирот ва иловаҳоро ба қонуни конститутсионии «Дар бораи раъйпурсии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар қисматҳои ба танзимдарории ҳуқуқӣ, тартиби ташкил ва гузаронидани раъйпурсии маҳаллӣ

мувофиқи матлаб аст. Ҳамчунин пешниҳод менамоем, ки банди 5-и моддаи 10 – и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот тағйир дода шавад, ки дар он гуфта мешавад: «овоздиҳиро барои аҳолии шаҳрак ва деҳот оид ба масъалаҳои аҳаммияти маҳаллидошта таъин мекунад ва мегузаронад». Ҷумлаи мазкур ба ҷумлаи зерин иваз карда шавад: «Раъйпурсиро барои аҳолии шаҳрак ва деҳот оид ба масъалаҳои аҳаммияти маҳаллидошта таъин мекунад ва мегузаронад» [4]. Истифодаи раъйпурсии маҳаллӣ дар кишвар дар мавриде манфиатбахш хоҳад буд, ки агар: ин маърака дар асл маъракаи самараноки демократӣ ба шумор равад, аз ҷониби табақаҳои васеи аҳолии худидораи маҳаллӣ пазируфта шавад ва дастгирӣ ёбад; ҳадафи равшан ифодаёфтаи башардӯстона ҳангоми қабули қарорҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ дошта бошад; ва ниҳоят, агар тамоми шароитҳои зарурии ташкилӣ-техникӣ ва дигар имкониятҳо барои омодагӣ ва гузаронидани раъйпурсии маҳаллӣ фароҳам оварда шаванд.

Дар маҷмӯъ, раъйпурсии маҳаллӣ яке аз шаклҳои олии демократияи мустақим дорои як қатор арзишҳо мебошад:

- ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки оид ба мавзӯи раъйпурсии маҳаллӣ изҳори ақида намоянд;
- барои тарбияи сиёсӣ- ҳуқуқии аҳолии худидораи маҳаллӣ хизмат мерасонад;
- ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки ғояҳои навро ба мақомоти худидораи маҳаллӣ пешниҳод намоянд;
- ба рушди худидораи маҳаллӣ мусоидат менамояд.

Раъйпурсии маҳаллӣ ҳамчун унсури ҷудонопазири демократия шакли муносибатҳои байниҳамдигарии мақомоти давлатӣ ва шаҳрвандон мебошад, ки афкори ҷамъиятиро оид ба масъалаҳои муҳимтарини ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ муайян мекунад.

Дар ин ҳолат ба назари мо роҳи беҳтарини ҳалли ин мушкилот раъйпурсии маҳаллӣ – шакли бевоситаи изҳори иродаи халқ аст, ки он хислати ҳатмиро доро мебошад. Гузаронидани раъйпурсии маҳаллӣ дар низоми худидораи маҳаллӣ дар Тоҷикистон метавонад омили фаъолгардонии шаҳрвандон дар ҳаёти сиёсӣ бошад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи овоздиҳии халқӣ (референдум)// Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1992.-№3. –Мод. 34.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот// Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2009, №7-8, мод.503; соли 2012,№4,мод.277; №8,мод.833;соли 2015,№11,мод.964; соли 2017,№5,мод.288.
3. Қонуни ИҶШС дар бораи овоздиҳии умумихалқӣ (референдум)// Известия. 1990.- Январ.
4. Закон Республики Таджикистан об органах самоуправления посёлков и сёл. // Действующий закон. Дата принятия: 05. 08. 2009 г. № 549.// [Захираи электронӣ]URL: http://base.mmk.tj. …
5. О всенародном голосовании (Референдуме СССР): Закон СССР //Известия. - 1991. - 25 ноября.

6. О народном голосовании (референдуме) Республики Таджикистан: Закон Республики Таджикистан //Ахбори Шурои Оли Республики Таджикистан. - Душанбе, 1992. - № 3. - Ст.34.
7. А.И. Имомов Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ.Нашри чорум. Бо тағйироту иловаҳо. Душанбе. 2017. –С.756.
8. Гадоев Б.С. Конституционно-правовые институты непосредственной демократии в Республике Таджикистан.– Типография ТНУ. – Душанбе, 2014. – 222 с.
9. Старостина И.А. Законодательные новеллы в регулировании вопросов референдума субъектами Российской Федерации. //Конституционное законодательство субъектов РФ: проблемы совершенствования и использование в преподавании: материалы научной конференции 25–27 марта 1999 г./Отв.ред. проф. С.А.Авакьян. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1999. – С.120.
10. Тахтарев К. Тахтарев, К.М. От представительства к народовластию / К.М. Тахтарев. – СПб., 1907. – С. 164.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПРАВА ГРАЖДАН И ИХ ВОЛЕИЗЪЯВЛЕНИЕ В СИСТЕМЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ОЛИМЗОДА ДАВЛАТМУРОД АБДУЛХАЙР,
старший преподаватель кафедры права и сравнителное права
Академии государсвенного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
г. Душанбе, ул. Саид Носира, 33.
E-mail: davlat.olimov.1993@bk.ru

В данной статье анализируются вопросы конституционных прав граждан и их волеизъявления в системе местного самоуправления. Его всестороннее изучение и анализ стали реальной необходимостью. В связи с тем, что вопрос о голосовании в системе местного самоуправления является важным и актуальным вопросом, он привлек внимание многих социологов.
Ключевые слова: *право, конституционное, голосование, уровень, система, государственные органы, гражданское общество, проблема, местное.*

CONSTITUTIONAL RIGHTS OF CITIZENS AND EXPRESSION OF THEIR WILL IN THE SYSTEM OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

OLIMZODA DAVLATMUROD ABDULKHAIR,
Senior Lecturer of the Department of Law and Comparative Law,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
Dushanbe, 33Said Nosira str.
E-mail: davlat.olimov.1993@bk.ru

This article analyzes the issues of constitutional rights of citizens and the expression of their will in the system of local self-government. Its comprehensive study and analysis has become a real necessity. Due to the fact that the issue of voting in the system of local self-government is important and topical, it has attracted the attention of many sociologists.
Key words: *law, constitutional, voting, level, system, state authorities, civil society, issue, local.*

УДК: 349.422.

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ МУНОСИБАТҲОИ МЕРОСӢ ДАР ДАВРАИ ГУЗАРИШ БА ТАРТИБИ МЕРОСГУЗОРИИ ЗАМОНИ ШӮРАВӢ

РАҲИМОВ ИЛҲОМ МАҲМАДОВИЧ,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.:(+992) 934-08-43-22. E-mail : ilhom@mail.ru

Масъалаҳои марбут ба танзими ҳуқуқии меросӣ вобаста ба хусусиятҳои худ дар ҳар давру замон гуногун ба чашм мерасид. Ин ҳолат давраҳои гуногуни ташаккули қонунгузорӣ ва рушди ин падидаро ба вуҷуд овардааст, ки таҳлили хусусиятҳои алоҳидаи ҳар яке аз ин давраҳо аҳамияти муҳимми илмӣ ва амалӣ дорад.

Мақолаи мазкур маҳз ба таҳлил ва баррасии махсусияти яке аз давраҳои ташаккули қонунгузории меросӣ ва падидаи мерос бахшида шудааст, ки асосан баъзе аз масъалаҳои танзими ҳуқуқии муносибатҳои меросӣ дар давраи гузариш ба тартиби меросгузории замони шӯравиро дар бар мегирад. Дар он оид ба сарчашмаҳои танзими амалии муносибатҳои меросии замони шӯравӣ маълумоти дақиқ дода шудааст. Инчунин, навбати меросгузории ворисон мавриди таҳлил қарор дода шуда, нуқтаҳои назари олимон ва муҳаққиқон вобаста ба мавзӯи мазкур таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Баъди ғалабаи инқилоби халқӣ-демократии Бухоро як қатор санадҳои меъёрие қабул гардиданд, ки ба асосҳои танзими муносибатҳои ҳуқуқи меросӣ тағйиротҳои муайян ворид намуд. Танзими муносибатҳои ҳуқуқи меросӣ эътибори худро бо як қатор маҳдудият то замони шӯравӣ оид ба мерос нигоҳ дошт. Меъёрҳои ҳуқуқи мусалмонӣ ва қисман ҳуқуқи одатӣ (одатҳои ҳуқуқӣ) дар Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ таъсири худро нигоҳ медоштанд.

Меросгузорӣ ба шумули он институтҳое дохил мешавад, ки дар он махсусан анъанаҳои миллӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ асоснокии мавҷуд будани фарқиятро дар соҳаи ҳуқуқи меросӣ нигоҳ медорад.

Калидвожаҳо: *кодекси граждании ҶФШСР, Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон, санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, ҳуқуқи меросӣ, мерос, меросгузорӣ, ворис, фарзандон, фарзандхоншудагон, ҳамсарон, падару модари ғайриқобили амал ва дигар шахсони ғайри қобили амал.*

Баъди ғалабаи Инқилоби Сотсиалистии Октябр муносибатҳои меросӣ бо дарназардошти талаботи замони инқилобӣ рушд ёфт. Декрети КИМУ аз 27 (14) апрели соли 1918 “Дар бораи бекор кардани меросгузорӣ”[1.456] , яке аз ҳуҷҷатҳои муҳим дар доираи чораҳои умумие, ки Давлати Шӯравӣ дар ҷараёни дигаргуниҳои куллии гузаронидашуда анҷом дод ба ҳисоб рафта, ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ таъсир расонд. Новобаста аз номи худ Декрет “Дар бораи бекор кардани меросгузорӣ”, меросгузориро пурра бекор накард, танҳо меросгузории моликияти хусусии капиталистиро барҳам дод.

Бояд қайд намоем, ки қаламравӣ ҳозираи Тоҷикистон қисман дар ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии халқии Бухоро (Тоҷикистони марказӣ, ҷанубӣ ва ВМКБ) ва қисми дигараш дар ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Туркистон (шимоли Тоҷикистон) дохил мешуд. Татбиқи санадҳои меъёри ҳуқуқии қабулкардаи Давлати Шӯравӣ дар ин ҷумҳуриҳо бо дарназардошти шароити маҳаллӣ қисман амал мекард ё ин ки мавриди амал қарор дода намешуд.

Баъди ғалабаи инқилоби халқӣ демократии Бухоро соли 1920 ҳукумати ҶШХБ як қатор санадҳои меъёрие қабул намуд, ки ба асосҳои танзими муносибатҳои ҳуқуқи

меросӣ тағйиротҳои муайян ворид намуд. Вале дар ҳудуди Ҷумҳурии Шӯравии халқии Бухоро (ҶШХБ) ва минбаъд ҶШАС Тоҷикистон, ки ба ҳайати он Тоҷикистони маркази ва ҷанубӣ дохил мешуд, Декрети КМИУ ҶШСФР аз 27 апрели соли 1918 "Дар бораи бекор кардани меросгузорӣ" мавриди амал қарор дода нашуд.

Дар баробари онҳо эътибори худро бо як қатор маҳдудиятҳо қисми зиёди қонунгузории то инқилобӣ оид ба мерос нигоҳ дошт. Ин зарур буд, зеро меъёрҳои ҳуқуқи мусулмонӣ ва қисман ҳуқуқи одатӣ (одатҳои ҳуқуқӣ) ҳоло дар Тоҷикистони марказӣ ва ҷанубӣ таъсири худро нигоҳ медоштанд. Меросгузорӣ ба шумули он институтҳое дохил мешавад, ки дар он махсусан анъанаҳои миллӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ асоснокии мавҷуд будани фарқиятро дар соҳаи ҳуқуқи меросӣ нигоҳ медорад. Низомнома "Дар бораи судҳои қозигӣ" аз 2 апрели соли 1926 тахти рақамӣ № 60, ки бо қарори Ревкоми ҶШАС Тоҷикистон қабул карда шуда буд, зарурияти нигоҳ доштани судҳои шариатиро дар ҳудудӣ ҷумҳурӣ асоснок намуда, дар ихтиёри судҳои зикршуда нигоҳ доштани парвандаҳои гражданиро оид ба никоҳ, васигӣ, мерос ва ғ. пешбинӣ менамуд [2.386].

Дар Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Туркистон (Шимоли Тоҷикистон ба ҳайати он дохил мешуд) бо Амри Шӯрои муваққатии халқии Туркистон №21 аз 8 феврали соли 1918 эълон карда шуд, ки то қабули қонунҳо аз тарафи Маҷлиси муассисони Умумироссиягӣ ва Туркистонӣ ва нашри онҳо, дар ҳудуди Туркистон шариат, ҳуқуқи одатӣ ва қарорҳои Ҳокимияти муваққатии Ҷумҳурии Россия, ки ба талаботи демократӣ, автаномӣ ва федератсия мухолиф нестанд, инчунин қарор ва фармоишҳои Ҳукумати муваққатии Туркистон ва қарорҳои ҳатмии муассисаҳои маҳаллӣ ва шаҳрӣ, ки барои бо зуддӣ ташкил намудани онҳо муассисаҳои шаҳрвандӣ, ҳукуматӣ ва шахсонӣ мансабдор даъват намудаанд, амал менамоянд.

Аз 7 ноябри (25 октябри) соли 1917 то 27 апрели соли 1918 дар Россияи Шӯравӣ санади меъёрии махсус дар бораи мерос қабул карда нашуда буд. Ҷавоб ба саволе, ки дар ин давра ҳангоми пайдошавии масъалаҳои мерос талаботи кадом санади меъёрӣ бояд ба инобат гирифта шавад дар Декрет оид ба суд №1 аз 7 декабри (22 ноябри) соли 1917 дода шуда буд. Тибқи он ҳангоми ҳаллӣ баҳсҳои гражданӣ-ҳуқуқӣ дар ин давра судҳо бояд декретҳои Ҳокимияти Шӯравиро ба роҳбари гиранд. Ҳамзамон, татбиқи қонунҳои то инқилобиро дар он қисме амали намоянд, ки агар онҳо аҳамияти худро гум накарда бошанд ва "ба виҷдонӣ инқилобӣ ва шуурнокии инқилобӣ мухолиф набошанд" [3.5]. Минбаъд Қарори КМИТ № 6163 аз 9 июли соли 1919 қабул карда шуд, ки тибқи он дар ҳудуди Туркистон амали декрети КМИУ ҶШСФР аз 27 апрели соли 1918 "Дар бораи бекор кардани меросгузорӣ", Дастурамал дар бораи тартиби амалӣ декрет "Дар бораи бекор кардани меросгузорӣ" ва як қатор қонунҳо ва декретҳои ҶШСФР раво дониста шуд.

Дар моддаи 1 Декрети КМИУ қайд карда шуда буд, ки "Меросгузорӣ ҳам аз рӯи қонун ва ҳам аз рӯи васият бекор карда мешавад". Тибқи муқаррароти мазкур Декрет ҳуқуқи меросӣ буржуазиро бекор кард ва тартиби навъи меросгузории моликияти меҳнатиро муқаррар намуд. Тибқи моддаи 2 Декрат "минбаъд то қабули декрети таъминоти иҷтимоии умумӣ, ҳамаи муҳтоҷон (яъне, шахсоне, ки ҳадди камтари маблағи рӯзгузаронӣ надоштанд), хешовандони ғайри қобили амал аз рӯи пушти падарию модарӣ, бародарҳо ва хоҳарони хунӣ ва угай, инчунин ҳамсари фавтида аз ҳисоби молумулки меросмондаи шахси фавтида таъмин карда мешаванд". Тибқи моддаи 5 Декрет молумулки шахси фавтида бояд ба ихтиёри шӯрои маҳаллие мегузашт, ки ба воситаи он, аз арзиши молумулки шаҳрванди фавтида нигоҳбини

шахсони ғайриқобили амалӣ дар моддаи 2 номбаршуда таъмин карда мешуданд[4. 20-25].

Қайд карда мешуд, ки “агар молумулки шахси фавтида аз 10 ҳазор рубли тиллоӣ зиёд набошад, ва аз қитъаи замини наздиҳавлигӣ, асбобу анҷоми рӯзгор ва воситаҳо истеҳсолоти хоҷагии меҳнатӣ дар шаҳр ва деҳот иборат бошад, онҳо ба идоракунии бевосита ва ихтиёрдории ҳамсари мавҷуда ва хешовандоне, ки дар м.2 Декрет номбаркардашуда мегузарад (м.9). Ин моҳиятан институти меросро ҳамчун зуҳуроти ҳуқуқӣ барҳам дод. Дар адабиёт қайд карда шуд, ки декрети мазкур шакли ҳуқуқи хусусии таъминоти иҷтимоии муҳтоҷон ва хешовандони наздики ғайри қобили амалӣ шахси фавтида мебошад[5. 4-5, 14-15].

Аҳамияти таърихии Декретӣ зикршударо баҳо дода, бояд эътироф намоем, ки вай дар ҳуқуқи анъанавии меросӣ табадулотро бавуҷуд овард. Муқарраротҳо дар бораи барҳам додани мероси моликияти хусусии капиталистӣ, бекор кардани мерос аз рӯи васият, муқаррар кардани ду тартиби меросгузорӣ (моддаи 2-барои оилаҳои ғайримеҳнатӣ ва моддаи 9-барои оилаҳои меҳнатӣ), характери меҳнатии молу мулк қабулкунӣ, тартиби ягона меросгузорӣ барои оилаҳои шаҳрӣ ва деҳотӣ ва ғайра дар Декрет мустаҳкам карда шуда буданд.

Аз 1-уми январи соли 1923 аввалин Кодекси гражданӣ ҶФШСР, ки сессияи чоруми КМИУ 31-уми октябри соли 1922 [6.423] тасдиқ намуд, мавриди амал қарор дода шуд. Қабули ин санади кодификатсия кардашуда ва аз 1 январи соли 1923 мавриди амал қарор додани он боиси беъэтибор донистани санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии пеш дар бораи мерос қабулкардашуда гардид. Вале дар таҷриба фавран амали намудани қонунҳои гражданӣ ҳам дар шароити Россия ва ҳам Туркистон (аз ҷумла Тоҷикистони то Инқилоби Октябр муносибатҳои феодалӣ ҳукмрон буд) ғайриимкон буд. Бо ҳамин сабаб Президиуми КИМ Шӯроҳои Ҷумҳурии Туркистон қарорро дар бораи аз 1 январи соли 1923 дар ҳудуди ҶШСА Туркистон мавриди амал қарор додани КГ ҶШСФР қабул намуда, ҳамзамон Ҷумҳурии Туркистонро вазифадор намуд, ки бо дарназардошти шароити маҳаллӣ тағйирот ва иловаҳои заруриро таҳия намуда, бо пешниҳодҳо барои тасдиқ муроҷиат намояд.

Ҳамин тавр, танзими минбаъдаи муносибатҳои меросӣ дар Шимоли Тоҷикистон, ба монанди ҳамаи Ҷумҳурии Туркистон дар асосӣ КГ ҶШФСР соли 1922 сурат гирифт.

Кодекси граждании соли 1922 инчунин имконияти фармоиши васиятиро дар ҳолати фавт иҷозат медод. Дар ин маврид доираи фармоиши васиятӣ аниқ муқаррар карда шуда, дар он меросгузор метавонист молумулки худро бе вайрон кардани ҳолати молумулкии оила ихтиёрдорӣ намояд. Маҳдудияти асосии озодии ихтиёрдори кардани васият, ки Кодекси гражданӣ муқаррар карда буд, аз он иборат буд, ки тибқи он васият кардан ба манфиати шахсони бегона ҳатто ҳангоми набудани ворисон аз рӯи қонун манъ буд. Тибқи моддаи 422 КГ васияткунанда ҳуқуқ дошт ҳама ё баъзе ворисонро аз рӯи қонун аз мерос маҳрум намояд ва ҳиссаи ворисонро бо дарназардошти худ ба ҷойи ҳиссаҳои баробаре, ки дар моддаи 420 Кодекси гражданӣ пешбини карда шуда буд, муқаррар намояд.

Кодекси граждании соли 1922 танҳо як намуди васият, ин ҳам бошад хаттиро пешбинӣ менамуд. Меросгузорӣ аз рӯи қонун дар ҳолати набудани васият ҳам мавҷуд буд. Ҷавобгарии ворисонеро, ки дар баробари давлат молумулки бесоҳибро қабул намуда буданд аз рӯи қарзҳои меросдиҳанда дар доираи арзиши воқеии ҳамаи молумулки меросӣ маҳдуд менамуд (м. 434 КГ). Бо хоҳиши ворисон суди халқӣ шаҳодатнома дар бораи ҳуқуқи ворисиро медод (м.435 КГ).

Ифодаи волои қонунии худро ҳуқуқи меросии Шӯравӣ дар моддаи 10 Конститутсияи ИҶШС соли 1936 [7.386] ва моддаи 10 Конститутсияи ҶШС Тоҷикистон соли 1937 [8. 749-768] ёфта буд. Моддаҳои мазкур эълон намуданд, ки ҳуқуқи шахсии шаҳрвандон ба даромадҳои меҳнатӣ ва пасандозҳои онҳо, хонаи истиқоматӣ ва хоҷагии ёрирасони шахсӣ, ба предметҳои истеъмолии шахсӣ ва асбобу анҷом, ҳамзамон ҳуқуқӣ меросгирии моликияти шахсии шаҳрвандонро қонун ҳифз менамояд. Ҳамин тавр, меросгузорӣ ҳуқуқи конститутсионии шаҳрванд эълон карда шуд. Дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ зарурияти фаврии содда кардани шакли васияти хизматчиёни ҳарбӣ ба вуҷуд омад. Тибқи қарори ШКХ ИҶШС аз 15 сентябри соли 1942 “Дар бораи тартиби тасдиқи ваколатномаҳо ва васиятҳои хизматчиёни ҳарбӣ дар давраи ҷанг” [9.67], ба васияти бо таври нотариалӣ ба расмият даровардашуда, васияти хизматчиёни ҳарбӣ, ки аз тарафи фармондеҳони баъзе қисмҳои ҳарбӣ тасдиққардашуда буданд, баробар дониста шуд. Васияти хизматчиёни ҳарбие, ки дар беморхонаҳои ҳарбӣ табобат мегирифтанд аз тарафи сардорони беморхонаҳои ҳарбӣ тасдиқ карда мешуд. Бо фармони Призидиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 10 майи соли 1942 “Дар бораи боҷи давлатӣ” [10.№13] ва қарори ШКХ ИҶШС “Дар бораи меъёри боҷи давлатӣ” аз 29 апрели соли 1942 [11.71] андозаи боҷе, ки барои шаҳодатнома дар бораи меросгузорӣ гирифта мешуд тағйир дода шуд. Бо фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 9 январи соли 1943 [12. №3]. андоз аз молумулке, ки бо тартиби меросгузорӣ ва тухфа мегузашт бекор карда шуда, инчунин оид ба боҷи давлатӣ ворисони шахсе, ки ҳангоми ҳимояи ватан фавтидаанд, имтиёзҳо муайян карда шуд.

Нақши муҳимро дар таърихи институти ҳуқуқи меросӣ фармони Президиуми Шӯрои Олии ИҶШС аз 14 марти соли 1945 “Дар бораи меросгузорӣ аз рӯи қонун ва аз рӯи васият” [13. №15] иҷро намуд. Марги оммавии одамон дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ зарурияти васеъ кардани доираи ворисон аз рӯи қонунро бавуҷуд овард. Бо ҳамин сабаб ба шумораи ворисон падару модарон, бародарон ва хоҳарони меросгиранда дохил карда шуд. Тибқи он навбати меросгирии ворисон муқаррар карда шуд. Ворисон аз рӯи қонун ба се навбат ҷудо карда шуданд:

1)Ба ворисони навбати аввал фарзандон, аз он ҷумла, фарзандхоншудагон, ҳамсарон, падару модари ғайриқобили амал ва дигар шахсони ғайри қобили амал, ки дар нигоҳбини фавтида буданд, дохил мешуданд;

2)Ҳангоми набудани ворисони навбати аввал ба меросгирӣ ворисони навбати дуюм, аз ҷумла падару модари қобили амал даъват карда мешуд;

3)Ҳангоми набудани ворисони навбати дуюм ба меросгирӣ ворисони навбати сеюм-бародарон ва хоҳарони меросгузоранда даъват карда мешуданд. Мерос бояд дар байни ворисони навбатҳои дахлдор бо ҳиссаи баробар тақсим карда мешуд. Фармон то дараҷае доираи озодии васиятро (ҳангоми набудани ворисон аз рӯи қонун) бо додани ҳуқуқи васияти молу мулк ба ҳамаи шахсон васеъ намуд. Дар ин ҳолат васияткунанда наметавонист, ки фарзандони нобилиғи худ ва дигар хешовандони ғайриқобили амалро аз ҳиссае, ки ҳангоми меросгузорӣ аз рӯи қонун ба онҳо тааллуқ дошт маҳрум созад.

Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон 8 декабри соли 1963 қабул карда шуда ва аз 1 январи соли 1965 мавриди амал қарор дода шуд [14. 75].

Фасли 7 Кодекси гражданӣ ба ҳуқуқи меросӣ бахшида шуда буд. Вай аз низоми иқтисодии мавҷудбудаи ҳамонвақта сарчашма мегирифт, ки моликияти давлатӣ асоси онро ташкил медод. Ҳифзи моликияти шахсии шаҳрвандон ва ҳуқуқи меросгирии онҳо дар моддаи 13 Конститусияи ИҶШС ва моддаи 13 Конститусияи ҶШС Тоҷикистон мустаҳкам карда шуда буд. Кодекси граждании ҶШС Тоҷикистон ҳамаи

муқарроротҳои асосҳои қонунгузории граждании умумиитифоқиро дар худ ифода намуда онро бо дарназардошти мазмуни асосии асосҳои қонунгузорӣ инкишоф ва мушаххас намуд.

Шаҳрвандоне, ки метавонанд ворис (меросгиранда) бошанд дар моддаи 524 КГ ҶШС Тоҷикистон муайян карда шуда буданд. Ба ҳайси шаҳрвандони меросгиранда метавонистанд шаҳрвандонӣ Шӯравӣ, хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд баромад намоянд. Доираи шахсоне, ки аз рӯи қонун ворисони ҳуқуқӣ шуда метавонистанд шаҳрвандоне ба ҳисоб мерафтанд, ки дар лаҳзаи фавти васияткунанда зинда буданд, инчунин фарзандони пас аз марги ӯ таваллудшуда. Ҳангоми мерос аз рӯи васият бошад шаҳрвандоне ворис буда метавонистанд, ки дар лаҳзаи марги шахси фавтида дар ҳаётанд, инчунин шахсоне, ки дар ҳаёт будани шахси фавтида дар батни модаранд ё пас аз марги он таваллуд шудаанд.

Ворисон аз рӯи қонун шахсоне шуда метавонистанд ки пас аз фавти васияткунанда ҳуқуқ ба мерос доштанд ва тибқи қонун ба мерос даъват карда мешуданд (м.526 КГ ҶШС Тоҷикистон). Рӯйхати ин шахсон дар моддаи зикршуда нишон дода шуда буд.Бо сабабе, ки ба ин шахсон молумулки васияткунанда дар асоси қонун мегузашт барои ҳамин ҳам ворисони қонунӣ номида мешуданд. Қонунгузор доираи ворисонро муқаррар намуда, онро дар назар дошт, ки ба категорияи шахсони мазкур васияткунанда пеш аз ҳама ба меросгирӣ онҳоеро даъват намояд, ки ҳангоми дар ҳаёт будани худ нисбат ба онҳо иродаи худро ифода накарда буд. Ин фарзия бар он асос меёфт, ки доираи ворисон аз рӯи қонун аз шахсоне иборатанд, ки бо шахси фавтида дар муносибатҳои наздики хешӣ, никоҳ қарор доштанд, яъне аксар вақт онҳое, ки бо васияткунанда як оиларо ташкил мекарданд. Ба онҳо ҳамсарон, фарзандон, падару модар, бародарон, хоҳарон, бобою бибӣ дохил мешуданд. Ба ғайр аз ин хешовандон, ба доираи ворисон аз рӯи қонун метавонистанд (бо будани баъзе шартҳо) хурандагони шахси фавтида, гарчанде ки онҳо ба ӯ робитаи хешӣ надоштанд, вале воқеан дар ҳайати оилаи Ӯ буданд, дохил мешуданд.

Бояд қайд намоем, ки қобилияти меросгир будан ба мазмуни қобилияти ҳуқуқдории шаҳрвандон дохил мешавад ва то охири умра ба онҳо нигоҳ дошта мешавад. Ҳамзамон қонун шартҳоеро муқаррар менамояд, ки ҳангоми мавҷуд будани онҳо шаҳрванд аз ҳуқуқи гирифтани мерос бо сабаби рафтори ношоистаи худ маҳрум карда мешуданд.

Дар моддаи 525 Кодекси граждании ҶШС Тоҷикистон аввалин маротиба бо таври қонунӣ аз ҳуқуқӣ мерос гирифтан дар ҳолати аз тарафи ворис содир намудани ҷинояти вазнин нисбат ба меросгузор ё ягон ворисони он ба танзим дароварда шуд. Тибқи он шахсоне, ки дар ҳаққи меросдиҳанда, ё дар ҳаққи ягон касе аз ҷумлаи меросхӯрони Ӯ ҷинояти вазнин содир намудаанд, агар ин ҷиноят ба ҳукми ба қувваи қонун даромадаи судӣ тасдиқ гардида бошад, на аз рӯи қонун ва аз рӯи васият мерос гирифта наметавонистанд. Ҳамзамон дар қисми 2 моддаи мазкур омада буд, ки падару модаре, ки аз ҳуқуқи падару модарӣ маҳрум карда шуда ва ин ҳуқуқҳояшон барқарор нашудаанд, пас аз вафоти фарзандонашон аз рӯи қонун мерос гирифта наметавонанд. Инчунин, падару модарон ё фарзандони болиғ, ки аз иҷрои ӯҳдадориҳои ба таъмин намудани меросдиҳанда, ки онҳоро қонун ба зиммаашон гузоштааст, қасдан саркаши кардаанд, агар ин ҳолатҳо бо тартиби судӣ исбот шуда бошанд, аз рӯи қонун низ мерос гирифта наметавонистан.

Ворисони қонунӣ ба мерос на ҳамаашон дар як вақт, балки бо тартиби навбати муайян ба мерос даъват карда мешуданд. КГ ҶШС Тоҷикистон дар фарқият ба қонунҳои то қабули он амалкунанда ду навбати ворисиро аз рӯи қонун пешбинӣ намуд.

Ба ворисони навбати аввал фарзандони васияткунанда (аз ҷумла кӯдакони фарзандхондшуда), ҳамсар ва падару модар (фарзандхондагон) -и дар ҳаёт будаи шахси фавтида, инчунин кӯдаки шахси фавтида, ки пас аз фавташ зинда ба дунё омадаанд дохил карда шуданд.

Ба навбати дуввуми ворисон бародарон ва хоҳарон шахси фавтида, бобою бибӣ ҳам аз ҷониби падар ва ҳам модар дохил карда шуданд.

Адабиёт

1. СУ РСФСР.1918-№34.-С.456.
2. Центральный государственный архив (ЦГА) Тадж. ССР. -С. 386.
3. СУ РСФСР, 1917, №4, -С.5.
4. Антимонов Б. С., Граве К. А. Советское наследственное право -М., 1955. -С.25-26.
5. Серебовский В. И. Наследственное право. Комментарий к ст. 416- 435 ГК РСФСР . -С. 4 - 5; Орловский П. Е. Некоторые вопросы закондательства о наследовании. -/Советское государства и право, 1936, № 2. –С. 63; Райхель М. Право наследования.-/ Советская юстиция, 1937, №5.- С.14 -15.
6. СУ РСФСР.1922-№36.-С.423.
7. Конституция (Основной Закон) СССР.-М., 1953.
8. Съезди Советов (в документах), 1923-1937г.-М.,1965, Т.7. -С.749-768.
9. СП СССР.1945. -№5. С.67.
10. Ведомости Верховного Совета СССР. -1942. -№13.
11. СП СССР.1942. -№4. -С.71.
12. Ведомости Верховного Совета СССР. -1943. -№3.
13. Ведомости Верховного Совета СССР. -1945. -№15.
14. Гражданский кодекс Таджикиский ССР.-Душанбе, Ирфон,1964. -С.75.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ НАСЛЕДСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПЕРИОД ПЕРЕХОДА К ПОРЯДКУ НАСЛЕДОВАНИЯ СОВЕТСКИХ ВРЕМЕН

РАХИМОВ ИЛХОМ МАХМАДОВИЧ,
ассистент кафедры административного права и государственой службы
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
г.Душанбе, ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 934-08-43-22. E-mail: ilhom@mail.ru

Вопросы, связанные с правовым регулированием наследования, в разные периоды менялись в зависимости от их особенностей. Сложившаяся ситуация привела к появлению разных этапов формирования законодательства и развития этого явления, и анализ отдельных особенностей каждого из этих периодов имеет большое научное и практическое значение.

Данная статья посвящена анализу и рассмотрению специфики одного из периодов становления наследственного законодательства и феномена наследования, который в основном охватывает некоторые вопросы правового регулирования наследственных отношений в период перехода к советской эпохе. В ней представлена подробная информация об источниках практического регулирования наследственных отношений советской эпохи. Также проанализирован порядок наследования наследников и рассмотрены точки зрения ученых и исследователей на эту тему.

После победы народно-демократической революции в Бухаре был принят ряд нормативных актов, внесиших определенные изменения в основы регулирования

наследственного права. Регулирование наследственных правоотношений сохраняло свою силу с рядом ограничений наследования до советских времен. Нормы мусульманского права и отчасти обычного права (правовые обычаи) остались в силе в центральном и южном Таджикистане.

Наследование входит в число институтов, в которых национальные, исторические и культурные традиции, в частности, сохраняют действительность различий в области права наследования.

Ключевые слова: *Гражданский кодекс РСФСР, Гражданский кодекс Республики Таджикистан, нормативно-правовые акты, наследственное право, наследство, наследование, наследники, дети, приемные дети, супруги, недееспособные родители и другие недееспособные лица.*

LEGAL REGULATION OF HEREDITARY RELATIONS DURING THE TRANSITION TO THE ORDER OF INHERITANCE OF THE SOVIET PERIOD

RAHIMOV ILHOM MAHMADOVICH,
assistant of Administration Law and Civil Service Department,
Academy of Public Administration under the
President of the Republis of Tajikistan.
734003 Republis of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 934-08-43-22, E-mail : ilhom@mail.ru

Issues related to the legal regulation of inheritance changed at various time depending on their characteristics. The current situation has led to different stages of the formation of legislation and the development of this phenomenon, and the analysis of individual features of each of these periods has great scientific and practical importance.

This article is devoted to the analysis and consideration of the specifics of one of the periods of the formation of hereditary legislation and the phenomenon of inheritance, which mainly covers some issues of legal regulation of hereditary relations during the transition to the Soviet era. It provides detailed information on the sources of practical regulation of hereditary relations of the Soviet era. There is also analyzed the order of inheritance of heirs and considered the views of scientists and researchers on this topic.

After the victory of the people's democratic revolution in Bukhara, a number of normative acts were adopted that introduced certain changes to the foundations of the regulation of inheritance law. The regulation of hereditary legal relations remained in force with a number of inheritance restrictions until Soviet times. The norms of Muslim law and partly customary law (legal customs) remained in force in central and southern Tajikistan.

Inheritance is one of the institutions in which national, historical and cultural traditions, in particular, preserve the validity of differences in the field of inheritance law.

Key words*: Civil Code of the RSFSR, Civil Code of the Republic of Tajikistan,normative legal regulations, inheritance law, inheritance, inheritance, heirs, children, adopted children, spouses, disabled parents and other disabled persons.*

УДК: 347

СУЩЕСТВЕННЫЕ УСЛОВИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ХАУТОВ ГЕОРГИЙ МУРАТОВИЧ,
преподаватель кафедры предпринимательского права
Российско-Таджикского (Славянского) университета
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Ул. М. Турсунзаде, 30.
Тел.: (+992)555-59-55-53. E-mail: g.khautov@mail.ru

В современном мире доступ к кредитным отношениям является основой для построения полноценного гражданского общества. Доступ к денежным средствам для самореализации может возникнуть у любого субъекта, участвующего в гражданских правоотношениях. В частности, в последнее время набирает популярность кредитование физических лиц, при котором организации, обладающие особым правовым статусом (кредитные организации), выдают кредиты физическим лицам, на использование их только на целевую основу, а именно на личные нужды, семейные нужды, бытовые. Данное направление кредитования стало особо популярным в Таджикистане на фоне короновирусной инфекции и отсутствием у населения способности удовлетворить свои индивидуальные нужды. Развитие кредитования физических лиц, также способствует росту экономики государства за счет увеличения покупательной способности населения.

Ключевые слова: *банк, банковская система, потребительский кредит, банковские операции.*

При необходимости получения денежных средств у кредитных организаций с физическим лицом заключается договор потребительского кредита.

Потребительский кредит имеет схожие черты с другими договорами кредитования, но и имеет собственные особенности, которые выделяют его на фоне других договоров. Так, в качестве примера, обратимся к сайту двух кредитных организаций, осуществляющих услуги по осуществлению потребительского кредитования. ЗАО «Хумо», которая выдает потребительские кредиты гражданам РТ достигшим 20-летнего возраста, и в качестве залога для данного кредита указывается недвижимое имущество. Следующей организацией осуществляющей услуги потребительского кредитования является ОАО «Тоджиксодиротбанк», которое также выдает потребительские кредиты лицам, достигшим 20-летнего возраста, но в качестве залога требует «благородные металлы (золото)». В целом установление возраста для получения потребительского кредита устанавливается самим банком, так как правовой основы для установления возрастной планки в законодательстве Республики Таджикистан нет.

В целом упоминание потребительского кредитования, указывается в Законе Республики Таджикистан от 19 мая 2009 года, № 524 «О банковской деятельности», а именно в статье 3 Банковские операции и другие сделки кредитных организаций.

К банковским операциям относятся:

- привлечение депозитов и сбережений;
- выдача кредитов (обеспеченных и необеспеченных), в том числе:

а) потребительские, ипотечные и межбанковские кредиты;

б) факторинг;

в) форфейтинг;

- открытие и ведение банковских счетов;
- купля и продажа для себя или клиентов средств

В соответствии со статьей 839 Гражданского кодекса Республики Таджикистан указывается, что:

1. По кредитному договору одна сторона - банк или иная кредитная организация (кредитор) обязуется предоставить денежные средства (кредит) другой стороне (заемщику) в размере и на условиях, предусмотренных договором, а заемщик обязуется возвратить полученную денежную сумму и уплатить проценты на нее.

2. В случаях, когда в соответствии с законодательством допускается осуществление кредитования коммерческими организациями, не являющимися кредитными организациями, правила о кредитном договоре применяются к отношениям по кредитованию, осуществляемому такими коммерческими организациями.

3. К отношениям по кредитному договору применяются правила настоящего Кодекса о договоре займа, если иное не предусмотрено правилами настоящего параграфа и не вытекает из существа кредитного договора.

Частично, потребительские отношения закрепляются в Законе Республики Таджикистан от 9 декабря 2004 года, № 72 «О защите прав потребителей».

Развитие потребительского кредитования в Республике Таджикистан находится на самых ранних стадиях, отсутствует четкое определение понятия потребительского кредита, используются общие условия, которые установлены для заключения кредитных договоров. По нашему мнению, существует необходимость в использовании опыта Российской Федерации для развития потребительского кредитования в Республике Таджикистан. А именно, нормы федерального закона «О потребительском кредите (займе)» от 21.12.2013 г., N 353-ФЗ [3. С.21-23].

В Законе прописаны основные условия и рамки, которые способствуют развитию потребительского кредитования в Российской Федерации и устанавливают барьеры для кредитных организаций для защиты прав заемщиков потребительских средств [1. С. 396-399].

На сегодняшний день кредитные организации Таджикистана имеют правовую свободу в области установления условий для заключения договора потребительского кредита. А именно, возможность включать в договор условия о страховании заемщика, изменение процентной ставки по выплате потребительского кредита, установление дополнительных плат за использование банковского счета, кабальные условия при возврате кредита досрочно и т.д.

По нашему мнению, при принятии нового закона «О потребительском кредитовании» в Республике Таджикистан, необходимо установить обязанность кредитора, о предоставлении полной информации об условиях заключаемого договора, так заёмщик-потребитель будет понимать обязательства, которые он возлагает на себя, заключая такой договор.

Согласно, статье 840. Гражданского кодекса Республики Таджикистан кредитный договор должен быть заключен в письменной форме. Несоблюдение письменной формы влечет недействительность кредитного договора. Такой договор считается ничтожным.

Также к существенным условиям кредитного договора относятся условия о сумме кредита, сроке и порядке его предоставления заемщику, размере процентов за пользование кредитом, сроке и порядке уплаты процентов по кредиту и возврата суммы кредита.

Без соблюдения данных условий договора, кредитная организация может быть оштрафована государством, поэтому под страхом наказания кредитные организации делятся данными с заемщиками.

На практике встречаются случаи недобросовестного осуществления выдачи потребительских кредитов кредитными организациями, так при заключении договора потребительского кредита, в целях осуществления своей защиты, кредитная организация обязывает заемщика застраховать заложенное имущество, тем самым увеличивая затраты заемщика на получение потребительского кредита, Заметим, что потребительский кредит не связан с предпринимательской деятельностью, а используется только для осуществления личных потребностей гражданина [5. С. 182-184]. Также, интересной особенностью выдачи потребительских кредитов в Таджикистане является ограничение круга лиц, способных получить такой вид кредитования, а именно граждан Республики Таджикистан. По нашему мнению, включение иностранных лиц в данную категорию, способствовало бы большему росту экономики Таджикистана.

Нередки случаи, когда кредитная организация, пользуясь правовой безграмотностью субъекта, навязывает ему дополнительные условия, которые на первый взгляд кажутся вполне актуальными, но в последующем увеличивают процентную ставку или же обязывают клиента к иным условиям включенными в договор кредитной организацией [2. С. 78-89]. К примеру, заемщик подписывает договор потребительского кредитования, выражая тем самым свое согласие, но кредитная организация пользуюсь нуждой своего клиента, обязывает его подписать договор страхования, хотя заемщик не имеет желание на это. Так же одним из факторов давления на заемщика является обещание кредитной организации о том, что заемщик может расторгнуть договор страхования в любой момент и вернуть страховую премию. По стандартным правилам закрепленным в праве, возвращение страховой премии при досрочно прерванном договоре страхования не предусматривается, если иное не указано в договоре. Порядок страхования в Республике Таджикистан определяется законом Республики Таджикистан от 23 июля 2016 года, № 1349 «О страховой деятельности».

В данном случае мы видим, что со стороны кредитной организации информация, которая должна была быть предоставлена заемщику в полной мере, искажается, что может привести к нарушению прав заемщика. Если гражданин этого государства воспользуется своим правом прервать страхование заложенного имущества, кредитная организация, пользуясь своей привилегией куратора данного вида кредита, может повысить процентную ставку по выплате кредита или заявить заемщику о прекращении отношений в области потребительского кредита, с требованием выплаты оставшейся сумы единовременно и с возможными процентами.

Законодательство Республики Таджикистан предусматривает административную ответственность за предоставление недостоверной информации.

Для совершенствования законодательства Республики Таджикистан в области потребительского кредита, необходимо внести разъяснения по поводу некоторых моментов, а именно, условий для заключения и расторжения потребительского договора. Во-вторых, необходимо ограничить правовую свободу банков в этом направлении и выразить границы доступных средств влияния на заемщиков.

При заключении договора потребительского кредита, заемщик имеет право на получение всей информации о получаемом кредите, также, в случае если сотрудник,

будет требовать оформить страховой договор, в условиях современного законодательства Таджикистан в области потребительских кредитов, заемщик будет обязан исполнить требование банка, так как отсутствуют иные механизмы влияния на кредитные организации.

В случае несогласия с условиями предлагаемыми банком, заемщик может обратиться к другому кредитору, с привлечением специалиста детально проанализировать все обстоятельства, которые могут возникнуть в ходе заключения потребительского договора, и узнать возможность возвращение страховой премии, выбрать страховую компанию с наиболее благоприятными условиями страхования [4. С. 215-220]. Часто встречаются случаи, когда кредитная организация ограничивает заемщика в выборе страховой организации для оформления страхования имущества, которое будет в залоговом обложении у кредитной организации, хотя согласно нормам, предусмотренными в Республике Таджикистан, выбор страховой организации является свободным, кроме случаев, установленных законом.

К договору потребительского кредитования, применяются правила, закрепленные в Гражданском кодексе Республике Таджикистан, а именно статьи 482 главы 28:

1. Изменение и расторжение договора возможны по соглашению сторон, если иное не предусмотрено настоящим Кодексом, другими законами или договором.

2. По требованию одной из сторон договор может быть изменен или расторгнут по решению суда только: а) при существенном нарушении договора другой стороной; б) в иных случаях, предусмотренных Кодексом, другими законами или договором.

По нашему мнению, основания расторжения потребительского кредита, должны быть проработаны более детально, с учетом того что данный кредит направлен на личную выгоду субъекта, а не на использование данных средств на предпринимательские нужды.

Гражданин, который решил воспользоваться возможностью получить потребительский кредит, должен осознавать, что в случае неисполнения взятых на себя обязательств, он поставит своё материальное положение и свою репутацию в неблагоприятное положение. Поэтому, при принятии условий договора заемщик должен рассчитать свои финансовые возможности заранее [7. С. 10-12]

Также ответственность может возникнуть, если не благонадежный заемщик исказил информацию, которую он предоставил в банк по поводу своей финансовой самостоятельности.

По итогам, Автор делает вывод, что развитие сферы потребительского кредитования может стать ещё одним шагом для укрепления экономики Республики Таджикистан, уже сейчас многие кредитные организации реализуют правомочие по выдаче потребительских кредитов гражданам Республики Таджикистан, но непроработанность законодательства в этой сфере, может затрагивать как права кредитора, так и права потребителя. Использование опыта зарубежных стран позволит усилить контроль государства над столь актуальной сферой и установить правовые рамки деятельности банковских организаций в области осуществления потребительского кредитования.

Литература

1. Астапова Е.В. Проблемы защиты прав граждан по потребительским кредитам. Ростов на Дону.: Международная конференция, 2015. С. 396-399. 543 с.

2. Богатырева С.Н. Банкротство физического лица как способ погашения просроченной задолженности по потребительскому кредиту. М.: Российская юстиция, 2014. С. 78-89. 241 с.
3. Васильева Е.В., Кадалова О.В., Вишневская Н.Г. Потребительские кредиты в современной России. М.: В сб.: Наука третьего тысячелетия, 2016. С.21-23. 439 с.
4. Олейник А.О. Проблема просроченной задолженности по потребительским кредитам. М.: В сб.: Финансы, денежное обращение и кредит: фундаментальные и прикладные научные исследования, 2016. С. 215-220. – 644 с.
5. Столбовская Н.Н., Омельянченко Т.Р. Особенности работы банков с проблемными потребительскими кредитами. М.: Вестник научных конференций, 2016. С. 182-184. – 476 с.
6. Федеральный закон от 21.12.2013 N 353–ФЗ «О потребительском кредите (займе)» // СЗ РФ. – 23.12.2013. – N51. – Ст. 6673.
7. Хайретдинова Л.Р. Оценка современных тенденций развития просроченной задолженности по потребительским кредитам. М.: Научная перспектива, 2016. С. 10-12. – 241 с.

ТАРТИБИ ХАТМ ВА ХАТМ КАРДАНИ ШАРТНОМАИ ҚАРЗИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҲАУТОВ ГЕОРГИЙ МУРАТОВИЧ,
устоди кафедраи ҳуқуқи соҳибкории
Донишгоҳи славянии Русия –Тоҷикистон,
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. М.Турсунзода, 30.
Тел.: (+992) 555-59-55-53. E-mail: g.khautov@mail.ru

Дар ҷаҳони муосир дастрасӣ ба муносибатҳои қарзӣ асоси бунёди ҷомеаи шаҳрвандии комилҳуқуқ мебошад. Барои хар як субъекти иштирокчии муносибатхои хукукии граждани дастраси ба маблагхои худтаъминкуни ба вучуд омада метавонад. Аз ҷумла, дар вақтҳои охир қарздиҳӣ ба шахсони воқеӣ шӯҳрат пайдо кардааст, ки дар он ташкилотҳои дорои мақоми махсуси ҳуқуқӣ (ташкилотҳои қарзӣ) ба шахсони воқеӣ барои истифодаи онҳо танҳо дар асоси мақсаднок, яъне барои эҳтиёҷоти шахсӣ, эҳтиёҷоти оилавӣ ва эҳтиёҷоти хонавода қарз медиҳанд.

Ин самти қарздиҳӣ дар Тоҷикистон дар пасманзари сирояти коронавирус ва набудани имкони қонеъ кардани ниёзҳои инфиродии аҳолӣ маъмул шудааст. Рушди карздихии шахсони алохида низ тавассути баланд бардоштани кобилияти харидории ахолй ба пешрафти иктисодиёти давлат мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: бонк, низоми бонкӣ, қарзи истеъмолӣ, амалиёти бонкӣ

ESSENTIAL CONDITIONS FOR CONSUMER LENDING IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KHAUTOV GEORGY MURATOVICH,
Lecturer of the Department of Entrepreneurial Law,
Russian-Tajik (Slavonic) University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 30, M. Tursunzade str.
Phone: (+992) 555-59-55-53. E-mail: g.khautov@mail.ru

In the modern world, access to credit relations is the basis for building a full-fledged civil society. Access to funds for self-realization can arise for any subject participating in civil legal

relations. In particular, lending to individuals has recently been gaining popularity, in which organizations with a special legal status (credit organizations) issue loans to individuals, for their use only on a targeted basis, namely for personal needs, family needs, household needs. This kind of lending has become especially popular in Tajikistan on the background of coronavirus infection and the lack of the population's ability to meet their individual needs. The development of lending to individuals also contributes to the growth of the state's economy by increasing the purchasing power of the population.

Key words: *bank, banking system, consumer credit, banking operations*

УДК: 35.075

ТАСНИФИ МАҚОМОТИ НАЗДИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ИЗАТУЛЛОЗОДА ПАЙРАВИ НУСРАТУЛЛО,
ассистенти кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва
хизмати давлатии Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, 734003, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 502-02-81-87. E-mail: payrav-izatullozoda@mail.ru

Мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ маҳсуб гардида, дар шаклҳои гуногуни ташкилӣ-ҳуқуқӣ ташкил шуда, функсияҳои гуногуни ба зиммаи онҳо гузошташударо дар соҳаҳои дахлдор ба амал мебароранд. Гарчанде дар қонунгузорӣ ба таври дақиқ номгӯи мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян гардида бошад ҳам, вале дар сатҳи илм асосҳои тасниф ва омили дар шаклҳои гуногуни ташкилӣ-ҳуқуқӣ ташкил гардидани онҳо тадқиқ нагардидааст.

Мақолаи мазкур бошад, дарбаргирандаи масъалаи мафҳуми мақомоти давлатӣ, навъҳои мақомоти ҳокимияти иҷроия, таснифи ин мақомоти дар асоси нуқтаҳои назари илман асоснок ва ниҳоятан таснифи мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар мақола аз ҷониби муаллиф нуқтаҳои назари олимони соҳа вобаста ба масъалаҳои мазкур таҳлил гардида, дар заминаи онҳо таснифи мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудааст, ки аз нигоҳи илмӣ мубрам ва аҳамиятнок буда, метавонад дар ҳалли масоили ба вазъи ҳуқуқии ин мақомот марбута мусоидат намояд.

Калидвожаҳо: *мақомоти назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳокимияти иҷроия, вазорат ва кумитаҳои давлатӣ, мақомоти маслиҳатӣ ва машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Ҳокимият ин низоми гуногунҷанбае мебошад, ки дар шаклҳои гуногуни ташкилӣ, усулҳои баамалбарорӣ, мақсадҳо ва низоми муносибатҳои муайян ифода мегардад. Давлат бошад, ин қувваи иҷтимоии дар давраи муайяни таърихӣ ташаккулёфтае мебошад, ки таъиноти асосии он идоракунии ҷамъият ва тавассути иқтидори худ таъсир расонидан ба ҳаёти шахсони алоҳида ва кулли ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ҳокимияти давлатӣ - ин маҷмӯи муносибатҳои сиёсӣ-ҳуқуқӣ мебошад, ки ҳукмронии давлатро дар ҷамъият ва тавассути маҷбуркунии давлатӣ таъмин гардидани иродаи давлат дар ҷомеа ифода менамояд[3]. Бинобар ин таъиноти худ давлат бояд заиф набошад ва дар баробари ин давлат набояд, ки зулмпарвар бошад. Яъне аз як тараф давлат барои таъмини сиёсати худ ва танзими муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ бояд қувваи махсуси таъсиррасонӣ дошта бошад ва ҳадду ҳудуди таъсиррасонии худро нисбат ба ҷамъият дар сатҳи қонунгузорӣ муқаррар намояд. Ин амал метавонад таъсиррасонии давлатро ба ҳаёти шахсони алоҳида ва ё дар маҷмӯъ ба ҷамъият қонунӣ ва асоснок гардонад.

Қувваи таъсиррасонии давлат тавре аз амалияи давлатдорӣ бармеояд, ин мақомоти давлатӣ мебошад, ки вобаста ба ҳар як соҳаи алоҳида ва ё умумисоҳавӣ ташкил карда шуда, бо салоҳияти махсус мусаллаҳ карда мешаванд, то ки сиёсати давлатиро дар самтҳои дахлдор таъмин намоянд.

Низоми мақомоти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар матни мазкур минбаъд ҶТ) дар асоси муқаррароти моддаи 9 Конститутсияи ҶТ[1], ки принсип тақсими ҳокимияти давлатиро дар бар гирифтааст, бунёд мегардад. Тибқи моддаи мазкур

ҳокимияти давлатӣ дар заминаи ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ амалӣ карда мегардад.

Мувофиқан, яке аз шохаҳои ҳокимияти давлатиро ҳокимияти иҷроия ташкил менамояд, ки нисбат ба мақоми қонунгузорӣ дуюминдараҷа буда[4], таъиноти асосии он ба иҷро расонидани қонунгузорӣ ва ба амал баровардани идоракунии давлатӣ иборат мебошад.

Вале ба хусусияти дуюминдараҷагии ҳокимияти иҷроия нигоҳ накарда, қайд намудан бамаврид аст, ки ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроия бениҳоят мураккаб мебошад, зеро идоракунии давлатӣ маҳз тавассути ин шохаи ҳокимият ба амал бароварда мешавад, яъне ҳокимияти иҷроия аз маҷмӯи мақомоти давлатӣ иборат мебошад, ки маҳз ин мақомот таъминкунандаи мудофиаи кишвар, тартибот ва амнияти ҷамъиятӣ, идораи амволи давлатӣ, ба амал баровардани хизматрасонии давлатӣ ва дигар функсияҳои ҳаётан муҳими давлатиро амалӣ менамоянд[5].

Мақомоти ҳокимияти иҷроия намудҳои гуногун доранд. Бо назардошти дарки ин масъала зарур аст, ки таснифи мақомоти ҳокимияти иҷроияро баррасӣ намоем.

Тавре дар адабиёти илмӣ ба назар мерасад, мақомоти ҳокимияти иҷроияро вобаста ба асосҳои гуногун таснифбандӣ менамоянд. Дар таснифи мақомоти ҳокимияти иҷроия андешаҳои гуногунро дарёфтан мумкин аст. Масалан, ба андешаи П.П. Глущенко мақомоти ҳокимияти иҷроияро вобаста ба асоси ташкилшавӣ (мақомоте, ки ташкили онҳо дар Конститутсияи Федератсияи Россия (минбаъд ФР) пешбинӣ гардидааст ва мақомоте, ки ташкили онҳо аз қонунгузории ҷорӣ бармеояд); вобаста ба тарзи ташкилшавӣ (интихобӣ ва таъиншавӣ); вобаста ба хусусияти салоҳият (салоҳияти умумидошта, салоҳиятӣ соҳавидошта ва салоҳияти байнисоҳавидошта (махсус); вобаста ба тартиби ҳалли масъалаҳо (дастаҷамъӣ ва яккасардорӣ); вобаста ба сарчашмаи маблағгузорӣ (мақомоти буҷетӣ (федеролӣ ва маҳаллӣ (субъектони федератсия)[6] ва ғайра.

Ба андешаи олими ватанӣ Х.О. Ойев мақомот ҳокимияти иҷроияро вобаста ба ҳудуди фаъолияти (ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ); вобаста ба хусусияти ваколат (умумӣ, соҳавӣ, байнисоҳавӣ ва махсус); вобаста ба тартиби ҳалли масъалаҳои иддорӣ (яккасардорӣ ва дастаҷамъӣ); вобаста ба тарзи таъсисдиҳӣ (интихобӣ ва таъиншавандагӣ); вобаста ба шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ (Ҳукумати ҶТ, вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ, агентиҳо, сарраёсатҳо ва ғ.)[7] таснифбандӣ кардан мумкин аст.

Бояд қайд намуд, ки таҷрибаи ташкил намудани мақомоти ҳокимияти иҷроия вобаста ба ин ё он асос дар аксари давлатҳо, хосатан давлатҳои пасошуравӣ ягона мебошад. Бинобар ин дар масъалаи таснифбандии мақомоти ҳокимияти иҷроия нуқтаҳои назари аз ҳам ба куллӣ фарққунандаро дарёфтан мушкил аст. Аммо ба ин нигоҳ накарда, таснифоти олим В.Я. Кикотя назар ба таснифоти олимони дигар фарққунанда аст. Ба андешаи олим, мақомоти ҳокимияти иҷроияро вобаста ба мавқеи онҳо дар низоми ҳокимияти оммавӣ ва махсусияти шакли такшилӣ-ҳуқуқӣ чунин тасниф кардан мумкин аст:

- мақомоти ҳокимияти иҷроия ва шахсони мансабдоре, ки аз номи ин мақомоти баромад мекунанд, масалан – Ҳукумати ФР;
- мақомоти идоракунии давлатӣ, ки бевосита ба низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия дохил намешаванд (қушунҳо, баталионҳо ва ғайра);
- дигар мақомоти давлатӣ, ки ба низоми мақомоти ҳокимияти иҷроия дохил намешаванд, вале фаъолияти маъмурӣ-оммавии беруниро ба амал мебароранд (прокуратура, Палатаи ҳисоб ва ғайра);

- шахсони мансабдори давлатие, ки ягон мақомоти давлатиро намояндагӣ накарда, бевосита аз номи давлат баромад менамоянд (Президенти ФР, Ваколатдор оид ба ҳуқуқ инсон, президентони ҷумҳуриҳои аъзои ФР, губернаторҳо ва ғайра).

Вобаста ба функсияи онҳо дар механизми фаъолияти маъмурӣ-оммавӣ:

- мақомоти маъмурӣ-танзимӣ (мақомоти соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, хоҷагӣ, фарҳанг ва ғайра);
- мақомоти мушоҳидавӣ (назоратӣ ва контролӣ) – (мақомоти андоз, Палатаи ҳисоб, хадамотҳои назорати давлатӣ ва ғайра);
- мақомоти маъмурӣ-муҳофизатӣ – мақомоте, ки таъмини амният ва тартиботи ҳуқуқӣ, мубориза бо ҷинояткорӣ ва ҳифзи манфиатҳои аҳолиро амалӣ мекунанд (прокуратура, амният, корҳои дохилӣ ва ғайра)[8].

Бояд қайд намуд, ки мавҷудияти мақомоти наздипрезидентӣ таърихи зиёда аз бисту панҷсола дорад, лекин сатҳи тадқиқи илмии онҳо то ин замон дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда нашудааст. Аз ҳамин нуқтаи назар масъалаҳои гуногуни ба вазъи ҳуқуқӣ-ташкилии ин мақомот далхдошта норавшан мебошанд. Махсусан яке аз масъалаҳои муҳими назариявӣ ва амалӣ ин таснифи мақомоти назди Президенти ҶТ мебошад, ки дар адабиёти илмии ватанӣ дар сатҳи зарурӣ баррасӣ ва таҳлил нагардидааст. Ин ҳолатро дар мисоли давлатҳои пасошӯравӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст. Ба ҳамин хотир дар асоси таснифоти мақомоти ҳокимияти иҷроия, ки дар адабиёти илмӣ пешбинӣ гардидаанд, таснифи шартии мақомоти назди Президенти ҶТ-ро пешниҳод кардан мумкин аст.

Пеш аз оне, ки таснифи мақомоти назди Президенти ҶТ-ро пешниҳод намоем, мувофиқи мақсад мебуд, ки ҳайати мақомоти назди Президенти ҶТ ва баъзе масоили ба вазъи ҳуқуқии онҳо алоқамандро мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Мақомоти назди Президенти ҶТ ҳамчун мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб рафта, тибқи талаботи қонунгузории ҶТ бевосита аз ҷониби Президенти ҶТ бо мақсади таъмини сиёсати давлатӣ, ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ, назорат ва контроли давлатӣ таъсис дода шуда, оид ба натиҷаи фаъолияти худ дар назди Президенти ҶТ ҳисоботдиҳанда мебошанд[14]. Тибқи Фармони Президенти ҶТ "Дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон" аз 19 ноябри соли 2013, № 12[2] ба мақомоти назди Президенти ҶТ дохил мешаванд:

- Шӯрои амнияти ҶТ;
- Кумитаи рушди маҳали назди Президенти ҶТ;
- Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ;
- Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ;
- Агентии назорати маводи нашъадори назди Президенти ҶТ;
- Агентии омори назди Президенти ҶТ;
- Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҶТ.

Аз адабиёти илмӣ ва қонунгузорӣ бармеояд, ки Президенти ҶТ дар баробари Сарвари давлат будан, инчунин Раиси Ҳукумати ҶТ низ маҳсуб меёбад. Бо истифода аз мақоми констутитутсионии худ Президенти ҶТ ҳуқуқи ташкил намудани сохторҳоеро, ки метавонанд ба ташкил ва баамалбарории фаъолияти Президенти ҶТ мусоидат намояд, дорост. Ин гуна мақомот – мақомоти назди Президенти ҶТ ба ҳисоб мераванд. Лекин бояд қайд намуд, ки тибқи таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ мақомоти наздипрезидентиро бештар мақомоти маслиҳатӣ ва машваратӣ низ меноманд. Мақомоти маслиҳатӣ ва машваратӣ асосан дар шакли комиссия ва шӯроҳо ташкил

карда мешаванд[9], ки таъиноти асосии онҳо мусоидат намудан ба амалишавии салоҳиятҳои Президент мебошад.

Дар адабиёти илмӣ мафҳуме бо номи "дастгоҳи Президент" маълум аст. Дар аксари давлатҳои ҷаҳон "Дастгоҳи Президент" сохторҳоеро дар бар мегирад, ки фаъолияти онҳо ҷиҳати мусоидат намудан ба амалишавии салоҳияти Президент равона карда шудааст. Мувофиқан, дар ҶТ низ ин гуна мақоми назди президентӣ – Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҶТ таъсис дода шудааст. Тибқи талаботи моддаи 8 Қонуни ҶТ "Дар бораи низоми мақомоти идоракунии давлатии ҶТ" – Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҶТ мақоми иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ буда, фаъолияти он бо мақсади таъмини иҷрои ваколатҳои конститутсионии Президенти ҶТ ва Ҳукумати ҶТ амалӣ карда мешавад". Вале гарчанде Дастгоҳи иҷроияи Президенти ҶТ мақоме махсуб меёбад, ки таъсис додани он барои шакли идоракунии президентӣ ногузир мебошад, аммо ба ҳар ҳол он тибқи қонунгузорӣ шомили мақомоти назди Президенти ҶТ намегардад.

Мақомоти назди Президенти ҶТ ба мазмуни васеъ ва маҳдуд фаҳмида мешавад. Ба мазмуни васеъ ба сифати мақомоти назди Президенти ҶТ тамоми сохторҳое фаҳмида мешавад, ки дар номгузории онҳо ибораи "назди Президенти ҶТ"[1] муқаррар гардидааст. Ба ин гуна сохторҳо инчунин мақомоти машваратӣ ва машваратии назди Президенти ҶТ, ки дар шаклҳои ташкилӣ ҳуқуқии зерин: комиссия, марказ ва шӯроҳо ташкил гардидаанд; ва мақомоти дигар назди Президенти ҶТ, ки дар шакли ташкилӣ-ҳуқуқии зерин: агентӣ ва кумитаҳо ташкил карда шудаанд, дохил мешаванд. Хотиррасон бояд намуд, ки бо муқаррар намудани сохтори мақомоти иҷроияи марказии ҳокимияти давлатӣ Президенти ҶТ дар Фармони худ "Дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии ҶТ" аз соли 2013 ба сифати мақомоти назди Президенти ҶТ мақомоти маслиҳатӣ ва машваратии назди Президенти ҶТ-ро, ки дар шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии комиссия ва шӯроҳои назди Президенти ҶТ ташкил карда шудаанд дохил наменамояд. Ин ҷо истисно танҳо нисбат ба Шӯрои амнияти ҶТ мавҷуд аст, ки ҳамчун мақоми машваратии назди Президенти ҶТ ба ин гурӯҳи мақомот дохил карда шудааст. Ин сабаби муайяни худро дорад. Дар ҶТ дар фарқият аз дигар давлатҳои пасошуравӣ ду гуруҳӣ мақомоти назди президентӣ вобаста ба навъашон[2] ҷудо карда шудааст[3] [4]. Барои муайян кардани ин масъала, аниқтараш суоле, ки чаро дар ҶТ мақомоти машваратӣ ва маслиҳатии назди Президенти ҶТ ба гурӯҳи мақомоти назди Президенти ҶТ дохил карда намешаванд, фарқияти ин ду гурӯҳи мақомотро баррасӣ ва амиқ созем.

[1] Зимнан бояд қайд кард, ки номи мақомот ифодагари тамоми ҷанбаҳои он, аз ҷумла тобеият, шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва функсия он мебошад, бинобар ин дар номи мақомоти давлатӣ бояд камбудӣ ҷой надошта бошад ва он бо дарназардошти функсия ва тобеияти ин мақомот муқаррар карда шавад.

[2] Дар назар дошта мешавад на шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ ва функсияи мақомоти мазкур, балки навъи онҳо, яъне мақомоте, ки таъинот ва вазъи ҳуқуқии онҳо назар ба якдигар нисбатан дигаргун аст.

[3] Дар таҷрибаи давлатҳои пасошуравӣ, аз ҷумла Федератсияи Россия низоми мақомоти назди президентиро бо номи "мақомоти маслиҳатӣ ва машваратии назди Президенти ФР" (консултативные и совещательные органы при Президенте РФ), ки дар шакли шӯро ва комиссияҳо ташкил гардидаанд ва "мақомоти ёрирасони назди Президенти ФР (вспомогательные органы при Президенте РФ", ки ба ақидаи В. И. Радченко ба онҳо дохил мешаванд: Шӯрои амният, Дастгоҳи Президент, намояндагони ваколатдори Президент дар округҳои федеролӣ ва ғайра[10].

[4] Ба ақидаи Н.Н. Скрыпников мақомотеро, ки фаъолияти онҳо ҷиҳати мусоидат намудан ба амалишавии салоҳиятҳои конститутсионии Президенти ФР равона гардидаанд, чунин номидан мумкин аст: "дастгоҳи ёрирасон", "низоми таъминкунандаи фаъолияти Президенти ФР", "фишангҳои ҳокимияти Президент", "дастгоҳи корӣ", "механизми идоракунии президентӣ" ва ғайра[11].

Тибқи талаботи қонунгузории ҶТ мақомоти машваратӣ ва маслиҳатии назди Президенти ҶТ чунин хусусиятҳоро доро мебошанд:

- мақомоти иҷроиявие мебошанд, ки функсияи идоракунии давлатиро надоранд, яъне мақоми идоракунии давлатӣ маҳсуб намеёбанд;
- ваколати ҳокимиятӣ надошта, ҳуқуқи қабул намудни санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқиро низ надоранд[5]. Ин аст, ки дар бораи қабул карда шудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби мақомоти маслиҳатӣ ва машваратии назди Президенти ҶТ дар қонунгузории ҶТ оид ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ чизе муқаррар карда нашудааст;
- кормандони ин мақомот ба сифати хизматчии давлатӣ баромад намекунанд;
- ташкил гардидани ин гуна мақомот бо зарурати ҷалб намудани намояндагони ҷамъият барои омода ва иҷро намудани қарорҳои идоракунӣ алоқаманд мебошад;
- бештари мақомоти машваратӣ ва маслиҳатии назди Президенти ҶТ аз ҷониби Президенти ҶТ роҳбарӣ карда мешавад. Исботи ин ҳолатро дар Феҳристи мансабҳои давлатии ҶТ, ки бо Фармони Президенти ҶТ аз 15 августи соли 2016, № 737 тасдиқ гардидааст, мушоҳида намудан мумкин аст;
- аъзоёни он кормандони сохторҳои гуногуни давлатӣ мебошанд.

Навъи дигари мақомоте, ки дар шакли агентӣ ва кумитаҳо ба низоми мақомоти назди Президенти ҶТ дохил мешаванд (ба истинои Шӯрои амнияти ҶТ) чунин хусусиятҳоро доро мебошанд:

- онҳо мақоми мустақили иҷроияи ҳокимияти давлатӣ эътироф мегарданд, ки роҳбарии онҳоро шахсони мансабдори алоҳида амалӣ менамоянд;
- ташкил намудани ин мақомоти хусусияти ногузирӣ дошта, фаъолияти онҳо барои танзим намудани муносибаҳои муайяни давлатию ҷамъиятӣ равона карда шудааст;
- мақомоти идоракунии давлатӣ маҳсуб гардида, дорои ваколатҳои ҳокимиятӣ ва ҳуқуқи мустақилона қабул намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқиро доранд;
- кормандони онҳо хизматчии давлатӣ маҳсуб меёбанд ва шарту таботи махсуси ба ин мансабҳо таъин намудани шаҳрвандро қонун муқаррар менамояд;
- ба Президенти ҶТ ҳисоботдиҳанда ва тобеъ мебошанд.

Аз таҳлили хусусияти ин ду гурӯҳи мақомоти назди Президенти ҶТ маълум мегардад, ки ҳамчун мақоми мустақил будан, функсияи идоракунии давлатиро доштан ва ҳуқуқи қабул намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқиро доштан ба гурӯҳи дуюм имкон додааст, ки ба ҷумлаи мақомоти махсуси назди Президенти ҶТ дохил карда шаванд. Аммо суоле ба миён меояд, ки пас чаро Шӯрои амнияти ҶТ ба ин хусусиятҳо ҷавобгӯ нест, лекин боз ҳам ба ин гурӯҳ дохил гардидааст? Сабаб дар он аст, ки Шӯрои амнияти ҶТ яке аз мақомоти асосии таъмини амнияти давлатӣ ба ҳисоб меравад, ки фаъолияти ҳамаи мақомоти давлатиро дар самти таъмини амнияти давлатӣ ва амнияти миллӣ ҳамоҳанг месозад. Дар баробари ин, тибқи банди якуми Низомномаи худ Шӯрои амнияти ҶТ мақоми конститутсионӣ мебошад, ки мавқеи онро дар байни дигар мақомоти машваратии назди Президенти ҶТ баланд мегардонад. Яке аз самтҳои муҳимми сиёсати давлатӣ ин таъмини амнияти он мебошад. Бо ҳамин хотир Шӯрои амнияти ҶТ таъсис дода шудааст, ки вобаста ба соҳаҳои гунонуни амниятӣ ваколатҳои

[5] Ин нуқтаи назар дар адабиёти илмӣ бештар ҷонибдорӣ мегардад. Аз ҷумла: Тихонова Е.С. Юридическая сила решений совещательных органов при Президенте Российской Федерации // Гуманитарные и политико-правовые исследования. 2021. №1 (12). С. 46-57[12]; Щипанов А.В. О вспомогательных и совещательных органах при Президенте Российской Федерации // Трибунна молодого ученого. Российский юридический журнал. 5/2009. С. 232-235.[13]

муайян дорад. Бо ин хусусият дар давлатҳои хориҷӣ низ ба ин мақом диққати махсус дода мешавад ва ба хотири функсияи муҳимро иҷро намудан, ин мақом ба низоми мақомоти назди Президенти ҶТ дохил карда шудааст.

Тавре қайд гардид, таснифи мақомоти давлатӣ вобаста ба асосҳои гуногун ба амал бароварда мешавад. Аз ҷумла, вобаста ба шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ, тобеият, тарзи ҳалли масъалаҳои ва қабули қарорҳо, ҳудуди давлат, функсия ва ғайра. Ин асосҳо нисбат ба мақомоти назди Президенти ҶТ низ мутааллиқ мебошанд.

Дар асоси муқаррароти баррасигардида, мақомоти назди Президенти ҶТ-ро вобаста ба асосҳои зерин таснифбандӣ менамоянд:

1) Вобаста ба шакли ташкилӣ-ҳуқуқӣ мақомоти назди Президенти ҶТ ҷудо мешаванд ба:

А) Шӯро;

Б) Кумита;

В) Агентӣ;

2) Вобаста ба тарзи қабули қарорҳо мақомоти назди Президенти ҶТ ҷудо мешаванд ба:

А) шакли яккасардорӣ;

Б) шакли дастаҷамъӣ (Шӯрои амнияти ҶТ);

3) Вобаста ба таъинот мақомоти назди Президенти ҶТ ҷудо мешаванд ба:

А) мақомоти назди Президенти ҶТ, ки ба сифати мақомоти идоракунии давлатӣ баромад менамоянд;

Б) мақомоти назди Президенти ҶТ, ки ба сифати мақомоти идоракунии давлатӣ баромад наменамоянд;

В) мақомоти назди Президенти ҶТ, ки сохтори дугона дошта, ҳам мақоми идоракунии давлатӣ ва ҳам ҳифзи ҳуқуқ баромад менамоянд (Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ).

4) Вобаста ба кувваи ҳуқуқии қарорҳои қабулнамудаи мақомоти назди Президенти ҶТ:

А) мақомоти назди Президенти ҶТ, ки ҳуқуқи қабул намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқиро доранд (кумита ва агентиҳои назди Президенти ҶТ);

Б) мақомоти назди Президенти ҶТ, ки ҳуқуқи қабул намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқиро надоранд (Шӯрои амнияти ҶТ).

6) Вобаста ба функсия мақомоти назди Президенти ҶТ ҷудо мешаванд ба:

А) мақомоти назди Президенти ҶТ, ки функсияи назоратӣ ва контролӣ доранд (Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ, Агентии назорати маводи нашъаовари назди Президенти ҶТ ва Агентии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти ҶТ);

Б) мақомоти назди Президенти ҶТ, ки функсияи иҷроиявӣ-амрдиҳандагӣ ва хизматрасонии давлатиро амалӣ менамоянд (Агентии хизмати давлатии назди Президенти ҶТ, Агентии омори назди Президенти ҶТ);

В) мақомоти назди Президенти ҶТ, ки функсияи ҳамоҳангсозиро амалӣ менамоянд (Кумитаи рушди маҳали назди Президенти ҶТ, Шӯрои амнияти ҶТ).

7) Вобаста ба хусусияти фаъолият мақомоти назди Президенти ҶТ ҷудо мешаванд ба:

А) мақомоти ҳифзи ҳуқуқи назди Президенти ҶТ (Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи ҶТ, Агентии назорати маводи нашъаовари назди ҶТ);

Б) мақомоти идоракунии давлатии назди Президенти ҶТ (ба истиснои Шӯрои амнияти ҶТ).

Ҳамин тариқ, ба хулосае омадан мумкин аст, ки падидаи мақомоти наздипрезидентӣ дар ҶТ мураккаб арзёбӣ гардида, вазъи ҳуқуқии онҳо тадқиқи амиқ ва баҳои илман асоснокро металабад. Таснифоти пешниҳодгардида шартӣ буда, бо ташаккул ёфтани низоми мақомоти назди Президенти ҶТ метавонад тағйир ёбад.

Адабиёт

1. Конститутсияи ҶТ (6 ноябри соли 1994 тариқи раъйпурсии умумихалқӣ қабул гардида, солҳои 1999, 2003 ва 2016 ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудааст).
2. Фармони Президенти ҶТ “Дар бораи такмили сохтори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 19 ноябри соли 2013, № 12 // www.adlia.tj (манбаи электронӣ) (санаи муроҷиат 10.10.2021).
3. Усова С.Е. К вопросу об организации системы и структуры органов исполнительной власти //Власть и управления на Востоке России. 2009. №2 (47). С.205
4. Бельский К.С. О функциях исполнительной власти // Государство и право. 1997. №3. С.69-74;
5. Богатырев А. Д. Организационно-правовой механизм функционирования исполнительной власти в Российской Федерации // Вопросы студенческой науки. Выпуск №14, октябрь 2017 – С. 45
6. Глущенко П.П. Административное право. Краткий курс. Питер. 2011. С.65
7. Ойев Х.О. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Душанбе 2013. – С. 150
8. Кикотя В.Я. Административное право России: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2012. С. 143
9. Черкасов К.В. Консультативные и совещательные органы при полномочных представителях Президента РФ в федеральных округах. // Гражданин и права. 2008. №10. С. 20.
10. Радченко В. И. Конституционные основы государственной целостности Российской Федерации: Дисс. … канд. юрид. наук. М., 2003. С. 87.
11. Скрыпников Н.Н. Конституционно-правовые основы деятельности Администрации Президента Российской Федерации: автореф. Дисс. … канд. юрид. наук. Челябинск, 2005. С. 14.
12. Тихонова Е.С. Юридическая сила решений совещательных органов при Президенте Российской Федерации // Гуманитарные и политико-правовые исследования. 2021. №1 (12). С. 46-57.
13. Щипанов А.В. О вспомогательных и совещательных органах при Президенте Российской Федерации // Трибунна молодого ученого. Российский юридический журнал. 5/2009. С. 232-235.
14. Изатуллозода П.Н. Понятия и признаки органов при Президенте Республики Таджикистан // Маҷаллаи Идоракунии давлатӣ 2020 4/1 (48) С. 155-150

КЛАССИФИКАЦИЯ ОРГАНОВ ПРИ ПРЕЗИДЕНТЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ИЗАТУЛЛОЗОДА ПАЙРАВИ НУСРАТУЛЛО,
ассистент кафедры административного права и
государственной службы Академии государственного управления при

Президенте Республики Таджикистан.
г. Душанбе, 734003, ул. Саида Носира 33.
Тел.: (+992) 502-02-81-87. E-mail: payrav-izatullozoda@mail.ru

Органы при Президенте Республики Таджикистан являются исполнительными органами государственной власти, организованными в различных организационно-правовых формах и выполняющими различные возложенные на них функции в соответствующих сферах. Хотя в законодательстве четко определен перечень органов при Президенте Республики Таджикистан, но на уровне науки не изучены основы классификации и факторы их формирования в различных организационно-правовых формах.

В данной статье автором рассматривается понятие государственных органов, виды исполнительных органов, классификация этих органов на основе научно обоснованных точек зрения и, наконец, классификация органов при Президенте Республики Таджикистан. В статье автор анализирует взгляды ученых на эти вопросы и предлагает классификацию органов при Президенте Республики Таджикистан, которая имеет научную актуальность и может помочь в решении вопросов, связанных с правовым статусом этих органов.

Ключевые слова: *органы при Президенте Республики Таджикистан, организационно-правовые формы, органы государственной власти, органы исполнительной власти, министерства и государственные комитеты, консультативные и совещательные органы при Президенте Республики Таджикистан.*

CLASSIFICATION OF BODIES UNDER THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

IZATULLOZODA PAYRAVI NURSRATULLO,
assistant of Administrative Law and Civil Service Department of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
Dushanbe, 734003, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 502-02-81-87. E-mail: payrav-izatullozoda@mail.ru

Bodies under the President of the Republic of Tajikistan are the executive bodies of state power, organized in various organizational and legal forms and performing various functions assigned to them in the relevant areas. Though the legislation clearly defines the list of bodies under the President of the Republic of Tajikistan, but the basis of classification and the factors of their formation in various organizational and legal forms have not been studied at the scientific level.

The author in this article discusses the concept of state bodies, types of executive bodies, the classification of these bodies based on scientifically grounded points of view and, finally, the classification of bodies under the President of the Republic of Tajikistan. In the article, the author analyzes the views of scientists on these issues and proposes a classification of bodies under the President of the Republic of Tajikistan, which has scientific relevance and can help in resolving issues related to the legal status of these bodies.

Key words: *bodies under the President of the Republic of Tajikistan, organizational and legal forms, public authorities, executive bodies, ministries and state committees, consultative and advisory bodies under the President of the Republic of Tajikistan.*

УДК: 336.225.1

НАЛОГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

ЁРОВ АХМАДЖОН ДИЛОВАРШОХОВИЧ,
соискатель кафедры административного права и государственной службы
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 882 087 777. E-mail: ahmadcareer_21@mail.ru

В этой научной статье вкратце изложено значение определения термина «налог», теория и идеи отечественных и зарубежных учёных по поводу налога и налоговых отношений как объекта административно-правового регулирования, а также научные методы их использования, проблемы налоговых отношений как объект административно-правового регулирования и пути их решения с теоретической точки зрения.

Ключевые слова: *налоговые отношения, налог, объект правового регулирования, административно-правовое регулирование налоговой сферы, методы административно-правового регулирования.*

Правоотношение – это правовое отношение между субъектами права, то есть участниками по поводу объекта, при котором возникают права и обязанности сторон.

Правовые отношения – возникающие на основе норм права волевые общественные отношения, участники которых имеют субъективные права и юридические обязанности.

Необходимо отметить, что термин налог на английском языке переводится как “Tax”. Этимологический анализ лексемы "tax" выявляет, что начало употребления этой лексемы в английском языке датируется XIV веком в значении «obligatory contribution levied by a sovereign or government» («обязательный взнос, взимаемый монархом или правительством») [3. С. 273].

Если брать воззрение учёных, политиков и других научных деятелей в научной сфере, особенно в сфере юриспруденции по поводу определения термина «налог» то существует их не мало, и мы можем привести пару из них в качестве раскрытия его значения.

Русский государственный деятель С.Ю. Витте пишет, что налоги – принудительные сборы (пожертвования) с дохода и имущества подданных, взимаемые в силу верховных прав государства ради осуществления высших целей государственного общежития [5]. Экономист из Германии К. Эеберг отмечает, что отношение плательщика к государству выставляет налог не как специальное воздание за выгоды от принадлежности государству, а как обязанность гражданина, его жертву, вносимую им на поддержание и развитие целого [5].

Ф. Б. Мильгаузен русский финансист написал, что «Податями и налогами в тесном смысле слова называются те пожертвования, которые подданные дают государству».

Швейцарский учёный Ж.С. Сисмонди пишет, что налог – цена, уплачиваемая гражданином за полученные им наслаждения от общественного порядка, справедливости правосудия, обеспечения свободы личности и права собственности. При помощи налогов покрываются ежегодные расходы государства, и каждый

плательщик налогов участвует таким образом в общих расходах, совершаемых ради него и ради его сограждан.

А также в другом источнике под понятием термина налога- понимается как обязательный, индивидуальный безвозмездный платёж, взимаемый государственным компетентным органом с организаций и физических лиц в виде отчуждения принадлежащих им на праве собственных денежных средств с целью финансового обеспечения деятельности государства и дальнейших муниципальных образований [14].

Вопрос темы налога установлено в Конституции Республики Таджикистан, т.е. данный вопрос имеет конституционную основу. Согласно статьи 45 Конституции Республики Таджикистан уплата налогов и сборов, определяемых законом, является обязательной.

Законы устанавливающие новые налоги или ухудшающие положение налогоплательщика обратной силы не имеют [1].

В налоговом праве, как и в других отраслей права широко встречается и понятие налоговые отношения. Если взять конкретно, в связи с правовыми основами этот вопрос т.е. данное понятие применяется как «налоговое правоотношение».

Наряду с этими свойствами, присущими также всем правовым отношениям, отношения, возникающие в налоговой сфере Республики Таджикистан, обладают рядом свойственных только им признаков.

1. Прежде всего, особенность налоговых правоотношений выражается в том, что они возникают в процессе финансовой деятельности государства (и муниципальных образований).

2. Возникают налоговые правоотношения в силу деятельности органов государственной власти и местного самоуправления по установлению, изменению, отмене и собиранию в соответствующую казну обязательных платежей, входящих в налоговую систему республики.

3. Налоговые правоотношения являются разновидностью имущественных отношений в силу того, что возникают по поводу образования, распределения или использования финансовых ресурсов государства (и муниципальных образований). Они всегда связаны, с денежными платежами в государственную или муниципальную казну.

4. В налоговых правоотношениях всегда одной из сторон выступает государство или его уполномоченный орган, орган местного самоуправления. В налоговых отношениях в ходе взимания налогов принимает участие подразделения Налогового комитета Республики Таджикистан, одной из основных задач которой влияет на обеспечение сбора налоговых платежей в казну.

Надо отметить, что налоговые отношения являются объектом научной дискуссии. То есть по поводу понятия и природы налоговых отношений в современной юриспруденции не существует единой идеи.

Так например, исследователи Е.Ю. Грачева, И.И. Кучеров, Н.И. Химичёв, признающие налоговое право подотраслью финансового права, то есть считают, что налоговое правоотношение представляет собой один из видов финансового правоотношения [4. С. 60-62].

В другой литературе отмечено, что материальное содержание налоговых отношений относится к отношениям по установлению, введению и взиманию налоговых сборов и государственных пошлин [12. С. 28].

По мнению таджикского учёного Д.Ш. Сангинова правовые отношения налогового сектора - это отдельные виды финансово-правовых отношений, регулируемых нормами налогового права, которые касаются установления, введения, взимания налогов и сборов, а также отношений в процессе налогового контроля, действия (бездействия) должностных лиц и нести ответственность за налоговые правонарушения. К этим отношениям относятся отношения об установлении и сборе налогов и основных платежей, а также другие отношения, связанные с ними [10].

Исходя из вышеизложенных научных подходов пришли к выводу дать следующее понятие, налоговое правоотношение-это общественные отношения, которые регулируются нормами налогового права и возникают в ходе установления, введения и взимания налогов, а также в процессе контроля над ними и привлечении к ответственности лиц за нарушения соответствующего законодательства.

Каждая наука имеет объект своего изучения, так и налоговые отношения не исключение. Понятие объекта носит более широкий и общий по сравнению с предметом. Содержание объекта познания образуют явления внешнего мира, на которые распространяются познание и практические воздействия субъектов, людей. Объект науки — это то на что направлена научно-исследовательская деятельность, сфера и стратегическая целевая установка научного поиска. Таким образом объект изучения науки есть некая целостность, которая может изучаться и изучается многими другими сферами науки.

В качестве объектом налоговых правоотношений вступают те отношения, которые возникают при возникновении налоговых отношений между государством и другим субъектом, то есть налогоплательщиком по установлению, введению и взиманию налоговых платежей и других государственных пошлин.

Надо отметить, что налоговое правоотношение имеет императивный характер и в нем в основном в качестве участника вступают налоговые органы. То есть, налоговые органы обеспечивают взимание налогов и другие обязательные платежи.

Исходя из этого, хочу отметить, что налоговые правоотношения регулируются нормами административного права. Хотя существует множество мнений, что налоговое право считается как подотраслями административного права. В данном случае налоговое правоотношение вступают как объектом административно-правового регулирования.

Административно-правовое регулирование - это ни что иное как способ реализации государственного управления, иными словами одна из форм управленческой деятельности.

Посредством данного способа, наряду с организационным, принимаются и осуществляются управленческие решения и действия, содержащие юридический смысл, установление и применение правовых норм. Данный способ представляет собой совокупность социального, нормативного и практических аспектов. Он возникает тогда, когда в содержании законов или иных правовых нормативных актов включается назревшая, имеющая актуальность общественная потребность в упорядочении определенных отношений людей, причем определенным образом (моделью, логической структурой) и в определенном направлении [2. С. 31-32].

Административно-правовое регулирование является разновидностью правового регулирования. Сущность правового регулирования составляет результативное, организующее воздействие на социальные отношения.

Правовое регулирование обладает специфическими качествами: - механизм регулирования (представляет собой взятую в единстве систему правовых средств, при помощи которой обеспечивается результативное правовое воздействие на социальные отношения);

- способы регулирования (дозволение - предоставление лицу права на определенное поведение, совершение тех или иных действий; - запрещение возложение на лицо обязанности воздержаться от определенного поведения, от совершения тех или иных действий;

- обязывание - возложение на лицо обязанности определенного поведения, совершения тех или иных активных действий);

- методы регулирования (метод субординации, при котором регулирование сверху донизу осуществляется на властно-императивных началах;

-метод координации, при котором регулирование определяется не только сверху, но и снизу, на его ход и процесс влияет активность участников регулируемых отношений) [6].

При этом административно-правовое регулирование социальных отношений представляет собой отлаженный и действенный механизм.

А.П. Коренев пишет по этому поводу: «Система административно-правовых средств, которые воздействуют на общественные отношения, организуя их в соответствии с задачами государства и общества, именуется механизмом административно-правового регулирования» [7. С.40].

На основе характеристики правового регулирования общественных отношений как части социального регулирования и административно-правового регулирования как разновидности правового регулирования как одним из способов реализации государственного управления, необходимо заметить, что признаки, присущие административно-правовому регулированию всеми своими характеристиками повторяются в правовом регулировании конкретных общественных отношений, и в частности, отношений, складывающихся в налоговой сфере Республики Таджикистан [8].

Вместе с тем, необходимо учитывать, что налоговые отношения конкретизируют общие признаки осуществления административно-правового регулирования, определяют, с учетом своего содержания, его место и роль в правовом регулировании налоговой сферы Республики Таджикистан.

Наряду с этим, необходимым является анализ налоговых отношений. По нашему мнению, он позволит нам на основе вышеизложенного, а также на основе изучения характеристики правового регулирования, более правильно и глубоко определить роль и место административно-правового регулирования налоговых отношений в системе правового регулирования налоговой сферы.

Налоговые отношения, как и любые другие общественные отношения, являются объектом, на который направляется государственно-управляющее воздействие в форме административно-правового регулирования. Это обусловлено тем, что система государственного управления предполагает присутствие трех взаимосвязанных и взаимно обуславливающих элементов: 1) субъекта управления или его отдельного управляющего компонента (государственного органа, должностного лица, участника управления); 2) управляющего воздействия, создаваемого и реализуемого субъектом управления; 3) объекта воздействия в виде, главным образом, общественных отношений, деятельности организаций, отдельных граждан и т.д [2.36].

Можно сказать, что объект изучения административно-правового регулирования налоговых отношений - является одним из видов отраслевого правового регулирования, основанный на отраслевое регулирование налоговых отношений и считается видом государственной деятельности.

Административно-правовое регулирование налоговых отношений ведется путем определенных механизмов. Об этом вопросе в теории административного права существует разные точки зрения.

В целом, в большинство научных источников даны следующие механизмы регулирования:

а) планирование;

б) регулирование;

в) контроль;

Планирование - означает, что на основе составленного плана предварительно прогнозируется налоговые поступления в бюджет государства;

Виды-оперативное, текущее, долгосрочное и стратегическое.

Регулирование - это система правовых мер, которая регулирует ход воспроизводственных процессов.

В свою очередь налоговое регулирование осуществляется разными способами и методами. К способам относятся льготы и санкции.

Льготы- определённые преимущества, дополнительные права, полное или частичное освобождение от выполнения указанных правил, обязанностей или наоборот [11].

Санкция- мера воздействия, применяемая к правонарушителю и влекущая для него неблагоприятные последствия.

В каждом государстве существует ряд государственных льгот для осуществления дальнейшего и результативной работы государственной деятельности, как мы уже выше отметили административно-правовое регулирование налоговых отношений является одним из видов государственной деятельности.

Контроль - это процесс проверки и сопоставления фактических результатов деятельности с заданиями.

Рассматривая содержание налоговых отношений, надо отметить, что в научной литературе определение налоговых отношений является недостаточно разработанным. Имеется всего несколько характеристик налоговых отношений, которые можно найти у отдельных авторов [9].

Так, например, Челышев М.Ю. отмечает, что налоговые отношения — это «отношения государственных налоговых органов, налогоплательщиков и налоговых представителей (налоговых агентов) по установлению, изменению изъятию у налогоплательщиков (юридических и физических лиц) части их доходов в соответствующий бюджет (федеральный, региональный, местный)» [13].

Рассматривать налоговые отношения, на мой взгляд, необходимо как отношения, которые складываются между тремя субъектами: государством в лице его правотворческих органов, налоговыми органами, налогоплательщиками по поводу установления, изменения, отмены налоговых платежей. Только данный подход, позволяет охватить налоговые отношения, как отношения, возникающие между ее субъектами не только по поводу сбора налоговых платежей, но и по поводу установления, изменения и отмены налогов. В настоящий момент, когда общество, находится в процессе перехода от административно-командной к рыночной экономике,

главная задача состоит в том, чтобы в исторически короткий срок внедрить в практику налоговое законодательство, которое бы качественно отличалось от действующего.

Кроме этого, необходимо проводить активную политику в отношении ускоренного формирования институтов современной рыночной экономики, естественным путем формировавшихся в течении столетий. В частности, первостепенную важность приобретает задача формирования эффективной налоговой и таможенной политики.

Эта задача тем более важна, что налоги и таможенные платежи имеют не только фискальное значение, но и являются эффективными инструментами косвенного воздействия государства на локацию ресурсов. Важно, чтобы налоговое бремя не подавляло производственной активности.

Игнорирование данных обстоятельств, привело в настоящий момент к тому, что основная роль на данном этапе проведения налоговой реформы уделяется больше фискальной функции налогов, чем это требуется.

Представляется, что действующая налоговая система является классическим примером того, как можно заставить людей не работать и не вкладывать свой капитал в развитие производства, а экспортировать его за границу. Все эти факты говорят о том, что при осуществлении административно-правового регулирования налоговые отношения должны рассматриваться именно в том контексте, который был приведен выше. Только такой подход в понимании налоговых отношений позволит в ходе осуществления административно-правового регулирования достичь социальной эффективности.

Таким образом, нормы административного права должны оказывать реальное влияние на состояние и развитие налоговой сферы, максимально удовлетворять коренные и комплексные потребности, интересы, цели людей, обеспечивать максимальную законность решений и действий соответствующих структур.

Налоговым правоотношениям присущи общие характерные черты, которые свойственны всем правовым отношениям: они возникают, прекращаются или изменяются лишь на основе правовых норм (в частности, норм административного права); субъекты (участники) правовых отношений взаимосвязаны между собой.

Объективными юридическими правами и обязанностями, в этом в принципе и выражается сущность налоговых правоотношений; они охраняются государством, так как именно через них реализуются общеобязательные правила поведения, которые установлены и защищаются государством; налоговые правовые отношения отличаются волевым характером, так как через правовые нормы выражается государственная воля, а также волеизъявление его участников (или одного участника); в этих правоотношениях участвуют конкретные (индивидуализированные) субъекты со строго определенными взаимными правами и обязанностями.

Литература

1. Конституция Республики Таджикистан от 06.11.1994год.
2. Административно-правовое регулирование налоговой сферы Российской Федерации. Дисс.работа к. ю. н. доцент Михайлов О.Н. Москва-2001г., стр. 31-32
3. Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика ЭТИМОЛОГИЯ И ЗНАЧЕНИЕ ЛЕКСЕМ «TAX» – «НАЛОГ» В АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ Улиско К.А. стр-273.
4. Грачева Е.Ю. Налоговые правоотношения// Финансовое право.2-е изд., перераб. и доп.-М.:Юристъ.2000.с.290-291; Кучеров И.И. Налоговое право.Курс лекций-

М.,2001, С.87; Химичева Н.И. Финансовое правоотношения, их отношения и виды. // Финансовое право. 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Юристъ, 2001. С. 60-62.
5. Доктринальные употребления. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B3.
6. Ефименко Е.Н. Государственное регулирование предпринимательской деятельности (Правовые средства перераспределения доходов) дис. к.ю.н. М., 1997
7. Коренев А.П. Административное право России. М., 1996. с.40.
8. Фомина О.А. Закон в системе источников налогового права (На примере англо-саксонской правовой системы. Дис. канд.юрид.наук. М., 1996
9. Христенко В.Б. Исследование роли налогово-бюджетных систем в управлении развитием территории. Дисс.канд.экон.наук. М., 1995.
10. Ҳуқуқи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон: Воситаи таълимӣ/ Зери назари н.и.ҳ., дотсент Шонасридинов Н.Ш. Душанбе-2012-иборат аз 352с .
11. Цоков С.Т. Реферат на тему Характеристика налогового механизма по дисциплине «Налоги и налогооблажение». Стр.1-2.
12. Цыпкин С.Д. Правовое регулирование налоговых отношений в СССР. -М., 1955. С. 28
13. Челышев М.Ю. Взаимодействие гражданского и налогового права в регулировании отношений с участием предпринимателей. Дисс. канд.юрид. наук. Казань. 1998.
14. «Яндекс». Словари", определения налогов Архивная копия от 30 октября 2013 на Wayback Machine

МУНОСИБАТҲОИ АНДОЗ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ ТАНЗИМИ МАЪМУРӢ-ҲУҚУҚӢ

ЁРОВ АХМАДҶОН ДИЛОВАРШОҲОВИЧ,
унвонҷӯи кафедраи хуқуқи маъмурӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 882 087 777. E-mail: ahmadcareer_21@mail.ru

Дар мақолаи мазкур маънои таърифи истилоҳи “андоз”, назария ва ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар бораи муносибатҳои андоз ва андоз ҳамчун объекти танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ, инчунин усулҳои илмии истифодаи онҳо, мушкилоти муносибатҳои андоз ҳамчун объекти танзими маъмурӣ-ҳуқуқӣ ва роҳҳои ҳалли онҳо аз нуқтаи назари назариявӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: *муносибатҳои андоз, андоз, объекти танзими ҳуқуқӣ, танзими маъмурӣ ва ҳуқуқии соҳаи андоз, усулҳои танзими маъмурӣ ва ҳуқуқӣ.*

TAX RELATIONS AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION

YOROV AKHMADJON DILOVARSHOKHOVICH,
Applicant of Administrative Law and
Civil Service Department of the Academy of Public Administration
under the President of the Republic of Tajikistan,
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 882 087 777. E-mail: ahmadcareer_21@mail.ru

This scientific article shortly outlines the meaning of the definition of the term "tax", the theory and ideas of domestic and foreign scientists on tax and tax relations as an object of administrative and legal regulation, as well as scientific methods of their use, problems of tax relations as an object of administrative and legal regulation and ways to solve them from a theoretical point of view.

Key words: *tax relations, tax, object of legal regulation, administrative and legal regulation of the tax sphere, methods of administrative and legal regulation.*

ИЛМҲОИ СИЁСӢ - ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 354(573.3)(09)

ТАКМИЛИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ ВА ХИЗМАТИ ДАВЛАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ

ИСКАНДАРОВ ҚОСИМШО,
доктори илмҳои таърих, саркотиби илмии
Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон,
734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Тел.: (+992 37) 221-50-83. E-mail: ikas_53@inbox.ru
АЛИЗОДА БАҲРИДДИНИ ПИРМУҲАММАД,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент, ходими пешбари илмии
Пажӯҳишгоҳи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
734025, Душанбе, кӯч.Саид Носир, 33.
Тел.: (+992 37) 228-91-51. E-mail: b.p.alizoda63@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои такмили низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони истиқлол таҳлил гардида аст.

Такмили низоми идоракунии давлатии ҷавобгӯ ба талаботи имрӯзаи рушди ҷомеа яке аз омилҳои муҳимми рушди устувори давлат ва таҳкими пояҳои давлатдорӣ мебошад. Бо назардошти ин, дар мақола саҳми Эмомалӣ Раҳмон дарислоҳоти идоракунӣ ва такмили сохтори мақомоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замон истиқлол мариди баррасӣ қарор дода шудааст.

Муаллиф қайд намудааст, ки шаклҳои нави идоракунии давлатӣ дар Тоҷикистони навин дар натиҷаи ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ташакукул ёфтаанд ва сохтори аксари мақомоти идоракунии давлатӣ бо ташаббуси Эмомалӣ Раҳмон таҷдид гардида, такмил дода шуданд.

Муаллиф қайд менамояд, ки баъд аз ба даст овардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар кишвар, дар натиҷаи ислоҳоти конститутсионӣ дар низоми идоракунии давлатии Тоҷикситон, махсусан мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузори мамлакат тағйиротҳои ҷиддӣ ба амал омада, парламенти ду маҷлиса ташкил ёфт. Ҳамзамон, дар натиҷаи татбиқи Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти идоракунӣ ба талаботи замон ва таҳкими давлатдории миллӣ мутобиқ гардонида шуданд.

Дар мақола қайд карда мешавад, ки нcorreбаста ба натиҷаҳои ба дастомада зарурати такмил ва таъмини фаъолияти самарабахши тамоми шохаҳои ҳокимият, махсусан мақомоти намояндагӣ ва иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вуҷуд дорад.

Калидвожаҳо: *ташаккул, рушд, ислоҳот, мақомоти идоракунӣ, идораи давлатӣ, ислоҳоти конститутсионӣ, идораи президентӣ, принсипи тақсимоти ҳокимият, мақомоти намояндагӣ ва қонунгузор, мақомоти иҷроия, мақомоти намояндагӣ ва иҷроияи маҳаллӣ, давлатдорӣ.*

Дар замони Истиқлоли давлатӣ ва шароити ҷаҳонишавӣ яке аз масъалаҳои муҳимми таъмини рушди устувори иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани ислоҳоти идораи давлатӣ ва хизмати давлатӣ ва такмили низоми идоракунии давлатӣ ба ҳисоб мерафт. Зарурати ин масъаларо Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 апрели соли 2005

чунин арзёбӣ намуданд: «Ислоҳоти идоракунии давлатӣ пеш аз ҳама бояд ба танзими идораи давлатӣ, мукаммалгардонии вазифаҳо, такмили сохтори вазоратҳо вобаста ба шароити иқтисоди бозорӣ, аз байн бурдани вазифаҳои такроршаванда, шаффофияту самаранокии фаъолияти сохторҳо ва хизматчиёни давлатӣ равона гардад» [4, 6].

Бунёди давлати соҳибихтиёри миллӣ, таҳкими истиқлолияти давлатӣ ва пояҳои давлатдорӣ талаб мекунанд, ки дастгоҳи идоракунии давлатӣ бояд самаранок, мунтазам ва бонизом фаъолият намояд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки маҳз ҳайати баландихтисос ва масъули хизматчиёни давлатӣ метавонад падидаҳои бӯҳрониро дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дар марҳилаҳои гузариш ба осонӣ ҳал намояд.

Дар оғози Истиқлолияти давлатӣ ва доир гардидани Иҷлосияи ХУ1 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳи ноябри соли 1992 барои таҳкими ҳокимияти давлатию низоми идоракунии кишвар, муайян намудани самти раванди инкишофи ҷомеа дар солҳои минбаъда ва пайгирӣ намудан аз принсипҳои талаботи бунёди ҷомеаи демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёду ягона асос ва заминаи воқеӣ ба вуҷуд омад.

Яке аз хусусиятҳои муҳимми ин Иҷлосияи таърихӣ аз он иборат буд, ки дар замони бӯҳрони сохторҳои ҳокимият як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул кард, ки онҳо ба барқарор, фаъол гардонидан ва таҳкими сохторҳои мақомоти давлатӣ мусоидат намуданд.

Дар ин раванд бо назардошти масъулияти бузурге, ки таърих ба дӯши Эмомалӣ Раҳмон ниҳод, ӯ дар давоми камтар аз як моҳи Раиси Шӯрои Олӣ - Сарвари давлат интихоб шуданашон дар муроҷиатномаи худ ба халқи шарифи кишвар (12 декабри соли 1992) барномаи бисёр мушаххас ва мукаммали аз бӯҳрони сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ берун овардани Тоҷикистонро пешниҳод намуд. Воқеан тавре қайд гардидааст: “Хизмати давлатии навини Тоҷикистон зодаи замони истиқлолият мебошад, ки дар шароити басо ногувори таърихи миллат оғоз гардида, марҳила ба марҳила нумӯъ ёфт” [5,3].

Аммо тағйироти муҳим дар такмил ва таҷдиди низоми идоракунии давлатӣ баъд аз қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (1994) ба амал омад ва низоми идоракунии кишвари мо тадриҷан аз усули фармонфармоӣ ба низоми демократӣ табдил ёфт, ки ин тақозои замон ва хусусияти демократӣ доштани ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Дар ин давра дар натиҷаи ислоҳоти ҳуқуқӣ пояҳои асосии давлати ҳуқуқиву дунявӣ ва иҷтимоӣ гузошта шуданд. Сохтори давлат тағйир ёфта, дарасоси моддаи 9 Конститутсия ҳокимият ба се шохаи мустақил-иҷроия, қонунбарор ва судӣ ҷудо шуд. Ҳамзамон, тибқи Конститутсия Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ эълон шуд.

Дар ин марҳилаи рушди давлатдорӣ дар кишвари мо тавассути парламенти касбии доимоамалкунанда қабул шудани як силсила қонунҳое, ки ба рушди иқтисоди миллӣ, инкишофи батадриҷи муҳимтарин соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию фарҳангӣ мусоидат мекунанд, Тоҷикистон ба як марҳилаи сифатан нави рушд расид.

Вобаста ба вазъи сиёсии баамаломада баъд аз имзои «Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” бо дарназардошти дастовардҳои нави ҷомеа ислоҳоти конститутсионӣ гузаронида шуд. Тибқи Созишномаи мазкур мақоме, ки амалӣ шудани меъёрҳои онро ба уҳда дошт, Комиссияи Оштии Миллӣ (КОМ) буд. Дар радифи масъалаҳои дигаре, ки ҳаллу фаслашон ба уҳдаи КОМ вогузошта шуда буд, масъалаи дохил кардани тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи кишвар низ буд ва ба КОМ муяссар шуд, ки лоиҳаро омода намуда, барои анҷоми

тағйироти конститутсионӣ ба Президенти Тоҷикистон пешниҳод намояд [9. С.86]. Фаъолияти КОМ дар марҳилаи муайян яке аз хусусиятҳои вижаи давлатдорӣ ба ҳисоб меравад, ки барои фаро расидани сулҳу оштии миллӣ ва суботи ҷомеа мусоидат намуда, барои рушди минбаъдаи давлат ва барои идомаи ислоҳоти конститутсионӣ мусоидат намуд.

Ҳамин тавр, дар кишвар марҳилаи нави такмили сохтори конститутсионӣ оғоз гардид ва он имкон дод, ки 26 сентябри соли 1999, ҳамзамон 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳо ворид шуда, мазмуну муҳтавои низоми ҳуқуқии кишвар такмил ёбад. Дар таърихи сиёсии кишвар бори нахуст парламенти думаҷлиса ба фаъолият шурӯъ намуд. Мақомоти иҷроия ва судӣ, инчунин сохтори иқтисодии кишвар такмил дода шуданд.

Аз ин рӯ, аввалин бор дар таърихи сиёсии Тоҷикистон парламенти думаҷлисаи доимамалкунандаи касбӣ ба фаъолият шурӯъ намуд, ки он барои рушду инкишофи ҳам андешаи парламентаризми миллии мо ва ҳам амалияи демократии давлату давлатдориамон мусоидат намуд. Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоботи Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври умумӣ, баробар, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ сурат мегирад, ки ҳамаи ин аслу усул бунёди низоми демократии интихобот ва ҷомеаи демократиро ташкил медиҳад.

Дар оғози асри XXI дар натиҷаи истиқрори сулҳу субот барои таҳкими сохторҳои идораи давлатӣ ва хизмати давлатӣ шароити мусоид фароҳам омад. Барои таҳкими низоми давлатдорӣ, ташаккули системаи муосири идоракунии давлатӣ ва татбиқи ҳадафҳои миллии Тоҷикистон зарур буд, ки низоми самараноки интихоб ва ҷобаҷогузории кадрҳо, механизми болоравии мансабӣ, баланд бардоштани касбияти онҳо ва шаффофияти дастгоҳи давлат таъмин карда шавад.

Тавре мутахассисони соҳаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ қайд намудаанд: «Дар солҳои аввали истиқлолияти давлатии Тоҷикистон набудани имконияти зарурӣ оид ба назорату мониторинги давлатию ҷамъиятӣ ба кори кадрҳо ва суст гардидани системаи азнавтайёркунии кадрҳо боиси паст шудани самаранокии идоракунии давлатӣ гардид. Бисёре аз кадрҳои баландихтисос аз фаъолияти меҳнатӣ берун монда, донишу таҷрибаи онҳо ба манфиати ҷомеа ва давлат сафарбар карда нашуд. Мавҷуд набудани механизмҳои таъсиррасони давлатӣ ба раванди ташаккулёбӣ ва истифодаи иқтидорҳои кадрӣ, пастшавии сатҳи касбии онҳо сабаби қафомонии баъзе соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ шуд» [8, 46].

Дар ибтидои асри нав бо мақсади такмили идоракунии давлатӣ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 «Дар бораи тасдиқи Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни 2007 «Дар бораи тасдиқи Консепсияи ислоҳоти хизмати давлатии Тоҷикистон», аз 31 августи соли 2007 «Дар бораи тасдиқи Барномаи ислоҳоти хизмати давлатии Тоҷикистон» қабул гардиданд.

Мақсади асосии қабули Консепсияи мазкур, татбиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 «Дар бораи тасдиқи Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», тақвияти рушди минбаъдаи хизмати давлатӣ ва баланд бардоштани самаранокии он, инчунин барои беҳбудии раванди ислоҳоти системаи идоракунии давлатӣ арзёбӣ мегардад. Ин тағйироти муҳим ба марҳилаи панҷуми ташаккул ва ислоҳоти системаи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатии Тоҷикистон ибтидо гузоштанд. Санади мазкур ҳуҷҷати заминавие мебошад, ки нақшаи фаъолияти давлатро доир ба ислоҳоти идоракунии давлатӣ то соли 2015 муайян намуда буд.

Баъд аз қабули Стратегияи ислоҳоти идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷати навбатии барои рушди идоракунии давлатӣ мусоидаткунанда ин Консепсияи ислоҳоти хизмати давлатии Тоҷикистон буд, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 июни соли 2007 тасдиқ гардид. Мақсади асосии қабули Консепсияи мазкур татбиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006 «Дар бораи тасдиқи Стратегияи ислоҳоти системаи идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», тақвияти рушди минбаъдаи хизмати давлатӣ ва баланд бардоштани самаранокии он, инчунин барои беҳбудии раванди ислоҳоти системаи идоракунии давлатӣ арзёбӣ гардида буд.

Вазифаи асосии ислоҳоти хизмати давлатӣ таҳия ва амалӣ намудани усулҳои идоракунии замонавии ба шароити иқтисоди бозорӣ ҷавобгӯй буда, дурустии худро дар таҷрибаи бисёр давлатҳо собит сохтааст.

Пешрафти ҷомеа ва амалияи давлатдорӣ нишон доданд, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизматӣ давлатӣ» талаботи имрӯзаи мақомоти давлатиро қонеъ карда наметавонад. Аз ин хотир, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дар таҳрири нав моҳи марти соли 2007 ба тасвиб расида, мавриди амал қарор дода шуд[3].

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба натиҷаҳои ислоҳоти низоми идоракунии кишвар таваҷҷӯҳи доимӣ зоҳир намуда, вобаста ба ин масъалаи муҳим қайд намудааст: «Ҳукумат солҳои охир барои татбиқи ислоҳоти куллии идораи давлатӣ кӯшиш менамояд. Ҳадафҳои асосии он баланд бардоштани самаранокӣ ва шаффофияти фаъолияти мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, таҳкими низоми худидораи маҳаллӣ, таъмини пурраи мустақилияти ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатӣ, кам кардани дахолати давлат ба фаъолияти хоҷагидорӣ, пурзӯр намудани мубориза бо коррупсия мебошад. Гузаронидани ислоҳоти зикршуда аз мақомоти дахлдори давлатӣ масъулияти баландро талаб менамояд»[4, 6]. Дар айни замон ин таваҷҷӯҳ ва дастури Пешвои миллат роҳнамои фаъолияти хизматчиёни давлатӣ буда, раҳнамое барои тарбияи хизматчии давлатии соҳибкасб ва ташаккули хизмати давлатии муосир, ки ҷавобгӯи манфиатҳои миллӣ бошад, гардид.

Муносибати воқеъбинона ба хизмати давлатӣ яке аз самтҳои муҳими сиёсати дурандешонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба шумор меравад. Сардори давлат ба ин рукни муҳими давлатдорӣ ҳусну таваҷҷӯҳи беандоза дорад. Ин аст, ки дар ҳар як Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз хизмати давлатию хизматчиёни давлатӣ ва раванди татбиқи Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода мешавад.

Дар шароити имрӯзаи рушди ҷомеа идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистони муосир дар такомулу рушд қарор дорад. Бахри пешрафти соҳа ва такомули идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ, баланд бардоштани нуфузу эҳтироми хизматчиёни давлатӣ кӯшишҳои бештаре ба харҷ дода мешавад. Тавре дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, хизматчиёни давлатӣ «…бояд намунаи интизоми олию меҳнати фидокорона ва содиқона бошанд» [10, 9].

Воқеан, такмили низоми идоракунии давлатии ҷавобгӯ ба талаботи имрӯзаи рушди ҷомеа яке аз омилҳои муҳими сулҳу суббот, пешрафту ободии мамлакат мебошад.

Ҳамин тавр, дар Тоҷикистон дар замони истиқлол дар самти идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ саҳифаҳои дурахшон зиёданд ва кишвари мо то имрӯз дар самти таҳким ва рушди падидаҳои муҳими идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ ба дастовардҳои муайян ноил гардидааст. Инҳо пеш аз ҳама ба таври конститутсионӣ мустаҳкам намудани ҳуқуқи шаҳрвандон ба хизмати давлатӣ, нақш ва мавқеи шаҳрвандони ҷумҳурӣ дар идоракунии давлатӣ, ба танзим даровардани муносибатҳои бо хизмати давлатӣ алоқаманд ва ғайра мебошанд.

Дар шароити имрӯзаи ҷаҳонишавӣ ва таъсири пандемия, ки боиси амиқ гардидани бухрони молиявию иқтисодии кишварҳои дунё мебошад, яке аз масъалаҳои муҳими рушди давлатдориамон ислоҳоти минбаъдаи идоракунии давлатӣ ва самарабахшу манфиатнок гардонидани фаъолияти хизматчиёни давлатӣ мебошад. Хизмати давлатӣ бояд ба татбиқи сиёсати иҷтимоӣ- иқтисодию фарҳангии давлат, таъмини муътадили вазъи сиёсӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии тамоми қишрҳои ҷомеа нигаронида шуда бошад, рушди устувори иқтисодии давлатро таъмин карда тавонад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, ки идоракунии давлатӣ ҳамон вақт самарабахш ҳисобида мешавад, ки дар байни мақомоти давлатӣ иртиботи қавӣ вуҷуд дошта, сохторҳои давлатӣ тавре фаъолият кунанд, ки онҳо дар ҳалли масъалаҳои муҳими ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии кишвар саҳмгузор буда, ба талаботи ҷомеаи муосир ҷавобгӯ бошанд.

Амалияи давлатдории кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки амалисозии сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии давлат дар назди ҷомеа ба салоҳиятнокӣ, донишу малакаи касбии хизматчиёни давлатӣ вобаста аст. Яъне дар хизмати давлатӣ чи қадар хизматчиёни давлатӣ дорои донишу малака, маҳорат ва салоҳиятнокии касбӣ бошанд, ҳамон қадар фаъолияти хизматии онҳо самарабахш гардида, рушди ҳаматарафаю устувори давлат таъмин карда мешавад.

Имрӯз вазифаи асосии ҳар як сардору сарвар ва роҳбарони мақомоти давлатии кишвари Тоҷикистон, таъмин намудани сулҳу суббот буда, бахри нигаҳдорӣ ва ба даст овардани он талош намудан талаботи қонунгузории кишвар ва рисолати бузурги хизматчии давлатӣ ва ҳар як фарди худшиносу меҳанпараст ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, дар 30-соли Истиқлолияти давлатии кишвар идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сол ба сол рушду такомул ёфта, ба таҳкими давлату давлатдории навинамон мусоидат намуд. Аммо мо бояд барои боз ҳам рушду такомул додани низоми идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ кӯшиш намуда, барои ба стандартҳои ҷаҳонӣ мутобиқ гардонидани он тамоми имкониятҳоро истифода барем. Пеш аз ҳама ба хизмати давлатӣ ашхоси поквиҷдону мутахассисони варзидаи дорои маънавиёти баланд ва салоҳиятнокии касбӣ ҷалб карда шаванд, то онҳо ба манфиати халқу ватан хизмат карда тавонанд. Барои ноил шудан ба ин мақсади муҳими рушду такомули идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ такмили қонунгузории соҳа, таҳияи стандартҳои хизматрасонӣ, беҳтар гардонидани вазъи ҳуқуқии хизматчии давлатӣ, таъмини шаффофияти фаъолияти муътадили дастгоҳ ва мақомоти давлатӣ мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумхурии Тоҷикистон. Душанбе, – 2016.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» №678 аз 13 ноябри соли1998.// Ахбори Маҷлиси Олиии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1998, №22.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» дар таҳрири нав, №233 аз 5 марти соли 2007// Ахбори Маҷлиси Олиии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2007, №3.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,ш. Душанбе, 20 апрели соли 2006. Душанбе, 2006. С 16.
5. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии хизмати давлатӣ. Душанбе: «Эҷод», 2017. 427 с.
6. Бунёди давлатдории навин. Москва: Радуница, 2002.-416 с.
7. Каримов К.М. Хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: дар 2 ҷилд. Душанбе, «ЭР-граф»-2006. 496с.
8. Қосимов Г.Ҷ., Нуриддинов Ҳ., Искандаров Қ., Ализода Б.П. Хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “Офсет” 2012, -168с.
9. Мактаби давлатдории Эмомалӣ Раҳмон: масъалаҳои ташаккул ва рушд. Ҷилди II.-Душанбе: “Матбааи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон”, 2019-430 с.
10. Саидов А.Т. Хизмати давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (андешаҳо, дурнамо), Душанбе: «Шарқи озод», 2006, 128 с.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ В НЕЗАВИСИМОМ ТАДЖИКИСТАНЕ

ИСКАНДАРОВ КОСИМШО,
доктор исторических наук, главный ученый секретарь
Национальной Академии наук Таджикистана,
734025, Душанбе, пр. Рудаки, 33.
Тел.: (+992 37) 221-50-83. E-mail: ikas_53@inbox.ru
АЛИЗОДА БАХРИДДИНИ ПИРМУХАММАД,
кандидат филологических наук, доцент,
ведущий научный сотрудник
НИИ государственного управления и государственной службы
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
Таджикистан, 734003, Душанбе, ул. Саида Носира, 33.
Тел.: (+992 37) 228-91-51. E-mail b.p.alizoda63@mail.ru

В статье анализируются вопросы совершенствования системы государственного управления и государственной службы в Республике Таджикистан в годы независимости.

Совершенствование системы государственного управления, отвечающей сегодняшним потребностям общества, является одним из важных факторов устойчивого развития государства и укрепления основ государственности. Принимая это во внимание, в статье рассматривается вклад Эмомали Рахмона в реформу управления и совершенствование структуры государственного управления Республики Таджикистан в период независимости.

Автор отмечает, что новые формы государственного управления в новом Таджикистане сформировались в результате обретения государственной независимости, а структура большинства органов государственного управления была реструктурирована и улучшена по инициативе Эмомали Рахмона.

Автор отмечает, что после достижения мира и национального согласия в стране, в результате конституционных реформ в системе государственного управления в Таджикистане, особенно в высшем представительном органе и законодательной власти, произошли существенные изменения, и парламент сформировался в двух уровнях. Вместе с тем, в результате реализации Стратегии реформирования государственного управления в

Республике Таджикистан органы управления были приведены в соответствие с современными требованиями и укреплением национальной государственности.

В статье отмечается, что, несмотря на достигнутые результаты, существует необходимость в улучшении и обеспечении эффективного функционирования всех ветвей государственной власти, особенно представительных и местных органов власти Республики Таджикистан.

***Ключевые слова**: становления, развития, реформа, органы управления, государственное управление, конституционная реформа, президентское правление, принцип разделения властей, представительные и законодательные органы, исполнительные органы, местные представительные и исполнительные органы, государственность.*

IMPROVEMENT OF SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION AND CIVIL SERVICE IN THE INDEPENDENT TAJIKISTAN

ISKANDAROV KOSIMSHO,
Doctor of History, Chief Scintific Secretary of
National Academy of Sciences of Tajikistan.
734025, Dushanbe, 33, Rudaki ave.,
Phone: (+992 37) 221-50-83. E-mail ikas_53@inbox.ru
ALIZODA BAHRIDDINI PIRMUHAMMAD,
Candidate of Philology, Associate Professor, Leading Researcher of the Research Institute
of Public Administration and Public Service of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
Tajikistan, 734003, Dushanbe,33, Said Nosir str.,
Phone: (+99237)228-91-51, E-mail b.p.alizoda63@mail.ru

The article analyzes the issues of improving the system of public administration and civil service in the Republic of Tajikistan in the years of independence.

Improving the public administration system that meets the current needs of society is one of the important factors in the sustainable development of the state and strengthening the foundations of statehood. Taking this into account, the article examines the contribution of Emomali Rahmon to the management reform and improvement of the state administration structure of the Republic of Tajikistan during the period of independence.

The author notes that new forms of government in the new Tajikistan were formed as a result of gaining state independence, and the structure of most government bodies was restructured and improved by the initiative of Emomali Rahmon.

The author notes that after the achievement of peace and national accord in the country, as a result of constitutional reforms in the system of public administration in Tajikistan, especially in the supreme representative body and the legislative branch, significant changes took place, and the parliament was formed at two levels. At the same time, as a result of the implementation of the Strategy for Reforming Public Administration in the Republic of Tajikistan, the governing bodies were brought in line with modern requirements and the strengthening of national statehood.

The article notes that despite of achieved results there is a need in improvement and providing efficient activity of all branches of government and particularly representative and local bodies of state authority in the Republic of Tajikistan.

***Key words:** formation, development, reform, government bodies, public administration, administrative bodies, constitutional reform, presidency, the principle of separation of powers, representative and legislative bodies, executive bodies, local representative and executive bodies, statehood.*

УДК: 327

БОЗИИ БУЗУРГ: РАҚОБАТИ ГЕОПОЛИТИКИИ БРИТАНИЯ ВА РОССИЯ ДАР ОСИЁИ МИЁНА ВА ТАЪСИРИ ОН БА ТАҚДИРИ ТОҶИКОН

САЙНАКОВ САЙНАК ПАРПИШОЕВИЧ,
номзади илмҳои таърих, дотсенти
кафедраи дипломатия ва муносибатҳои байналмилалии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
ш. Душанбе. к. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 934-16-20-99. E - mail: saynakov2012@mail.ru
КОМИЛБЕК АМИД ЁРБЕК,
номзади илмҳои сиёсӣ, дотсент,
ноиби ректор оид ба илм ва инноватсияи
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 935-57-58-55. E-mail: amid.komilbek@mail.ru

Дар мақола оид ба яке аз марҳаллаҳои "Бозии бузург" – рақобати Британия ва Россия дар Осиёи Миёна ва таъсири он ба тақдири тоҷикон сухан меравад. Муаллифон дар асоси сарчашмаҳо ва таҳқиқоти илмӣ масъаларо баррасӣ намуда, таъсири манфии рақобатро, ки ба халқи тоҷик расид, нишон додаанд.

***Калидвожаҳо**: бозии бузург, геополитика, сиёсат, Осиёи Миёна, Британияи Кабир, Россия, тоҷикон.*

Мафҳуми «Бозии Бузург» - ро бори нахуст соли 1840 афсари ширкати Ост-Индия Артур Конолли дар мактуби худ ба губернатори Бомбай истифода бурд. Дар давраи «Бозии Бузург» ба таври васеъ тамаддуни европоӣ низ ба Шарқ сар даровардан оғоз кард. Вобаста ба мавзӯи мазкур суханони муаррихи машҳури Россия В. О. Ключевский ҳам бисёр ба мавриданд, ки аз заифии Осиё дар давраи мазкур дарак медиҳанд. Ӯ дар дафтари хотироти худ аз 16 майи соли 1904 менависад, замоне буд, ки Осиё Европаро маърифатнок намуд ва дар натиҷа Европа Осиёро фатҳ кард. Акнун Европа Осиёи хуфтаро маърифатнок менамояд [13, с. 305].

Дар ҳақиқат агар вазъи рушди мамлакатҳои ғарбу шарқро дар он давра муқоиса ва таҳлил намоем, ба чунин хулоса мерасем. Масалан, Хитой, ки як вақтҳо дар мавқеи давлати пешбарандаи тамаддун қарор дошт ва бо баъзе асоcноккуниҳо ба европоиҳо чун ба нимвахшиҳо нигоҳ мекард [15, с. 242], аммо дар замони «Бозии Бузург» дар ҳолати «failed state» қарор дошт, ба ибораи дигар гӯем, Хитой наметавонист ҳатто қаламравҳои худро пурра назорат намояд, қаламравҳои аз он вобастшуда бошанд он тараф истанд. Эрону Туркияи Усмонӣ ҳам он вақт давраи заифии худро аз сар мегузаронданд ва дар рақобатҳои сиёсию ҳарбӣ пайваста аз давлатҳои абарқудрати Ғарб шикаст мехӯрданд. Империяи Муғулҳои Бузурги Ҳинд ба таназзулёбии худ сар карда, оқибат аз ҷониби англисҳо барҳам дода шуд. Вазъи рушди давлатҳои Осиёи Миёна аз ин ҳам бадтар буд.

Сатҳи рушди саноатию иқтисодии мамлакатҳои Ғарб бошад дар муқоиса бо мамолики Шарқ хеле равнақёфта буд. Ба таври мисол меорем, ки дар соли 1860 53 % гудохтани чуян, 50 % истихроҷи ангишт, инчунин истеъмоли қариб нисфи ашёи хоми пахтаи Ҷаҳон ба Британияи Кабир рост меомад, ҳоло он ки аҳолии Шоҳигарии Муттаҳидаи Британия ва Ирландия он вақт 2% аз шумораи умумии аҳолии Ҷаҳон ё ин

ки 10 % аз шумораи умумии қитъаи Европаро ташкил медод. Дар дасти Британия 20 % тамоми тиҷорати ҷаҳонӣ ва 40% савдои молҳои саноатӣ қарор дошт. Ҳамин тавр, ин мамлакати ҷазиравӣ ба маркази тиҷорати ҷаҳонӣ табдил ёфта буд [12].

Дар доираи ҳукмрони Россия ба масъалаи забти Осиёи Миёна бори нахуст дар замони Иван Грозний ва Борис Годунов таваҷҷӯҳ зоир карданд, аммо он вақт ин фикрҳо то андозае хаёлӣ буданд, зеро давлати ҷавони Россия барои амалӣ кардани ин фикрҳо қудрат ва таҷрибаи кофӣ надошт [5, с. 3], лекин баъди забткориҳою кашфиёти географӣ то Шарқи Дур расидан, майли ворид шудан ба Осиёи Миёна аз нав зинда гардид, ниҳоят дар замони Пётри Кабир ин масъала, бо мақсади баромадан ба сарҳадоти Ҳинд, ба яке аз шиорҳои асосии сиёсати хориҷии Россия мубаддал мегардад [16].

Дар асри XIX бошад аз миёни мамлакатҳои ғарбӣ сиёсати фаъоли экспансиониро дар Осиёи Миёна Россия ва Британия ба роҳ монда буданд. Дар ибтидо Франсия низ нақшаҳои муайяни худро дошт, аммо баъди шикасти империяи наполеонӣ Париж аз ин нияти худ даст кашид. Барои ҳамин, маҳз ин ду абарқудрат дар тақсимоти минтақа иштирокчиёни асосӣ ба шумор рафта, сиёсати экспансионию анексионии доираи ҳукмрони худро сиёсатмадорон, ҳатто зиёиёни русу англис низ дастгирӣ мекарданд. Масалан, шарқшиноси рус М. И. Венюков иброз намудааст, ки «асри нӯздаҳ қарни ба таври ниҳоӣ тақсим намудани хушкии замин байни халқиятҳои бузург мебошад. Касе, ки дар ин аср ба хатогӣ роҳ диҳад, дар минбаъда наметавонад ба муддати дароз онро ислоҳ намояд ва аз ин ранҷ дида, аз кӯшишҳои мумкин комилан беҳуда заифу бемадор мегардад» [иқтибос аз 4, с. 31]. Аз ҷониби сиёсатмадорон ва ходимони давлатии Россия канслер А. М. Горчаков қонуни амали ҳаракаткунии Россияро дар Осиёи Миёна пешниҳод кард. Канслери Россия саҳеҳ ва равшан баён дошт, ки агар давлати ботамаддун дар роҳи худ бо халқҳои дар зинаи рушди пасттар қарордошта бархӯрад, ҳуқуқ дорад бар хилофи иродаи онҳо ва ҳатто бар зарари онҳо амал намояд ва ҳамрокунии онҳо зина ба зина ҳатмӣ мегардад [7, в. 69].

Дар асри XIX Британияи Кабир мавқеи худро дар Ҳиндустон мустаҳкам намуда, сиёсати худро дар самти Осиёи Миёна низ фаъол намуд. Солҳои 1812 – 1813 ба минтақа гурӯҳи ҷосусони Англия бо сардории Мириззатулло фиристонда мешавад [6, с. 138]. Шикасти Усмониён ва Эрон аз Россия дар солҳои 20 - уми асри XIX Британияро ба натиҷае овард, ки мумкин русҳо ба Ҳиндустон низ сар медароранд. Ибтидои асри XIX географи англис Уилям Муркрофт ҳам ба хулосае меояд, ки Россия метавонад дар самти Форс ва Афғонистон ба Британия зарба расонад. Солҳои 1829 – 1830 ҷосуси англис, капитан Артур Конолли сайёҳати худро аз Москва ба Афғонистон то сарҳади Ҳинд гузаронд ва ду хатти имконияти зарбазании Россияро пешниҳод намуд: Хева ва Форс. Баъдтар, аз рӯи гуфтаҳои котиби департаменти сиёсӣ ва махфии Вазорат оид ба корҳои Ҳиндустон сэр Ҷ. Кайе, ки мероси хаттии Артур Коноллиро хонда, дар онҳо ёдоварӣ аз «Бозии Бузург» - ро дарёфтааст, менигорад, ки ӯ ҳатто пешниҳод намудааст, ки аввал низомҳои деспотии давлатҳои Осиёи Миёнаро тавассути як қатор ислоҳот ба низоми нисбатан либералӣ табдил дода, сонӣ мамлакатҳои модернкардашудаи мазкурро дар як конфедератсия муттаҳид карда, барои гирифтани роҳи эҳтимолии воридшавии Россия ба Форс, Афғонистон ва махсусан Ҳиндустон истифода намоянд [21, с. 4].

Соли 1829 бошад полковник Ҷорҷ де Ласси Эванс самти Амударё, асосан тавассути ағбаи Хайбарро роҳи таҳдиди асосии воридшавии русҳо ба Ҳинд донист. Нуқтаи назари мазкурро губернатори Бомбай Ҷон Малкол ва роҳбари Шӯрои назоратӣ

оид ба Ҳиндустон, лорд Элленборо низ дастгирӣ мекарданд. Дар асоси маълумоти мазкур дипломати британӣ сэр Александр Бернс консепсияи буферӣ ё тагсарии бехатариро барои Ҳиндустон кор карда баровардааст. Дарояндаи наздик Британия аз рӯи стратегияи буферӣ сиёсати худро дар минатақа пеш мебурд [2].

Дар нимаи дуюми асри XIX ҳаракати Россия дар Осиёи Миёна омили ҷиддӣ гардид, ки муносиботи англо-русро тезу тунд намуд. Ҳамин тавр, дар Осиёи Миёна манфиатҳои мустамликавии Петербург ва Лондон бо ҳам бархӯрданд, ҳар ду давлат ба хулосае омаданд, ки беҳтарин дифоъ ин ҳуҷум мебошад ва беҳтарин тарзи ҳифз намудани қаламравҳои худ ин васеъ намудани онҳо аз ҳисоби минтақаҳои ҳамҳудуд ва зонаҳои буферӣ мебошад. Баробари ин, ҳам англисҳо ва ҳам русҳо дар тамоми давраи бозии бузург дар Осиёи Миёна ҳамдигарро дар «экспансиякунӣ» ва «таҷовузкорӣ» айбдор мекарданд, вале худашонро бошад ҳар кадоми онҳо баёнгари «прогресс» ва «тамаддун», «валинеъмату некӯкори халқҳои мустамликаҳо» муаррифӣ мекарданд [2]. Назари мазкур тавзеҳталаб мебошад. Дар ҳақиқат аз як тараф агар тавассути сиёсати мустамликадорӣ ба Туркистони Россия ва Ҳиндустони Британия прогресс омада бошад ҳам, аз ҷониби дигар факторҳои дигар: ғораткунии характери мустамликавӣ доштa, иқтисоди монокултурӣ, ки дар хизмати саноати метрополияҳо қарор дошт, низ ҷой доштанд.

Баҳори соли 1839 артиши 30 ҳазорнафараи Британия аз ҷониби Ҳиндустон ба Афғонистон зада даромада, амалиёти ҳарбии ҷанги якуми англо-афғонӣ оғоз гардид. Дар рафти он амири Афғонистон Дустмуҳаммад аз тахт барканор ва аз мамлакат ронда шуд. Англисҳо ба ҷойи ӯ дар тахт дастнишондаи худ Шуҷоулмулкро шинонданд, ки бо Британия як қатор созишномаҳоро имзо кард, ки тибқи онҳо ҳузури лашкари англис дар қаламрави мамлакат қонунӣ дониста шуда, сиёсати дохилию хориҷии Афғонистон ба манфиатҳои Британия тобеъ гардонда шуд. Зери назорати Британия шаҳрҳои калонтарин ва нуқтаҳои муҳим дар сарҳади мамлакат бо Осиёи Миёна гузаштанд. Аммо дар натиҷаи исёни озодибахши мардум сипоҳиёни Британия маҷбур шуданд, ки соли 1842 қаламрави Афғонистонро тарк намоянд. Англисҳо Дустмуҳаммадро аз бадарға оварда, ба ӯ имконият доданд, ки тахтро дубора соҳиб шавад. Амири лухтакмонанди англисҳо Шуҷоулмулк бошад моҳи апрели соли 1842 аз ҷониби исёнгарон ба қатл расонда шуд.

Сиёсати хориҷии Россия ба манфиатҳои Англия бар мехӯрд, ки он рақиби асосии Россия дар Осиёи Миёна ба шумор мерафт. Ҳар ду давлат мехостанд, ки назоратро аз болои давлатҳои Осиёи Миёна ба даст оранд. Англия аз ҷануб ва Россия бошад аз шимол оҳиста-оҳиста ба забти ин минтақа оғоз карданд. Россия Осиёи Миёнаро ҳамчун макони бойи пахта ва бозори зарурӣ барои молҳои саноатӣ меписандид. Барои ҳамин, Россия мехост, ки ҳукмрони ягонаи Осиёи Миёна шавад. Ба ғайр аз ин, агар русҳо Осиёи Миёнаро мегирифтанд, таъминоти бехатарӣ дар сарҳадҳои ҷанубии Россия ҳалли худро мееёфт. Россия тавассути Қазоқистон ба Осиёи Миёна ворид шуданро мекӯшид. Соли 1838 бо сабаби ҷанги якуми Англия ва Афғонистон дохилшавии ҷосусони англис ба Осиёи Миёна зиёд шуд. Ҷосусҳои Англия ба Қӯқанд, Хева ва Бухоро омада, мехостанд коалитсия (эътилоф) - ро зидди Россия ташкил диҳанд. Бо дастгирии агентураи Англия дастаҳои Хева ба корвонҳои Россия ҳамла мекарданд. Ҷавобан ба ин генерал-губернатори Оренбург В. А. Перовский ноябри соли 1839 бо дастаҳои 5 - ҳазора зидди Хева лашкар кашид. Аммо ними роҳ рафта, баъд аз дуюним моҳ ӯ лашкаркаширо манъ карда, баргашт. Соли 1846 аҳолии Жузи Калон даъват карданд, ки Россия онҳоро зери дасти худ гирад. Ин қариб, ки ҳамроҳшавии

тамоми Қазоқистонро ба Россия нишон дод. Соли 1853 Перовский бомуваффақият лашкаркашии навбатиро анҷом дод. Дар соли 1854 бошад қалъаи Верний (имрӯза шаҳри Алмато) бунёд гузошта шуд. Ҳамин тавр, дар миёнаи солҳои 50-ум Россия ба сарҳадҳои давлатҳои Осиёи Миёна расид. Масъалаҳои муносибатҳои дипломатӣ, сиёсӣ ва тиҷоратии Россия бо давлатҳои Осиёи Миёна то миёнаи асри XIX дар асари профессор Ҳайдаршо Пирумшоев муфассал оварда шудааст [17]. Бо назардошти манфиатҳо моҳи декабри соли 1858 губернатори Оренбург Катенин ба ҳукумати шоҳии Россия оид ба идома додани экспансия дар Осиёи Миёна барномаи мушаххасро пешниҳод намуд [11, с. 203 – 204].

Умуман гирем, ҳам дар Петербург ва ҳам дар Лондон ба хулосае омада буданд, ки бархӯрди бевоситаи ҳарбии ду давлати бузурги мазкур дар Осиёи Марказӣ ба манфиати онҳо нест ва натиҷаҳои онро низ пешгӯӣ кардан аз имкон берун аст. Шароити вазнини табиӣ-иқлимӣ, дар масофаи дур қарор доштани минтақа аз марказҳои империяи Британия ва империяи Россия, инчунин рӯҳияи бархе аз мардумони таҳҷоӣ нисбати мустамликадорон онҳоро маҷбур намуд, ки ба сар задани низоъҳои калон байни худ роҳ надиҳанд. Маҳз барои ҳамин низои мазкур ба гуфтае «низои пасти интенсивӣ» боқӣ монд. Яъне Англия ва Россия бар зидди ҳамдигар бошитоб фитнаву найрангро ба кор мебурданд, қабилаҳои таҳҷоиро байни ҳам шӯру ғавғо меандохтанд ва минтақаро низ аз ҷосусон ва диверсантҳояшон пур карда буданд. Соли 1865 аз ҷониби Россия Тошканд забт карда шуд, соли 1868 бошад аморати Бухоро ва хонигарии Қӯқанд тобеи Россия гардиданд.

Барои ҳамин, дар соли 1869 дар Петербург гуфтушунидҳои англо-русӣ оид ба тақсим намудани доираи таъсири ин ду абарқудрат дар Осиёи Миёна сар шуданд. 20 октябри соли 1869 дар машварати Санкт-Петербург байни вазири ҳарбии Россия Милютин ва намояндаи сиёсии ҳукумати Британия дар Пешовар Томас Форсайт, ки дар он директори департаменти Осиё, мушовири махфӣ Стремоухов низ иштирок дошт, масъалаи мазкур баррасӣ гардида, дар мувофиқа бо шартномаи Британия ва Россия Лондон ӯҳдадор гардид, ки лаҷоми лӯхтакмонанди худ, амири Афғонистон Шералихонро дар самти кӯшишҳои сиёсати васеъ намудани қаламравҳояш кашад. Дар навбати худ Россия ба ӯҳда гирифт, ки вассали худ – амири Бухороро аз ҳуҷум намудан ба қаламрави Афғонистон боз медорад [10, с. 89].

Петербург пешниҳод намуд, ки тартиботи дар Осиёи Миёна ба вуҷуд омада риоя карда шавад. Аммо бо ин ҳукумати Британия розӣ набуд. Дар Лондон ҳаматарафа кӯшиш мекарданд, ки сарҳади Афғонистонро дар шимол васеъ намоянд, ки бо ин амал се масъалаи навбатиро ҳал мекарданд: 1) таъсири худро дар Афғонистон мустаҳкам мекарданд, зеро дар ҳамон замон ҳоло ҳам ба ин назар буданд, ки давлати хориҷӣ метавонад ба афғонҳо таъсири худро расонад; 2) ҳаракати русҳоро ба самти ҷануб боз доранд; 3) таъсири худро дар Ҳинд мустаҳкам намоянд [2].

Соли 1873 хонигарии Хева мутеи империяи Россия гардид. Рақобати англо-русӣ махсусан баъди соли 1874, вақте ки либерал Гладстонро дар мансаби нахуствазирӣ Дизраэли, ки тарафдори сиёсати ҷиддии мустамликадорӣ буд, иваз намуд, тезу тунд гардид [22, с. 136]. Ғоя дар бораи таъсис додани зонаи «буфер» - ӣ миёни Ҳиндустон ва Туркистони Россия ба як сӯ гузошта шуда, ҳукумати нави Британия ба Россия пешниҳод намуд, ки Осиёи Миёна тақсим карда шавад. Британия Афғонистонро аз они худ донист. Дар Петербург низ аз ин фурсати муносиб, яъне пешниҳоди Британия оид ба озодона амал намудан, истифода бурда, соли 1876 хонигарии Қӯқандро барҳам ва ба

қаламрави худ ҳамроҳ карданд. Яъне ҳамин сол хонигарии Қӯқанд барҳам ва ба сифати вилояти Фарғона ба ҳайати империяи Россия шомил карда шуд.

Дар ин давра дар Лондон ҷиддан роҳандозӣ намудани ҷанги нав бар зидди Россияро ба нақша гирифта буданд. Масалан, дар самти Осиё низ Британияи Кабир нақшаҳои муайянро дошт. Британия бо мақсади ташкил намудани муқовимат бар зидди пешравии Россия дар қаъри Осиё, шумораи сарбозони худро дар Ҳиндустон ба 226 694 нафар расонд, ки аз ин шумора 73 602 англис ва 153 092 ҳинду буданд [24, с. 145]. Британия ҳатто нақшаи ҷанги васеи зидди Россияро таҳия кард, ки лоиҳакаши он милитаристи ашаддии англис генерал Мак - Грегор буд. Моҳияти нақша чунин буд, ки эътилофи давлатҳои авруосиёӣ бар зидди Россия таъсис ва пас аз шикасти русҳо, империяи Россия бояд байни иттифоқчиён тақсим карда мешуд. Яъне, Мак - Грегор дар лоиҳааш ба ҳар як давлат ба сифати подоши кӯмакаш як қисми муайяни қаламрави Россияро, ки як вақтҳо русҳо аз иттифоқчиён кашида гирифта буданд, пешниҳод мекунад, Масалан, тибқи нақшаи ӯ мебоист мулкҳои мустақили тоҷикон – Рушон ва Шуғнон низ ба Афғонистон мегузаштанд [14, с. 207 – 211].

Дар навбати худ англисҳо аллакай аз соли 1874 ба ҷанги зидди Афғонистон ҳам тайёрӣ диданро оғоз намуда буданд. Ноиб - шоҳи Ҳиндустон лорд Норсбрук, ки зидди интервенсия (мудохила) ба Афғонистон баромад мекард, иваз карда шуда, ба ҷойи ӯ лорд Литтон, тарафдори сиёсати Дизраэли, сиёсати бо ном forward policy, яъне сиёсати экспансионии мустамликавӣ, омад [2]. Дар натиҷа Кветта забт карда шуда, тавассути дарёи Ҳинд купрукҳо сохта шуда, дар ноҳияҳои сарҳадии афғону ҳиндӣ ҷо ба ҷогузории лашкари англис оғоз гардид. Ба назар мерасид, ки англисҳо мехостанд бе ҷанг ба мақсади худ ноил шаванд, дар алоқамандӣ ба ин, соли 1877, дар давраи ҷанги русу турк онҳо фишори худро аз болои амири Афғонистон Шералӣ зиёд намуда, ӯро маҷбур мекарданд, ки сипоҳи англисҳоро ба хоки худ роҳ дода, дар якҷоягӣ бар зидди Туркистони Россия моҷарои ҳарбиро ташкил намоянд, то ки русҳоро маҷбур намоянд дар ду фронт ҷанг кунанд.

Аммо кӯшишҳои Лондон дар самти барқарору таъмин намудани назорат аз болои Афғонистон пурра барбод рафтанд. Дар рафти Ҷанги дуюми англо-афғонӣ (с. 1878 – 1880) Англия ба нокомӣ дучор гардид. Англисҳо назорати мамлакатро аз даст дода, дар бошишгоҳҳои ҳарбии худ паноҳ бурданд, вазъиятро бошад мардуми исёнбардоша зери назорат гирифта, англисҳо маҷбур шуданд, ки ба тахт омадани Абдурраҳмонхон ва ба муттаҳид шудани тамоми Афғонистон дар зери ҳукмронии ӯ қаноат намуда, мамлакатро тарк намоянд.

Петербург нокомии мазкури Англияро ба манфиати худ истифода бурда, замоне ки ҳоло англисҳо роҳи баромадан аз моҷарои афғониро мекофтанд, русҳо бошанд назорати худро аз болои минтақаҳои Туркманистони муосир таъмин намуданд. Барои он ки роҳи минбаъдаи ҳаракаткунии Россияро бигирад, Англия дар асоси шартномаи англо-афғонии соли 1880 ба масъалаи тақсимот миёни Афғонистон ва Россия мудохила намуд. Солҳои 1881 – 1884 қабилаҳои туркман ба Россия ҳамроҳ карда шуданд. Дар соли 1884 бо таҳрики англисҳо афғонҳо лашкари худро зери роҳбарии афсарони англис ба қаламрави туркманнишин равона намуданд. Дар моҳи марти соли 1885 сипоҳи мазкур ба соҳили чапи дарёчаи Кушка гузаштанд, лекин онҳо аз ҷониби русҳо шикаст дода шуданд. Ин зарбаи ҷиддӣ ба обрӯи сиёсати Англия дар Афғонистон ва ба муносиботи англо - русӣ буд.

Петербург аз маҳорати дипломатӣ истифода намуда, оқибат, бо амири Афғонистон – Абдурраҳмонхон низ алоқаҳо барқарор карда шуданд, ки ӯ низ қарор

намуд, ки ба хотири низои сарҳадӣ шуда, ҷангро оғоз намекунад. Дар натиҷа шароити ҳал намудани низоъ тавассути гуфтушунид ба вуҷуд омада, Панҷдеҳ (Кушка), ки ба Россия гузашт, бо Зулфиқор, ки ба Афғонистон гузашта буд, иваз карда шуданд. Азбаски Афғонистон зери доираи таъсири Лондон буд, ноиб-шоҳи Ҳиндустон, лорд Дафферин тарсида, сару садо баланд кард, ки русҳо, ки заминҳои туркманнишинро ба қаламравҳои худ ҳамроҳ намуданд, ба самти Ҳиндустон низ ҳаракат менамоянд. Ӯ аз амири Афғонистон талаб кард, ки бар зидди русҳо бароянд, барои ҳамин низои Панҷдеҳ сар зада буд. Аз ин пас охирин минтақа дар Осиёи Миёна Помир монд, ки он соли 1895 тақсим карда шуд. Бо ҳал намудани «Масъалаи Помир» байни Британия ва Россия дар соли 1895 доираи таъсири ин ду абарқудрат дар Осиёи Миёна муайян ва хатти сарҳади он дарёи Аму эътироф гардид [8, в. 74; 9, с. 500 – 501].

«Бозии бузург» ба тақдири таърихии тоҷикон таъсири манфии худро расонд. Дар натиҷаи он аввалин тақсимоти расмии ватани таърихии тоҷикон гузаронда шуд. Баъди истило гардидани қисмати калони Осиёи Миёна аз ҷониби Россия, тоҷикони Кӯҳистони Бадахшон, албатта бехабар аз нақшаҳои Россия ва Британия, ба хотири ҳифзи ҳувияти миллӣ бар зидди сиёсати истилогаронаи афғонҳо ва хитойиҳо, ки ғосибони мазкурро Британия бар зидди ҳузури сиёсии Петербург истифода бурда, ба ин амал таҳрик медод, 10 сол қаҳрамонона мубориза бурданд [6, с. 183]. Аммо онҳо ҳам, чун диданд, ки зӯрашон дигар намерасад, умед ба Россия бастанд. Россия низ, ба ақидаи яке аз иштирокчиёни «Бозии бузург» А. Е. Снесарев, аз нуқтаи назари сиёсию дипломатияи сиррӣ қариб, ки бозиро дар Осиёи Миёна бохт [23, с. 7]. Зеро мақсади олимақомҳои Петербург расидан ба Ҳинд буд ва дар ниҳояти кор русҳо зери таъсири дипломатияи моҳиронаи Лондон монда, аз ин нақша даст кашиданд. Россия дар тақсимкунии ноодилонаи Помир саҳм гузошта, бо ҳамин қаноат кард. Тақсимоти Помир ба манфиати Британия буд, зеро бо ҳалли он англисҳо роҳи ба Ҳиндустон ҳаракаткунӣ ва сар даровардани русҳоро гирифтанд. Бо ҳамин танҳо як қисми тоҷикони Помир ба доираи таъсири Россия даромаданд. Афсари империяи Россия А. Е. Снесарев оид ба натиҷаи масъалаи мазкур ба хулосае меояд, ки «ҳарчанд барои ифтихори миллӣ чӣ қадар дардовар бошад ҳам, аммо бояд иқрор шуд, ки ғалабаи сиёсӣ дар Осиёи Миёна қариб, ки ҳамеша дар тарафи Англия буд ...» [23, с. 7]. Иловатан ин, афсари рус иқрор мешавад, ки «дар мубориза бар зидди Англия, аз они Россия ва фарзандонаш маҳорати сиёсӣ намерасид ва дар натиҷаи бевоситаи ин, як нақшаи муайяни амалкард низ вуҷуд надошт» [23, с. 19]. Дар рафти «Бозии бузург» дар натиҷаи ба ҳам расидани манфиат ва сарҳадоту нуфузи се империя – Россия, Хитойи Синӣ ва Британия давлати ташкилнамудаи тоҷиктабор Яқуббеки Бадавлат низ дар Туркистони Шарқӣ барҳам зада шуд [22, с. 122 – 129; с. 142 – 153].

Ҳамин тавр, сарзамини тоҷикон миёни ҳамсоягону бегонагон тақсим карда шуд ва як қисмаш ба тобеияти Россия, қисми дигар бошад дар зери тасарруфи ҳукумати пуштунтабори Афғонистон ва қисмати дигаре дар зери таъсири Хитой гузашт. Аз ин марзбандӣ танҳо тоҷикон зарари ҷиддӣ ва ҳаматарафа диданд. Худи минтақаи Помир, бе розигӣ ва берун аз манфиати тоҷикон, ба се қисм ҷудо карда шуд ва дар ҳайати Россия, Афғонистон ва Хитой пароканда монд [19]. Одатан дар адабиёти таърихӣ нодуруст «Ба Россия ҳамроҳкунии Помир» зикр менамоянд, дуруставш бошад «Ба Россия ҳамроҳкунии як қисми Помир» мебошад [20, с. 100].

Ҳамроҳкунии Осиёи Миёна ба Россия ва воридшавии Афғонистон, инчунин Ҳиндустон ба зери доираи таъсири Британияи Кабир тарафҳои мусбӣ ва манфии худро дошт. Аксарияти онҳо дар тадқиқоти илмию китобҳои дарсӣ нишон дода шудаанд.

Аммо ба масъалаи оғози маҳдудшавии мавқеи забони форсии тоҷикӣ муаррихон камтар таваҷҷӯҳ кардаанд. Падидаи асосии манфӣ, ки дар натиҷаи забткориҳои мустамликадорони русу англис ба вуҷуд омад ин оғози раванди танг кардани мавқеи забони форсии тоҷикӣ дар генерал-губернатории Туркистони Россия ва Ҳиндустони Британия мебошад. Ҳатто он андаке баъдтар аморати Бухороро низ фаро гирифт. То ин дам забони форсӣ забони расмӣ - коргузорӣ дар империяи Темуриёни Ҳинд буда, дар аморату хонигариҳои Осиёи Миёна низ он чунин мавқеъ дошт. Аз ин пас дар минтақаи ишғолии Британия ҷойи онро забони англисӣ гирифта, дар манотиқи таҳти тасарруфи Россия даромада, забонҳои русӣ ва гурӯҳи забонҳои туркӣ афзалият пайдо карданд [19].

Ҳамин тавр, яке аз назару ниятҳои стратегҳои рус, аз ҷумла М. Венюков, ки ҳукумати Россияро барои ворид шудан ба Осиёи Миёна таҳрик дода, бо ҳамин мехостанд ҳукмронии як вақтҳо будаи ориёиҳоро дар минтақа барқарор намоянд, ба коми фаромӯшӣ супорида шуд [4, с. 30] ва ҳатто дар тақсимоти соли 1924 эроншиносони рус низ қариб, ки пурра аз манфиати сиёсии тоҷикон дастгирӣ накарданд ва раванди тайёрӣ дидану гузарондани марзбандии мазкур ҳам пурра зери назорати тотору бошқирдҳо ва хулосаҳои олимони туркшиноси Россия сурат гирифта буд, ки назария дар бораи турккунонии минтақаро ҳанӯз туркшиноси асосии Россия, академик В. В. Радлов дар соли 1868 пешниҳод намуда буд [18, с. 73 – 74] ва шогирдонаш бошанд дар амалишавии он саҳм гузоштанд, ки ин масъала баҳси дигар аст.

Ба ақидаи дурусти академик Бобоҷон Ғафуров дар вақти гузарондани тақсимоти соли 1895 «принсипи этнографии ҷо додани халқҳои ҷудогона ба назар гирифта нашуд» ва мазбур ин рафторро хоси «амалиёти мустамликадорӣ маҳсуб» донистааст [6, с. 186]. Академик В. В. Бартолд ин сарҳадгузориро «зиддитабиӣ» [1, с. 346] ва муҳаққиқи давраи тоинқилобии рус А. А. Бобринской амали сарҳадмуайянкунии мустамликадорони англису русро дар Помир шабеҳи тақсим кардани як деҳаи руснишин, аз миёни як кӯча, байни ду давлат донистааст [3, с. 4].

Албатта, ин ҷинояти азиме буд, ки нисбати тоҷикон раво диниста шуд. Профессор И. Ш. Шарипов менависад, ки тақсимбандии заминҳои тоҷикон, бо сабаби афзудани рақобати мустамликахоҳонаи мутлақияти подшоҳӣ ва Британия бағоят тезу тунд гардид. Мувофиқи созишномаи нангини соли 1895 қисмати бузурги Бадахшон: Вахон, Ишкошим, Шуғнон, Рушон, Дарвоз, Шӯробод (Даштиҷум), Фархор бо аҳолии тоҷик ба тобеияти Афғонистон гузаштанд. Ҳамин тавр, ҷинояти нобахшиданӣ дар мавриди ба пораҳо ҷудо кардани халқи ягона – тоҷикон содир карда шуд [25, с. 40; 26, с. 90].

Акнун як бор назар намуда, мухтасаран таърихи сиёсии англисҳо, русҳо ва тоҷиконро дар ҳазорсолаи дуюми мелодӣ муқоиса ва натиҷагирӣ намоем.

Англисҳо баъди шикаст додани Испания (с. 1588) ва созмон додани флоти мустаҳкам дар баҳр ҳукмрони мутлақ гардида, тавонистанд дар муддати кӯтоҳ қисмати зиёди заминро ба мустамликаи худ табдил диҳанд. Дар он давра қитъае ё уқёнусе набуд, ки англисҳо он ҷо ҳузури низомию сиёсӣ надошта буданд [19].

Россия низ пас аз шикаст додани тотору муғулҳо (с. 1380) дар сиёсати байналхалқӣ фаъол гардида, бори нахуст орзуи ҳукмрони Ҷаҳон шуданро ба миён гузошт, сиёсати дурандешонаи Москваи асримиёнагӣ буд, ки пас аз чанд аср сарҳади Россия аз ҳавзаи як уқёнус ба уқёнуси дигар, яъне аз соҳилҳои баҳри Балтика то уқёнуси Ором, ба самти шимол то ҳавзаи уқёнуси Яхбастаи Шимолӣ васеъ гардид.

Ҳудуди Россия дар сесад соли охир ҳар сол ба андозаи як Голландия васеъ мешуд (аз рӯи ҳисоби Збигнев Бжезинский) ва дар самти ҷануб Помир охирин минтақае дар асри XIX шуд, ки дар он ливои империяи Россия барафрохта шуд [19].

Тоҷикон пас аз шикасти давлати Сомониён дар сиёсати минтақавӣ ва ҷаҳонӣ заиф буданд. Аз ин истифода бурда, Ватани аҷдодии онҳоро пас аз шикасти Сомониён ҳукмронҳои бегонаи ҳар давр, мувофиқи табъи худ, соҳибӣ ва марзбандӣ мекарданд, чуноне ки дар соли 1895 карда шуд ва ин амали ғаразнок дар тақсимоти соли 1924 - ум низ ошкоро такрор гардид [19].

Ҳамин тавр, бо ҳал гардидани масъалаи Помир бартараф намудани марҳалаи аз ҳама хатарноктарини «Бозии Бузург» - и англо - русӣ дар Осиёи Миёна ба даст омад, аммо худи бозӣ бошад идома дошт. Сиёсати хориҷии империяи Германия ба абарқудратҳои мазкур таъсир гузошта, онҳо оид ба доираи таъсири худ дар Осиё ба як созиш омаданд. 18 (31) августи соли 1907 дар Петербург байни Англия ва Россия шартнома дар бораи тақсим намудани доираи таъсир дар Осиё баста шуд, ки он гӯё «Бозии бузург» - ро ҷамъбаст намуд.

Адабиёт

1.Бартольд В. В. Бадахшан. Статьи из «Энциклопедии ислама» // Сочинения. Т. III. М., 1965. С. 343 – 347.
2.Батюк В. И. Лекции по истории международных отношений в Новое время (1648 – 1918). М.: Институт социальных наук, 2003. – 237 с.
3.Бобринской А. А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы). М., 1908. – 150 с.
4.Бокиев О. Завоевание и присоединение Северного Таджикистана, Памира и Горного Бадахшана к России. Душанбе: Ирфон, 1994. – 276 с.
5.Гроссул-Толстой П. Дела Русского оружия и политики в Средней Азии. По поводу войны России с Хивой (Из Новоросийских ведомостей). Одесса, 1871. – 22 с.
6.Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон: (Иборат аз ду китоб). Китоби дуюм. Охирҳои асри миёна ва давраи нав. Душанбе: Ирфон, 1998. – 416 с.
7.Документ № 12 а. – Нота Великобританского посла в Петербурге Роберта Морьера тайному советнику Шишкину от 2-декабря 1892 г. // Сборник документов по истории Памира (1883 – 1931 гг.). Государственный архив Горно-Бадахшанской автономной области. Ф. 25. Оп. 3. Ед. хр. 12. ЛЛ. 68 – 71.
8.Документ – № 13. – Перевод ноты российского императорского посла в Лондоне к Великобританскому статс - секретаре по иностранным делам графу Кимберлею от 27-февраля /11-марта 1895 г. // Сборник документов по истории Памира (1883 – 1931 гг.). Государственный архив Горно-Бадахшанской автономной области. Ф. 25. Оп. 3. Ед. хр. 12. ЛЛ. 72 – 74.
9.Документ – № 470. – Собрание Трактатов и Конвенций, заключенных Россией с иностранными державами. По поручению Министерства Иностранных Дел составил Ф. Мартенс, непеременный член Совета Министерства Иностранных Дел. Т. XII. Трактаты с Англиею. 1832 – 1895. СПб.: Типография А. Бенке, 1898. С. 500 – 501.
10.Искандаров Б. И. Англо - русское разграничение 1872 – 1873 гг. // Вопросы истории Таджикистана. Ученые записки ДГПИ имени Т. Г. Шевченко. Т. XXVI. Серия общественных наук. Выпуск 4. Душанбе: Типография Минпроса, 1961. С. 84 – 103.
11.История агрессии царской России против Китая /ША Э ЦИНЬ ХУА ШИ/. Том III. Часть I. Главы I, II. Пекин: Жэньминь чубаньшэ, 1981. Для служебного пользования. Экз. № 17. Перевод № 86029. М.: Институт Дальнего Востока АН СССР, 1986. – 252 с.

12.Кеннеди П. Взлеты и падения великих держав. Экономические изменения и военные конфликты в формировании мировых центров власти с 1500 по 2000 г. Екатеринбург: Гонзо, 2018. – 846 с.
13.Ключевский В. О. Письма, дневники, афоризмы и мысли об истории. М.: Наука, 1968. – 528 с.
14.Мак - Грегор. Оборона Индии. – Часть I. С картою // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии. – Выпуск XLIII. СПб.: Военная типография (в здании Главного Штаба), 1891. – 264 с.
15.Неру Дж. Китай толкает кочевников на Запад // Взгляд на всемирную истории. Письма к дочери из тюрьмы, содержащие свободное изложение истории для юношества. Часть 1. М.: Издательство «Прогресс», 1981. С. 242 – 246.
16.Пирумшоев Х. П. Русские дореволюционные исследователи о политике России в Средней Азии в XVIII в. Душанбе, 1996. – 110 с.
17.Пирумшоев Х. Российско - среднеазиатские отношение в XVI – середине XIX веков в русской историографии. Душанбе, 2000. – 338 с.
18.Радлов В. В. Средняя Зерафшанская долина // Записки Императорского Русского географического общества. По отделению этнографии. – Т.VI. – СПб., 1880. – С. 1 – 92. + 1 карта.
19.Сайнаков С. П. Масъалаи Помир ва ҳалли он аз нигоҳи Б. Ғафуров // Бобоҷон Ғафуров ва рушди таърихнигории миллӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ. Душанбе: Ирфон, 2009. С. 213 – 224.; Масъалаи Помир ва ҳалли он аз нигоҳи академик Бобоҷон Ғафуров // Мероси ниёгон. № 20. Душанбе: Кайҳон, 2018. С. 75 – 78.; «Масъалаи Помир» ва ҳалли он аз нигоҳи академик Бобоҷон Ғафуров // Алломаи Машриқзамин. Маводи Конференсияи илмӣ - назариявии «Академик Бобоҷон Ғафуров – мутафаккири бузурги Шарқ» бахшида ба 110 солагии зодрӯзи Қаҳрамони Тоҷикистон аллома Бобоҷон Ғафуров. Хуҷанд: Нури маърифат, 2019. С. 168 – 173.
20.Сайнаков С. П. Из истории присоединения Памира к России // Вестник педагогического университета: издание Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни, серия общественных, гуманитарных и филологических наук. № 3. (58 – 1). Ч. 1. Душанбе: ТГПУ, 2014. С. 88 – 100.
21.Сергеев Е. Ю. «Большая игра» в российско-британских отношениях второй половины XIX – XX в.: новый взгляд // Российская история. № 5. 2011. С. 3 – 15.
22.Сергеев Е. Ю. Большая игра, 1856 – 1907: мифы и реалии российско-британских отношений в Центральной и Восточной Азии. М.: Товарищество научных изданий КМК, 2012. – 454 с., 8 вкл.
23.Снесарев А. Е. Индия как главный фактор в средне - азиатском вопросе. Взгляд туземцев Индии на англичан и их управление. СПб.: Типография А. С. Суворина, 1906. – 175 с.
24.Тухтаметов Т. Г. Антирусские происки иностранцев в Бухаре и на Памире, политические течения в эмирате // Вопросы истории Таджикистана. Ученые записки ДГПИ имени Т. Г. Шевченко. Т. XXVI. Серия общественных наук. Выпуск 4. Душанбе: Типография Минпроса, 1961. С. 140 – 178.
25.Шарипов И. Ш. Хусусият ва заминаҳои сиёсии раванди ташаккули давлати миллии Тоҷикистон // Социализм: назария ва амалия. № 1 – 2 (35 – 36). Душанбе, 2008. С. 40.

26.Шарипов И. Особенности и политические предпосылки процесса образования национального государства Таджикистана // Социализм: теория и практика. № 1 – 2 (41 – 42). Душанбе: Бухоро, 2012. С. 79 – 94.

БОЛЬШАЯ ИГРА: ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ СОПЕРНИЧЕСТВО БРИТАНИИ И РОССИИ В СРЕДНЕЙ АЗИИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СУДЬБУ ТАДЖИКОВ

САЙНАКОВ САЙНАК ПАРПИШОЕВИЧ,
кандидат исторических наук, доцент
кафедры дипломатии и международных отношений
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
Тел.: (+992) 934-16-20-99. E - mail: saynakov2012@mail.ru
КОМИЛБЕК АМИД ЁРБЕК,
кандидат политических наук, доцент,
проректор по науке и инновациям
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан,
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,улица Саида Носира, 33.
Тел.: (+992) 935-57-58-55. E-mail: amid.komilbek@mail.ru

В статье рассматривается один из этапов “Большой игры” – соперничество Великобритании и России в Средней Азии и ее влияние на судьбу таджикского народа. Автор, на основе источников и научных исследований анализирует данную проблему и показывают негативное влияние результатов “Большой игры” на судьбу таджикского народа.

Ключевые слова: *Большая игра, геополитика, политика, Средняя Азия, Великобритания, Россия, таджики.*

GREAT GAME: GEOPOLITICAL COMPETITION OF BRITAIN AND RUSSIA IN CENTRAL ASIA AND ITS INFLUENCE ON THE FATE OF THE TAJIKS

SAYNAKOV SAYNAK PARPISHOEVICH,
Candidate of History, Associate Professor
of Diplomacy and International Relations Department of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
Phone: (+992) 934-16-20-99. E - mail: saynakov2012@mail.ru
KOMILBEK AMID YORBEK,
Candidate of Political Science, Associate Professor,
Vice-Rector for Science and Innovation of the
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Said Nosir str.,
Phone: (+992) 935-57-58-55. E-mail: amid.komilbek@mail.ru

The article examines one of the phases of the Great Game - competition between Great Britain and Russia in Central Asia and its impact on the fate of the Tajik people. The author, analyzing this problem on the basis of sources and scientific researches, and show the negative impact of the results of the “Great Game” on the fate of the Tajik people.

Key words: *The Great Game, geopolitics, politics, Central Asia, Great Britain, Russia, Tajiks.*

УДК: 321.007

ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ ДАВЛАТИИ КАДРҲО ДАР АВРУПО ВА АМРИКО

НУРИДДИН ПАРВИН РАЙМАЛИХОН,
номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти
кафедраи муносибатҳои байналхалқии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17.
E-mail: panurama@mail.ru

Омӯзиши марҳалаҳои асосии пайдоиш ва таҳаввули назария ва амалияи идораи давлатӣ на танҳо барои таҳлили таърихии ин раванд дар афкори сиёсӣ, балки барои ошкор намудани таъсири онҳо ба роҳу воситаҳои идораи равандҳои кадрӣ дар асри XXI зарур аст. Бояд таъкид намуд, ки муҳаққиқони назария ва амалияи сиёсати кадрҳо асосан равандҳои ташаккули хадамоти давлатии фарҳанги сиёсии Ғарбро омӯхтаанд ва фақат гоҳҳо ба осори мутафаккирони Ҳинди Қадим ва Хитои Қадим мурочиат кардаанд.

Таҳлили муқоисавии сиёсати кадрҳои давлатҳои рушдёфта барои он зарур аст, ки аз таҷрибаи андӯхтаи мусбии онҳо барои пешгирӣ намудани хатогиҳо дар сиёсати кадрии миллӣ истифода намуда, норасоиҳои ин раванд ошкор ва бартараф карда шаванд. Омӯзиши таҷрибаи америкоӣ ва европоии сиёсати давлатии кадрҳо исбот менамояд, ки бо дарназардошти омилҳои гуногун онҳо аз якдигар тафовут доранд. Дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка, Британияи Кабир, Ҷумҳурии Франсия, Ҷумҳурии Федеративии Германия, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Ҳиндустон ва ғайра сиёсати давлатии кадрҳо дар доираи ду омили асосӣ – тиҷоратисозӣ ва назорати ин раванд ислоҳоти соҳаи мазкур амалӣ мешаванд.

Калидвожаҳо: *сиёсати давлатии кадрҳо, Европа, Америка, дастгоҳи идоракунӣ, идораи давлатӣ, сиёсати давлатӣ, хизмати давлатӣ, низоми маъмурӣ, мансабдорӣ давлатӣ ва ғ.*

Раванди сиёсати кадрии Европа дар Асрҳои миёна дар рушди назария ва амалияи давлатдорӣ саҳми муайян гузоштааст. Ба сиёсати кадрӣ тамоюлоти сода кардани сохтори иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа ба муқоисаи давраи атиқа таъсири азим гузошт. Гузариш аз сиёсати кадрии Империяи Рим ба роҳу воситаҳои идоракунии ибтидои Асрҳои миёна амалан ҷанбаи ақибнишинӣ дошт. Тавре ки яке аз асосгузорони ҷомеашиносии муосир Г. Зиммел дар асараш «Фалсафаи меҳнат» қайд кардааст: «барои он ки ҷой дар мартабаи мансабдорони олӣ вуҷуд дошта бошад, бояд аввалан, дар соҳаи маъмуриятчигӣ кори зиёд анҷом дода шавад, бояд руҳия ва рушди фарҳанги умумӣ ин ҷойҳоро имконпазир ва зарурӣ созанд; дувум, ҳар гуна меҳнати алоҳидаи касби олӣ меҳнати пешакии касбҳои пойинро дар назар дорад»[8, с. 321].

Дар Асрҳои миёна зичии аҳолӣ шадидан коҳиш ёфт, хоҷагидорӣ сода шуд, дастгоҳи маъмурӣ ҷойро барои низоми идоракунии заминдорӣ, ки истисноан ба усулҳои анъанавӣ асос ёфта буд, холӣ кард. Таназзул ҳатто дар сатҳи маъноӣ баъзе унвонҳои ашрофзодагони Асрҳои миёнаи европоӣ ба мушоҳида мерасид. Масалан, унвони «граф» дар ибтидо дар феҳристи мансабии римӣ маънои мансабдори соҳаи коргузорӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ, дукс *(гертсог)* – сардори маъмурияти шаҳрвандӣ ё шаҳрдориро дошт. Ба хизмат дар Рим маҷбуран «ваҳшиён» – федератҳо ҷалб карда шуданд, ки ба пешвоёни онҳо ба иловаи моҳона, «вазифаи» муайян дода шуда, онҳо инро меросӣ мекарданд.

Вазифаҳои камшумор ва мулкҳои заминдорӣ меросӣ мешуданд ва шарти ин, ҷойгоҳи шахс дар мартабаи низоми феодалӣ буд. Ҳатто башардӯсти нахустини давраи

Эҳё Данте Алигери дар асари сиёсии худ «Ҳоким» навишта буд, «ашрофзодагон ба сабаби ашрофияти худ сазовори ҷойгоҳи махсусанд»[7]. Андешаи мутафаккири машҳури асримиёнагӣ М. Падуанский дар бораи ин ки шоҳ намояндаи сиёсии халқи худ мебошад, аз тарафи муосирон дарк нашуд. Дар айни ҳол, саҳми анъанаҳои европоии асримиёнагиро дар рушди сиёсати кадрӣ набояд фақат манфӣ арзёбӣ кард. Ба ақидаи ҷомеашиноси маъруф П. Сорокин, сарфи назар аз дастрасии зоҳирии элитаи асримиёнагӣ, аз он ҷумла элитаи маъмурӣ, таҳарруки амудии иҷтимоӣ дар онҳо нисбат ба давлатҳои европоии охири асри XIX, ки андешаҳои «озодӣ, баробарӣ ва бародарӣ»–ро талқин мекарданд, болотар буд. Нақши лифти иҷтимоии интихоби кадрҳоро, ки холигии маъмуриро аз ҳисоби омма пур мекард, калисо бозӣ мекард. Ғояи хизмати содиқона аввал ба подшоҳ, баъдан ба давлат як қисми ахлоқи маъмурии европоии замони нав, махсусан «мансабдори намунавии пруссӣ» (ибораи М. Вебер) гардид.

Н. Макиавеллиро, ки ҳомии арзишҳои давраи навин ва чун охирин намояндаи анъанаи асримиёнагӣ меноманд, намунаҳои зерини интихоби кадрии ҳокимони даврашро ҷудо кардааст: интиқоли меросии ҳокимият, идоракунӣ бо иродаи мардум, тасарруфи ҳокимият «бо аслиҳаи худ ё далерӣ», «бо аслиҳаи бегона ё ба ҳукми тақдир», «бо бадкирдорӣ» (дасисаи пасипардагӣ ва табаддулоти давлатӣ). Ӯ бо истифода аз усули сайри таърихӣ ва мушаххасотӣ исбот намудааст, ки ду намунаи аввал ба ҳокимият ҷанбаи қонунӣ медиҳанд, аз ин рӯ, муассиртаранд. Муаллифи «Шаҳриёр» Н. Макиавелли ақида дошт, ки «дар бораи хиради ҳоким қабл аз ҳама бо он қазоват мекунанд, ки ӯ кадом ашхосро ба худ наздик мекунад»[11, с. 88]. Дар навбати худ, ҳокими намунавӣ барои дастрасӣ ба ҳокимият ва нигоҳдории мақоми худ бояд «ба шер ва рӯбоҳ монанд бошад»[11, с. 67]. Яъне дар худ ҳам қувва ва ҳам маккориро таҷассум намояд.

Бояд таъкид намуд, ки ақидаҳои Н. Макиавелли нисбат ба назарияи сиёсати давлатии кадрҳо хеле хос мебошанд. Масалан, чунин ақидаро метавон дар рисолаҳои ҳаммуосири ӯ Ф. Гвиччардини ёфт[4]. Мутаассифона, ин ақидаҳо фақат дараҷаи номукаммалии дастгоҳи идоракунии давлат ва содагии фаъолияти кадриро нишон медиҳанд, ки ҳатто дар давраи Эҳё ба сатҳи Империяи Рим нарасиданд.

Дар доираи таҳқиқоти мо Франсияи мутлақияти асрҳои XVII–XVIII бо амалияи фурӯши қонунии мансабҳо дар дастгоҳи маъмурӣ ҷолиб аст. Аз рӯйи меъёрҳои ҳуқуқии аз давраи асримиёнагӣ боқимонда, фақат ашхоси мутааллиқ ба табақаи ашрофиён ба мансабҳои роҳбарикунанда роҳ меёфтанд. Аммо намояндагони синфи ташаккулёбандаи буржуазия имкон доштанд, ки «пули бадастовардаашонро барои дарёфти мансаб сарф кунанд», барои худ ва барои насли ояндаи худ вазифа, аз ҷумла, дар парламент ҷой дарёфт намоянд, ки ин ба онҳо ҳуқуқ медод «либоси ашрофиро пӯшанд». Чунин мансабҳо мисли дигар молу мулк меросӣ мешуданд[9, с. 256]. Кардинал А. Ришеле ба чунин амалҳо асоси ғоявӣ додааст: «Шахсе, ки пули худро дар тартиботи мазкури давлатӣ сарф намудааст, ба вайроншавии он мусоидат намекунад»[9, с. 243]. Ба ақидаи А. Ришеле, пуштибонии арзишҳои кӯҳна ба ваҳдати сиёсӣ таҳдид мекард, дар ҳоле ки тавассути амали мазкур ашрофзодагони бузург аз имкони аз ҳисоби шоҳ ҷалб кардани тарафдорони худ, то ин ки онҳо «дар замони зарурӣ ва дар ҷойи зарурӣ ба зарари манфиатҳои давлат шахсан ба онҳо хизмат намоянд», маҳрум сохт[21, с. 146].

Таърихи минбаъдаи инкишофи ҳодисаҳои сиёсӣ дар марҳалаи Замони нав иштибоҳ будани ақидаҳои А. Ришелеро нишон дод. Дар натиҷа, дастгоҳи идоракунанда муассирӣ ва садоқати сиёсии худ ба ниҳоди подшоҳиро аз даст дод ва

«либоспӯшони ашрофӣ» неруи ҳаракатдиҳандаи баромадҳои зиддиподшоҳии Фронд ва Инқилоби бузурги буржуазии Франсия гардид.

Таҳлили сиёсӣ–фалсафии ниҳоди идориро Г. В. Ф. Гегел дар асари машҳури худ «Фалсафаи ҳуқуқ» анҷом додааст. Ин нобиғаи фалсафаи германӣ як силсила андешаҳои пешқадам оид ба ташаккули сиёсати давлатии кадрҳоро ба миён гузоштааст, ки то рӯзҳои мо аҳаммияти худро аз даст надодааст.

Якум, ин ақидаи арзишманд ба Г. В. Ф. Гегел тааллуқ дорад, ки ҳадафи сиёсати давлатии кадрҳо на дар интихоби ашхос ба хизмати давлатӣ мебошад, чунонки то ҳоло баъзе назарияпардозони муосир кӯшиш мекунанд бо кумаки тестҳо амалӣ намоянд, балки дар интихоби одамоне мебошад, ки тавонанд поквиҷдонона ва дақиқан вазифаҳои мушкилро иҷро намоянд.

Дувум, Г. В. Ф. Гегел нақши ҷомеаи шаҳрвандиро дар амалӣ намудани сиёсати кадрҳо дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ асоснок кард: «Барои он ки ин табақа вазъияти ҷудогонаи ашрофиро қабул накунад ва бомаърифатӣ ва қобилият ба василаи худсарӣ табдил наёбад, онро муассисаҳои ҳокимияти мустақил аз боло ва ҳуқуқи иттиҳодияҳо аз пойин назорат мекунанд»[5, с. 389].

Севум, Г. В. Ф. Гегел таъсири самаранокии сиёсати кадрҳо ба қонунӣ будани ниҳоди давлат аз нуқтаи назари фардӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандиро исбот кард: «Ин он чиз аст, ки аз он қаноатмандии шаҳрвандон ва эътимоди онҳо ба ҳукумат вобаста аст»[5, с. 388].

Аз нигоҳи имрӯза, равшан аст, ки андешаҳои баёнкардаи Г. В. Ф. Гегел аз назарияи инқилобии веберии маъмурияти воқеӣ пешдастӣ карда, асоси ғояи дастаҷамъии «мансабпарастии намунавии германӣ» ва назарияи «маъмурияти намунавӣ»–ро ташкил дод.

Дар доираи мавзӯи таҳқиқоти мо шохаи дигари таҳаввулоти афкори сиёсии германиро К. Маркс пешниҳод кард. Агар Г. В. Ф. Гегел ва М. Вебер асосгузорони назарияи «маъмурияти оқилона» буданд, пас, К. Маркс ва Ф. Энгелс мунаққидони он аз «чап» буданд. К. Маркс имкони иҷтимоӣ намудани маъмуриятро бо роҳи тағйирдиҳии сиёсати кадрӣ инкор мекард. Маъмурият чун гурӯҳи иҷтимоӣ эҳтиёҷоти синфи ҳукмронро ифода менамояд ва «он чи ки ба маъмури алоҳида робита мегирад, пас, ҳадафи давлатӣ ҳадафи шахсии ӯ мегардад, яъне саъю талоши ӯ барои расидан ба мақому мартаба»[12, с. 272]. Андеша дар бораи нақши ҷомеаи шаҳрвандӣ дар сиёсати давлатии кадрҳо аз тарафи марксизм рад шуд. Мансабдорон намояндагони ҷомеаи шаҳрвандӣ намебошанд, тавре ки Г. В. Ф. Гегел чунин мешуморид. Ва худи ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ на субъект ва на намояндаҳои сиёсати давлатии кадрҳо намебошанд.

Ба ақидаи К. Маркс, ҳатто низоми аз ҳама шаффоф ва демократии интихоби кадрии мансабдорон муқобилияти давлат бо ҷомеаи шаҳрвандиро ифода менамояд, чунки мансабдор дигар қисми ҷомеаи шаҳрвандӣ набуда, қисми иттиҳодияи маъмурӣ мегардад: «Имтиҳон чизе нест ба ҷуз эътирофи дониши сиёсӣ ба сифати имтиёз»[12, с. 272]. Ғайр аз ин, тартиби имтиҳонгирӣ ҳамеша аз иродаи субъекти сиёсӣ вобаста аст: «Ҷанбаи субъективӣ – он чиз аст, ки маҳз ҳамин фард аз ҷумлаи бисёриҳо интихоб мешавад, ба ӯ вазифа дода мешавад, ваколатдори иҷрои корҳои ҷамъиятӣ мегардад – ин яъне муқаррар намудани вобастагии фард аз вазифа аст… ин салоҳияти ҳоким чун ҳокимияти давлатии ҳалкунанда ва мустақил мебошад» [12, с. 279]. Пас, ҳатто мукаммалтарин сиёсати кадрҳо наметавонад муқобилияти маъмурият ва синфи

коргарро аз байн барад, бинобар ин, ниҳоди маъмурӣ дар ҷараёни инқилоби коммунистӣ бояд аз байн бурда шавад.

«Ҳокимияти ҷавонмардон» дар сиёсати кадрии Иёлоти Муттаҳидаи Америка ба назарияи «ашрофзодагии табиӣ» асос ёфтааст, ки аз тарафи Б. Франклин ва Т. Ҷефферсон ба доираи илмӣ ворид шудааст ва он пешбарии кадрҳоро мутобиқи сифатҳои ахлоқии номзадҳо дар назар дорад. Дар амалия ин маънои ба мансаб таъйин кардани ашхоси наздик ба доираи элита «муборизон барои истиқлоли Иёлоти Муттаҳидаи Америка»–ро дошт. Дар шароити маҳдуд будани шумораи кормандони дастгоҳи идоракунии Иёлоти Муттаҳидаи Америка дар он солҳо чунин сиёсати кадрҳо комилан имконпазир буд.

Аммо бо мураккаб шудани сохтори иҷтимоию иқтисодӣ ва афзоиши аҳолии давлати ҷавон сиёсати кадрҳои ба усули «ҳокимияти ҷавонмардон» асосёфта бо воқеият комилан номуносиб гашт. Муқаррар намудани усулҳои нави ҷобаҷогузории кадрҳо дар дастгоҳи давлатиро бо давраи ҳокимияти Э. Ҷексон иртибот медиҳанд. Дар сиёсати ӯ усуле муқаррар гашт, ки номи «ғолиб ҳама чизро мегирад»–ро гирифт. Худи истилоҳи «ғанимат» ба сенатор У. Марси тааллуқ дорад, ки чунин эълон дошт: «Ғанимат ба ғолибон тааллуқ дорад!». Ба сифати ғолиб ҳизби ҳукмрон ва таҳти ғанимат мансабҳои давлатӣ шинохта мешуд[6, с. 21]. Дар амалия ин маънои онро дошт, ки баъд аз ғалабаи «гурӯҳи Ҷексон» дар интихобот, тақрибан тамоми хизматчиёни ҳукумати собиқ аз кор озод шуда, ҷойи онҳоро дӯстон ва рафиқон гирифтанд[16, с. 155].

А. де Токвил дар асараш «Демократия дар Америка» нуқсонии «низоми ғанимат»–ро нишон дода, навиштааст: «одамон тасодуфан ба мансаби давлатӣ мерасанд ва онҳо ҳеҷ гуна боварӣ надоранд, ки дар он ҷо мемонанд» [24, с. 166]. Аз ин ҷо бесуботии идоракунии давлатӣ бармеояд.

Махсусияти сохтори дастгоҳи маъмурии америкоӣ ва сиёсати кадриро А. де Токвил аз хусусияти низоми сиёсии демократии Иёлоти Муттаҳидаи Америка баровардааст. Ҳайсияти хизмати давлатиро муаллиф хеле паст арзёбӣ кардааст, ки ба ақидаи ӯ натиҷаи фарҳанги сиёсии демократӣ мебошад[24, с. 458]. Аммо амалияи сохтмони давлатдорӣ дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка нишон дод, ки бе низоми боэътимоди интихоби кадрии мансабдорон ҳокимияти муассири давлатӣ ва идоракунӣ имконнопазир аст. Сиёсатшиносон ва ҳуқуқшиносони америкоӣ маъмулан чунин мешуморанд, ки маҳз дар усули «ғанимат ба ғолиб» самаранок набудани маъмурияти онҳо ниҳон аст, чунки ҷойи усули салоҳиятнокиро усули ҳизбӣ гирифт ва дар амалия ин маънои садоқати шахсӣ ба роҳбарро дошт.

Ақидаи зиддимаъмурии А. де Токвил дар осори файласуфони англис Д. С. Милл ва Г. Спенсер тақвият ёфт. Д. С. Милл дар рисолаи маъруфи худ «Дар бораи озодӣ» ба чунин натиҷаи ғайриоддӣ расидааст, ки сиёсати кадрии оқилона дар дастгоҳи давлатӣ ба озодӣ таҳдид мекунад ва метавонад асосҳои ҷомеаи шаҳрвандиро барҳам занад. Тавре ки Д. С. Милл таъкид менамояд, «ҳар андоза он тамоми табақаҳои ҷомеаро ба худ ҷалб намояд, ҳар андоза он одамонро барои мақсадҳои худ бомуваффақият тарбия намояд, ба ҳамон андоза асорати умумӣ бештар мешавад» [13, с. 390].

Г. Спенсер ба натиҷаи рушди технологияи кадрӣ, ба такмил ва демократикунонии он ишора кардааст, ки дар таҳдиди ногузир барои озодии сиёсии шахсият ифода меёбад. Масалан, Г. Спенсер зимни арзёбии таҷрибаи имтиҳонҳои озмунӣ, ки барои ҷавонон роҳро ба сӯи хизмати давлатӣ боз мекунад, навиштааст: «Яке аз натиҷаҳои ин дар он аст, ки одамоне, ки дар шароити дигар шояд ба рушди

минбаъдаи маъмуриятчигӣ бо хусумат нигоҳ мекарданд, акнун агар бо таъриф набошад ҳам, ба ҳар ҳол таҳаммулпазирона муносибат мекунанд, чунки ба туфайли чунин амал наздикони онҳо имкони пешрафт дар мансабро дарёфт мекунанд» [23, с. 53]. Ҳамин тавр, Д. С. Милл ва Г. Спенсер нуқтаи назари аҷибро ба миён гузоштанд, ки сиёсати кадрҳои ба мақсад мувофиқи давлатӣ ба рушди навсозии ҷомеа мусоидат намекунад.

Дар охири асри XIX элитаи сиёсии Иёлоти Муттаҳидаи Америка дарк кардан гирифтанд, ки «низоми ғанимат ба ғолиб» аз рушди босуръати иҷтимоию иқтисодии ҷомеа ақиб мондааст ва муассирии идоракунии давлатиро коҳиш мебахшад. Кофист хотиррасон намуд, ки шумораи кормандони дастгоҳи давлатӣ дар давраи аз соли 1816 то соли 1861 тақрибан ҳашт маротиба афзуд – аз 5 ҳазор нафар ба тақрибан 37 ҳазор нафар расид. Тӯдаи ҳизбиҳо дигар қобилияти идора кардани раванди кадриро дар чунин миқёс надоштанд. Инқилобро дар сиёсати кадрӣ дар дастгоҳи давлатии Иёлоти Муттаҳидаи Америкаро «Қонуни Пендлтон»[6] ба амал овард, ки дар соли 1883 қабул шуд ва сиёсати кадрии Америкаи Шимолиро дар ҷумлаи низоми рушдёфтаи маъмурӣ қарор дод. Низоми нави интихоби номзадҳо ба хизмати давлатӣ номи «низоми хизмати арзанда ва шоиста»–ро гирифт ва ба худсарии субъективии фаъолон ва пешвоёни ҳизбӣ то ҳадде хотима гузошт.

Асосноккунии илмии ин низомро дар охири соли 1880 Президенти ояндаи Иёлоти Муттаҳидаи Америка, профессор В. Вилсон дар асараш «Омӯзиши маъмурият» анҷом дод. Ба ақидаи ӯ, қабул ба хизмати давлатӣ бояд чун низоми боадолатона ва боинсофонаи интихоб мутобиқи лаёқати номзадҳо ва озод аз ҳар гуна табъиз ва таассуб баррасӣ шавад[16, с. 156]. Тақсими мансабдорони Иёлоти Муттаҳидаи Америка ба «мансабӣ» (аксарият) ва «сиёсӣ» (таъйиншавандагон, ки ин ё он сиёсатмадор онҳоро сарпарастӣ мекунад) сурат гирифт.

Дар доираи кори мо таҳқиқоти сиёсатшиносии ниҳоди маъмурияти оқилона, ки аз тарафи ҷомеашиноси машҳур М. Вебер анҷом гирифтааст, фавқулода муҳим аст. Ӯ нахустин шуда исбот кард, ки маъмурияти ғарбӣ, махсусан олмонӣ аз нигоҳи интихоби кадрҳо падидаи сифатан нави сиёсӣ мебошад[3, с. 47]. Сиёсати кадрҳо дар доираи низоми маъмурияти оқилона на ба асоси тааллуқияти шахс ба ин ё он табақа ва на ба асоси иродаи субъективии пешвои маъруф, балки ба асоси салоҳияти касбии номзад, ки ба воситаи чанд аломат муайян карда мешавад, амалӣ мешавад. Асоси тақсимбандии намунаҳои сиёсати давлатии кадрҳоро, ки аз тарафи мо анҷом гирифт, ақидаҳои веберӣ ташкил дод.

Ҷомеашиноси машҳур, ҳамасри М. Вебер Г. Зиммел дар асари худ «Фалсафаи меҳнат» тамоюлоти маъмуршавии ҷомеаи муосирро, ки дар осори М. Вебер таҳқиқ шудааст, ба таври ҷолиб таъриф ва тафсир кардааст. Г. Зиммел исбот мекунад, ки сохтори мураккаби зинабандии давлатҳои муосири мутамарказ бо дастгоҳи калони давлатӣ на танҳо аз нигоҳи сиёсӣ, балки аз лиҳози иҷтимоӣ ба сабаби афзалияти воситаҳои созмонёфтаи тақсими меҳнат дуруст аст, ки имкон медиҳад дар воҳиди дастгоҳи маъмурӣ ба муқоисаи давлатҳои хурди мустақил хеле сарфа шавад[8, с. 232]. Тасдиқи инро мо дар мисоли давлатҳои пасошӯравӣ мушоҳида мекунем, ки дастгоҳи маъмурии онҳо пас аз касби истиқлол баъд аз фурӯпошии Иттифоқи Советӣ шадидан афзуд, ки дар вазъияти мазкур ҷанбаи ногузир дошт.

Бояд саҳми арзандаи асосгузорони назарияи элита Р. Михелс, В. Парето ва Г. Москро дар рушди назарияи сиёсати кадрӣ қайд кард. Дар доираи таҳқиқот фаҳмиши «қонуни

[6] Ҷорҷ Ҳант Пендлтон (1825-1889) – сиёсатмадор, ҳуқуқшинос ва аъзои Ҳизби демократии Иёлоти Муттаҳидаи Америка. Муаллифи воқеии қонун «Дар бораи хадамоти гражданӣ» (соли 1883) мебошад.

гардиши элита», ки аз тарафи асосгузори назарияи элита дар ҷомеашиносӣ ва сиёсатшиносӣ В. Парето асоснок шудааст, хеле муҳим аст. Сарфи назар аз он ки дар ибтидо ашхос ба элита ба туфайли сифатҳои барҷастаи худ ворид мешаванд, элитаи ҳукмрон ба ҷалби мунтазами ашхоси боистеъдод ва кордон аз ҷумлаи табақаҳои ғайриэлитаи иҷтимоӣ эҳтиёҷ дорад[16, с. 158]. Ин равандро В. Парето «гардиши элита» номидааст, вале дар ҷомеашиносии муосир ба ин истилоҳ мафҳуми «таҳарруки амудӣ» наздик аст.

Ба ақидаи мо, барои таҳлил ва арзёбии воқеъбинонаи сиёсати давлатии кадрҳо қонуни гардиши элита хеле муҳим аст, зеро он исбот мекунад, ки сиёсати кадрие воқеан муассир шуморида мешавад, ки сатҳи қобили қабули таҳарруки амудии дастгоҳи маъмуриро таъмин менамояд, ки ин нишондиҳандаи суботи низоми сиёсӣ мебошад.

Г. Моска дар осори худ исбот намудааст, ки манфиатҳои элита ба ниҳодсозии усулҳои сиёсати давлатии кадрҳо ва ба истифодаи амалии он таъсири азим мерасонад. Ӯ таъкид мекунад, ки «тамоми синфҳои ҳоким кӯшиш мекунанд меросӣ шаванд, ё аз рӯйи қонун ё амалан»[15, с. 193].

Г. Моска зимни исботи ин ки усули мазкур аз ҷумла, барои низоми кадрии мансабдорон низ умумӣ мебошад, менависад, ки усули демократии интихоби ашхоси мансабдор асло бо анъанаи мавҷуда зиддият надорад[15, с. 194]. Дар ин иртибот Г. Моска (ва қабл аз ӯ назарияпардози равияи беҳокимиятӣ М. Бакунин, ки асари ӯ ба қавли В. А. Куличенко ба афкори сиёсии италиявӣ таъсири азим расонид) аз кашфи «қонуни оҳанини ашрофӣ» пешдастӣ кард, ки ин на танҳо дар доираи таҳқиқоти мо, балки барои фаҳмиши илмии равандҳои сиёсии кадрҳо муҳим аст.

Р. Михелс зимни омӯзиши раванди гардиши элитаи сиёсӣ, таъкид менамояд, ки «шакли демократии зоҳирии сохти ҳаёти ҳизбӣ–сиёсӣ метавонад лағзиши онро ба сӯи ашрофзодагон ё дақиқтар гӯем ба тарафи асилзодагон аз назар мушоҳид пинҳон созад – раванде, ки ҳар гуна ташкилоти ҳизбӣ бо он гирифтор аст» [14, с. 112]. М. А. Бакунин ва Р. Михелс зимни исботи ин ки падидаи мазкур хоси тамоми шаклҳои ҳизбҳои сиёсӣ, ҳам демократӣ, ҳам консервативӣ мебошад, қонуни иҷтимоии машҳурро кашф карданд, ки бештар бо номи «қонуни оҳанини ашрофон» машҳур аст. Тибқи ин қонун, «аломатҳои ашрофӣ дар ҳар гуна ташкилоти инсонӣ, ки ҳадафҳои амалиро пайгирӣ менамоянд, мавҷуданд» [14, с. 114]. М. А. Бакунин ин қонунро тавсиф намуда, дар бораи Сербияи туркӣ навиштааст, ки дар он «на табақаи дарбориён ва сарватмандони калон, на саноаткорон ва тоҷирони хеле бой вуҷуд надоранд. Ба ҷойи ин ашрофони нави маъмурӣ зуҳур кард, он аз ҷавононе, ки аксаран аз ҳисоби давлат дар шаҳрҳои калони рушдёфта тарбия ёфтаанд, иборат аст. Ба сабаби ҷавонии худ онҳо ҳанӯз ба хизмати давлатӣ қабул нашудаанд ва бо ватандӯстӣ, мардумдӯстӣ ва либерализми содиқона фарқ мекунанд. Аммо ҳамин ки онҳо ба хизмати давлатӣ қабул шуданд…ватандӯстони ҷавон аз сар то пой мансабдор мешаванд» [1, с. 39-40].

Барои фаҳмиши моҳият ва неруи ҳаракатдиҳандаи раванди кадрҳо «қонуни оҳанини ашрофон» аҳаммияти муҳим дорад. Аз назарияи алоқамандӣ барои мо хусусияти низомҳои кушода ва пӯшида маълум аст. Рушди ҳар гуна низом ба собит яъне ба хилватгузинӣ оварда мерасонад, ки дар навбати худ он боиси афзудани равандҳои харобшавии низом мегардад. Ин падидаро мо махсусан дар равандҳои кадрҳо равшан мушоҳида мекунем. Дар ин бора П. Бурде дар асарҳои худ қайд карда, оид ба истиқрори инҳисори давлатӣ ва мубориза барои инҳисор ва имтиёзот

навиштааст. Ҳар гуна мансаби хизмати давлатӣ аз тарафи П. Бурде чун шакли ниҳодшудаи «сармояи сиёсӣ» баррасӣ шудааст» [2, с. 216].

Самти таҳаввулоти минбаъдаи сиёсати кадрҳои Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Европаи Ғарбӣ дар охири асри XX ва оғози асри XXI–ро метавон ба шакли лаппиши паллаи тарозу байни назарияҳои маъмурияти» мансабӣ» ва «сиёсӣ» бо ҷойивазкунии марказ гоҳ ба як тараф ва гоҳ ба ҷониби дигар тавсиф намуд.

Имрӯз дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Иттифоқи Европа ба чунин ақидаи муштарак расидаанд, ки «менеҷменти давлатӣ» дурустии худро исбот карда натавонист. Заифшавии муайяни ахлоқи маъмурии хизматчиёни давлатӣ, ҳамчунин коҳиши муассири ҳокимияти сиёсӣ ва идоракунӣ ба амал омадааст. Ҷавоб ба чунин озмоиши ғайримуваффақонаи ҷорисозии низоми менеҷменти давлатӣ кӯшиши пайванд додани усулҳои идоракунии маъмурии анъанавӣ бо қоидаҳои идоракунии нав гардид, ки дар Иёлоти Муттаҳидаи Америка номи «маъмурияти хайрхоҳ»–ро гирифт. Дар Иттифоқи Европа ва Россия ба мақсади дарки илмӣ–назариявии пайванди сиёсати кадрии идоракунии анъанавӣ ва менеҷменти давлатӣ мафҳуми нав – «вебериании нав» пешниҳод гардид[16, с. 159].

Таҳлили таҷрибаи муосири ҷаҳонии ташаккули сиёсати давлатии кадрҳо имкон медиҳад, ки намунаҳои миллии он тақсимбандӣ шаванд. Бо такя ба методологияи Л. В. Сморгунов, метавон чор намунаи ғарбии сиёсати давлатии кадрҳоро ҷудо кард:

– *кишварҳои англосаксонӣ* (Англия, Ирландия, Америка), ки барои онҳо саҳми нисбии зиёди таъйиноти сиёсӣ ва арзёбии кадрҳо аз рӯйи меъёри самаранокии иқтисодӣ хос аст;

– *кишварҳои «наполеонӣ»* (Франсия, Португалия, Италия, Испания), ки бо таъсири қавии марказ ба сиёсати кадрҳои тамоми сатҳҳо, тақсими дақиқи ҳуқуқӣ ва танзими салоҳиятҳои кадрӣ байни сатҳҳои мухталифи идоракунии давлатӣ, асосҳои ҳуқуқӣ, суботи баланди кадрҳои хизмати давлатӣ тавсиф мешаванд;

– *кишварҳои германӣ* (Германия, Австрия ва қисман Швейтсария), ки дар онҳо низ таъсирии қатъии танзимкунандаи марказ ба идоракунӣ дар минтақаҳо ҷой дорад, аммо он бо воситаҳои дастаҷамъии идоракунии ҳудудҳо ва озодии зиёди онҳо дар амалӣ намудани сиёсати давлатии кадрҳо пайванд шудааст;

– *кишварҳои скандинавӣ* (Дания, Финляндия, Исландия, Норвегия, Шветсия), ки дар онҳо салоҳияти кадрии марказ бо салоҳияти ҳалкунандаи мақомоти маҳаллӣ ва таъсири фаъоли ниҳоди афкори ҷамъиятӣ ба таъйиноти кадрӣ пайванд шудааст.

Дар адабиёти илмӣ низомҳои дигари тақсимбандии намунаҳои европоии хизмати давлатӣ аз рӯйи «усули миллӣ» вуҷуд доранд. Масалан, С. Л. Сергеева ба сифати намунаҳои асосӣ «намунаи Иёлоти Муттаҳидаи Америка», «намунаи Британияи Кабир» ва «намунаи франсиявӣ»–ро ҷудо кардааст[22, с. 32]. Аммо ба ақидаи мо, тақсимбандии Л. В. Сморгунов ҷанбаи дақиқтар дорад, чунки дар натиҷаи ислоҳоти хизмати давлатии Британияи Кабир, байни сиёсати кадрҳои Иёлоти Муттаҳидаи Америка ва Британияи Кабир нисбат ба фарқият монандӣ бештар аст, ки муттаҳидкунии онҳо дар намунаи ягонаи миллӣ дурусттар аст. Муҳаққиқ А. В. Оболонский ин тақсимбандиро бо «намунаҳои хитоӣ ва америкаи лотинӣ» такмил додааст.

Намунаи муосири хитоӣ «кӯшиши пайванд додани шакли осиёии *merit system,* яъне имтиҳонсупорӣ, арзёбии ҳамасола ба фаъолияти хизматчиён бо усули ҳизбият мебошад» [16, с. 160]. «Намунаи америкаи лотинӣ то ҳадде ба усулҳои расидан ба

замонасозӣ дар шакли ғарбишавӣ устувор аст. Ба ин кишварҳо ташаккули хизмати давлатии босубот ба асоси низоми хизмат зарур аст»[16, с. 160].

Дар ҳудуди пасошӯравӣ низоми бештар пешрафтаи идоракунии равандҳои кадрҳо «намунаи қазоқистонӣ»–и такмили сиёсати давлатӣ мебошад. Нахустин бор дар ҳудуди пасошӯравӣ бо Фармони собиқ Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Н. А. Назарбоев 18 сентябри соли 1998 мақоми босалоҳияти тобеъ ва ҳисоботдиҳанда ба роҳбари давлат – Агентии Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба корҳои хизмати давлатӣ таъсис ёфт, ки бояд сиёсати ягонаи давлатиро амалӣ намояд[25, с. 41].

Агентии мазкур низоми ҷумҳуриявии иттилоотии идоракунии кадрҳои хизмати давлатиро ҷорӣ кард, ки имкон дод тартиботи интихоби озмунии кадрҳо ва менеҷменти кадрӣ қисман ихтиёрӣ шавад ва назорати вазъи хизмати давлатӣ амалӣ шавад. Ба туфайли дар сохтори Агентии идоракунии давлатии кадрҳо таъсис ёфтани «Маркази иттилооткунонӣ ва тестӣ» дар соли 2001 Ҷумҳурии Қазоқистон дар байни давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил якумин шуда технологияи озмунии ивазкунии вазифаҳоро ҷорӣ кард.

Хулоса, ташаккули сиёсати давлатии кадрҳоро дар Европа ва Америка баррасӣ намуда, метавон чунин натиҷагирӣ намуд:

– мураккабшавии низоми иҷтимоӣ дар ҷараёни таҳаввулоти ҷомеаи европоӣ дар Асрҳои миёна, бухрони низоми муносибатҳои заминдорӣ наметавонистанд ба рушди сиёсати кадрҳо таъсир нарасонанд. Хусусияти хоси таҳаввулоти кишварҳои европоӣ дар Замони нав шаклгирии низоми сиёсии шоҳии мутлақ буд ва он бо рушди босуръати дастгоҳи маъмурии мутамаркази давлат ҳамроҳ буд, ки ба ҷойи худидоракунии асримиёнагии коммунҳои шаҳрӣ ва низоми «истиқлоли» заминдорӣ–ашрофзодагӣ ташаккул ёфта буд;

– таърихи рушди сиёсати кадрии Иёлоти Муттаҳидаи Америка, аз давраи эълони Истиқлол, шартан ба се марҳала ҷудо карда мешавад. Масалан, А. В. Оболонский бо такя ба анъанаи сиёсатшиносии Америкаи Шимолӣ, онро ба «ҳокимияти ҷавонмардон», «ғанимат ба ғолиб» ва «низоми хизмат» ҷудо кардааст.

Адабиёт

1. Бакунин М. А. Государственность и анархия. Борьба двух партий в интернациональном обществе рабочих [Текст] / М. А. Бакунин. – М. : «Едиториал УРСС», 2020.
2. Бурдьё П. Социология политики [Текст] / П. Бурдье / Пер. с фр., сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993.
3. Вебер М. Избранные произведения [Текст] / М. Вебер / пер. с нем., сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П. П. Гайденко. – М. : Прогресс, 1990.
4. Гвиччардини Ф. Заметки о делах политических и гражданских [Текст] / Ф. Гвиччардини. – М. : Наука, 2004. – 240 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Философия права [Текст] / Г. В. Ф. Гегель / пер. с нем. : ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М. : Мир книги, 2007.
6. Государственная служба в зарубежных странах : сбор. – Уфа : РИО БАГСУ, 1995.
7. Данте Алигьери. Монархия [Текст] / пер. с итал. В. П. Зубова. – М. : КАНОН-пресс, 1999. – 192 с.
8. Зиммель Г. Избранное. Созерцание жизни [Текст] / Г. Зиммель. – М. : Центр гуманитарных инициатив, 2014.
9. История Франции. Т. 1. [Текст] / отв. ред., В. М. Далин, В. В. Загладин, С. Н. Павлова, С. Д. Сказкин. – М. : Наука, 1972.

10. Капогузов Е. А. Модернизация государственного управления в Европе : на пути к неовеберианству? [Текст] / Е. А. Капогузов // Современная Европа. Журн. обществ.-полит. исслед. – 2009. – № 1. – С. 29–40.
11. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия [Текст] / Н. Макиавелли. – М. : Попурри, 2016.
12. Маркс К. Полное собрание сочинений. 2-е изд. К критике гегелевской философии права [Текст] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1954. – Т. 1.
13. Милль Д. С. О свободе. Антология западно-европейской классиче-ской либеральной мысли [Текст] / Д. С. Миль. – М. : Наука, 1995.
14. Михельс Р. Демократическая аристократия и аристократическая демократия [Текст] / Р. Михельс // Социол. исслед. – 2000. – № 1. – С. 112.
15. Моска Г. Правящий класс [Текст] / Г. Моска // Социол. исслед. – 1994. – № 10. – С. 193.
16. Нуриддин П. Асосҳои сиёсати давлатии кадрҳо. Монография [Матн] / П. Нуриддин. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2021. – 220 с.
17. Оболонский А. В. Бюрократия для XXI века? Модели государственной службы: Россия, США, Англия, Австралия [Текст] / А. В. Оболонский. – М. : Дело, 2002.
18. Оболонский А. В. Государственная служба: комплексный подход [Текст] / А. В. Оболонский. – М. : Дело, 2009.
19. Оболонский А. В. Кадровая политика в федеральной государственной службе США: история и современность [Текст] / А. В. Оболонский // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 41–61.
20. Парето В. Компендиум по общей социологии [Текст] / В. Парето ; пер. с итал. А. А. Зотова ; науч. ред., предисл. к рус. изд., указ. имен М. С. Ковалёвой. – 2-е изд. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008.
21. Ришелье А. Политическое завещание или принципы управления государством [Текст] / А. Ришелье. – М. : Ладомир, 2008.
22. Сергеева С. Л. Политика и государственная служба (национальные модели взаимоотношений в США, Великобритании и Франции) [Текст] / С. Л. Сергеева. – М. : РАГС, 2008.
23. Спенсер Г. Личность и государство [Текст] / Г. Спенсер. – М. : Социум, 2007.
24. Токвиль А. де. Демократия в Америке [Текст] / А. де Токвиль / пер. с франц. предисл. Г. Дж. Ласки. – М. : Весь мир, 2000.
25. Турисбеков З. Казахстанская модель реформирования государ-ственной службы [Текст] / З. Турисбеков // Государственная служба. – 2002. – № 2. – С. 41.

ФОРМИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ В ЕВРОПЕ И АМЕРИКЕ

НУРИДДИН ПАРВИН РАЙМАЛИХОН,
кандидат политических наук, доцент
кафедры международных отношений
Таджикского национального университета.
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.
E-mail: panurama@mail.ru

Изучение основных этапов возникновения и эволюции теории и практики государственного управления необходимо не только для проведения исторического анализа

этого процесса в политическом сознании, но и для выявления их влияния на способы и механизмы управления кадровыми процессами в XXI веке. Следует отметить, что исследователи теории и практики кадровой политики в основном изучали процессы формирования государственной службы западной политической культуры и только иногда обращались к трудам мыслителей Древней Индии и Древнего Китая.

Сравнительный анализ кадровой политики развитых стран необходим для использования накопленного ими положительного опыта и предотвращения ошибок в национальной кадровой политике, выявления и устранения недостатков этого процесса. Изучение американского и европейского опыта государственной кадровой политики доказывает, что с учетом различных факторов они отличаются друг от друга. В Соединенных Штатах Америки, Великобритании, Французской Республике, Федеративной Республике Германии, Российской Федерации, Китайской Народной Республике, Республике Индии и др. Государственная кадровая политика реализуется в рамках двух основных факторов - коммерциализации и надзора за процессом реформирования этой отрасли.

Ключевые слова: *государственная кадровая политика, Европа, Америка, административный аппарат, государственное управления, государственная политика, государственная служба, административная система, государственная должность и др.*

FORMATION OF THE STATE PERSONNEL POLICY IN EUROPE AND AMERICA

NURIDDIN PARVIN RAIMALIKHON,
Candidate of Political Science, Associate Professor of
International Relations Department, Tajik National University.
Tajikistan, 734025, Dushanbe, 17, Rudaki Avenue.
E-mail: panurama@mail.ru

The study of the main stages of the emergence and development of the theory and practice of public administration is necessary not only to conduct a historical analysis of this process in political opinion, but also to identify their impact on the ways and tools of personnel management processes in the XXI century. It should be noted that researchers of the theory and practice of personnel policy have mainly studied the processes of formation of the civil service of Western political culture and just occasionally addressed to the works of thinkers of Ancient India and Ancient China.

Comparative analysis of the personnel policy of developed countries is necessary to use their accumulated positive experience to prevent mistakes in the national personnel policy, to identify and eliminate the shortcomings of this process. The study of the American and European experience of state personnel policy proves that, taking into account various factors, they differ from each other. In the United States of America, Great Britain, the Republic of France, Federal Republic of Germany, Russian Federation, the People's Republic of China, the Republic of India, etc. the state personnel policy is implemented within the framework of two main factors - commercialization and supervision of the reform process of this sphere.

Key words: *state personnel policy, Europe, America, administrative apparatus, public administration, state policy, public service, administrative system, public post, etc.*

УДК: 66.01+26.22

РЕГИОНАЛЬНАЯ ГИДРОПОЛИТИКА СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

КУВВАТЗОДА САЙДУЛЛО ЗУВАЙД,
кандидат политических наук, дотсент
кафедры политологии и связь с общественностью
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан, Таджикистан,
город Душанбе, улица Саид Носир 33,
Тел.: (+992) 907-80-00-71. E-email: sqz_0085@mail.ru

Гидрополитика - одна из областей политической науки, которая включает в себя политические знания об управлении водными ресурсами, водном пространстве, водных конфликтах, водной дипломатии, сотрудничестве и взаимоотношение в области водных ресурсов и других связанных с этим вопросах.
Водная политика составляет один из ключевых аспектов государственной политики Таджикистана. Гидрополитика синоним водной политики, а водная политика часть государственной политики.

Учитывая сегодняшнюю ситуацию можно сказать, что водная политика является один из основных направлений мировой политики и стратегический фактор взаимоотношение государств мира. Водная политика имеет национальный, региональный и международный характер.

Как полноправный член региональных и международных организаций, Республика Таджикистан осуществляет реализацию водной политики на основе взаимовыгодного сотрудничества со многими странами, правительственными и неправительственными организациями.

Ключевые слова: *гидрополитика, водная политика, регион, государство, взаимоотношение, сотрудничество, вода, река, трансграничные реки, Центральная Азия, соглашение, климата, власть, Водный кодекс, гидроэнергетика, водозависимость, гидроресурсы, ирригация.*

В современном мире все сферы человеческой жизни и государственной деятельности/политики связаны с гидрополитикой. Гидрополитика является важнейшей политической деятельностью государственной власти и основным направлением государственной политики.

Как было отмечено выше, водная политика государств мира – это разнозначная водная политика. Но, не смотря ни на что, у каждого государства есть своя водная политика. Общей характерной чертой водной политики для всех государств мира является обеспечение народа чистой питьевой водой, расширение доступа хозяйственной воды и улучшения санитарно-гигиенического состояния населения.

Водная политика также зависит от географического расположения государства. С этой точки зрения можно сравнить водную политику государств Центральной Азии. В странах Центральной Азии все крупные реки являются трансграничными. Водная политика Казахстана, Туркменистана и Узбекистана, во многом схожи. Они являются государствами нижнего течения. Основной приток воды они получают из трансграничных рек, которые формируются в других странах азиатского региона.

Водно-энергетические ресурсы в Центральной Азии распределены между государствами крайне неравномерно, а их использование отвечало и отвечает больше политическим задачам, нежели экономическим [1].

С учетом естественной гидровзаимосвязи процесс водопотребления и водопользования в одной из стран региона влияет на процесс водопотребления в других странах. Более 80% водных ресурсов региона формируется на территории Таджикистана и Кыргызстана, которые, в основном, заинтересованы в производстве электроэнергии. Казахстан, Туркменистан и Узбекистан больше заинтересованы использовать гидроресурсы в ирригационных целях и максимального поступления гидроресурсов в летний период для орошения земель. А для Таджикистана и Кыргызстана выгоден максимальный сброс воды в зимнее время для выработки электроэнергии.

Казахстан является водозависимой страной, поэтому проблема использования трансграничных рек для него является в высшей степени приоритетной. Поверхностные водные ресурсы Казахстана сегодня представляют собой запасы почти в 100 миллиардов кубометров. Это ежегодно возобновляемые источники водных артерий, из которых 44 процента поступают из сопредельных государств — Китая – 18,9 км3 Узбекистана – 14,6 км3 , России – 7,5 км3, Кыргызстана – 3,0 км3. Остальные 56 процентов формируются внутри республики[2]. Особое место по этому вопросу занимает Китай. На долю Китая приходится самая высокая доля воды, поступающей из-за границы в Казахстан, что составляет более 18% от общего объема воды в стране. Они разделяют трансграничные реки Или и Иртыш.

Согласно Водному кодексу Республики Казахстан, управление водными ресурсами в стране основано на бассейновом принципе[3]. Водохозяйственно-бассейновый принцип реализуется при распределении водных ресурсов в пределах бассейнов рек, озер и других водоемов между административно-территориальными единицами. В Казахстане 8 речных бассейнов: Балхаш-Алакольский, Шу-Таласский, Арало-Сырдарьинский, Урало-Каспийский, Тобол-Торгайский, Ишимский, Иртышский и Нура-Сарысуйский. При этом 7 бассейнов являются трансграничными, кроме Нура-Сарысуйского[4].

Удельная водообеспеченность равна 37 тыс. м3 на км2 и 6,0 тыс. м3 на одного человека в год. Для сравнения: в Грузии она составляет 878 тыс. м3 на км2 и 11613 тыс. м3 на одного человека, в Кыргызстане соответственно 245 тыс. м3 на км2 и 11 763 тыс. м3 на одного человека.

В такой ситуации политические власти Казахстана активно решают проблему нехватки воды, меняя стратегическую направленность. Работая в тесном контакте с международными донорами, Казахстан реформировал управление водными ресурсами, уделяя особое внимание связям между крупными водопользователями в разных секторах. Он принял «Зеленую экономику», новую экономическую политику, основанную на устойчивом использовании природных ресурсов. Применяя инструменты политики такие, как анализ продовольственной энергии, климат или водный анализ, основной инструмент политики, разработанный в Западной Европе, Казахстан реструктурировал свои схемы управления водными ресурсами. Новый акцент был сделан на повышении эффективности использования воды. В его внешнеполитической концепции говорится, что Казахстан «будет продолжать улучшать правовые рамки с соседними странами по использованию и охране трансграничных водных ресурсов для повышения водной безопасности ... [но] его политическая направленность - это экономия воды».

В общем можно сказать, что Казахстан, будучи зависимой страной в сфере гидроресурсов, проводит эффективную водную политику. Прежде всего, имеет

устойчивую правовую базу в области водных ресурсов. Кроме того, в сотрудничестве с региональными и международными финансовыми институтами и донорами, старается решить водную проблему в стране и снизить уровень водного кризиса в уязвимых регионах республики. А также он наладил хорошие дипломатические отношения в области использования водных ресурсов со странами трансграничных водных бассейнов. В этом направлении Казахстан проводит толерантную водную политику, не допуская межгосударственного водного конфликта.

Туркменистан тоже, как и Казахстан, зависит от гидроресурсов, формирующихся на территории Таджикистана, Афганистана и Ирана. Он использует водные ресурсы, поступающие из четырех трансграничных рек: Амударьи, Теджена, Атрека и Мургаба.

Амударья – крупнейшая река Центральной Азии, входящая в 30-ку крупнейших рек Земли. Общая её длина 2540 километров, из которых почти 1000 км., проходит по территории Туркменистана. Амударья имеет огромное значение для сельского хозяйства Туркменистана. Без её вод сбор хлопка, например, в стране был в 10 – 15 раз меньше нынешних. Он обеспечивает почти 90% водоснабжения страны.

Мургаб – вторая по водности река Туркменистана, он в десятки раз уступает Амударье. Своё начало река берёт в Афганистане. Общая длина реки 978 километров, из которых 350 протекает по территории Туркменистана. Почти вся его вода используется на орошение, остатки вод реки теряются в песках Каракумов[5].

Теджен (Гирируд) по величине и значению занимает третье место в Туркменистане. Она длиннее Мургаба – её длина 1124 км. Однако 800 км протекает по степям Ирана, Афганистана и Туркменистана, из-за чего летом большая часть русла реки суха. Свое начало Теджен берёт в Афганистане. Несмотря на то, что водосборная площадь реки достигает 70 тыс. км2, в Туркменистан она приносит мало воды.

В юго-западной части Туркменистана протекает река Атрек, которая во время паводков достигает Каспийского моря. Атрек берёт начало на территории Ирана. Река питается подземными водами и атмосферными осадками, талые воды играют совсем небольшую роль[5].

Главным потребителем водных ресурсов в Туркменистане является орошаемое земледелие и на производство сельхозпродукции ежегодно расходуется около 90% воды или около 9500 м3 на гектар.

Потребление воды на душу населения сократилось с 4511 м3 в 1995 году до 3571 м3 в 2005 году. С дальнейшим ростом населения и изменениея климата потребление воды к 2010 году сократилось до 2134 м3 на 1 человека[6].

В Туркменистане для удовлетворения потребностей населения хозяйственно-питьевой водой используются пресные подземные воды. Как и в арабских странах, в Туркменистане, уделяют особое внимание развитию технологии опреснения воды. В системе водной политики Туркменистана приоритетное значение имеет обеспечение населения питьевой и хозяйственной водой. Только за последние 9 лет, с этой целью, в республике построено четыре крупных предприятия по водоснабжению населения[6].

Исходя из данных, мы видим, что Туркменистан, несмотря на гидрозависимость, проводит активную и эффективную внутригосударственную и региональную водную политику. Как и Казахстан, республика сумела наладить хорошие дипломатические отношения в области использования водных ресурсов со странами трансграничных водных бассейнов. Туркменистан всегда старается решить все возникающие водные проблемы в регионе дипломатическим путем и на основе международных и

региональных правовых документов. Республика также активно поднимает водные вопросы в рамках заседаний Шанхайской Организации Сотрудничества, других организациях и на двусторонних и многосторонних встречах глав государств региона.

Наравне с Туркменистаном, другая страна региона Узбекистан, тоже активно действует по решению водных проблем в Центральной Азии. Республика Узбекистан является водозависимой страной. Его водная политика имеет, в основном, ирригационный характер. Основную массу гидроресурсов Узбекистан использует для выращивания хлопка и риса, по производству которых занимает одно из главных мест в мире.

В Узбекистане насчитывается более 17.7 тыс. естественных водотоков, среди которых, большую часть, составляют малые водотоки длиною менее 10 км, также насчитывается около 505 озер и это, в основном, малые водоемы с площадью менее 1 км2. В настоящее время в стране построено 53 водохранилища в основном ирригационного назначения такие как: Туямуюнское, Тудакульское, Чарвакское, Каттакурганское, Ахангаранское, ЮжноСурхан-дарьинское, Чимкурганское и др[7]. Эти водохранилища построены, чаще всего для регулирования водного режима рек, накопления весенних, осенних и зимних вод с целью использования их в летний поливной период. Ни одно из государств региона не имеет столько искусственных водохранилищ.

Водные ресурсы, формирующиеся в Узбекистане, составляют около 20% от общего объема водопотребления в республике. А остальные 80% своей потребности он покрывает за счет ресурсов трансграничных рек Амударьи и Сырдарьи[8].

Из стока реки Сырдарья Узбекистан получает 50,5%, а реки Амударья - 42,2%[7]. Это самый высокий показатель по сравнению с другими странами региона. Исходя из этого, Узбекистан является главным потребителем гидроресурсов трансграничного значения Центральной Азии.

Гидрополитика Узбекистана, в основном, направлена на удовлетворение ирригационной потребности республики за счет трансграничных гидроресурсов. С этой целью, за последние три года после политических изменений в стране, республика налаживает солидарные дипломатические отношения с соседними странами для решения всех водных вопросов. Основные элементы, составляющие нынешнюю водную политику Узбекистана, являются: уважение взаимных интересов, решение водных проблем дипломатическим путем, оказание технической и финансовой поддержки и т.д. Это является для Узбекистана и всей Центральной Азии надежным и единственным способом решения водных проблем в регионе.

Особое региональное значение имеет водная политика Кыргызстана. Республика Кыргызстан является самодостаточной водной страной. По существующим данным 27,2% поверхностные гидроресурсы Центральной Азии формируются на территории Кыргызстана. Общий объем имеющихся запасов воды в республике составляет 2458 куб. км., включая 650 куб. км воды (26,4%), хранящейся в ледниках, 1745 куб. км в озерах (71%), а также 13 куб. км потенциальных запасов подземных вод (0,5%) и от 44,5 до 51,9 куб. км среднегодового речного стока (2%)[9].

В настоящее время свои водные ресурсы Кыргызская Республика использует только на 12-17%, из которых 90% расходует на оросительные цели[10]. Большой объем гидроресурсов, формирующие на территории Кыргызстана, используют соседние республики в ирригационных целях. В отличие от предыдущих государств региона водные ресурсы для Кыргызстана имеют особое гидроэнергетическое

значение. Развитие гидроэнергитики является особой стратегической задачей для всего комплексного развития страны. Гидроресурсы и по объему, и по значению считаются основным элементом социально-экономического развития Кыргызской Республики, его региональной и мировой политической стабильности. В этом контексте основным принципом гидрополитики Кыргызстана является признание воды экономическим товаром. Именно в этом и проявляются национальные интересы Кыргызстана.

Особой проблемой для Кыргызстана остается совершенствование водной инфраструктуры. Существующая инфраструктура питьевого водоснабжения и водоотведения также находится в критическом состоянии, и большая часть из 1074 централизованных систем водоснабжения страны функционируют неэффективно[11]. Данная проблема требует большого объема финансирования. Экономическое и финансовое состояние государства не позволяет решить эту проблему за счет государственного бюджета. Необходимо привлечение инвестиций из других источников финансирования. То есть, Кыргызстану нужны надежные партнеры и инвесторы. Кроме того, данная проблема для него является комплексным, и она обусловлена не только дефицитом инвестиций на цели содержания, ремонта и развития этого сектора, но и нехваткой квалифицированных кадров, слабым производственным контролем, отсутствием резервного оборудования, запасных частей и специализированного автотранспорта для альтернативной доставки питьевой воды.

В совокупности, можно сказать, что Кыргызстан, по имеющимся гидроресурсам, хотя и является водообеспеченной страной, но по низкому уровню водной инфраструктуры входит в состав государств третьей группы. Однако, несмотря на все сложности, согласно 19 статьи Водного кодекса[12] Кыргызстан, во всех водохозяйственных инфраструктурах проводит модернизацию, которая способствует своевременному решению водных проблем в стране. Кроме того, правовая основа в сфере водных ресурсов в республике позволяет эффективному решению проблем в водохозяйственной отрасли.

В общем, для стран Центральной Азии самой эффективной, надежной, современной и модернизированной гидрополитикой является согласованная водная политика с уважением взаимных интересов. В совокупности, в регионе существуют два интереса – ирригационный и гидроэнергетический. Главной функцией и задачей водной политики стран региона является гармонизация этих двух интересов. Именно такая водная политика нужна в данном регионе. Такой подход позволяет обеспечить устойчивое социально-экономическое развитие региона и его политической безопасности.

Вода и гидроресурсы имеют комплексное значение во всестороннем развитии государства и его политической устойчивости. Использование продуктивного потенциала воды во благо народа входит в состав главных задач политической власти, основным элементом, которого является регулярное водообеспечение народа. А водообеспеченность является главным индикатором устойчивого развития государства.

Литература

1.Муртазаев У.И., Мавлони М. С. «Управление водными ресурсами центральноазиатскогорегиона:проблемы и и пути их решения (минимизации). Душанбе, «Ирфон» - 2016, 213 стр., 3стр.

2. Сотрудничество и безопасность в Центральной Азии: состояние и перспективы. – Алматы: КИСИ, 2008. – С. 323. // https://articlekz.com/article/14878 (дата обращения 04.07.2018).
3.6 статья Водного Кодекса Республики Казахстан от 9 июля 2003 года, №481.//https://online.zakon.kz/ document/?doc_id=1042116(дата обращения 04.07.2018).
4. Сотрудничество и безопасность в Центральной Азии: состояние и перспективы. – Алматы: КИСИ, 2008. – С. 323. // https://articlekz.com/article/14878 (дата обращения 04.07.2018).
5.Водные ресурсы Туркменистана//http://geografictm.narod.ru/index/0-8 (дата обращения 07.07.2018г).
6.Акмаммедов М., Водная стратегия Туркменистана.// http://www.cawater-info.net/5wwf/national_report_turkmenistan.htm. (дата обращения 07.07.2018г).
7. Влияние изменения климата на водные ресурсы в Центральной Азии// https://articlekz.com/article/7850 (дата обращения 09.07.2018г).
8.Ресурсы водных ресурсов и использование.// nd.uznature.uz/ page / resursi-vodnih-resursov-i-ih-ispolzovanie(дата обращения 09.07.2018г).
9.Курманбекова М. "Состояние водных ресурсов Кыргызской Республики"//http://www.stanradar.com (дата обращения 10.07.2018).
10. Шатманов О.Т., Жанбиров Ж.Г., Турсымбекова З.Ж., Каримов Т.Х. "Водные ресурсы Кыргызской Республики". //http://izron.ru (дата обращения 10.07.2018).
11. Национальный диалог по водной политике в Кыргызстане в сфере интегрированного управления водными ресурсами. Бишкек. 2013, стр. 12.
12.Водный Кодекс Кыргызской Республики от 12 января 2005 года № 8//http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1605 (Дата обращения 26.08.2017)

СИЁСАТИ МИНТАҚАВИИ ОБИИ КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

ҚУВВАТЗОДА САЙДУЛЛО ЗУВАЙД,
номзади илмҳои сиёсӣ, дотсенти
кафедраи сиёсатшиносӣ ва робита бо ҷомеаи
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
шаҳри Душанбе, кӯчаи Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 907-80-00-71. E-email: sqz_0085@mail.ru

Гидрополитика яке аз соҳаҳои илми сиёсӣ буда, донишҳои сиёсиро дар бораи идоракунии захираҳои об, фазои об, низоъҳои об, дипломатияи об, ҳамкорӣ ва муносибатҳо дар соҳаи захираҳои об ва дигар масъалаҳои марбут ба он дар бар мегирад.

Сиёсати об яке аз ҷанбаҳои асосии сиёсати давлатии Тоҷикистон мебошад. Гидрополитика синоними сиёсати об буда, сиёсати об як қисми сиёсати давлатӣ мебошад.

Бо назардошти вазъи кунунӣ метавон гуфт, ки сиёсати об яке аз самтҳои асосии сиёсати ҷаҳонӣ ва омили стратегии муносибатҳои байни давлатҳои ҷаҳон мебошад. Сиёсати об хусусияти миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ дорад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи созмонҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ сиёсати обро дар асоси ҳамкории мутақобилан судманд бо бисёр кишварҳо, созмонҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ амалӣ менамояд.

Калидвожаҳо: *гидрополитика, сиёсати об, минтақа, давлат, муносибатҳо, ҳамкорӣ, об, дарё, дарёҳои фаромарзӣ, Осиёи Марказӣ, созишнома, иқлим, ҳокимият, Кодекси об, гидроэнергетика, вобастагии об, захираҳои об, ирригатсионӣ.*

REGIONAL HYDROPOLICY OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

QUVATZODA SAYDULLO ZUVAID,
Candidate of Political Sciences, Associate Professor
of the Department of Political Science and Public Relations,
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan.
Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: +992 907800071. Email: sqz_0085@mail.ru

Hydropolitics is one of the fields of political science that includes political knowledge about water resources management, water space, water conflicts, water diplomacy, cooperation and relationships in the field of water resources and other related issues.

Water policy is one of the key aspects of the state policy of Tajikistan. Hydropolicy is synonymous with water policy, and water policy is a part of state policy.

Considering the current situation, we can say that water policy is one of the main directions of world politics and a strategic factor in the relationship between the states of the world. Water policy has national, regional and international nature.

As a full member of regional and international organizations, the Republic of Tajikistan implements water policy on the basis of mutually beneficial cooperation with many countries, governmental and non-governmental organizations.

Key words: *hydropolicy, water policy, region, state, relationship, cooperation, water, river, transboundary rivers, Central Asia, agreement, climate, power, Water Code, hydropower, water dependence, water resources, irrigation.*

УДК:32(575.3)(092)+327(575:3)(09)

ГЛОБАЛЬНЫЕ ИНИЦИАТИВЫ ЭМОМАЛИ РАХМОНА ПО АКТУАЛЬНЫМ ВОПРОСАМ МИРОВОЙ ПОВЕСТКИ ДНЯ

ТОДЖЕВ ФАРРУХРУЗ НАДЖМУДДИНОВИЧ,
кандидат исторических наук,
доцент кафедры философии и гуманитарных наук
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан.
734003, г. Душанбе, ул. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 988-85-80-44.

Данная статья посвящена изучению и анализу глобальных инициатив Эмомали Рахмона по актуальным вопросам мировой повестки дня и их практическая реализация в годы независимости. В статье также раскрывается огромная роль Основателя мира и национального единства-Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в формиравании, становлении и развитие внешней политики независимого Таджикистана. Автор опираясь на широкий спектр выявленных историко-фактологических и архивно-документальных материалов дает подробный обзор плодотворной деятельности Лидера нации Эмомали Рахмона в построении новой системы управления государством, отвечающей задачам защиты интересов и реализации национальных чаяний таджикского народа. В статье подчеркивается, что в исследуемые годы Эмомали Рахмону необходимо было найти верные ориентиры развития страны, определить приоритеты её международной деятельности, заложить и укрепить основы многосторонних и двусторонних отношений со всеми странами мира, а также международными организациями. Современное состояние и развитие Таджикистана показывает верность пути, избранного Эмомали Рахмоном более четверти века тому назад.

Ключевые слова: *Внешняя политика, концепция, политика «открытых дверей», ООН, Сессия, СНГ, Центральная Азия, международные инициативы, Лидер нации, ориентиры, международные организации.*

За годы своего правления страной Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон выдвинул более семи глобальных инициатив по актуальным вопросам мировой повестки дня, в том числе проблеме разумного использования водных и гидрологических ресурсов на благо населения региона и всего мира. Благодаря усилиям Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона тема «Вода» стала постоянной в повестке дня международных организаций. Эмомали Рахмон как дальновидный политик всегда подчеркивает, что обеспечение устойчивого развития стран Центральной Азии далеко выходит за рамки региона и может быть решено только на основе равноправного и честного партнерства, взаимопонимания и глубокого уважения национальных интересов, традиций, взаимовыгодного сотрудничества во всех направлениях экономического, научно-технического, экологического и культурного развития. [1, с.214]

По инициативе Эмомали Рахмона в повестке дня международных организаций тема «Вода» стала постоянной. Эту международную инициативу лидера Таджикистана поддержали все страны мира. ООН и все Международные организации дали высокую оценку тому, что Таджикистан стала инициатором столь жизненно важного для мирового сообщества мероприятия. Лидер Таджикистана Эмомали Рахмон 1 октября 1999г. на 54-ой Сессии Генеральной Ассамблеи ООН в своем выступлении выдвинул идею об объявлении 2003 года Годом чистой воды. На основании этой инициативы 20

сентября 2000 года на 55-ой Сессии Генеральной Ассамблеи ООН 2003 год был объявлен международным Годом чистой воды. В честь международного Года чистой воды с 29 августа по 1 сентября 2003г. в городе Душанбе проходил международный Форум по чистой воде. В Форуме участвовали более 500 представителей из 53 стран мира и 100 международных организаций. Каждый второй участник Форума выступил с ее трибуны. Можно сказать, что в течение трех дней, в которые проходил Форум, Таджикистан превратился в одну из «столиц международной воды». На этом Форуме с содержательным докладом выступил Лидер Таджикистана Эмомали Рахмон и высказал свое видение по вопросам экономного использования водных ресурсов и обеспечения населения мира питьевой водой.

Исходя из важности проблемы, глава государства Таджикистан на этом Форуме предложил объявить 2005-2015 гг. десятилетием международной акции «Вода для жизни». В 2005 году эта инициатива Республики Таджикистан при поддержке 180 стран мира была узаконена и 2005-2015гг. была объявлена «Международным десятилетием «Вода для жизни» (2005-2015гг.)». . [1, с.580-581]

Таким образом, благодаря инициативам Республики Таджикистан Генеральная Ассамблея ООН поддержала эту актуальную инициативу о воде и взяла на себя распространение и пропаганду данной инициативы. По предложению Таджикистана ООН объявила 2013 год Международным Годом сотрудничества в водной сфере и это было подтверждено резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН от 20 декабря 2010 года. Претворение в жизнь всех этих инициатив и начинаний свидетельствуют о том, что авторитет Таджикистана на международной арене с каждым годом растет. Ныне в рамках программ и планов десятилетия Международного действия «Вода для жизни» во всех странах мира реализуются эффективные мероприятия.

Как отмечает Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, «последовательное продвижение дипломатии водного сотрудничества мы считаем реальным фактором решения существующих в этой сфере проблем, и будем продолжать исполнять эту ведущую роль в следующем десятилетии»[2, с.243]

По решению Генеральной Ассамблеи ООН в 2018 году, в дни празднования международного Навруза и Всемирного дня воды – 22 марта – официально стартовал процесс реализации новой глобальной инициативы Республики Таджикистан – Международное десятилетие действий «Вода для устойчивого развития, 2018-2028 годы».

В связи с этим, во многих странах мира, в том числе и в Республике Таджикистан, прошли и будут проходить важные мероприятия. В результате, по международным оценкам, Таджикистан признан мировым инициатором решения глобальных водных проблем в течение трех десятилетий.

Министерство иностранных дел республики и ее зарубежные учреждения для поддержки инициатив Эмомали Рахмона подготовили проект Национальной всеобъемлющей стратегии на 2006-2015 гг. и 2018-2028 гг. для того, чтобы соответствовать Целям Развития Тысячелетия и Стратегии уменьшения степени бедности.

Говоря о вопросах рационального использования водных ресурсов региона, Лидер Таджикистана, при обсуждении и других региональных и мировых проблем, имеет в виду экономические, социальные и политические интересы не только нашей страны, но интересы стран региона и всего мира в целом. Стремления Главы государства к соблюдению справедливого баланса и созданию соответствия между

национальными и общечеловеческими интересами, которое исходит от осознания существующих проблем современности, вдохновило его к выдвижению добрых начинаний на региональном и мировом уровнях. В частности, проблема уставшего от войны Афганистана постоянно находится в центре миролюбивых и гуманистических инициатив Президента Таджикистана. Он неоднократно подчеркивал, что экономическое и социальное развитие центральноазиатского региона во многом зависит от стабильности и безопасности в Афганистане и выдвигал созидательные предложения для прекращения конфликта в Афганистане. Поэтому политики и простые люди Афганистана говорят о Таджикистане как о доброжелательнейшем своем соседе, народ и руководство которого без политической корысти и своих экономических интересов желают им безопасности и экономического развития. По инициативе и благодаря стараниям Эмомали Рахмона и глав нескольких соседних государств, Организация Объединенных Наций объявила Навруз международным праздником. . [1, с.313-314]

В течение тысячелетий, несмотря на коренные изменения в государственной и политической системах, религии, традиции, обычаях таджикский народ сохранил свою духовную самобытность и исторические ценности. Получение Наврузом мирового статуса является свидетельством общечеловеческой сути Навруза, которая в течение веков создавала общемировую культуру. Возрождение традиций и культуры Навруза с его общечеловеческим значением является одним из важнейших достижений Государственной независимости, которое возвысило и преподнесло идею национального единства до уровня понимания единства всех людей на планете.

Другим выдающимся достижением Таджикистана на международной арене в направлении сотрудничества с Организацией Объединенных Наций является признание нашей страны в качестве передового и успешного государства по реализации «Целей развития тысячелетия». Это признание представило Таджикистан на мировой арене как страну, выбравшую верный путь социально-экономического развития и находящуюся в преддверии создания благоприятных условий для достойной жизни своих сограждан.

Таким образом, огромны заслуги Президента Таджикистана в деле выполнения Программы Целей развития тысячелетия, которая была принята Организацией Объединенных Наций в 2001 году с целью улучшения социально-экономической ситуации в мире и расширения международного сотрудничества для достижения восьми Целей развития, которые решением Конференции Комитета по наградам Целей Развития Тысячелетия ООН 23 марта 2010 года были отмечены медалью «MDG awazds». Это радостное событие было результатом признания мировым сообществом внутренней и внешней политики Лидера Таджикистана Эмомали Рахмона и полного одобрения его начинаний, которые имеют гуманистическое содержание и общечеловеческую суть. . [1, с.350]

Созидательная позиция Таджикистана, мудрые шаги и инициативы его руководителя, находясь в центре внимания мирового политического сообщества, представили независимый Таджикистан как цивилизованную и миролюбивую страну и надежного партнера в двусторонних и многосторонних отношениях. Поэтому различные страны мира повернулись лицом к Таджикистану, заявили о своей готовности установить политические отношения, а также экономические и культурные связи. Многие страны мира открыли в Таджикистане дипломатические представительства и назначили своих послов.

Претворение в жизнь нашей страной перспективных региональных и международных программ происходит в сложной, быстроизменяющейся и острой обстановке XXI века. Эти процессы и тенденции имеют глубокое и каждодневное влияние на содержание преобразований социального бытия Таджикистана и таджикского народа и будут в дальнейшем усиливаться. Эмомали Рахмон в этих трудных условиях, заняв твердую и принципиальную позицию по отношению к таким угрозам и опасностям, по мере сил и возможности защищает свою страну, стабильность и безопасность региона. Борьба с опасностью распространения экстремизма и международного терроризма, незаконного оборота наркотиков и других организованных транснациональных преступлений сегодня являются приоритетами внутренней и внешней политики Республики Таджикистан. Наша страна всемерно борется с этими отрицательными явлениями, мешающими нормальному ритму деятельности международных отношений.

Участие в работе политической конференции Организации Объединенных Наций с целью подписания Конвенции ООН против транснациональной международной преступности, состоявшейся в декабре 2000 года в Италии, свидетельствует о принципиальной позиции Республики Таджикистан и его руководства в борьбе со всеми нежелательными явлениями. На данной конференции участвовали представители 149 государств планеты. [1, с.353]

Президент Республики Таджикистан, осудив политический и религиозный экстремизм, международный терроризм, незаконный оборот наркотиков и другие виды организованных транснациональных преступленный, еще раз с трибуны этой авторитетной конференции обратил внимание присутствующих к проблеме Афганистана. Следует особо подчеркнуть, что обращение Президента Республики Таджикистана, его активная и созидательная позиция по отношению к афганским проблемам, к сожалению, были осознаны мировым сообществом с большим опозданием. Мировое сообщество только после трагических событий 11 сентября 2001 года полностью оценило комплекс проблем и трудностей, жизненную необходимость и важность их решения, предложенных нашим Президентом, дальновидным политиком международного уровня, и приступило к изменению ситуации. Конечно, такое опоздание при принятии решений сложных ситуаций стало причиной роста конфликтных ситуаций в различных регионах мира. Основные мировые тенденции и процессы, связанные с ними, требуют ответственного осознания глобальных угроз и проблем, поиска и нахождения оптимальных путей их разрешения. Поэтому ключевым направлением совместной деятельности мирового сообщества является устранение отрицательных процессов глобализации. На современном этапе развития человечества очень опасный характер приобретает другая тенденция дня, прежде всего, «столкновения цивилизаций». Человечество без решения этой глобальной проблемы современного мира не может продвигаться успешно вперед.

Политическое руководство Таджикистана при разработке и реализации комплексных и испытанных программ внешней политики страны постоянно стремится к обеспечению на высоком уровне стратегических интересов государства и своего народа в рамках политики «открытых дверей». За годы правления таджикским государством Эмомали Рахмон проводил активную и сбалансированную политику, благодаря чему мировое сообщество признало Таджикистан как государство, имеющее значимую и созидательную роль в деле борьбы с глобальными угрозами современности и определения важнейших современных процессов человечества.

Благодаря мудрой и взвешенной внешней политике Лидера нации Эмомали Рахмона наша страна за короткое время превратилась из региона внутренних конфликтов в центр проведения региональных и мировых форумов.

По инициативе главы государства Таджикистан Эмомали Рахмона в разные годы в городе Душанбе были проведены встречи Глав государств бывших республик Советского Союза – СНГ. Во внешней политике Таджикистана за годы независимости укрепление отношений с соседним Афганистаном, преодолевающим сложный и трудный политический этап в своей истории, занимает особое место, т.к. установление мира и стабильности в этой многострадальной земле и устранение опасностей, исходящих с его территории, отвечают интересам региона и мира. Таджикистан, опираясь на исторические, культурные и духовные связи с Афганистаном, играет важную роль в решении злободневных проблем этой соседней дружественной страны. Этот факт признан большинством стран мира и авторитетными международными организациями. Следует отметить, что в осуществлении плодотворного сотрудничества с исламским миром огромна роль разных исламских организаций и институтов, особенно Организации Исламская Конференция. На третьем внеочередном заседании Организации Исламская Конференция в декабре 2005 года в священной Мекке Глава таджикского государства четко и открыто выразил свое комплексное видение принципов, путей и механизмов обеспечения нового уровня сотрудничества во имя развития всех мусульманских стран и достойной жизни каждой исламской семьи. Предложения Главы нашего государства получили широкую и всестороннюю поддержку на этом авторитетном форуме. Именно с трибуны этого влиятельного форума Эмомали Рахмон заявил мировому сообществу о том, что священная религия ислам не имеет никакого отношения с международным терроризмом. Объявление города Душанбе в 2010 году «Столицей исламской культуры» стало еще одним свидетельством признания культурной и духовной роли политики таджикского государства среди стран исламского мира [1, с.361].

Таким образом, за годы независимости, благодаря сбалансированной и отвечающей требованиям современности политике, Таджикистан занял достойное место и положение в сообществе цивилизованных государств. Дальновидная политическая деятельность Лидера нации в деле защиты интересов страны и установления рационального баланса и соответствия национальных ценностей и чаяний с потребностями современного мира, способствовала росту авторитета и влияния Эмомали Рахмона в политических кругах мира, больших и малых странах планеты. Благодаря неустанной борьбе и стремлениям главы таджикского государства, суверенный Таджикистан является сегодня независимым, активным и авторитетным членом мирового сообщества.

За годы независимости Республика Таджикистан установила со 178 странами мира дипломатические отношения, является полноправным членом международных организаций.

Таким образом, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в годы своего правления добился огромных успехов в построении достойной системы управления государством, отвечающей защите интересов и реализации национальных чаяний таджикского народа. Эмомали Рахмон признан главами малых и больших стран, международными институтами во всем цивилизованном мире как дальновидный политический лидер. За эти годы Эмомали Рахмону необходимо было найти верный ориентир развития страны, определить приоритеты в международной

деятельности, укрепить основы многосторонних и двусторонних отношений со всеми странами мира.

Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон внес огромную роль в создании новой внешней политики Республики Таджикистан. «Политика открытых дверей», которую избрал Лидер нации, Президент страны Эмомали Рахмон полностью оправдала себя, так как его ориентир – установление мирного и дружественного сотрудничества со всеми странами мира, независимо от их политической, религиозной, цивилизационной ориетации.

В повышение международного авторитета и престижа Таджикистана, в решение глобальных проблем глава государства Таджикистан Эмомали Рахмон внес огромный вклад. Лидер Таджикистана за выдающиеся заслуги и бесценный вклад в обеспечение мира в стране и укрепление безопасности региона Центральной Азии, расширение дружественных отношений и сотрудничества между народами был удостоен высоких званий и наград государств и различных международных организаций. Так, за бесценный вклад в развитие общечеловеческого сообщества он был удостоен Золотой звезды Альберта Швейцера и почётного звания профессора Всемирной медицинской академии по разделу гуманитарных наук.

В 2005 году Президенту Республики Таджикистан Эмомали Рахмону была вручена ещё одна высокая награда-золотая медаль «За укрепление мира и согласия между народами» Международной федерации мира и согласия. Следует отметить, что среди глав государств-членов СНГ Эмомали Рахмон первым удостоился такой награды.[1, с.13]

Благодаря патриотизму Эмомали Рахмона Таджикистан был спасён от национальной трагедии и сохранил свою государственность и целостность нации.

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон за выдающиеся исторические заслуги перед народом и государством Таджикистана Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 9 декабря 2015 гг., № 257 и Постановлением Маджлиси милли Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 18 декабря 2015 г., №146 был удостоен высокого звания Основателя мира и национального единства – Лидера нации. Этот важный исторический документ был принят по запросу и предложению народа страны для защиты Государственной независимости, добрых традиций государственности, слоченности народа вокруг созидательных идей, укрепления конституционного строя и признания заслуг верного сына народа Эмомали Рахмона как основателя мира и национального единства, защитника исторического пути развития страны в направлении гражданского общества, демократического и правового государства.

Литература

1. Рахмонов Э. Тысяча лет в одну жизнь. (Сборник выступлений, речей, интервью и статей). / Э. Рахмонов.-Душанбе: Ирфон, 2003.-С. 214.

2.Саидов З.Ш. Основные внешнеполитические интересы Таджикистана на рубеже веков. / З.Ш. Саидов. Четвертое изд.-Душанбе: ООО Контраст, 2011.-С. 580-581.

3.Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 22.12.2017, г. Душанбе.-Душанбе, 2017.-С.2.

4.Салимов Н., Шарифзода А. Признанный миром таджик. / Н. Салимов, А. Шарифзода.-Душанбе: Ирфон, 2011.-С. 313-314.

5.Шарифзода А., Шамсиддинов С., Косими З. Президент. (Роль Эмомали Рахмона в укреплении государственной власти и национальной независимости). / А. Шарифзода, С. Шамсиддинов, З. Косими.-Душанбе: Ирфон, 2011.-С.13.
6.Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2015 г., №12 (часть 1).-С.197.
7.Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации. / Э. Рахмонов. Т.1.-Душанбе: Ирфон, 2006.-480 с.; Т.2.-2006.-424 с.; Т.3.-2006.-454с.; Т.4.-2006.-416 с.; Т.5.-2006.-570 с.
8.Сабуров А., Саидов З. Таджикистан: Внешняя политика и массовая информация (1993-1995 гг.). / А. Сабуров, З. Саидов.–Душанбе: Шарки озод, 1997.-72 с.
9.Саидов З.Ш. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе. / З.Ш. Саидов.-Душанбе: Авасто, 2006.-560 с.
10.Сайидзода З.Ш. Основные тенденции внешней политики Таджикистана в период его становления как суверенного независимого государства (1992-2004 гг.). / З.Ш. Сайидзода.-Душанбе: ООО Контраст, 2009.-416 с.

ТАШАББУСҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЭМОМАЛӢ РАҲМОН ОИД БА МАСОИЛИ РӮЗМАРАИ ҶАҲОНИ МУОСИР

ТОҶЕВ ФАРРУХРӮЗ НАҶМУДДИНОВИЧ,
номзади илмҳои таърих,
дотсенти кафедраи фалсафа ва илмҳои гуманитарии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, ш. Душанбе, кӯч. Саид Носир, 33.
Тел.: (+992) 988-85-80-44.

Мақолаи мазкур ба омӯзиш ва таҳлили илмии ташаббусҳои байналмилалии Эмомалӣ Раҳмон оид ба масоили рӯзмараи ҷаҳони муосир ва ба ҳаёт татбиқ гардидани онҳо дар даврони соҳибистиқлолӣ бахшида шудааст. Дар мақола ҳамчунин саҳми арзанда ва барҷастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар эҷод, ташаккул ва инкишоф додани сиёсати хориҷии Тоҷикистони соҳибистиқлол нишон дода мешавад. Муаллиф ба маводҳои зиёди илмӣ, ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва адабиёту сарчашмаҳои таърихӣ такя намуда, нақши барҷастаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмонро дар муайян намудани роҳу усулҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳаматарафа аз ҷиҳати илмӣ асоснок намудааст. Муҳаққиқ таъкид менамояд, ки Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон мебоист самтҳои асосии тараққиёти босуботи кишварро амиқ намуда, асосҳои муносибатҳои афзалиятноки бисёрҷониба ва дуҷонибаро бо тамоми кишваҳои ҷаҳон ва созмонҳои байналмилалӣ муайян намуда, ба роҳ монад. Тараққиёти босуботи имрӯзаи Тоҷикистон дурустии роҳи пешгирифтаи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмонро пурра собит намуд.

Калидвожаҳо: *сиёсати хориҷӣ, консепсия, сиёсати «Дарҳои боз», СММ, Иҷлосия, ИДМ, Осиёи Марказӣ, ташаббусҳои байналмилалӣ, Пешвои миллат, самтҳо, ташкилотҳои байналхалқӣ.*

GLOBAL INITIATIVES OF EMOMALY RAHMON ON TOPICAL ISSUES OF THE WORLD AGENDA

TOJEV FARRUKHRUZ NADZHMUDDINOVICH,
Candidate of History,Associate Professor
of the Department of Philosophy and Humanities of the
Academy of Public Administration under the

President of the Republic of Tajikistan.
734003, Dushanbe, 33. Said Nosir, str.
Phone: (+992) 988-85-80-44.

The article is devoted to the study and analysis of the global initiatives of Emomali Rahmon on topical issues of the world agenda and their practical implementation in the years of independence. The article also reveals the huge role of the Founder of Peace and National Unity, the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon in the formation and development of the foreign policy of independent Tajikistan. The author, relying on a wide range of revealed historical-factual and archival-documentary materials, gives a detailed overview of the fruitful activities of the Leader of the Nation Emomali Rahmon in building a new system of public admnistration that meets the tasks of protecting the interests and realizing the national aspirations of the people of Tajikistan. The article emphasizes that in the years under study, Emomali Rahmon needed to find the correct guidelines for the country's development, determine the priorities of its international activities, lay and strengthen the foundations of multilateral and bilateral relations with all countries of the world, as well as with international organizations. The current situation and development of Tajikistan shows the correctness of the path chosen by Emomali Rahmon more than a quarter of a century ago.

Key words: *Foreign policy, concept, open door policy, UN, Session, CIS, Central Asia, international initiatives, Leader of the nation, landmarks, international organization*

УДК: 316

ФАКТОР ИДЕОЛОГИИ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАДИКАЛЬНО-ЭКСТРЕМИСТКИХ ОРГАНИЗАЦИИ

ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМДЖОНОВИЧ,
кандидат политических наук,
Национальная Академия наук Таджикистана,
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33.
Тел.: (+992) 918-75-64-75: E-mail: lettera76@mail.ru

В данной статье рассматривается понимание идеологии как уникального феномена и института общественной жизни. В данном контексте отмечается роль и место фактора идеологии, как жизни общества в целом, так и отдельно взятого индивида, также указывается официальное появления термина идеологии в политической науке. Определяется исторические особенности, непосредственно влияющие на идеологию, а также раскрывается основные функциональные характеристики идеологии в современном обществе. Также в статье указывается вся социальная ценность и уникальность феномена идеологии, определяется ее роль в современном обществе, также большое внимание уделяется периоду постидеологии. Анализируется основные принципы, которые на практике используют запрещенные радикально-экстремистские и террористические организации в период проведения своих агитационно-пропагандистских работ с целью пропаганды в обществе своей деструктивной идеологии. Наряду с этим отмечается воздействие религиозной доктрины на сознание обыденного человека. Классифицируются восемь основных этапов проникновения запрещенной идеологии салафизма, а также даётся представление активного использования ими принципа такфир.

Ключевые слова: *идеология, постидеология, радикально - экстремистские организации, религиозный экстремизм, доктрина, салафизм, такфир.*

Проблема идеологии принадлежит к той категории социальных вопросов, которая представляет постоянный интерес со стороны не только ученых, но и простых граждан. Наибольшую актуальность она приобретает в тот исторический период, когда в государстве происходит судьбоносные процессы, происходит различного рода кардинальные перемены социально - политического характера. Трансформационные процессы подталкивают общество переосмыслить свои ценности и определить те духовные скрепы, которые позволят максимально консолидировать народ, в преодолении существующих проблем в государстве. Социальные трансформации требуют, как своего объективного анализа, так идеологического обоснования происходящих изменений. Несмотря на всю социальную значимость фактора идеологии, до сих пор научной среде нет единого устоявшего мнения относительно идеологии. В целом само отношение к нему со как стороны общества, так и экспертно-аналитических кругов можно фактически разделить на две условные группы:

Первая группа это, кто является сторонниками, государственной идеологии они исходят из того, что единая государственная идеология является тем важным социальным стрежнем которая, объединяет воедино различные социальные группы, а также способствует формированию духовных ценностях и государственного патриотизма;

Вторую группу составляют, их прямые и принципиальные оппоненты, они выступают против наличия государственной идеологии закреплённых в официальных государственных нормативно-правовых актах, согласно их точки зрения, общество должно быть свободно от какой-либо идеологии

Сам термин идеология в научный оборот был официально введен научный оборот в конце XVIII веке в 1796 году французским философом Антуаном Луи-Клодом Дестют де Траси, в своём научном докладе, «Проект идеологии». Позже развив свою научную мысль, он подготовил фундаментальный труд, ставший широко известным в научных кругах под названием «Элементы идеологии». Он рассматривал идеологию, прежде всего как некую систему первоначальных знаний в области морали, политики и права. Тем не менее, сама полемика вокруг идеологии имеет гораздо, длительную историю. Еще на заре письменной истории человечества первые государственные образования Запада и Востока стремились дать определенное рациональное объяснение в сложившейся обстановке в государстве.

Идеология формирует и развивает политическое сознание людей, дает ценностные ориентиры и способствует реализации политических решений. Идеология эффективна, если обеспечивает единство общества, объединяет его граждан вокруг общенациональных задач, адекватных времени и условиям. И неэффективна, если она не воспринимается обществом, не способствует достижению поставленных целей, не определяет пути дальнейшего развития общества в конкретных исторических условиях. Идеология является побудительной силой, непосредственным импульсом для соответствующих идей, так как придает действиям людей определенный общественный смысл. Кроме того, побуждая людей к социальным действиям, она вместе с тем обеспечивает необходимую ориентацию, формируя при этом определенную модель поведения, как человека, так и общества. Именно поэтому идеология и выступает как система идей и представлений, побуждающих отдельные социальные группы или общество в целом действовать, приближаясь к поставленной цели [4].

Само появление той или иной идеологии в государстве невозможно без ряда принципиальных моментов. Так во многом оно обусловлено, прежде всего, сложившимся объективным социальным запросом на появление новой идеи политического, экономического, национального или же религиозного характера. При этом сама идеология должна быть востребована и иметь свой прямой адресат в лице целевой социальной группы. Последний значимый фактор практическая возможность активно распространять идеологию в массы с целью привлечения новых последователей.

В государствах постсоветской Центральной Азии рассматриваемый нами вопрос стоит особенно актуально. Так многие существующие в обществе проблемы, как правило, объясняется, прежде всего, тем, что в независимых государствах отсутствует государственная идеология. Данная реальность воспринимается многими не иначе как идеологический хаос общества, в результате наблюдается упадок духовной нравственности, традиционных норм и ценностей, а также в целом апатия к текущим социально-политическим процессам. На наш взгляд объективное понимание данного состояния государств региона, включая Республику Таджикистан возможно с точки зрения восприятие их как постидеологического общества. В данном случае важно отметить, тот факт, что сам человек XXI века абсолютно по - иному воспринимает идеологию, нежели еще 40-50 лет назад.

Сегодня же мы наблюдаем исчезновение и упадок традиционных идеологий на фоне возникновения новых форм манипулирования сознанием масс, ведущих свое происхождение от процессов конституирования непрочных, либо «ослабленных», идентичностей феномена постправды, разрушения привычных представлений об

обществе, действительности и, например, о таких базовых проявлениях человеческой жизни, как война. Человек сегодня управляется, пожалуй, мозаичной картиной мира, в которой отсутствуют прочные острова истины как абсолютной убежденности в соответствии наших представлений реальности, где понятия настоящего и виртуального, справедливого и нечестного, войны и мира стали размытыми и зачастую неотличимыми [3. С. 82].

Период постидеологии в практики свидетельствует о наличие в обществе абсолютно новой парадигмы, для которой характерны нижеследующие тенденции:

1. Политические элиты лишились монополии на продуцирование идей. В информационном обществе подобная монополия невозможна в принципе.

2. Собственно политические идеи перестают играть сколь либо важную роль в мировоззрении масс («среднего человека», обывателя). В значительной степени это связано с тем, что общество получает определенную автономию от политических элит, то есть, его жизнь, духовная, и даже материальная, все менее определяется со стороны власти.

3. Политические идеологии становятся делом все более непостоянным, они пишутся уже не на десятилетия, тем более, не на века, а «от выборов — к выборам». С одной стороны, это существенно подрывает доверие к такой идеологии, с другой — позволяет силам, ее представляющим, оперативно реагировать на требования времени.

4. У непостоянных идеологий не может быть много постоянных сторонников; последние есть преимущественно у организаций крайнего толка, влияние которых в современном мире неуклонно падает [10].

Также уместно отметить и другую значимую и ключевую тенденцию современного периода постидеологии составляет идеологический плюрализм, который закреплен на законодательном уровне. В частности, в первой главе статье восемь Конституции Республики Таджикистан отмечается, что общественная жизнь развивается на основе политического и идеологического плюрализма. Идеология ни одной партии, общественного объединения, религиозной организации, движения или группы не может быть признана как государственная [1]. Тем самым был осознанно выбран путь политического плюрализма, который гарантирует невозможность установления какой - либо идеологии в качестве гегемона.

Процесс политического плюрализма или же деидеологизации общества по времени в государстве совпал с тем периодом, особенно в самом начале, которому были присуще такие явления, как социальная турбулентность, так и политическая нестабильность. Данная реальность определенной частью общества воспринималось достаточно негативно и главным инструментов преодолений существующих социальных проблем они видели наличие идеологии, которая должна стать тем универсальным социальным механизмом, который сможет не только решать проблемы, но и придать морально-ценностную значимость в их социальной деятельности.

Для простого обыденного стало достаточно сложно определить, какая из активно пропагандируемых идеологий в обществе является утопией, а какая может в реальности внести свой позитивный вклад в развитие государства.

На наш взгляд сам текущий период постидеологии необходимо воспринимать и анализировать не просто как некий временной исторический отрезок во время, которого в обществе, отсутствует какая-либо идеология, а как период, в котором происходит жёсткая идеологическая конкуренция, протекающая преимущественно в

латентном виде. Сама же значимость идейных ценностей для общества и государства никогда не подвергались сомнениям. Как отметил русский писатель, Ф. М. Достоевский без высшей идеи не может существовать ни человек, ни нация. Тем самым человек всегда постоянно находится в поиске своих ценностей, который позволит ему обрести как духовную гармонию, таки понимание самой жизни.

Подробный анализ фактора идеологий и её места в жизни человека и общества позволяет нам вплотную подойти к сложившейся ситуации в данной области в Республики Таджикистан. Особо следует отметить, что классические светские идеологии в обществе стали активно притесняться религиозной идеологией. На наш взгляд, прежде чем ответить на этот социальный феномен, следует указать на саму взаимосвязь между идеологией и религией, которая берет своё начало с древнейших государственных образований. За это время она не потеряла своей социальной актуальности и до сих пор продолжает оказывать сильное воздействие на мировоззрения людей. Религиозная идеология имеет одну значимую принципиальную особенность, отличающая её от светской идеологии, тем что, её постулаты и концепции распространяются не только на земную жизнь, но и охватывают также жизнь человека, после его физической смерти данный факт делает религиозную идеологию очень привлекательным в глазах человека. К тому же сегодня сам вопрос идеологии в обществе является одним из насущных и широко дискутируемых вопросов. Данная реальность способствует тому, что сегодня многие радикально-экстремистские и террористические группировки активно и успешно пропагандируют свою агрессивную идеологию.

Уместно подчеркнуть, что религия является той универсальной формой общественного сознания, которая пронизывает и оказывает сильное воздействие человека, на протяжении всей его жизни. В этой связи беспристрастное понимание феномена возникновения и популяризация идеи религиозного радикализма и экстремизма, на наш взгляд требует учета определенных факторов, исторически сложившихся в регионе:

Во – первых, сам институт религии в данном случае ислама в Республики Таджикистан имеет традиционно высокий уровень авторитета в обществе. В настоящее время определённая часть граждан не мыслят вне религии, они все больше в своей повседневной жизни стали исходить, прежде всего, из своего религиозного мировоззрения;

Во – вторых, то же время важно отметить, что само географическое месторасположение Центральной Азии содействовало тому, что регион является одним из тех мест, в котором пролегали стратегические коммуникационные пути. Это позволяло региону постоянно поддерживать контакты сопредельными территориями, включая исламские страны и народы;

В – третьих, за многовековую исламскую историю в регионе появились очень много культурно - исторических религиозных памятников, что также способствовало тому, что Центральную Азию по праву воспринимают как неотъемлемую часть обширного мусульманского мира.

Актуальность внешнего фактора наиболее правильно охарактеризовал, таджикский ученый П. Муллоджанов, выделив два стратегических направления взаимодействия постсоветских мусульманских республик с государствами Ближнего Востока:

Во-первых, геополитическом, то есть по линии международных связей, установления дипломатических отношений, сотрудничества в экономической сфере и так далее.

Во-вторых, происходило и активное идеологическое влияние, когда на территорию Средней Азии стали проникать и распространяться различные религиозные течения, весь набор религиозно-политических и философских воззрений, наработанных в странах зарубежного Востока за предыдущие десятилетия. И это было уже в основном одностороннее влияние, когда в качестве объекта выступали молодые независимые среднеазиатские государства, где после распада коммунистической идеологии появился идеологический вакуум. В этих условиях, постсоветские государства оказались не готовыми к такому внешнему воздействию, не смогли разобраться в специфике современного мусульманского мира, где геополитика и идеология оказались столь тесно переплетенными друг с другом. Между тем, именно в этой взаимосвязи между геополитикой и идеологией и кроется одна из основных причин неожиданного появления феномена религиозного экстремизма и фундаментализма в постсоветской Средней Азии. Соответственно, вопрос заключается в том, каким именно образом геополитическая и идеологическая ситуация на мусульманском Востоке сегодня оказывает влияние на положении дел на постсоветском пространстве и в регионе Средней Азии [7].

В контексте вышесказанного уместно упомянуть то, что сами эмиссары из числа радикально-экстремистских и террористических организации в период проведения агитационно-пропагандистских работ опираются на нижеследующие принципы:

1. Каждая из радикально – экстремистских и террористических организаций выставляет себя исключительно единственными «истинными мусульманами», что согласно их мнению, должно способствовать формированию у новоиспечённых последователей «большой гордости» все же остальные учения, являются ложными или же незнающими;

2. Изучение Ислама проходит исключительно с учетом их политических задач строго в соответствии их идеологии, в тоже время они категоричны игнорируя и отрицая иную точку зрения, если она им практическом плане невыгодно;

3. Процесс обучение адепта протекает, по сути, на уровне гипнотизирования, а именно методом автоматического заучивания, то есть без какой - либо логики и анализа;

4. Интересы организации становятся превыше всего для них теперь самое главное, став активным членом деструктивных структур, они должны быть готовы ради практического воплощения идеи совершить преступные деяния, отказаться от общения со своими родственниками и друзьями, если последние не поддерживают их новое мировоззрение.

Религиозный экстремизм всегда имеет доктринальные предпосылки, любая конфессия стремится установить монополию на истину, поскольку каждая религия придерживается следующих догматов – абсолютный и всеобъемлющий характер и ложность других религиозных учений (религиозные войны католиков и протестантов в Белфасте, христиан и мусульман в Ливане, мусульман и индуистов в Индии, мусульман и буддистов в Индонезии, католиков, православных и мусульман в Хорватии и Боснии) [9].

Воздействие религиозной доктрины на сознание человека громадна, она полностью контролирует мышление человека, в результате заставляет его

воспринимать текущую реальность, без какого-либо критического анализа. Наиболее объективно рассмотрел значимость религиозной доктрины, американский философ Э. Хоффер анализируя природу массовых социальных движений.

Действенность доктрины заключается не в смысле ее, а в ее несомненности. Никакая доктрина, — как бы глубока и высока не была, — не будет действенна, если она не представлена, как воплощение одной единственной истины. Она должна быть тем единым словом, от которого произошло и говорит все сущее. Явные нелепости, тривиальный вздор, высокие истины — все одинаково хорошо подготавливает людей к самопожертвованию, лишь бы люди все это принимали за единственную вечную истину.

Самоочевидно: для доктрины, чтобы быть действенной, главное не то, чтобы ее понимали, а чтобы в нее верили. Мы можем быть абсолютно уверены только в тех вещах, которые мы не понимаем. Понятая доктрина теряет свою силу. Как только мы что-нибудь постигаем, нам начинает казаться, что это мы сами родили. А это значит, что люди, которых просят отказаться от самих себя и принести себя в жертву, не увидят вечной истины в том, что родилась в них самих. Как только они поняли что-то, — оно теряет для них и убедительность, и несомненность. Истинноверующих всегда убеждают искать истину сердцем, а не разумом [12].

Полностью отдаваясь изучению священных текстов своего вероучения и апеллируя к их абсолютному авторитету, религиозные фундаменталисты считают их безошибочными, тем самым предполагая возможность их однозначного понимания. Они полностью отвергают герменевтический подход к изучению религиозных текстов, что, в конечном счете, приводит к навязыванию собственной интерпретации как единственно правильной и к требованиям ее соблюдения. Искаженное толкование священных писаний и других религиозных книг позволяет адептам религиозного экстремизма представлять аргументы в свое оправдание, и прежде всего, в политической практике [11].

Идеология продвигалась и распространялась в массы по поэтапному принципу, когда перед каждым этапом стояли свои собственные цели, задачи и инструменты их реализации. При этом, с наступлением каждого нового этапа, ставятся всё более сложные и амбициозные задачи. В этой связи большой научный интерес представляет классификация этапов проникновения идей салафизма в Республике Таджикистан предложенная экспертом С.И. Масауловым. Так согласно его классификации оно включает в себя восемь взаимосвязанных и последовательных этапов, при этом каждый из данных этапов имеет свои собственные, присущие ему отличительные признаки.

1. Вхождение в страну;
2. Проникновение;
3. Организационное развитие;
4. Легализация;
5. Экстремистские действия;
6. Управляемый кризис;
7. Силовой захват власти;
8. Мобилизация [6].

Анализ идеологии салафизма показывает, что цементирующим принципом выступает такфир. Активное применения такфира салафитами имеет вполне практическое значение, так они обосновывают и легализуют не только своё отношение

своих противникам, но и также само применение насильственных действий в отношении них.

Мировоззрение салафитов отличается крайней нетерпимостью, антидемократичностью и прославлением культа насилия. Они внушают верующим, что только строгое соблюдение законов шариата и последующих догматов может обеспечить им место в Раю. В противном случае их настигнут ужасы Ада [8].

Таджикский эксперт Анварзод М. отмечает, что такфиризм салафитов отличается крайне агрессивным характером. Согласно ему, особенно жестко и открыто призывают к насилию такфириты, хотя не признают, что они являются террористами, но основа такфиризма – это террор путем объявления любого мусульманина кафиром, что есть приговор к смерти. Они могут объявлять целое государство неверующим для дальнейшего изменения существующего государственного строя и создания исламского государства. Идеолог Абдассалям аль-Фарадж сформировал теорию такфира, совместив ее с салафитской акидой (убеждения). В его теориях первостепенное значение придают джихаду на основе афганской практики.

Они выносят приговор в неверии правителю, армии и правоохранительным органам. Если у власти «неверующий», то его правление признается нелегитимным с точки зрения такфиритского понимания мусульманского права, значит можно объявлять ему войну [2].

Начиная с 2009 года деятельность салафитов, попало под запрет в результате принятого решения Верховного Суда Республики Таджикистан, а спустя 5 лет в 2014 году оно уже официально было признано экстремистским течением.

Как всякая доктрина идеология крайнего радикального ислама имеет своё историческое развитие и своих первопроходцев. Анализируя саму причину появления радикального ислама научными кругами и мировым экспертным сообществом, были отмечены различные объективные факторы, непосредственно повлиявшие на данный процесс. В дополнение к ним, тем не менее, уместно указать, на наш взгляд, на некоторые значимые факторы. Среди них, прежде всего, это кризис и местами полное банкротство светских идеологии в мусульманских сообществах. Другим важным обстоятельством служит то, что агитируемые среди широких масс лозунги радикалов, как правило, основываются на критике существующих в обществе актуальных проблем, при этом они преподносятся в очень доступной для населения форме, что также делает их привлекательными. Также следует отметить, что большое влияние оказывает уровень религиозной грамотности самих граждан. В Республике Таджикистан одной из самых главных проблем считается слабая религиозная грамотность населения, вкупе сильными религиозными убеждениями, которое порождают крайне агрессивное религиозное поведение.

Таким образом, сам вопрос духовно-идеологической основы радикально-экстремистских организаций показывает ряд принципиально важных моментов. Прежде всего, человек, будучи в рядах деструктивных радикально-экстремистских и террористических организаций, мотивирует свои дальнейшие жизненные поступки и принципы именем достижения «Халифата на земле и рая на небе». При этом, предлагаемые ими решения как правило имеют примитивный и поверхностный характер, а сама оценка социальной реальности отличается своей необоснованностью и неадекватностью, сопровождающая отсутствием критического мышления реальности. Человек, формировавший подобными принципами, по своей сути настроен агрессивно к окружающим, которые не разделяют не мировоззрение. Согласно им представлением

должно быть единое государство объединяющих воедино всех мусульман земли, которые живут строго в соответствии канонами и догмами шариата. Искаженное и неверное представление об основных столпах религии Ислам и тотализированность мышления приводит к неприятию альтернативного социального поведения людей, что, в конечном итоге, подталкивает к применению насильственных действий в отношении своих «идеологических оппонентов».

Характерная черта современных исламских идеологов — это стремление воплотить общие этические и религиозные нормы в конкретные политические принципы и активное политическое участие. Исламисты хотят, чтобы политическое участие стало религиозным долгом каждого индивида и всей общины. В результате «политика буквально сакрализуется, а этические и религиозные обязательства систематически политизируются, расширяются и институируются» [5. С. 89].

Таким образом, отличительной и принципиальной чертой современных экстремистов является твердость и незыблемость их религиозных убеждений и идеологии. В этой связи, для объективного понимания религиозного экстремизма все большее значение приобретает анализ их психологическо – идеологической деятельности. Радикально-экстремистские и террористические организации продолжают применять и совершенствовать в своей преступной деятельности различные формы, методы и средства, тем самым активно воздействуя на психологию и мировоззрения людей, видоизменяют их религиозные и социальные взгляды, мнения, морально - ценностные ориентации, настроения, мотивы, установки, наконец, стереотипы общественного поведения. Конечная цель идеологической деятельности заключается в моральном разложении социальной жизни изнутри, направленная на социальную дестабилизацию и взрыв.

Социальная опасность, исходящая от духовно – идеологических установок радикально-экстремистских и террористических организации заключается в том, что они являются самыми взрывоопасными для общества. Отличительной и принципиальной чертой современных экстремистов является твердость и незыблемость их религиозных убеждений и идеологии. Об этом свидетельствует история человечества, когда под знаменем религии были совершенны самые жестокие и кровопролитные бойни, при этом не испытывая никакого сожаления или же раскаяния.

Литература

1. Конституция Республики Таджикистан. Душанбе, – 2016.
2. Анварзод М. Исламский фактор как инструмент дестабилизации Центральной Азии Режим доступа. https://cabar.asia/ru/mahram-anvarzod-islamskij-faktor-kak-instrument-destabilizatsii-tsentralnoj-azii/#
3. Барковский П. Постидеологии современности: «Гибридные идеологии», или «новые мифологии», как фактор конституирования постсовременного социального поля. № 3(11), 2018. С – 82.
4. Иманалиев К. К. Идеология: Генезис, сущность и роль в политической практике. Режим доступа. https://cyberleninka.ru/article/n/ideologiya-genezis-suschnost-i-rol-v-politicheskoy-praktike?gclid=EAIaIQobChMI2PfQq6TW6QIVAuAYCh20ZAVKEAMYASAAEgKWy_D_BwE
5. Комар В. И. Ислам, демократия и гражданское общество. Отв. Ред. – канд. ист. наук Комар Ю.И., канд. ист. наук Фурсов А.И. Афро-азиатский мир: Проблемы

цивилизационного анализа. Вып.2. Региональные цивилизации: Реф. сб. / РАН. ИНИОН. Центр научн.-информ. исслед. глобал. и регионал. пробл. Отдел Азии и Африки. – М., 2004. – (Пробл. обществ. развития стран Азии и Африки). С. - 89
6. Масаулов С. И. История салафизма в Таджикистане: от вербовщиков до экстремистов. Режим доступа. https://ia-centr.ru/experts/sergey-masaulov/istoriya-salafizma-v-tadzhikistane-ot-verbovshchikov-do-ekstremistov/
7. Муллоджанов П. Постсоветская Средняя Азия и мусульманский мир: салафизация как инструмент геополитики. Режим доступа. https://cabar.asia/ru/parviz-mullodzhanov-postsovetskaya-srednyaya-aziya-i-musulmanskij-mir-salafizatsiya-kak-instrument-geopolitiki/#
8. Салафизм и его профилактика с помощью разъяснительной работы. Вопросы и ответы. Режим доступа. https://www.verfassungsschutz.bayern.de/mam/anlagen/salafismus-broschure_russisch.pdf
9. Семедов С.А. Идеологи и идеология радикального ислама.// Режим доступа: https://ethnorelig.ru/wp-content/uploads/2016/06/Семедов. - Идеологи-и-идеология-исламизма. pdf.
10. Халапсис А. В. Постидеологический мир?// Грани. – 2010. – №74 (6). – С. 60–62. Режим доступа. http://halapsis.net/postideologicheskij-mir.
11. Хаустова Н. А. Идеологические и психологические аспекты изучения религиозного экстремизма. Режим доступа. https://cyberleninka.ru/article/n/ideologicheskie-i-psihologicheskie-aspekty-izucheniya-religioznogo-ekstremizma.
12. Хоффер Э. Истинноверующий. Мысли о природе массовых движений. Режим доступа. https://www.klex.ru/x7

ОМИЛҲОИ ИДЕОЛОГӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ ТАШКИЛОТҲОИ РАДИКАЛӢ – ЭКСТРЕМИСТӢ

ДОДИХУДОЕВ ХУРШЕД АЗАМҶОНОВИЧ,
номзади илмҳои сиёсӣ,
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Тел.: (+992) 918-75-64-75. E-mail: lettera76@mail.ru

Дар мақолаи мазкур мафхуми идеология хамчун хориқаи ғайриоддӣ ва институти хаёти ҷамъиятӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар робита ба ин, нақш ва ҷойи омили идеология, хам дар хаёти ҷамъиятӣ дар маҷмуъ ва индивиди алохида, нишон дода шудааст. Инчунин ба пайдоиши расмии мафхуми идеология дар илми сиёсатшиносӣ ишора гардидааст.

Хусусиятхои таърихии ба таври мустақим ба идеология таъсиррасонанда, хамчунин, мушаххасоти асосии функсионалии идеология дар ҷомеаи муосир, кушода дода шудааст. Дар мақола ба тамоми арзишмандӣ иҷтимоӣ ва ғайриодигии хориқияти идеология ишора гардида, нақши он дар ҷомеаи муосир муайян карда шуда, ба давраи баъдиидеологӣ диққати бузург зоҳир гардидааст. Усулхои асосие, ки дар амал аз тарафи созмонхои террористии радикалӣ – экстремистии мамнуъ дар ҷараёни корхои таблиғотии хеш ба мақсади пиёда кардани он дар хаёти ҷомеа истифода мешаванд, мавриди тахлил қарор гирифтааст. Дар баробари ин, таъсири доктринаи динӣ ба шуури одами оддӣ, қайд гардидааст. Хашт мархилахои асосии зухури идеологияи мамнуъи салафия таснифбандӣ шуда, дар бораи истифодаи фаъоли усули такфир аз тарафи онхо, маълумот ироа гардидааст.

Калидвожаҳо: *идеология, баъдиидеологӣ, созмонхои радикалӣ – экстремистӣ, экстремизми динӣ, доктрина, салафия, такфир.*

THE FACTOR OF IDEOLOGY IN THE ACTIVITIES OF RADICAL EXTREMIST ORGANIZATIONS

DODIKHUDOEV KHURSHED AZAMJONOVICH,
PhD in Political Sciences,
National Academy of Sciences of Tajikistan,
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 33.
Phone: (+992) 918-75-64-75. E-mail: lettera76@mail.ru

Abstract. This article examines the understanding of ideology as a unique phenomenon and institution of social life. In this context, the role and place of the factor of ideology, both the life of society as a whole and the individual, is noted, and the official appearance of the term ideology in political science is also indicated. The historical features that directly affect the ideology are determined, and the main functional characteristics of ideology in modern society are revealed. The article also indicates the entire social value and uniqueness of the phenomenon of ideology, determines its role in modern society, and pays great attention to the period of post-ideology. The article analyzes the basic principles that are used in practice by banned radical extremist and terrorist organizations during their agitation and propaganda work in order to promote their destructive ideology in society. Along with this, the impact of religious doctrine on the consciousness of an ordinary person is noted. The eight main stages of penetration of the forbidden ideology of salafism are classified, and the active use of the principle of takfir is given.

Key words: *ideology, post-ideology, radical - extremist organizations, religious extremism, doctrine, salafism, takfir.*

УДК: 327.8

УНСУРҲОИ ТАРКИБИИ НИЗОМИ АМНИЯТИ ҲАРБӢ ВА ВАЗИФАҲОИ ОНҲО

АЗИЗЗОДА ҲАФИЗ ҶАБОР,
унвонҷӯи шуъбаи масоили сиёсии муносибатҳои байналмилалии
Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.Баҳоваддинови
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.

Омӯзиш ва таҳқиқи низоми амнияти ҳарбӣ ва унсурҳои таркибии он яке аз масъалаҳои хеле муҳимми замони муосир мебошад. Зеро таъмини амнияти ҳарбӣ, пешгирӣ ва коҳиш додани таъсири манфии таҳдидҳои дорои характери ҳарбӣ дар шароити давлатдории миллӣ кафили сулҳу субот ва оромии ҷомеа ба шумор меравад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ин масъала то ба имрӯз дар сатҳи зарурӣ омӯхта нашудааст. Махсусан, таҳлилу таҳқиқи ҷанбаҳои назариявию методологии ин масъала имкон медиҳад, ки дурнамои таъмини амнияти ҳарбии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шаванд. Инчунин омӯзиши ин масъала боз аз он хотир зарур аст, ки алоқамандии амнияти ҳарбӣ бо соҳаҳои дигари амният нишон дода шавад. Дар мақолаи мазкур муаллиф бо дарназардошти хусусияти самтҳои асосии фаъолияти ҳарбӣ унсурҳои таркибии низоми амнияти ҳарбиро таҳлил намуда, онҳоро ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо кардааст. Инчунин муаллиф субъектҳои таъмини амнияти ҳарбиро муайян карда, мақсад ва вазифаҳои онҳоро нишон додааст.

Калидвожаҳо: *амнияти ҳарбӣ, таҳдидҳои ҳарбӣ, низоми амнияти ҳарбӣ, қувваҳои мусаллаҳ, таъмини амнияти ҳарбӣ, сиёсати ҳарбӣ.*

Ташаккулёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ ва рушди соҳаҳои гуногуни ҷомеа дар марҳилаҳои таърихӣ ба ҳаёти сиёсию иҷтимоии давлат таъсири амиқ расонида, сохтор ва вазифаҳои онро тадриҷан ба дигаргунӣ рӯ ба рӯ менамояд. Аз ҷумла, сохтори амнияти ҳарбӣ, вазифаҳои он, моҳият ва хусусиятҳои унсурҳои таркибии ин соҳа низ дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба таври сифатӣ тағйир ёфтаанд. Чунин дигаргуниҳо боз аз он ҷиҳат зоҳир мешаванд, ки давлатҳо ва умумиятҳои иҷтимоию сиёсӣ дар зери таъсири омилҳои мухталиф бо таҳдиду хатарҳои дохилию беруна рӯ ба рӯ мегарданд. Чунин тамоюлот боиси ташаккулёбии сохтори амнияти ҳарбию сиёсӣ ва дар сатҳи нав баровардани ин навъи фаъолият мегарданд. Амнияти ҳарбӣ ба монанди низомҳои дигари иҷтимоӣ унсурҳои таркибӣ ва муносибатҳои дохилии хоссаи худро доро буда, аз як ҷониб онро ҳамчун омили таъмини суботи сиёсии ҷомеа муаррифӣ намуда, аз ҷониби дигар дар зери таъсири омилҳои дохилию беруна марҳила ба марҳила ба дигаргунӣ дучор мешавад. Дар таҳқиқоти олимону пажӯҳишгарон ба масъалаи сохтори амнияти ҳарбӣ ва махсусан, унсурҳои таркибии он диққати махсус медиҳанд. Барои мисол, В.Н. Ткачев қайд менамояд, ки сохтори амнияти ҳарбӣ се гурӯҳи унсурҳои таркибиро дар бар мегирад. Гурӯҳи якум бевосита унсурҳои ҳарбиро дар худ нигоҳ медоранд, ки иборатанд аз шумораи неруҳои ҳарбӣ, таъминоти техникии он, омодагии ҳарбӣ, инфрасохтори ҳарбӣ, қушунҳои эҳтиётӣ, захираи аслиҳа ва техникаи ҳарбӣ. Гурӯҳи дуюмро унсурҳои иқтисодӣ ташкил медиҳанд, ки пеш аз ҳама бо имкониятҳои саноати ҳарбӣ, омодагии техникию технологӣ ва ғайраҳо ифода меёбад. Гурӯҳи сеюмро унсурҳои дипломатӣ ва ҳамкориҳои ҳарбӣ ташкил медиҳанд [7]. Дар баъзе сарчашмаҳои илмӣ чунин тарзи масъалагузориро бо дарназардошти унсури хориҷии он

қобили қабул намешуморанд. Аммо ин гурӯҳи олимон эътироф менамоянд, ки сохтори амнияти ҳарбӣ бо фаъолияти вазорати мудофиа маҳдуд намегардад ва ҳар қароре, ки вобаста ба тағйирёбии сохтори амнияти ҳарбӣ ва дурнамои рушди унсурҳои таркибии он қабул мегардад, бояд дар доираи раванди ягонаи сиёсию ҳарбӣ анҷом дода шавад. Ба андешаи онҳо, «воситаҳои таъмини амнияти ҳарбии мамлакат механизмҳои татбиқи корҳои ҳарбие мебошанд, ки аз ҷониби ҷомеа ташкил карда шудаанд» [8, с.169-171]. Бояд гуфт, ки чӣ дар мавриди якум ва чӣ дар мавриди дуюм, сухан дар бораи сохтори амнияти ҳарбӣ нею, дар бораи сохтори низоми амнияти ҳарбӣ меравад, ки он дар муносибат бо системаи иҷтимоӣ ҳамчун зерсистема баромад менамояд.

Дар баъзе ҳолатҳои дигар амнияти ҳарбӣ унсури таркибии амнияти миллӣ диниста шуда, сохтори таркибии он ба таври махсус таҳқиқ намегардад ва ба монанди амнияти миллӣ ва ҳамчун унсури таркибии он метавонад танҳо масъалаҳои дохилию берунии худро дошта бошад [5, с.38-40]. Аммо таҳлилу мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки вобаста ба шароити мушаххаси таърихӣ ва ташаккулёбии таҳдиду хатарҳо муайян намудани сохтори амнияти ҳарбӣ хеле зарур аст. Дар чунин шароит дар навбати аввал муайян намудани вазифаҳои амнияти ҳарбӣ афзалияти бештар пайдо мекунад. Чун анъана вазифаҳои амнияти ҳарбиро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудаанд: таъмини мудофиаи ҳарбии якпорчагии марзу бум, ҳифзи истиқлолияти давлатӣ ва истиқлолияти миллӣ; ташкил намудани кафолатҳои ҳарбии таъмини устувории сохтори давлатӣ ва ҷамъиятӣ, таъмин намудани сулҳу субот ва тартиботи ҷамъиятӣ дар кишвар; муқобилият нишон додан бо амалҳои террористию зӯроваронаи неруҳои сиёсӣ, ҳизбу ҳаракатҳои ифротию радикалистӣ ва гурӯҳҳои муташаккили ҷиноӣ [2, с.66].

Баъзан мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар таҳқиқоти баъзе олимон татбиқи амалии таъмини амнияти ҳарбӣ бо ниҳодҳои ҳарбии ҷомеа алоқаманд карда мешавад. Маҳз бо ин сабаб сохтори амнияти ҳарбӣ ба воситаи сохтори ниҳодҳои ҳарбии ҷомеа муайян мегардад [8, с.171-175]. Аммо бо чунин мулоҳизаҳо бо ду сабаб розӣ шудан мушкил аст. Якум, чи гунае, ки дар боло қайд гардид, амнияти ҳарбӣ бо фаъолияти ниҳодҳои ҳарбӣ маҳдуд намегардад. Зеро амнияти ҳарбӣ тамоми низоми иҷтимоӣ, алоқаҳои дохилию берунаи он ва кулли ҷомеаро фаро мегирад, аммо низоми ниҳодҳои ҳарбии ҷомеа ҷузъи таркибии системаи иҷтимоии кишвар мебошад. Дуюм, агар амнияти ҳарбӣ бо низоми ниҳодҳои ҳарбии ҷомеа як шуморида шавад, пас ҳолати муътадили ҷомеа ва воситаҳои таъмин ва ҳифзи ин ҳолат бетафовут боқӣ мемонанд.

Ғайр аз ин, як қатор нишондодҳоеро ба сифати унсурҳои таркибии амнияти ҳарбӣ муаррифӣ менамоянд, ки онҳо дар сатҳи баланд ҳолати мудофиавии ҷомеаро таъмин менамояд. Чунончӣ, аз лиҳози миқдор ва сифати ҳайати шахсӣ дар муносибат бо душмани эҳтимолӣ афзалият доштан; аз лиҳози миқдор ва сифати силоҳу аслиҳа ва техникаи ҳарбӣ афзалият доштан ва ҳадалимкон баробар будан; дар сатҳи баланди омодагии ҳарбӣ қарор доштани қувваҳои мусаллаҳ; дар ҷомеа дар сатҳи зарурӣ мавҷуд будани иқтидори иқтисодӣ, сиёсӣ, маънавӣ, илмӣ ва ҳарбӣ; дар дохили мамлакат мавҷуд будани механизми самараноки назорати қувваҳои мусаллаҳ; низоми ташаккулёфтаи сафарбарнамоии ҳарбӣ; мавҷудияти иттифоқчиёни аз лиҳози ҳарбӣ пурқудрат; мавҷуд набудани минтақаҳои шиддатноки ҳарбӣ дар кишварҳои ҳаммарз ва ғ. [4, с.96].

Чи гунае, ки маълум аст, ҳолати ҳимоятшавандагии шахс, ҷомеа ва давлат аз таҳдидҳои дорои характери ҳарбӣ моҳияти амнияти ҳарбиро ифода менамояд. Ба ибораи дигар, доимо таъсиррасониҳои манфие мавҷуданд, ки онҳо натиҷаи фаъолият ва ё ниятҳои тахрибии неруҳои дохилию берунае мебошанд, ки ба системаи иҷтимоӣ

ва манфиатҳои ҳаётан муҳимми кишвар нигаронида мешаванд ва одатан ҳамчун сарчашмаҳои таҳдиду хатарҳои ҳарбӣ ба шумор мераванд. Чунин навъи таъсиррасонӣ ва фаъолнокии неруҳои тахрибӣ дар муносибат бо унсурҳои таркибии системаи иҷтимоӣ ва ниҳодҳои ҷамъиятию давлатӣ амалӣ карда мешаванд. Аз ҷумла, ниҳодҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва дар маҷмӯъ шахс, ҷомеа ва давлат метавонанд ҳамчун объекти ин гуна таъсиррасонӣ интихоб карда шаванд. Барои ҳимояи онҳо, ки объектҳои амнияти ҳарбиро ташкил менамоянд, навъи махсуси фаъолият ташаккул дода мешавад, ки вобаста ба пешгирӣ, безараргардонӣ ва ё коҳиш додани таъсири манфии ин гуна тахрибкорӣ равона шудааст. Ин гуна фаъолиятро ниҳодҳо ва ташкилотҳое анҷом медиҳанд, ки ҳаҷми муайяни воситаҳо, ваколатҳо ва ҳуқуқҳоро соҳибанд.

Аз баррасии боло ба осонӣ эҳсос намудан мумкин аст, ки шахс, ҷомеа ва давлат объектҳои асосии амнияти ҳарбӣ мебошанд, зеро таҳдидҳои ҳарбӣ ба ҷониби онҳо равона шудаанд. Аз ҷумла, ғасбгароии ҳарбӣ, зӯроварии ҳарбӣ, низоъҳои мусаллаҳона ва эҳтимолияти ба амал омадани онҳо таъсиррасонии манфие мебошанд, ки характери ҳарбӣ доранд. Ниҳодҳои мушаххаси давлатие, ки пешгиринамоӣ ва безараргардонии ин гуна падидаҳои манфиро амалӣ мегардонанд, субъектҳои таъмини амнияти ҳарбӣ дониста мешаванд. Ҳимояи объектҳо аз таҳдиду хатарҳои ҳарбӣ мақсади субъектҳои таъмини амнияти ҳарбиро ташкил медиҳад. Дар ин раванд барои расидан ба мақсади мазкур воситаҳо ва роҳу усулҳои мутобиқ ва мувофиқ истифода бурда мешаванд. Натиҷаи ин навъи фаъолиятро дар ду шакл мушоҳида намудан мумкин аст: якум, ба вуҷуд омадани ҳолати ҳимоятшавандагии объектҳо аз таъсири манфии таҳдиду хатарҳои ҳарбӣ ва дуюм, дар шароити амалӣ нагардидани мақсади субъект таъмин нагардидани амнияти ҳарбӣ.

Бояд гуфт, ки субъектҳои таъмини амнияти ҳарбӣ ва воситаҳои расидан ба мақсадҳои ҳарбӣ аҳамияти зиёди амалию стратегӣ доранд ва аз ин рӯ, шарҳу тавзеҳи бештарро металабанд. Таҳлили адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки қувваҳои мусаллаҳ ва ҳатто ниҳодҳои ҳарбӣ наметавонанд ба сифати субъектҳои амнияти ҳарбӣ баромад намоянд. Зеро қувваҳои мусаллаҳ ва ниҳодҳои ҳарбӣ наметавонанд дар ҷомеа муносибатҳои иқтисодӣ, маънавию фарҳангӣ, экологӣ ва монанди инҳоро ташаккул диҳанд ва инчунин фаъолияти дипломатиро низ онҳо наметавонанд анҷом диҳанд. Агар онҳо барои анҷом додани ин корҳо сафарбар карда шаванд ҳам, наметавонанд ин гуна фаъолиятро ба монанди сарвари давлат, ҳукумат, вазорати корҳои хориҷӣ ва дигар мақомҳои давлатӣ анҷом диҳанд. Бе мавҷудияти субъектҳои фаъоли амнияти ҳарбӣ таъмин намудани ин навъи амният ғайриимкон мегардад.

Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ танҳо дар доираи салоҳияту ваколаҳои худ ин навъи фаъолиятро анҷом медиҳад ва вазифаҳои бар ӯҳдаи он вогузоршударо иҷро мекунад. Аз ин рӯ, онҳоро субъекти асосии амнияти ҳарбӣ гуфтан ҳанӯз нокифоя аст. Зеро шохаҳои дигари ҳокимият низ дар доираи салоҳияту ваколатҳои худ вобаста ба таъмини амнияти ҳарбӣ амал менамоянд ва ё дар таъмини он иштироки фаъол доранд. Дар маҷмӯъ, гуфтан мумкин аст, ки мавқеи субъекти амнияти ҳарбӣ аз рӯйи ваколату салоҳиятҳои сиёсии он муайян карда мешавад. Ба сифати чунин субъект, пеш аз ҳама, давлат баромад менамояд, зеро дар ҳудудҳои кишвар ҳокимияти сиёсиро амалӣ мегардонад. Дар ин замина қайд кардан бамаврид аст, ки дар ҷомеаҳои демократӣ давлат унсури таркибии системаи сиёсии ҷомеа ба шумор меравад. Аз ин рӯ, унсурҳои дигари системаи сиёсии ҷомеа низ метавонанд ба сифати субъектҳои амнияти ҳарбӣ баромад намоянд.

Таъмини амнияти ҳарбии кишвар дар натиҷаи истифодаи воситаҳои мушаххас ба амал меояд. Аз ҷумла, маҷмӯи меъёрҳо (сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, ахлоқӣ, анъанаҳо ва урфу одатҳо ва ғ.), манбаъҳо (инсонӣ, техникӣ, табиӣ, зеҳнӣ, иқтисодӣ ва ғ.), роҳу усулҳо (низоми принсипҳо ва усулҳои ташкили фаъолияти назариявию амалӣ оид ба таъмини амнияти ҳарбӣ), технологияи ҳалли масъалаҳои мушаххас (технологияҳои сиёсӣ), мақомоти татбиқкунандаи сиёсати ҳарбӣ (ниҳодҳо ва ташкилотҳои ҳарбӣ).

Бояд махсус таъкид намуд, ки давлат дар як вақт ҳам ба сифати субъект ва ҳам объекти амнияти ҳарбӣ баромад менамояд. Давлат сиёсати ҳарбӣ ва мудофиавии кишварро муайян намуда, барои татбиқи онҳо ҳалли масъалаҳои мушаххасро пешбинӣ менамояд ва бевосита дар амалӣ гардидани онҳо иштироки фаъол дорад, ки чунин навъи фаъолиятро таъмини амнияти ҳарбӣ номидан мумкин аст. Дар чунин шароит давлат ба сифати субъекти амнияти ҳарбӣ баромад менамояд. Ҳамзамон давлат ҳамчун маркази қабули қарор ва танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ, таъминкунандаи устувории равандҳои дохилию хориҷии кишвар доимо ба ҳимоя ниёз дорад. Чунин ҳолат онро ҳамчун объекти амнияти ҳарбӣ нишон медиҳад. Инчунин дар баробари давлат ҷомеа ҳамчун маҷмӯи одамон ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ низ метавонад ба сифати объекти амнияти ҳарбӣ муайян карда шавад [6, с.16]. Тарзи зиндагии мардум, урфу одат ва анъанаҳои миллӣ, фарҳанги миллӣ, афкори ҷамъиятӣ, хотираи таърихӣ, дастовардҳои ҷомеа ва ғайраҳо бояд ҳифз карда шаванд. Ҳамин тариқ, сохтори амнияти ҳарбӣ маҷмӯи муносибатҳои устувори субъект ва объекти ин навъи амният ба шумор рафта, бо ҳалли масъалаҳои хусусияти ҳарбӣ-сиёсӣ ва мудофиавидошта алоқаманданд ва дар муқобили зуҳуроти зӯроварии ҳарбӣ ва ғасбгароии ҳарбӣ равона шудаанд. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки шакли зоҳиршавии амнияти ҳарбӣ ва сатҳи муташаккилии он сохтори ин навъи амниятро ифода менамоянд.

Чи гунае ки аз баррасиҳои боло мушоҳида намудан мумкин аст, ниҳодҳо ва мақомоти давлатии махсусе, ки дар доираи таъмини амнияти ҳарбӣ ҳалли масъалаҳои мушаххасро ба роҳ мемонанд, ҷузъи ҷудонашавандаи сохтори амнияти ҳарбӣ ба шумор мераванд. Аммо кам нестанд ҳолатҳое, ки дар он амнияти ҳарбӣ маҷмӯи фаъолияти ниҳоду ташкилотҳои мушаххас оид ба пешгирӣ ва безараргардонии таҳдидҳои ҳарбӣ муаррифӣ мегардад ва ҳатто татбиқи сиёсати ҳарбию мудофиавии давлат аз онҳо вобаста дониста мешаванд. Воқеан ҳам, чунин ниҳодҳо ва ташкилотҳо, пеш аз ҳама ниҳодҳои ҳарбӣ ва қувваҳои мусаллаҳ дар таъмини амнияти ҳарбӣ нақши аввалиндараҷа мебозанд. Бе ёрии онҳо таъмини амнияти ҳарбӣ қариб ки ғайриимкон аст. Лекин бояд дар назар дошт, ки онҳо характери инструменталӣ дошта, барои татбиқи сиёсати ҳарбӣ хизмат мерасонанд. Аз ин рӯ, онҳо ҳарчанд ҷузъи муҳим ва зарурии сохтори амнияти ҳарбӣ ба шумор раванд ҳам, воситаҳои таъмини амнияти ҳарбӣ дониста мешаванд [1, с.176]. Ҳамин тариқ, маҷмӯи меъёрҳо, манбаҳо, методология ва технологияҳое, ки бо ҳалли масъалаҳои соҳаи амнияти ҳарбӣ алоқаманданд, инчунин маҷмӯи ташкилот ва ниҳодҳое, ки ба воситаи онҳо сиёсати ҳарбии давлат дар амал татбиқ карда мешавад, низоми таъмини амнияти ҳарбии кишварро ташкил медиҳанд.

Чи гунае ки мушоҳида намудан мумкин аст, ниҳодҳои ҳарбӣ, пеш аз ҳама, қувваҳои мусаллаҳ ҳамчун ниҳоди мудофиавӣ ва воситаи татбиқи сиёсати ҳарбӣ бо маҷмӯи воситаҳо ва роҳу усулҳои ҳалли масъалаҳои ҳарбӣ дар низоми таъмини амнияти ҳарбӣ вориданд ва мавқеи махсусро ишғол кардаанд. Аммо таҳлили равандҳои сиёсии замони муосир нишон медиҳад, ки айни замон ҳалли масъалаҳои ҷудогона ва муҳимтарини амнияти ҳарбӣ танҳо ба воситаи ниҳодҳои ҳарбӣ

ғайриимкон аст. Ҳамзамон, таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки ҳалли масъалаҳои муҳимтарини таъмини амнияти ҳарбии давлат бе дастгирӣ ва ҷонибдории ҷомеа номумкин аст. Барои мисол, дар Ҷанги бузурги ватанӣ ғалаба мансуб ба як кишвар ё давлат набуда, ғалабаи тамоми халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ мебошад. Ҳисси ватандӯстӣ, муттаҳид шудани одамон ва дастгирӣ намудани сиёсати ҳарбии давлат дар тӯли таърих на танҳо боиси ба даст омадани ғалаба гардидаанд, балки заминаи муҳимтарини таъмини амнияти ҳарбӣ шудаанд. Аз ин рӯ, дар ташаккули сиёсати ҳарбии давлат иштироки фаъоли ҷомеа низ бояд таъмин карда шавад.

Дар низоми таъмини амнияти ҳарбӣ се сатҳи зоҳиршавии унсурҳои таркибии онро муайян намудан мумкин аст: ҷамъиятӣ, давлатӣ ва бевосита ҳарбӣ. Чи гунае ки мушоҳида мегардад, сатҳи якуми зоҳиршавии унсурҳои таркибии сохтори амнияти ҳарбиро ниҳодҳои ҷамъиятӣ ва унсурҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳанд. Қайд кардан бамаврид аст, ки ҷомеа манбаи муҳимтарини ташаккулёбии низоми таъмини амнияти ҳарбӣ дониста мешавад. Дар ҷомеа манфиатҳои шахсони алоҳида ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла дар соҳаи амнияти амнияти ҳарбӣ ташаккул меёбанд. Инчунин ҷомеа макони анъанаҳо, урфу одатҳо, арзишҳои маънавӣ ва ахлоқӣ мебошад, ки ба воситаи онҳо ҳувияти миллию фарҳангии одамон ташаккул дода мешавад. Ба ибораи дигар, ҷомеа фазои ҳифзи сармояи фарҳангию маънавии давлат мебошад. Бо дарназардошти ин, шуури ҷамъиятӣ бояд пойдевори асосии низоми таъмини амнияти ҳарбӣ бояд дониста шавад. Дар ин замина гуфтан бамаврид аст, ки дар фазои ҷомеа афкори ҷамъиятӣ ва шуури ҷамъиятӣ тавре бояд ташаккул дода шуда, ҳифз карда шавад, ки он вобаста ба таъмини амнияти ҳарбӣ масъулият ҳис намояд. Мутаассифона, на ҳама вақт анҷом додани ин вазифа имконпазир мегардад. Зеро дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ таҳдиду хатарҳое пайдо мешаванд, ки ба афкори ҷамъиятӣ ва шуури одамон таъсири манфӣ мерасонанд. Махсусан, дар шароити рушди бемайлони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ зуҳуроти ҷангҳои иттилоотию психологӣ ва ҳуҷумҳои иттилоотӣ дар сатҳи хеле баланд амалӣ шуда истодаанд. Чунин тамоюлоти замони муосир ҷомеаро, ки манбаи муҳимтарини ташаккули системаи таъмини амнияти ҳарбӣ мебошад, зери хавфу хатар қарор медиҳад ва сифатҳои таркибии онро корношоям мегардонад. Яке аз ҳадафҳои ҷангҳои иттилоотӣ ва ҳуҷумҳои иттилоотиро ба қишрҳои гуногуни мафкуравӣ тақсим намудани ҷомеа ташкил медиҳад. Дар чунин шароит одамон дар муносибат бо масъалаҳои таъмини амнияти ҳарбӣ муносибати яксон дошта наметавонанд ва ҳатто муносибатҳои оштинопазир ва иртиҷоӣ низ зоҳир менамоянд. Дар муқобили чунин қишрҳои ҷамъиятӣ мубориза бурдан роҳи ҳалли масъала бояд интихоб нагардад. Зеро унсурҳои ҷамъиятии низоми таъмини амнияти ҳарбӣ дар муносибат бо унсурҳои сатҳи дигар афзалияти бештар доранд. Маҳз дар ҷомеа алоқаҳои дохилии ҷамъиятие ташаккул меёбанд, ки нишондодҳои сифатии амнияти ҳарбиро инъикос менамоянд. Аз ин рӯ, нигоҳ доштани ҳувияти миллию фарҳангии ҷомеа, дар сатҳи баланд бурда расонидани ҳисси ватандӯстии одамон, мубориза бо падидаҳои номатлуби замона, аз ҷумла бо ҳуҷумҳои иттилоотию психологӣ, ҳифзи фазои иттилоотию идеологии ҷомеа имкон медиҳанд, ки нишондодҳои сифатии низоми таъмини амнияти ҳарбӣ дар сатҳи зарурӣ нигоҳ дошта шавад.

Сатҳи дуюми зоҳиршавии унсурҳои таркибии сохтори амнияти ҳарбиро ниҳодҳои давлатӣ ташкил медиҳанд. Ниҳодҳои мазкур дар як вақт ҳам унсурҳои муҳимтарини низоми иҷтимоии кишвар ва ҳам ҷузъҳои таркибии низоми таъмини амнияти ҳарбӣ дониста мешаванд. Дар ин сатҳи сохтори амнияти ҳарбӣ ташаккули

ғояҳо ва мақсадҳои низоми иҷтимоӣ, ба вуҷуд овардани консепсия, принсип ва роҳу усулҳои расидан ба мақсадҳои мазкур ба амал меоянд. Дар робита бо ин, таъмини амнияти ҳарбии низоми иҷтимоии ҷомеа яке аз вазифаҳои муҳимтарини давлат маҳсуб меёбад. Бинобар ин ҳамаи шохаҳои ҳокимияти давлатӣ – иҷроия, қонунгузор ва судӣ, муассиса ва ташкилотҳои зерсохтории онҳо (вазоратҳо, кумитаҳо, агентиҳо, хадамот ва ғ.) вобаста ба салоҳияту ваколат ва вазифаҳои дар назди онҳо гузошташуда дар таъмини амнияти ҳарбӣ иштироки бевосита доранд. Ғайр аз ин, дар таъмини амнияти ҳарбии кишвар сарвари давлат нақши калидӣ ва фавқуллода муҳимро иҷро менамояд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба вазъияти баамаломадаи солҳои аввали ба даст овардани истиқлолият, сар задани ҷанги шаҳрвандӣ, хатари пароканда шудани миллат ва ба нестӣ расидани давлат, ва инчунин аз рӯйи хусусиятҳои сохтори давлатию сиёсии кишвар нақши Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун Сарфармондеҳи Олии Қувваҳои Мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини амнияти ҳарбии кишвар бағоят бузург мебошад.

Дар сатҳи фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ инчунин соҳаҳои иқтисодиёт, илм, тандурустӣ, маориф, фарҳанг ва дигарҳоро, ки сатҳу сифати таъмини амнияти ҳарбӣ то дараҷаи муайян аз онҳо вобаста мегардад, шомил намудан мумкин аст. Аммо бояд гуфт, ки ин соҳаҳо пурра дар таркиби амнияти ҳарбӣ шоимл нестанд, танҳо он самти фаъолияташон, ки бо ҳалли масъалаҳои мудофиа, сиёсати ҳарбӣ, хизматрасонии инфрасохтори ҳарбӣ ва омоданамоии кадрҳои ҳарбӣ алоқаманд агар бошанд, метавонанд ба мундариҷаи амнияти ҳарбӣ шомил карда шаванд. Дар чунин ҳолат алоқамандии соҳаҳои гуногуни амнияти миллӣ ба мушоҳида мерасад. Зеро ҳамаи соҳаҳои амният, аз ҷумла амнияти иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ, экологӣ, илмию техникӣ ва ғайраҳо бо ҳамдигар на танҳо алоқамандии зич доранд, балк ба ҳамдигар таъсири амиқ расонида, таъмини ҳолати муътадили якдигарро вобастаи худ менамоянд.

Ташкил намудани вазъияти муътадили дохилию беруна, ки дар он эҳтимоли ба вуҷуд омадани муносибатҳои оштинопазири ҳарбӣ аз байн бурда шудаанд ва ҳолати ҳимоятшавандагии манфиатҳои ҳаётан муҳим таъин гардидаанд, мақсади асосии ниҳодҳои давлатӣ дар самти таъмини амнияти ҳарбӣ мебошад. Мақсади мазкур дар доираи фаълияти ниҳодҳои мушаххаси давлатӣ ва бо роҳи иҷроиши вазифаҳои дохилию берунаи онҳо амалӣ карда мешавад. Масалан, ташаккул додани муносибатҳои байнидавлатие, ки дар ҳалли проблемаҳои мавҷуда истифодаи неруҳои мусаллаҳ ва қувваҳои ҳарбиро истисно менамояд, вазифаи аввалиндараҷаи хадамоти дипломатии соҳаи таъмини амнияти ҳарбӣ мебошад. Чунин фаъолият дар соҳаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, иттилоотӣ ва дигарон низ бояд анҷом дода шаванд. Ниҳодҳои давлатии сохтори амнияти ҳарбӣ то дараҷаи муайян аз афкори ҷамъиятӣ ва ниҳодҳои ҷамъиятӣ вобаста мебошанд. Аз ин рӯ, онҳо (ниҳодҳои давлатӣ) вазифадоранд, ки бо дарназардошти манфиатҳои амнияти ҳарбӣ ба ҷомеа ва афкори ҷамъиятӣ таъсиррасонӣ намоянд. Инчунин, барои амалишавии сиёсати ҳарбии давлат унсурҳои ҳарбии он низ хеле муҳиманд. Бинобар ин сатҳи сеюми унсурҳои таркибии сохтори амнияти ҳарбӣ аз ниҳодҳо ва ташкилотҳои ҳарбӣ иборат мебошанд. Бинобар он сабабе, ки онҳо дар татбиқи сиёсати ҳарбии давлат иштироки фаъол доранд ва ё бо ёрии онҳо ин навъи сиёсат амалӣ мегардад, унсурҳои сатҳи сеюмро унсурҳои иҷроия ва субъектҳои татбиқи сиёсати ҳарбӣ низ номидан мумкин аст. Субъектҳои мазкур вазифаҳои техникӣ ва ҳалли масъалаҳои мушаххаси таъмини амнияти ҳарбиро бар ӯҳда доранд. Қувваҳои мусаллаҳ субъекти марказии ин сатҳи унсурҳо мебошанд. Ба ғайр аз қувваҳои мусаллаҳ, инчунин ниҳодҳои дигари ҳарбӣ, аз ҷумла маҷмӯи мақомоти

ҳарбӣ-сиёсӣ, ҳарбӣ-иқтисодӣ, ҳарбӣ-идеологӣ, ҳарбӣ-илмӣ ва муассисаю ниҳодҳои давлатие, ки ба фаъолияти ҳарбӣ машғул ҳастанд, дохил карда мешаванд [3, с.15]. Ниҳодҳои номбаргардида, асосан ҳалли масъалаҳои мушаххасеро бар дӯш доранд, ки онҳо ҷанбаҳои берунаи амнияти ҳарбиро ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, дар сатҳи иҷроиши вазифаҳои мазкур баъзан фаъолияти Вазорати корҳои хориҷӣ ва хадамоти истихборотӣ, махсусан истихбороти ҳарбиро низ шомил намудан мумкин аст. Аммо дар маҷмӯъ, субъектҳои татбиқи сиёсати ҳарбӣ ва амалигардонии таъмини амнияти ҳарбиро аз маҷмӯи сохторҳои қудратӣ иборат донистан ба мақсад мувофиқ аст. Аз ҷумла, Қувваҳои мусаллаҳ, Кумитаи давлатии амнияти миллӣ, Вазорати корҳои дохилӣ, Қушунҳои сарҳадӣ, Вазорати мудофиа, Прокуратураи генералӣ ва Прокуратураи ҳарбӣ, марказҳои илмию таҳқиқотӣ ва таълимии соҳаи ҳарбӣ, саноати ҳарбӣ ва ғайраҳо, ки дар таъмини амнияти ҳарбӣ вазифаҳои мушаххасро иҷро менамоянд. Баланд бардоштани иқтидори мудофиавию муҳорибавии мамлакат вазифаи ниҳодҳои маркази ин гурӯҳи субъектҳор ташкил медиҳад. Вазифаҳои дигар барои амалишавии ин мақсад иҷро мегарданд ва тобеи он гардонида шудаанд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, вазифаҳои субъектҳои ҳарбиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст:

Якум, ҳифзу такомули заминаҳои муҳимтарини таъмини амняти ҳарбии кишвар. Ташаккули қувваҳои мусаллаҳ, дар сатҳи зарурӣ қарор додани нишондодҳои сифатии он, таъминоти шароити моддию маънавӣ барои фаъолияти самараноки онҳо заминаҳои муҳимтарини таъмини амнияти ҳарбӣ мебошанд. Бо ин мақсад, ба амал баровардани омодагии ҳарбии ҷавонон барои шомил шудан ба сафи қувваҳои мусллаҳ дар доираи муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии ғайриҳарбӣ, коркардҳои илмӣ-техникӣ ва таҳқиқоти илмии соҳаи мудофиа, ихтирои техникаи навин ва пешрафтаи ҳарбӣ, ҳалли масъалаҳои дорои характери иҷтимоидошта, ҷобаҷогузории ҷузъу томҳои низомӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои ҳарбӣ бо кишварҳои иттифоқчӣ ва дар ин замина ташаккул додани низоми амнияти ҳарбии дастаҷамъӣ ва ғ. ба роҳ монда мешаванд.

Дуюм, рушду инкишофи иқтидори стратегию сиёсии субъектҳои ҳарбӣ вобаста ба ҳалли масъалаҳои мушаххаси таъмини амнияти ҳарбӣ мебошад. Дар ин самт қувваҳои мусаллаҳ нақши калидӣ мебозанд. Қувваҳои мусаллаҳ вазифадоранд, ки барои фаъолияти муназзами ниҳодҳои давлатӣ ва таъмини фазои ороми ҷомеа шароит муҳайё намоянд. Аз ҷумла, ташкил намудани гузашти ҳарбӣ ва ба намоиш гузоштани иқтидори ҳарбии кишвар, чорабиниҳои пешгирикунандаи таҳдидҳои ҳарбӣ, аз ҷумла баргузор намудани машқу тамринҳои ҳарбӣ, санҷидани яроқу аслиҳа ва ғайраҳо вазифаҳои бевоситаи қувваҳои мусллаҳ ба шумор мераванд. Истифодаи яроқу аслиҳа, таъсиррасонии ҳарбӣ ва зӯроварии ҳарбӣ чораҳои ниҳоии таъмини амнияти ҳарбӣ мебошанд. Чунин амалхо метавонанд ҳам барои ҷавоб гардонидан ба амалҳои зӯроварона бошанд ва ҳам метавонанд бо мақсади мудофиаи кишвар ва барои пешгирӣ намудани таҳдиди воқеӣ анҷом дода шаванд.

Ҳамин тариқ, низоми амнияти ҳарбӣ яке аз соҳаҳои муҳим ва ҳамзамон мураккабу гуногунтаркиби соҳаи амнияти миллӣ ба шумор рафта, унсурҳои таркибии он бо дарназардошти хусусияти самтҳои фаъолият ба гурӯҳҳои ҷудогона тақсим мешаванд. Чи гунае, ки омӯзиши ин масъала нишон дод, пеш аз ҳама, се гурӯҳи унсурҳои низоми амнияти ҳарбиро ҷудо намудан мумкин аст. Якум - ҷамъиятӣ, дуюм – давлатӣ ва сеюм – ҳарбӣ.

Адабиёт

1. Арутюнян А. Потенциал военной безопасности государства // Научных арцах. – 2018. –№1. –С.173-181.

2. Безопасность Евразии – 2002. Энциклопедический словарь-справочник. Приложение к журналу «Безопасность Евразии». –М.: Изд-во «Книга и бизнес», 2003. –С.66.
3. Вершилов С.А., Новосельский А.В. Условия, причина и основания военной безопасности как ее естественные элементы // International Journal of Humanities and Natural Sciences. – 2020. – vol. 6. –No.1 (45). P.13-19.
4. Носков Ю.Г. Религиозный фактор в системе угроз национальной безопасности. –М.: ВУ, 2002. –С.96.
5. Общая теория национальной безопасности. Под ред. А.А. Прохожева. –М.: Изд-во РАГС, 2002. –С.38-40.
6. Останков В.И. Проблемные вопросы научно-методологического обеспечения военной безопасности Российской Федерации // Военная мысль. –2005. –№2. –С.16.
7. Ткачев В.Н. Обеспечение военной безопасности России как системная проблема // Военная мысль. – 1996. –№3.
8. Философско-политологические проблемы национальной и военной безопасности. Часть 1. Философия безопасности существования человечества. Под ред. А.М. Кондакова и С.В. Смульского. –М.: Военная академия РВСН им. Петра Великого, 1998. –С.169-171.

СТРУКТУРНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ СИСТЕМЫ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ИХ ЗАДАЧИ

АЗИЗЗОДА ХАФИЗ ДЖАБОР,
соискатель отдела политических проблем
международных отношений Института философии,
политологии и права имени А.Баховаддинова
Национальной академии наук Таджикистана.
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, пр. Рудаки, 33.

Изучение и исследование системы военной безопасности и ее структурных элементов является одной из важнейших проблем современности. Так как обеспечение военной безопасности, предотвращение и снижение негативного воздействия угроз военного характера в контексте национальной государственности выступают залогом мира, стабильности и устойчивости общества. Анализ показывает, что на сегодняшний день этот вопрос не изучен на должном уровне. Именно поэтому исследование теоретических и методологических аспектов данного вопроса позволяет определить перспективы обеспечения военной безопасности Республики Таджикистан. Кроме того важность изучения данного вопроса заключается в том, чтобы также показать взаимосвязь между военной безопасностью и другими сферами безопасности. В данной статье, учитывая характер основных направлений военной деятельности, автор анализирует структурные элементы системы военной безопасности и разделяет их на отдельные группы. Автор также определяет субъекты военной безопасности, показывая их цели и задачи.

Ключевые слова: *военная безопасность, военные угрозы, система военной безопасности, вооруженные силы,обеспечение военной безопасности, военная политика.*

STRUCTURAL ELEMENTS OF THE MILITARY SECURITY SYSTEM AND THEIR TASKS

AZIZZODA HAFIZ JABOR,
applicant for the Department of Political Problems of International Relations
of the Institute of Philosophy, Political Science and
Law named after A.Bakhovaddinov of the
National Academy of Sciences of Tajikistan,.
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 33, Rudaki Ave.

The study of the military security system and its structural elements are one of the most important problems of our time. As ensuring military security, preventing and reducing the negative impact of military threats in the context of national statehood are the assurnce for the peace and stability of society. The analysis shows that to date this issue has not been studied at the proper level. That is why the study of the theoretical and methodological aspects of this issue will help determine the prospects for ensuring the military security of the Republic of Tajikistan. In addition, the importance of studying this issue lies in the fact that it is also necessary to show the relationship between military security and other areas of security. Taking into account the nature of the main directions of military activity, the author in this article, analyzes the structural elements of the military security system and divides them into separate groups. The author also highlights the subjects of military security, showing their goals and objectives.

Key words: *military security, military threats, military security system, armed forces, ensure military security, military policy.*

УДК: 316.334.

ДАВЛАТИ ИҶТИМОӢ ВА АЛОҚАМАНДИИ ОН БА СИЁСАТИ ИҶТИМОӢ

ҚУРБОНЗОДА ДАЛЕР ҚУРБОН,
ассистенти кафедраи сиёсатшиносии
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рудакӣ
735140, ш. Кӯлоб, к. Сафаров 16,
Тел.: (+992) 988-05-07-03. E-mail: juraev.daler.1995@mail.ru

Дар мақолаи мазкур доир ба сиёсати иҷтимоӣ ҳамчун заминаи ташаккули давлати иҷтимоӣ барраси мегардад. Зикр кардан ба маврид аст, ки сиёсати иҷтимоӣ дар ташаккул ва таҳкими давлатдорӣ ва махсусан ба вуҷудории давлати иҷтимоӣ нақши калон дорад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад ҳукумат барои иҷтимоикунонии давлат саъю кӯшиши беандоза менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ки вазифаи асосии давлатро дар бавуҷудории давлати иҷтимоӣ маънидод намудааст, амал намуда, дар давоми солҳои 1992–2020 ҷиҳати фароҳам овардани фазои меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи беҳдошти сатҳи зиндагӣ, даромадҳои аҳолӣ, тақвияти ҳимояи иҷтимоии табақаҳои камбизоатӣ аҳолӣ, дигар масъалаҳои иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии аҳолӣ силсилаи корҳои қобили мулоҳизаро ба анҷом расонидааст.

Калидвожаҳо: *сиёсати иҷтимоӣ, давлати иҷтимоӣ, адолати иҷтимоӣ, модел, диверсификатсия, камбизоатӣ, ҳамбастагии иҷтимоӣ, гуманизм.*

Давлати иҷтимоӣ яке аз таърифҳои калиди давлати мутамаддини муосир мебошад. Ба маънои умумӣ, давлати иҷтимоӣ як навъи давлатест, ки яке аз вазифаҳои муҳими дохилӣ фаъолона таъсир расонидан ба соҳаи иҷтимоии ҷомеа ба манфиати табақаҳои васеи аҳолӣ мебошад. Гончаров П.К

Давлат як субъекти бисёрҷанбаи ичтимоӣ мебошад. Аз як тараф, он ҳамчун дастгоҳи махсус барои идоракунии ҷомеа амал мекунад аз ҷониби дигар, он пайдоиши ассотсиатсияро, ки дар қаламрави чудогона ҷойгир мебошад ва ҳамаи аъзои ҷомеаро дар бар мегирад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки барои ба вучуд овардани давлати ичтимоӣ накши сиёсати ичтимоӣ дар мадди аввал меистад. Барои фахми дарки дурусти сиёсати ичтимоӣ ҳамчун заминаи ташаккули давлати ичтимоӣ бояд сараввал мафҳуми давлати ичтимоӣ ва сиёсати ичтимоиро дар алоҳидагӣ барраси намоем.

Ғояҳои давлати иҷтимоӣ дар ибтидои асрҳои 19 ва 20 таҳия шуда, баъдан дар системаҳои ҳуқуқии бисёр давлатҳои Аврупо ба таври қонунӣ мустаҳкам шуданд, ки бо чунин сабабҳо ба монанди эҳтиёҷоти индустриализатсияи иқтисодиёти миллӣ, ҳаракат ба демократикунонии ҷомеа ва афзоиши аҳамияти ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ ба вуҷуд омадаанд.

Истилоҳи "давлати иҷтимоӣ" дар айни замон дар илмҳои сиёсатшиносӣ, ҳуқуқшиносӣ ва иқтисодӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад. Бо вуҷуди ин, дар байни муҳаққиқон дар бораи мафҳуми «давлати ичтимоӣ», ки ба маънои яктарафа маънидод кардани он имкон диҳад, ягон тавофуқ ба вуҷуд наомадааст. Равишҳои гуногун ба дарк кардни ин истилоҳ омӯхтани табиати он, механизмҳои фаъолиятро душвор мегардонанд ва ҳамзамон аз хоҳиши муҳаққиқон барои ёфтани таърифи муносибтарин шаҳодат медиҳанд[7,100].

Ба ақидаи Г.Семигин, моҳияти иҷтимоии давлат бояд аз нигоҳи моҳияти сиёсии худи давлат баррасӣ карда шавад.

Давлат як субъекти бисёрҷанбаи иҷтимоӣ мебошад. Аз як тараф, он ҳамчун дастгоҳи махсус барои идоракунии ҷомеа амал мекунад; аз ҷониби дигар, он пайдоиши ассотсиатсияро, ки дар қаламрави ҷудогона ҷойгир мебошад ва ҳамаи аъзои ҷомеаро дар бар мегирад[4,с294].

Дар Донишномаи нави фалсафӣ "давлати иҷтимоиро ҳамчун як навъи муосири давлати хеле инкишофёфта, ки дар он сатҳи баланди ҳифзи иҷтимоии ҳамаи шаҳрвандон тавассути фаъолияти фаъоли давлат оид ба танзими иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва дигар соҳаҳои фаъолияти ҳаётии ҷомеа, муқаррар кардани адолати иҷтимоӣ ва ҳамбастагӣ таъмин карда мешавад"[3,611] муайян мекунад. Давлати иҷтимоӣ ин сатҳи баланди наздик ба мақсад ва гармонизацию муносибатҳои институтҳои давлатӣ ва ҷомеа мебошад. Ҳамзамон фаъолияти муваффақонаи давлати муосири иҷтимоӣ амалӣ намудани як қатор шартҳоро дар бар мегирад:

- дар иқтисодиёт: давлати иҷтимоӣ бояд чораҳои танзими давлатӣ ва рушди ташаббусҳои шахсии шаҳрвандонро барои таъмини некӯаҳволии худ якҷоя кунад;
- дар сиёсат: қувваҳои сиёсии асосӣ бояд дар бораи ҳадафҳо ва вазифаҳои асосии рушди ҷомеа мувофиқати ҳамаҷониба дошта бошанд ва системаи фаъолияти ниҳодҳои иҷтимоӣ бояд дуруст кор кунад. Дар якҷоягӣ, ин ба нигоҳ доштани муттасилӣ дар татбиқи сиёсати иҷтимоии давлатҳо мусоидат хоҳад кард;
- дар соҳаи маънавӣ: дар ҷомеа эҳсоси шаҳрвандӣ, ҳамбастагии иҷтимоӣ ва гуманизм бояд рушд ёбад[2,612].

Ҳадафи ниҳоии рушди соҳаи иҷтимоии давлати иҷтимоӣ бояд қабули принсипи адолати иҷтимоӣ бошад, ки маънои онро дорад:

-Барои ҳар як шахс ба меҳнат тибқи қобилият ва тахассуси ӯ кафолат дода мешавад; оид ба музди меҳнат вобаста ба сифат ва миқдори он; имкони худтаъминкунӣ ва баланд бардоштани некӯаҳволии худ;

- Ба таври идеалӣ фароҳам овардани имкониятҳои баробар барои ҳама аъзои ҷомеа тавассути низоми тарбия, таълим ва дастгирии иҷтимоӣ; гузариш аз баробарии сиёсӣ ва ҳуқуқии шаҳрвандон ба баробарии иҷтимоии онҳо;

Аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва ҷамъиятӣ таъмин намудани сатҳи зиндагии қобили қабули шаҳрвандони заиф ва алоҳида, ки қобилияти кор кардан ва мустақилона сатҳи зиндагии худро нигоҳ доштан надоранд.

Дар айни замон, ба маънои умум қабул шудаи мафҳуми «давлати иҷтимоӣ» вуҷуд надорад. Ба масъалаи омӯзиши давлатҳои иҷтимоӣ ва пешгӯиҳои рушди ояндаи онҳо донишмандони зиёд машғул мебошанд, аммо баъзан муносибатҳо ба моҳияти масъала ба таври гуногун пешниҳод карда мешаванд.

Сиёсати иҷтимоӣ ин сиёсат дар соҳаи рушд ва амнияти иҷтимоии мебошад, ки дар системаи фаъолиятҳое, ки аз ҷониби субъекти соҳибкорӣ, чун қоида, аз ҷониби давлат, ки ба баланд бардоштани сифат ва сатҳи зиндагии гурӯҳҳои алоҳидаи иҷтимоӣ дониста мешавад. Инчунин сиёсати иҷтимоӣ - рушди иҷтимоӣ; системаи идоракунии як сохтори иқтисодӣ (одатан ҳатмӣ), ки ба баланд бардоштани сифат ва сатҳи зиндагии гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ ва инчунин доираи омӯзиши масъалаҳои марбут ба чунин сиёсат, аз ҷумла ҷанбаҳои таърихӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва сотсиологӣ, ба монанди ва баррасии муносибатҳои сабабӣ дар соҳаи масъалаҳои иҷтимоӣ фаҳмида мешавад. иштироки фаъоли давлат дар соҳаи иҷтимоӣ инчунин ба бӯҳронҳои иқтисодӣ, бекорӣ, шароити низоми соҳибкории хусусии вобаста аст, ки давлатро маҷбур кард, ки ҳифзшавандатаринро дастгирӣ кунад қишрҳои аҳолӣ - маъюбон, кӯдакон, пиронсолон ва бекорон. Сиёсати иҷтимоӣ вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

1. Функсияи эътидол (ба ҳолати устувори расонидани муносибатҳои иҷтимоӣ ва вазъи иҷтимоии ҳамаи гурӯҳҳои аҳолиро таъмин мекунад).
2. Функсияи ҳавасмандгардонӣ (бо ҳавасмандгардонии фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳолӣ ва нигоҳ доштани он дар оянда.
3. Функсияи кафолат (сатҳи поёнии -и неъматҳои моддиро муқаррар мекунад, ки фаъолияти муқаррариро ба назар мегирад).
4. Функсияи муҳофизатӣ (расонидани кӯмак ба гурӯҳҳои муҳофизатӣ ва осебпазири иҷтимоиро дар назар дорад).

Самаранокии сиёсати иҷтимоии давлат аз он вобаста аст, ки талаботи иҷтимоии одамон то чӣ андоза қонеъ карда мешавад.

Дар рушди давлати иҷтимоӣ, се сиёсати бунёдиро барои сиёсати оқилонаи иҷтимоӣ дар асоси ин принсипҳо фарқ кардан мумкин аст:

-рушди системаи пардохтҳои суғуртаи иҷтимоӣ ва сатҳи баланди андозҳо, ки бучаро ташкил медиҳанд, ҳаҷми баланди маблағҷудокунӣ ба соҳаи иҷтимоӣ;

- рушди системаи хизматрасониҳо ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои ҳамаи гурӯҳҳои аҳолӣ;

- рушди системаи ҳуқуқие, ки дар он тақсимоти ваколатҳо амалӣ карда мешавад, иҷрои дақиқи функсияҳои ҳар як шохаи ҳокимият, системаи танзимкунандаи ҳаёти иҷтимоӣ кор карда баромада шудааст[5,с84-87].

Вазифаи асосии давлат дар соҳаи иҷтимоӣ на танҳо дар танзими тақсимот, балки, дар навбати аввал, фароҳам овардани шароити баробар барои рушд ва татбиқи потенсиали ҳар як узви ҷомеа ва дуввум, кафолати сатҳи зиндагии шоиста барои ҳамаи онҳое, ки бо сабабҳои объективӣ ин потенсиалро амалӣ карда наметавонад, дида мешавад.

Якчанд моделҳои давлати иҷтимоӣ мавҷуданд.

Яке аз онҳо модели либералӣ мебошад, *ки* ба принсипи инфиродӣ асос ёфтааст, ки масъулияти шахсии ҳар як аъзои ҷомеаро барои тақдири худ ва сарнавишти оилаи худ пешбинӣ мекунад. Нақши давлат дар ин модел ночиз аст. Маблағгузорӣ барои барномаҳои иҷтимоӣ пеш аз ҳама аз ҳисоби пасандозҳои шахсӣ ва суғуртаи хусусӣ сурат мегирад. Дар айни замон, вазифаи давлат ҳавасмандгардонии афзоиши даромади шахсии шаҳрвандон мебошад. Ин модел дар ИМА, Англия ва дигар кишварҳо истифода мешавад.

Модели дигари давлати иҷтимоӣ корпоративӣ мебошад, ки механизми масъулияти корхонаҳо ва ташкилотҳо (корпоратсияҳо) -ро барои вазъи молиявӣ ва тақдири кормандони худ пешбинӣ мекунад. Ба корманд аз ҷониби корпоратсия кафолатҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла кумакпулӣ барои нафақа, пардохти қисман барои хизматрасониҳои тиббӣ, таълимӣ ва ғайра дода мешавад. Таъмини иҷтимоӣ аз ҳисоби саҳмҳои суғуртаи корпоратсияҳо ва фаъолияти ташкилотҳои корфармо асос ёфтааст[8,554].

Модели маъмултарини давлати иҷтимоӣ як намунаест, ки ба масъулияти тамоми ҷомеа барои тақдири аъзои худ асос ёфтааст ва принсипи асосӣ шартест, ки сарватмандон барои камбағалон ва ҷавонон барои пиронсолон пардохт мекунанд. Давлат пардохтҳои воридшудаи андозро тавассути буҷа, фондҳои суғуртаи иҷтимоӣ ва барномаҳои иҷтимоӣ, системаи хидмати иҷтимоӣ тақсим мекунад. Нақши ёрирасон аз ҷониби муассисаҳои ғайридавлатии (хусусии) кӯмаки иҷтимоие, ки дар кишварҳо фаъолият мекунанд (фондҳо, барномаҳо ва ғ.), ки нақши ёрирасон доранд.

Дар Аврупо ду намуди кишварҳо инкишоф ёфтанд, ки аз ҷиҳати ҳиссаи иштироки давлат, корманд ва корфармо дар маблағгузории барномаҳои иҷтимоӣ ба куллӣ фарқ мекунанд. Ба навъи якум кишварҳое дохил мешаванд, ки иқтисоди бозаргонии иҷтимоӣ доранд, ки ҳиссагузориҳои буҷетӣ ва корманди суғуртаи корманд ва корфармо барои рӯйдодҳои иҷтимоӣ тақрибан баробаранд ва каналҳои асосии тақсимот фондҳои суғуртаи иҷтимоӣ мебошанд (яъне таҳти назорати давлат) . Ба ин кишварҳо Олмон ва дигар давлатҳо дохил мешаванд. Ба навъи дуюм кишварҳое дохил мешаванд, ки ба истилоҳ сотсиализми бозорӣ доранд, ки қисми зиёди хароҷоти иҷтимоиро давлат ба дӯш мегирад ва буҷа канали асосии тақсимот мебошад (масалан, Шветсия).

Федератсияи Россия ба таҷрибаи иҷтимоисозии ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва инчунин бо назардошти тафаккури ҷомеаи худ такя намуда, худро давлати иҷтимоӣ эълон кард. Амалияи давлатҳои иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки ҳамаи онҳо дар раванди фаъолияти худ ба як қатор принсипҳо асос мeёбанд, аз ҷумла:

- озодии иқтисодии шахс ва эътирофи ҳуқуқи соҳибкорон ва иттиҳодияҳои онҳо, шахсони меҳнати кироя ва иттифоқҳои касабаи онҳо ба мустақилияти тарифӣ дар асоси шарикии иҷтимоӣ;
- эътимод ба нақши танзимкунандаи бозор тавассути талабот, пешниҳод, нархгузорӣ, рақобат, аммо ҳамзамон масъулияти давлат барои бозии нерӯҳои бозор ва фароҳам овардани шароит барои соддагардонии ҷараёни ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ки ба таъмини некӯаҳволии шаҳрвандони он;
- адолати иҷтимоӣ ва ҳамбастагии иҷтимоӣ, аз ҷумла тавассути тақсимоти андоз аз даромад аз сарватмандон ба камбизоат ва вазни кори қобили меҳнат барои кӯмак ба маъюбони аллакай маъюб;
- иштироки коргарон дар идоракунии истеҳсолот ва тақсимот, дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва давлатӣ, рушди шаклҳои гуногуни демократияи иқтисодӣ.

Вазифаи асосии давлати иҷтимоӣ ноил шудан ба чунин рушди иҷтимоӣ мебошад, ки ба принсипҳои адолати иҷтимоӣ, ҳамбастагии ҳамаҷониба ва масъулияти тарафайн, ки дар қонунгузорӣ сабт шудаанд, асос меёбад. Давлати иҷтимоӣ даъват карда мешавад, ки ба нотавонон кӯмак расонад, то ба тақсимоти фоидаи иқтисодӣ дар асоси принсипи адолат таъсир расонанд, то ки ҳамагон зиндагии шоиста дошта бошанд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад дастовардҳои беназир дар тамоми ҷанбаҳои ҳаёти ҷомеаи муосири кишвар дар тайи бисту нӯҳсоли соли соҳибистиқлолии мамлакат ба таври возеҳу равшан эҳсос мешавад. Кӯшишу талошҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар арсаи байналмилалӣ ҷиҳати ҳарчи бештару хубтар ба ҷаҳониён муаррифӣ намудани Тоҷикистони соҳибистиқлол буда, алҳол самараи худро дар тамоми самту бахшҳои ҷомеаи муосири мо зоҳир менамояд. Ва беасос нест, ки дар марҳалаи кунунии тараққиёти кишвар ҷомеаи ҷаҳонӣ Тоҷикистони соҳибистиқлолро дар минтақаи Осиёи Миёна ягона давлати риоякунандаи меъёрҳои демократӣ оид ба ҳуқуқи инсон, ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ ва дигар падидаҳои ба сиёсати иҷтимоӣ алоқамандбуда эътироф намудааст. Ин манзурро хулосаҳои бонуфузи вазъи воқеии сиёсати иқтисодиву иҷтимоии феълии пешниҳоднамудаи созмонҳои байналмилалие, ки тайи чанд соли охир бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкории судмандро ба роҳ мондааст, собит менамоянд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ — Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ки вазифаи асосии давлатро дар бавуҷудории давлати иҷтимоӣ маънидод намудааст, амал намуда, дар давоми солҳои 1992–2020 ҷиҳати фароҳам овардани фазои меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи беҳдошти сатҳи зиндагӣ, даромадҳои аҳолӣ, тақвияти ҳимояи иҷтимоии табақаҳои камбизоатӣ аҳолӣ, дигар масъалаҳои иҷтимоӣ ва сатҳи зиндагии аҳолӣ силсилаи корҳои қобили мулоҳизаро ба анҷом расонидааст. Чунончи дар тӯли 29 соли Истиқлолияти давлатӣ дар масъалаи тартибу таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, бо мақсади беҳтар намудани вазъи модии аҳолӣ, баланд бардоштани музди меҳнати ҳадди ақал, маоши кормандони муассисаю ташкилотҳои буҷетӣ нафақа ва стипендияҳо, инчунин, ҷиҳати иҷрои “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва “Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016 – 2020” мавриди амал қарор доранд[12].

Дар давраи раванди тадбиқи барномаҳои стратегӣ иқтисодиёт, бо шарофати стратегияи зиддибуҳронии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, назар ба пешгӯйиҳо зудтар барқарор гардид. Масалан, тибқи муқаррароти «Стратегияи баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардуми Тоҷикистон барои солҳои 2013-2015» муайян гардид, ки сатҳи камбизоатӣ дар Тоҷикистон аз 38,3 дарсади соли 2012 то ба 31,5 дарсади дар соли 2015 ва сатҳи зинаи миёна аз 19,5 дарсад то ба 29,4 дарсад расонида шавад.

Дар зарфи ҳафт соли охир сатҳи камбизоатӣ аз 38,3 дарсад ба 27,5 дарсад коҳиш ёфта, ҳадди ақали музди меҳнат 2 маротиба, музди миёнаи меҳнат 1,9 маротиба, нафақа ҳадди ақал аз рӯйи сину сол, заминавӣ ва ниҳои 1,4 маротиба ва стипендияҳои давлатии донишҷуёну аспирантони муассисаҳои илмӣ 1,5 маротиба афзоиш ёфтааст[11].

“Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” яке аз барномаҳои сиёсати иҷтимоии кишвар мебошад, метавон ҳамчун заминаи ташаккули давлати иҷтимоӣ гуфт. Дар ин барнома вобаста ба вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул ва беҳтар гардонидани давлати иҷтимоӣ ба якчанд самт равона карда шудааст:

- дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна дар шаҳру деҳот, ҳамчун роҳҳои самарабахши афзун намудани тсъдоди ҷойҳои корӣ ва ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ;
- ҳавасмандкунии рушди "шуғли сабз", вусъатдиҳӣ ва дастгирии давлатии низоми соҳибкории экологӣ ва бозори хизматрасониҳои экологӣ;
- таъмини аҳолии деҳот бо ҷойҳои кор тавассути азхудкунии заминҳои бекорхобида ва нав;
- рушди шабакаи таълимӣ барои ба даст овардани малакаҳои касбӣ, бозомӯзӣ ва такмили ихтисос, ки талаботи занон, ҷавонон, гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла маъюбонро ба инобат мегирад;
- ҳавасмандии ҳаматарафаи фаъолияти фермерӣ ва соҳибкории хурд дар бахши аграрӣ тавассути қонунгузорӣ, бахусус барои ҷавонон;
- диверсификатсияи муҳоҷирати берунаи меҳнатӣ, аз ҷумла бо назардошти омили гендерӣ ва таҳкими танзими давлатии раванди бозгашти муҳоҷирон;

- рушди бахшҳои меҳнатталаби иқтисодиѐт, ки маҳсулоти он ба содирот равона карда мешавад (комплекси агросаноатӣ, саноати бофандагӣ ва истихроҷи канданиҳои фоиданок);

- амалӣ намудани сиёсати давлатии шуғл, ки бо сиёсати соҳаи маориф ҳамоҳанг мебошад;

- истифодаи васеи хизматрасониҳои тслекоммуникатсионӣ дар раванди мубодилаи маълумот оид ба ташкили ҷойҳои корӣ дар байни ҷавонон ва мусоидат ба соҳибкорӣ.

Дар марҳилаи нави рушд се вазифаи асосӣ дар назди кишвар меистад: якум, ноил шудан ба сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии кишварҳои сегменти миёна бо даромади миѐнаи муқоисашаванда; дуюм, таъмин намудани рушди устувор ба воситаи диверсификатсия ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ; сеюм, вусъатдиҳӣ ва таҳким бахшидани табақаи миёна[15].

Бартариҳои асосии пешрафти кишвар аз соли 2015 инҷониб ба татбиқи бавуҷудории давлати иҷтимоӣ ин идеологияи иқтисодӣ, принсипҳои заминавӣ ва маҷмӯи тадбирҳои дар стратегияи миллии рушд-2030 инъикосѐфта равона шудаанд, дар амал ҳалли худро ёфта истодааст. Ба чунин бартариятҳо шомиланд: маориф, тандурустӣ, шуғл, нобаробарӣ, мубориза бар зидди коррупсия, таъмини амнияти озуқаворӣ ва ғизо, идоракунии самаранок, ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ, ва ғ.

Масъалаҳои экологӣ ва осебпазирӣ, бахусус дар шароити коҳишдиҳӣ ва мутобиқат ба тағйирѐбии иқлим назаррас боқӣ мемонанд. Ин масъалаҳо дар доираи Ҳадафҳои рушди устувор баъди соли 2015 аҳамияти бештарро касб намуданд. Ба ин ҳадафҳо истифодаи оқилонаи захираҳои об, таъмини устувори маҳалҳои аҳолинишин, андешидани тадбирҳои фаврӣ оид ба мутобиқат ба тағйирѐбии иқлим, муҳофизати экосистемаҳои рӯизаминӣ, таназзулѐбии замин, пешгирӣ ва аз байн бурдани оқибатҳои офатҳои табиӣ, инчунин беҳтар намудани дастрасӣ ба оби тоза ва беҳдошт дохил мешаванд. Аҳолии деҳоти Тоҷикистон бештар аз таназзулѐбии муҳити зист осебпазир мебошад. Дар робита бо рушди минтақавӣ дар сифати оби аз ҷониби аҳолии шаҳр ва деҳот барои ниѐзҳои хоҷагӣ ва нӯшиданӣ истифодашаванда тафовути зиѐд боқӣ мемонад, фарқият байни минтақаҳо дар сатҳи инкишофи инфрасохтори иҷтимоӣ нмз ба назар мерасад. Дар баробари ин, фишори нисбатан баланди демографӣ дар деҳот аз ҷиддӣ будани мушкилии алоқаманд бо шуғл ва даромад дар деҳот шаҳодат медиҳад[14].

Сиёсати иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз принсипи давлати иҷтимоӣ будани он бармеояд. Дар ин маврид дар моддаи якуми Конститутсия гуфта мешавад: «Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад»[6].

Дар давлати Ҷумҳурии Тоҷикистон ғамхорӣ ба соҳаҳои муҳими марбут ба фаъолияти васеи мардум дар ҷойи аввал қарор дорад. Ин соҳаҳо аз он ҷиҳат муҳиманд, ки мардум ҳар рӯз бо онҳо сарукор мегиранд, масалан, соҳаҳои нигаҳдории тандурустӣ, маориф, ҳифзи иҷтимоии аҳолӣ – нафақа, суғурта ва ғайра.

Фароҳам овардани шароит барои таҳсил имкон медиҳад, ки наврасону ҷавонон новобаста аз вазъи иҷтимоӣ ба омӯзиш ҷалб карда шаванд. Дар низоми муассисаҳои олии касбӣ вобаста ба талаботи иқтисоди бозорӣ ва вазъи иқтисодии табақаҳои гуногуни ҷомеа шаклҳои ройгон ва шартномавии таҳсил ба роҳ монда шудаанд.

ҷавонон дар масъалаи интихоби шакли таҳсил комилҳуқуқ мебошанд. Дар гурӯҳҳои шакли таҳсилашон ройгон хароҷоти таҳсилро худи давлат пардохт мекунад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки асоси иҷтимоии давлатро гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ – кишоварзон, хизматчиёни давлатӣ, коргарон, соҳибкорон, ҳунармандон, нафақахӯрон, тоҷирон, хизматчиёни ҳарбӣ, кӯдакону наврасон, ҷавонон ва ғайра ташкил медиҳанд. Табақаҳои номбаршуда яке нисбат ба дигаре афзалият ё маҳдудият надорад. Вазъи ҳуқуқии табақаҳои номбаршударо қонунҳои амалкунандаи кишвар танзим мекунад.

Бояд иброз кард, ки ҳар яке аз соҳаҳои иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон – маориф, илм, фарҳанг, нигаҳдории тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва ғайра тавассути қонунҳои конститутсионие фаъолият мекунанд, ки муносибатҳои муҳимтарини соҳаҳои дар боло номбаршударо фаро мегиранд. Чунончи, барои танзими муносибатҳои соҳаи маориф Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», барои танзими муносибатҳо дар соҳаи фарҳанг Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фарҳанг» ва барои танзими муносибатҳои соҳаи нигаҳдории тандурустӣ бошад, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи саломатии аҳолӣ» қабул карда шудаанд[14]. Қонунҳо ва санадҳои дигари ҳуқуқие, ки тамоми соҳаҳои гуногуни иҷтимоиёти давлатро ба танзим медароранд, дар маҷмӯъ сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян месозанд.

Дар раванди масъалаи мазкур ба хулосае омадан мумкин аст, ки замони муосири моҳияти давлати иҷтимоиро бо татбиқи принсипҳои воқеияш актуалӣ гардонидааст. Дар баробари ин моҳиятан давлати иҷтимоиро бо принсипи иҷтимоӣ ва сиёсати иҷтимоиаш дар ҷомеа эътибор медиҳанд. Дар ҷаҳони муосир мамолики гуногуни руйи олам кушишҳои зиёдро дар бораи мустаҳкамнамоии сиёсати иҷтимоиашон карда истодаанд, ки ин ченаки бузургӣ ва тавонмандии онҳоро ифода мекунад.

Ҳамзамон Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба ҳайси соҳибихтиёр, демократӣ, иҷтимоӣ ва навташаккулёфтаи миллӣ кушишҳои зиёдро бахри муввафақгарди дар таъмини сиёсати иҷтимоӣ бо мушаххасии манфиатҳои миллӣ ба роҳ монда истодааст, ки мисоли равшани ин гуфтаҳо дар стратегияи миллӣ рушд то давраи соли 2030 нишон дода шудааст.

Воқеан масъалаҳои назариявӣ ва амалии омӯзиши мавзӯи мазкур моро ба такмили низоми иҷтимоии ҷомеа шинос гардонида воқеияти татбиқи сиёсати иҷтимоиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод.

Адабиёт

1.Гончаров П.К. Социальное государство // Новая философская энциклопедия. В 4 т. — Т.З. - С.611.

2. Гончаров П.К. Социальное государство // Новая философская энциклопедия. В 4т.-Т. 3.-С. 612.

3.Ирхин Ю.В. Социальное государство как этап правового государства: классические подходы в конституционализме и современность // Россия: путь к социальному государству / Материалы Всероссийской научной конференции (Москва, 6июня 2008 г.). - М., 2008. - С. 294.

4.Ирхин Ю.В. Социальное государство как этап правового государства: классические подходы в конституционализме и современность // Россия: путь к социальному государству / Материалы Всероссийской научной конференции (Москва, 6 июня 2008 г.). - М., 2008. - С. 294.

5. Калашников СВ. Очерки теории социального государства. - С. 84-87.

6. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 1
7.Роик В.Д. Социальное государство: от декларации к реальному построению // Россия: путь к социальному государству / Материалы Всероссийской научной конференции (Москва, 6 июня 2008 г.). - М., 2008. - С. 100.
8.Хартия Европейского Союза об основных правах от 12 декабря 2000 г. [Текст] // Европейский Союз: Основополагающие акты в редакции Лиссабонского договора с комментариями / Отв. ред. СЮ. Кашкин. - М.: ИНФРА-М, 2010. - С. 554-569.
9.https://soi.tj/?p=2374&lang=tg
10.https://mts.tj/3172/news/
11.http://www.gst.tj/images/docs/20202030/2030%D1%82%D0%BE%87.pdf
12.https://mts.tj/3172/news/
13.https://adliya.tj/tj/constitution
14.https://allinweb.ru/huquq-va-davlat/44095
15.https://soi.tj/?p=2374&lang=tg

СОЦИАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО И ЕГО СВЯЗЬ С СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКОЙ

КУРБОНЗОДА ДАЛЕР КУРБОН,
ассистент кафедры политологии
Кулябского государственного университета
имени Абуабдулло Рудаки.
735140, г. Куляб, ул. Сафарова 16
Тел.: (+992) 988-05-07-03. E-mail: juraev.daler.1995@mail.ru

В статье рассматривается социальная политика как основа формирования социального государства. Следует отметить, что социальная политика играет важную роль в формировании и укреплении государственности, и особенно в появлении социального государства. В контексте Республики Таджикистан правительство прилагает большие усилия для социализации страны.

Основоположник мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, определивший главную задачу государства в создании социального государства, в период 1992-2020 годов проделал ряд значительных работ по созданию нормативно-правовой среды в области повышения уровня жизни, доходов населения, усиления социальной защиты бедных слоев населения, других социальных вопросов и уровня жизни населения.

Ключевые слова: *Социальная политика, социальное государство, социальная справедливость, модель, диверсификация, бедность, социальная сплоченность, гуманизм.*

SOCIAL STATE AND ITS RELATION WITH SOCIAL POLICY

KURBONZODA DALER KURBON,
Assistant of the Department of Political Science,
Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki.
735140, Kulyab, 16, Safarov str.,
Phone: (+992) 988-05-07-03. E-mail: juraev.daler.1995@mail.ru

The article examines social policy as the basis for the formation of a social state. It should be noted that social policy plays an important role in the formation and strengthening of statehood, and especially in the existence of a social state. In the context of the Republic of Tajikistan, the government is making great efforts to socialize the country.

The Founder of Peace and National Unity – the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon, who defined the main goal of the state in creating a social state, during 1992-2020, has done a significant amount of work to create a regulatory environment in the field of improving living standards, incomes, strengthening social protection of the poor, other social issues and living standards.

Key words: *Social policy, social state, social justice, model, diversification, poverty, social cohesion, humanism.*

УДК: 316.48

ПЕШОМАДИ ЭКСТРЕМИЗМИ ДИНӢ ДАР КИШВАРҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

МУЛЛОБОТУР МУЛЛОБАҲОДУР,
унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Данғара,
735320, н.Данғара, к. Марказӣ, 25
Тел.: (+992) 778-887-120.

Дар мақолаи мазкур масъалаи вазъияти ояндаи экстремизми динӣ дар шароити кишварҳои Осиёи Марказӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки экстремизми динӣ дар соҳаи эътиқод, парастиш, муносибат байни тарафдорон, намояндагони мазҳабҳои мухталиф пайдо гардида, таълимот ва рамзҳои диниро ҳамчун омили муҳимми ҷалби одамон истифода менамояд. Экстремизми динӣ як навъи идеология ва фаъолияти динӣ аст, ки бо радикализми ниҳоии бо анъанаҳои ташаккулёфта мухолифати оштинопазир дорад ва бо шиддатнокӣ дар доираи гурӯҳи динӣ ва дар муҳити иҷтимоӣ фарқ менамояд

Барои мутахассисони соҳаҳои гуногун, ки ба масъалаҳои ошкорнамоӣ, огоҳнамоӣ ва маҳдуд намудани фаъолияти экстремистии динӣ машғуланд, мафҳуми ягонаи асосӣ вуҷуд надорад. Чунин ҳолат на танҳо ба мухолифати назариявӣ оварда мерасонад, балки дар амалия мубориза бо ин зуҳуроти номатлуби иҷтимоӣ-сиёсӣ ғайрисамаранок менамояд.

Дар асоси фаъол гардидани омили исломӣ, мавҷуд будани вазияти бӯҳронии тафаккури динӣ ба пайдоиш ва рушди падидаҳои манфии маънавӣ-фарҳангӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ, аз он ҷумла экстремизми динӣ мусоидат менамояд. Зарур аст, ки тафаккури динӣ чунин як сифат ва сатҳро касб намояд, ки дин на нақши барандаи моҷаро, ки хоси он нест иҷро намояд, балки иштироки созандаи онро дар равандҳои будёдкорӣ ва ҳамоҳангсозӣ таъмин намояд.

Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ сабабҳои дохилии пайдо шудани экстремизми динӣ бӯҳрони иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва идеологӣ, ки минтақа аз солҳои 90-ум қарор дорад, раддабандии иҷтимоии ҷомеа, нодориву кашшоқии қисми зиёди аҳолӣ, моҷароҳои зиёди иҷтимоӣ ва этникӣ, ки дар асоси паст гардидани сатҳи зиндагӣ ва заиф гардидани устувории сиёсӣ ба миён меоянд, инчунин самтгириҳои идеологӣ дар тамоми ҷомеа ба ҳисоб меравад.

Пешомади экстремизми динӣ дар кишварҳои минтақа аз фаъолияти мақомоти давлатии танзими корҳо ва фаъолияти динӣ, аз сатҳи рушди иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа, аз самаранокии ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии мубориза бо экстремизм, аз сатҳи рушди маънавии ҷомеа, аз маълумотгирии динӣ вобаста аст.

Калидвожаҳо: *экстремизм, экстремизми динӣ, терроризм, бӯҳрони иҷтимоӣ-иқтисодӣ, маълумоти динӣ, муҳоҷирати аҳолӣ, сабабҳои дохилӣ, бархурди таммадунҳо, мақомоти давлатӣ, фаъолияти динӣ, эътиқоди динӣ.*

Дар шароити имрӯза, экстремизми динӣ яке аз таҳдидҳои хатарнок барои кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ гардидааст. Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ то ба имрӯз дар кишварҳои Осиёи Марказӣ давраи гузариш ва таҳкими давлатдорӣ, ташаккул ва инкишофи унсурҳо ва арзишҳои муосири демократӣ идома доранд. Имрӯз, кишварҳои минтақа кӯшиш ба он доранд, ки истиқлолияти худро бо амалӣ намудани сиёсати устувори дохилӣ ва хориҷӣ мустаҳкам намоянд, ҳамзамон, дар ин самт ба таъмини амнияти дохилӣ ва минтақавӣ диққати ҷиддӣ медиҳанд. Дар доираи равандҳои глобализатсионӣ, ки дар доираи он ҳаракати бемонеаи молу маҳсулот, хизматрасониҳо ва унсурҳову идеологияҳои мухталиф амалӣ мегарданд, таъмини амнияти минтақавӣ ва амалӣ намудани сиёсати хориҷӣ самаранок душвор ва мураккаб мегардад.

Зуҳурот ва доман паҳн намудани ҳаракат ва созмонҳои экстремистӣ тамоми ҷомеа ва инчунин динҳои анъанавиро ба ташвиш овардааст. Қайд намудан зарур аст, ки баҳсу мунозираҳо дар атрофи созмону ҳаракатҳои экстремистӣ то андозае баррасӣ ва баҳогузории объективии онҳоро ба миён меорад. То кадом андоза таҳдиди ҳаракатҳои экстремистӣ воқеӣ аст ё дар баррасиву баҳогузории он бештар аз будаш зиёд нишон дода мешавад, таҳқиқоти доманадорро талаб мекунад.

Вазъияти динии ба миёномада дар кишварҳои Осиёи Марказӣ, махсусан зуҳуроти фаъоли экстремизми динӣ диққати ҷиддиро аз тарафи мақомотҳои қонунгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқ талаб менамояд. Зарур аст, ки экстремизми динӣ таҳқиқ карда шавад, чорабиниҳои самараноки огоҳнамоӣ ва мубориза бар зидди ин падидаи номатлуб дар ҷомеа мавриди пажуҳиши илмӣ қарор дода шавад.

Экстремизми динӣ дар соҳаи эътиқод, парастиш, муносибат байни тарафдорон, намояндагони мазҳабҳои мухталиф пайдо гардида, таълимот ва рамзҳои диниро ҳамчун омили муҳими ҷалби одамон истифода менамояд. Одамонро ба муборизаи оштинопазир барои ғолибият, хукмронии яке аз таълимотҳо бар хилофи таълимотҳои дигар сафарбар менамояд [11,51].

Экстремизм дар дин ҳамчун фаъолияти тарафдорони амалҳои ниҳоӣ дар соҳаи муносибатҳои байнимазҳабӣ ва дохилимазҳабӣ фаҳмида мешавад, ки дар кӯшишҳои зӯроваронаи намояндагони ин ё он дин дар талқини системаи ҷаҳонбинии худ ба пайравони дини дигар бо мақсади дур гардонидани онҳо аз арзишҳои худ, ки одатан бо истифодаи зӯроварии ҷисмонӣ ва психологӣ ба роҳ монда мешавад, ифода мегардад.

Экстремизми динӣ як навъи идеология ва фаъолияти динӣ аст, ки бо радикализми ниҳоии бо анъанаҳои ташаккулёфта мухолифати оштинопазир дорад ва бо шиддатнокӣ дар доираи гурӯҳи динӣ ва дар муҳити иҷтимоӣ фарқ менамояд [8,670].

Таҳлили адабиёти сиёсӣ, динӣ ва ҳуқуқӣ, ки дар даҳсолаи охир чоп шудаанд, нишон медиҳад, ки барои мутахассисони соҳаҳои гуногун, ки ба масъалаҳои ошкорнамоӣ, огоҳнамоӣ ва маҳдуд намудани фаъолияти экстремистии динӣ машғуланд, мафҳуми ягонаи асосӣ вуҷуд надорад. Чунин ҳолат на танҳо ба мухолифати назариявӣ оварда мерасонад, балки дар амалия муборизаро бо ин зуҳуроти номатлуби иҷтимоӣ-сиёсӣ ғайрисамаранок менамояд.

М.А. Яворский экстремизми диниро чунин тасниф намудааст: экстремизми динӣ ин шакли ниҳоии амалӣ намудани идеологияи радикалии динӣ, ки дар амалинамоии амалҳои ғайриқонунии шахсият, гурӯҳҳо, пайравони таълимоти муайян дар асоси таҳаммулнопазирии динӣ, инчунин дар даъватҳои ҷамъиятии баҷооварии чунин амалҳо нисбати шахсиятҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, ки ақида ва эътиқоди экстремистонро дастгирӣ намекунанд, ифода мегардад [15,23].

Е.Г.Балагушкин чунин мешуморад, ки экстремизми динӣ – ин қабул накардани системаи арзишҳои динӣ ва бунёдиҳои догматикӣ дар ҷомеа, инчунин ташвиқоти зӯроваронаи ғояҳо, ки ба онҳо мухолиф аст, ба ҳисоб меравад [2,46].

Е.Л. Забарчук экстремизми диниро ҳамчун фаъолият дар соҳаи муносибатҳои байнимазҳабӣ, ки дар саъйу кӯшиши зӯроварии талқини системаи муайни афкори динӣ, инчунин асоснокнамоӣ ё дуруст шуморидани чунин фаъолият тасниф намудааст [7,5]. Таҳлили ин таснифот нишон медиҳад, ки дар он се аломати асосии экстремизми динӣ ошкор карда шудааст: экстремизми динӣ дар доираи муносибатҳои байнимазҳабӣ ба миён меояд; истифода ё таҳдиди истифодаи зӯрӣ ва зӯроварӣ; тариқи зӯрӣ ва зӯровари талқин намудани системаи муайяни афкори динӣ.

Экстремизми динӣ ҳамеша дар алоқамандӣ бо дигар навъҳои фаъолияти экстремистӣ – экстрмизми сиёсӣ ва миллӣ, дар бадастории мақсадҳои мушаххаси нерӯҳои гуногуни сиёсӣ ба сифати заминаи идеологӣ ва ташкилӣ баромад менамояд. Ҷудо намудани фаъолияти экстремистӣ дар асоси шаклҳо – сиёсӣ, миллӣ ва динӣ – характери шартӣ дорад, зеро дар амалия онҳо дар шакли тоза хеле кам вомехӯранд. Аз ин хотир, дар нашрияҳои илмӣ бештар ба чунин мафҳумҳо, ба монанди этникӣ-динӣ, динӣ-сиёсӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамоянд [9,84].

Экстремизм падидаи мураккаб ва бисёрҷанба аст, ки дорои хусусиятҳои сиёсиву иҷтимоӣ, иқтисодӣ, психологӣ мебошад, ки дар маҷмӯъ амал намуда, дурнамо ва ояндаи рушди онро муайян менамоянд. Асоси паҳн гардидани навъҳои гуногуни экстремизм бӯҳронҳои устувор дар ҳаёти иқтисодию сиёсӣ, мухолифатҳои амиқи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ноустувории сиёсӣ, ба ҳисоб меравад.

Экстремизми динӣ дар соҳаи эътиқод, парастиш, муносибат байни тарафдорон, намояндагони мазҳабҳои мухталиф зоҳир мегардад. Экстремизми динӣ бо он фарқ мекунад, ки таълимот ва рамзҳои диниро ҳамчун омили муҳими ҷалби одамон истифода менамояд. Одамонро ба муборизаи иштинопазир барои ғолибият, ҳукмронии яке аз таълимотҳо бар хилофи таълимотҳои дигар сафарбар менамояд.

Экстремизми динӣ ҳамеша дар алоқамандӣ бо дигар навъҳои фаъолияти экстремистӣ – экстрмизми сиёсӣ ва миллӣ, дар бадастории мақсадҳои мушаххаси нерӯҳои гуногуни сиёсӣ ба сифати дастгирии идеологӣ ва ташкилӣ баромад менамояд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки як қатор вазифаҳои дин дар кишварҳои Осиёи Марказӣ дорои хусусияти мухолифати дохилӣ мебошанд. Масалан, муттаҳид намудани ҷамоаи динӣ на ҳама вақт ба муттаҳид гардидани тамоми ҷомеа оварда мерасонад. Яъне, дин метавонад муносибати байни давлат ва қисми диндорони ҷомеаро пуршиддат гардонад.

Яке аз омилҳои устувори муосир, ислом ба характер ва самтгирии равандҳои таърихӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ минтақа таъсири назаррас мерасонад. Қайд намудан зарур аст,ки нерӯ ва устувории омили мазкур аз вазъияти таърихӣ-сиёсӣ, ки ба мусулмонон легитимият ва дурнамоӣ махсусро таъмин менамояд, бармеояд. Бо назардошти нақши стратегии ислом, аз мадди назар дур сохтани он дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии минтақа ба шиддат гирифтани муносибатҳо оварда мерасонад. Аз ин хотир зарур аст, ки дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба ислом ва пайравони ин дин хусусияти бунёдкорӣ дода, нерӯи маънавӣ ва ҷисмонии онро дар ташаккули давлати миллӣ ва демократӣ истифода намуд [5,30].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар асоси фаъол гардидани омили исломӣ, мавҷуд будани вазияти бӯҳронии тафаккури динӣ ба пайдоиш ва рушди падидаҳои манфии маънавӣ-фарҳангӣ ва ҷамъиятӣ-сиёсӣ, аз он ҷумла экстремизми динӣ мусоидат менамояд. Зарур аст, ки тафаккури динӣ чунин як сифат ва сатҳҳро касб амояд, ки дин на нақши барандаи моҷаро, ки хоси он нест иҷро намояд, балки иштироки созандаи онро дар равандҳои будёдкорӣ ва ҳамоҳангсозӣ таъмин намояд.

Дар солҳои соҳибистиқлолӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ дар сатҳҳои гуногун бо фаъолияти экстремистони динӣ, ки барои онҳо методҳои зӯрӣ ва зӯроваронаи мубориза қобили қабул буда, ба шиддатнок намудани вазъият ва бунёди режимҳои динӣ равона карда шудааст, рӯ ба рӯ шудаанд.

Вазъияти ногувори дохилӣ дар як қатор кишварҳои Осиёи Марказӣ омили асосии пайдоиш ва реша давонидани экстремистони динии дохилӣ мегардад, омилҳои беруна бошанд, дар пурра гардидани онҳо нақши бузург доранд. Маблағгузорӣ, омӯзонидан,

паҳни адабиёти мувофиқ, фаъолияти воизону таблиғкунандагони хориҷӣ – дар маҷмӯъ мавҷудият ва ҷолибияти муайяни идеологияи экстремистиро дар байни қисми аҳолии нисбатан бенаво, камбизоатӣ ва қишрҳое, ки барои худ ояндаро намебинанд, таъмин менамоянд. Аз ин рӯ, метавон қайд намуд, ки пас аз баромадани нерӯҳои коалитсионӣ аз хоки Афғонистон, экстермистони динӣ фаъол гардида, ба барқарор намудани алоқаҳо ба ҳамфикрони худ дар кишварҳои Осиёи Миёна саъйу кӯшиш менамоянд [10,7].

Дар кишварҳои Осиёи Марказӣ сабабҳои дохилии пайдо шудани экстремизми динӣ бӯҳрони иҷтимоӣ-сиёсӣ, иқтисодӣ ва идеологӣ, ки минтақа аз солҳои 90-ум қарор дорад, раддабандии иҷтимоии ҷомеа, нодориву кашшоқии қисми зиёди аҳолӣ, моҷароҳои зиёди иҷтимоӣ ва этникӣ, ки дар асоси паст гардидани сатҳи зиндагӣ ва заиф гардидани устувории сиёсӣ ба миён меоянд, инчунин самтгириҳои идеологӣ дар тамоми ҷомеа ба ҳисоб меравад [5,32].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки пешомад ва дурнамои мавҷудият ва рушди экстремизми динӣ дар минтақа маҳз аз сатҳ ва сифати мубориза бо он вобаста аст. Яъне, ҳарчи қадаре, ки мубориза алайҳи экстремизми динӣ дар минтақа самаранок бошад, то ҳамон андоза эҳтимолияти маҳдуд намудани доираи инкишофи экстремизми динӣ таъмин карда мешавад.

Доираи васеи ақидаҳо нисбати вазъият ва пешомади экстремизми динӣ дар ҷаҳон аз биниши ғайрифаъоли маҳви тамаддунии С.Хантингтон то бадастории муваффақиятҳои назаррас дар мухолифат ба ин падидаи номатлуби замони муосирро фарогир аст.

Пешомади экстремизми динӣ дар кишварҳои минтақа аз фаъолияти мақомоти давлатии танзими корҳо ва фаъолияти динӣ вобаста аст. Таҳлили муқоисавии ваколат ва салоҳиятҳои мақомоти давлатии корҳо ва фаъолияти динӣ нишон медиҳад, ки вазифаҳои назоратӣ ва баҳисобгирӣ то андозае аз ҷониби мақомоти корҳои динӣ дар Тоҷикистон ва Ӯзбекистон иҷро карда мешавад, дар Қазоқистон, Қирғизистон ва Туркманистон танҳо ба вазифаҳои иттилоотӣ ва машваратӣ диққат дода мешаванд.

Омӯзиши фаъолияти мақомоти ваколатдор оид ба робита бо ташкилотҳои динӣ тамоюли устувори таҳкими назорат аз болои фаъолияти ташкилотҳои диниро дар тамоми ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ нишон медиҳад. Дар баробари вазифаҳои машваратӣ ва иттилоотӣ, ба онҳо бештар ба қайд гирифтани созмонҳои динӣ, ташкили назорат вобаста ба мутобиқати фаъолияти онҳо бо ҳадафҳо ва вазифаҳои оинномавӣ дода мешавад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ба сатҳи на он қадар баланди диндории аҳолӣ, вазъияти динӣ дар Қирғизистон ноустувор ва пеш аз моҷаровӣ боқӣ мемонад, ки метавонад дар шароити муайян хусусияти фоҷиовиро касб намояд. Дар асоси чунин тағйироти эҳтимолӣ дар рушди вазъияти динӣ сабабҳои амиқ вазъиятӣ ҷой доранд, ки бо қувват гирифтани таъсири дин ба равандҳои ҷамъиятӣ-сиёсии ҷумҳурӣ алоқаманд мебошанд. Сабаби вазъиятии ноустувории муносибатҳои динӣ дар Қирғизистон паҳни васеи созмонҳои экстремистӣ ва харобиовари динӣ ба ҳисоб меравад. Созмонҳои экстремистӣ мақсади ниҳоии худро бунёди хилофати умумиҷаҳонӣ меҳисобанд, ки бояд ҳокимияти давлатиро ба даст орад. Илова бар ин, онҳо мақсад доранд, ки бо паҳн намудани ғояҳои харобиовари динӣ асосҳои фарҳангиву тамаддунии ҷомеаро халалдор намоянд [4,8].

Дар дарки дини ислом аз тарафи худи мусулмонон ва инчунин аз тарафи пайравони динҳои дигар, дар таърихи нав дигаргуниҳои назаррас ба амал омаданд. Ин равандҳо Осиёи Марказиро нисбатан ба наздикӣ фаро гирифтанд ва ҳанӯз характери оммавиро пайдо накардаанд. Аз ин рӯ, имрӯз оғоз намудани тарбияи диндорон дар дарки дини ислом дар асоси эҳтиром ва эътирофи арзишҳои миллӣ, пешгирӣ ва аз ҷомеа дур кардани тамоюлҳои ҷаҳонишавии дурӯғини ислом, ки аз берун оварда шудаанд, ҳимояи ислом ниҳоят муҳим аст. Таълими насли муосир ва пайравони дини мубини Ислом, барои арзёбии муносиби падидаҳои иҷтимоӣ, зеро тамоюлҳои найрангбозӣ ва бозиҳои сиёсӣ бо ислом на танҳо боқӣ мемонанд, балки афзоиш меёбанд.

Дар Қирғизистон дар як қатор оилаҳои дар мактаби дунявӣ таҳсил намудани кӯдаконро манъ намудаанд, ки сабаби он фаъолияти сектаҳои мухталиф ва табъиз дар ҷомеа мебошад. Як қатор таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки бо сабабҳои динӣ низ дар мактаб таҳсил намудани кӯдаконро манъ намудаанд. Чунин мешуморем, ки дур мондан аз мактаб, дар шароити имрӯза, боиси қувват гирифтани мавқеи ақидаҳои иртиҷоии динӣ дар байни наврасон мегардад, ки метавонад дарояндаи наздик ба фаъол гардидани экстремизми динӣ оварда расонад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дарояндаи наздик пешомад ва вазъияти рушди экстремизми динӣ дар кишварҳои минтақа аз сатҳи рушди иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа вобаста аст. Дар шароити сатҳи пасти иҷтимоӣ дар Қирғизистон аксарияти ҷавонон ва занон ба экстремизми динӣ рӯй меоранд. Чунин омилҳо, ба монанди бекорӣ, надоштани махлумоти зарурӣ, занон ва ҷавоноро ба экстремизми динӣ ворид менамоянд.

Чунин занон ва ҷавоноро ба осонӣ ба фаъолияти экстремистӣ ҷалб менамоянд. Дар шароити имрӯза дар кишвар гурӯҳҳои экстремистӣ технологияи мухталифи муосирро баҳри ҷалби занон ва ҷавонон ба фаъолияти экстремистӣ истифода менамоянд. Тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ кори сердаромад ё шавҳар карданро пешниҳод намуда, занонро ба фаъолияти худ ҷалб менамоянд. Мақомотҳои қудратӣ наметавонанд, ки ин падидаҳоро бартараф намоянд, аз ин хотир ба давлат зарур аст, ки механизми дақиқи бартараф намудани чунин падидаҳоро бартараф намояд [4,10].

Дар Қазоқистон экстремистон ва террористон асоси зарурии идеологӣ надоранд. Аксарияти онҳо намояндагони муқаррарии ҷаҳони ҷинояткорӣ ба ҳисоб мераванд. Сабаби асосии радикалигардии дин дар Қазоқистон вазъи ҷинояткорӣ дар кишвар ба ҳисоб меравад. Илова бар ин, чунин мушкилот ба монанди бекорӣ, даромади сатҳи паст, коррупсия масъалаи ноадолатии иҷтимоиро дар ҷомеа қувват мебахшад.

Дар шароити имрӯза дар кишварҳои минтақа натиҷаи зиёд гардидани аҳолӣ эҳсос карда мешавад: ҳолатҳои моҷаро аз барои замин ва захираҳои обӣ зиёд гардида, муассисаҳои кӯдаконаи томактабӣ ва мактабҳо намерасанд. Проблема дар солҳои минбаъда то андозае шиддатнок мегардад, зеро миқдори аҳолии аксарияти кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ боло рафта истодааст, бунёди ҷойҳои кор, бунёди манзили сазовор ва инфрасохтор сол ба сол ба талаботҳои аҳолӣ ҷавобгӯ нагардида истодааст.

Дар шароити имрӯза, шуғли аҳолӣ дар кишварҳои минтақа бештар аз ҳисоби муҳоҷирати меҳнатӣ ҳал карда мешавад. Аз рӯи баҳогузориҳои ғайрирасмӣ миқдори умумии муҳоҷирон аз кишварҳои минтақа то ба 5 миллион нафар мерасад, ки 10%

аҳолии минтақаро ташкил менамояд. Лекин, бешубҳа, Федератсияи Россия минбаъд низ ворид гардидани муҳоҷирони меҳнатиро ба бозори меҳнати худ танзим намуда, дар ин самт қарорҳои ҷиддӣ ва қатъӣ қабул менамояд ва бо ин васила ҷараёнҳои захираҳои меҳнатиро дар кишвар ба тартиб медарорад. Илова бар ин, бӯҳрон аллакай ба қисман хориҷ гардидани қувваи корӣ аз Федератсияи Россия оварда расонид, ки ба паст гардидани ҳаҷми даромади молиявӣ аз ҳисоби муҳоҷирон оварда расонид. Аз рӯи пешгӯии коршиносон чунин поёнравӣ дарояндаи наздик низ идома меёбад [5,37].

Албатта, чунин ҳолат ба вазъияти иҷтимоиву иқтисодии кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ таъсири ҷиддӣ расонида, боиси шиддат гирифтани муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ мегардад ва метавонад боиси қувват гирифтани созмону ҳаракатҳои экстремизми динӣ дар минтақа гардад.

Дар шароити имрӯза сабабҳои асосии дохилӣ ва берунаи рушди минбаъдаи экстремизми динӣ дар тамоми кишварҳои минтақа, ҷанбаҳои зерин ба ҳисоб мераванд:

-сатҳи баланди коррупсия дар тамоми соҳаҳои рушди ҷомеа;

-мавҷуд набуданиислоҳоти самараноки иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар кишварҳои минтақа;

-ноӯҳдабароии исломи “расмӣ” дар мухолифат бо исломи “ғайрирасмӣ”, аз он ҷумла исломе, ки аз хориҷӣ ворид гардидааст;

-саъйу кӯшиши давлатҳои хориҷӣ дар истифода намудани “омили исломӣ” ба хотири пуршиддат намудани вазъияти сиёсӣ дар кишварҳои минтақа;

- омода набудани мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар мухолифати самаранок бар зидди таҳдидҳои экстремистӣ ва террористӣ, ки аз ҷой надоштани корҳои таҳлилӣ, ояндабинӣ ва фаври ҷустуҷӯии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ.

Ҳамин тариқ, пешомади экстремизми динӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ, пеш аҳ ҳама, аз самаранокии сиёсати мубориза бо ин падидаи номатлуб вобаста аст. Лекин, таҳлили амалияи сиёсӣ нишон медиҳад, ки дар ин самт ҳанӯз мушкилоти зиёд ҷой дорад. Чунин мешуморем, ки дар ин самт бояд саҳми ҳамкориҳои кишварҳои имнтақа дар доираи механизмҳои минтақавии мубориза бо экстремизм ва терроризм бузург аст.

Илова бар ин, омилҳои дигар низ ба пешомади экстремизми динӣ дар минтақа таъсири назаррас мерасонад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити имрӯза, сатҳи рушди иҷтимоиву иқтисодӣ дар кишварҳои минтақа, замина ё омили асоси ҷалби ҷавонон ва занон ба доираи фаъолияти созмон ва ҳаракатҳои террористиву экстремистӣ гардидааст. Аз ин хотир, чунин мешуморем, ки дар сатҳи пасти рушд боқӣ мондани иқтисодиёт ва иҷтимоёт, дарояндаи наздик боиси қувват гирифтани ҳаракату созмонҳои экстремистӣ ва террористӣ мегардад.

Адабиёт

1. Авцинова Г.И. Политический экстремизм: реалии и мифы / Г.И.Авцинова // Мир современной науки. № 4. 2005. - С. 12-19.

2. Балагушкин, Е. Г. Нетрадиционные религии в современной России: морфологический анализ / Е. Г. Балагушкин. - М.: ЦОП ИФРАН, 1999. –56 с.

3. Возженикова А.В. Международный терроризм: борьба за геополитическое господство / А.В. Возженикова. -М.: Эксмо, 2007. -528 с.

4. Вопросы религии и убеждений в странах Центральной Азии (Кыргызстан, Казахстан, Узбекистан, Таджикистан) и России в материалах СМИ. –Бишкек. 2017. - 218 с.

5. Джалилов З.Г. Нетрадиционные исламские движения в Центральной Азии / Джалилов З.Г. // Казахстан-Спектр, 2009, № 4. -С. 28-36.
6. Жданов Н.В. Ислам на пороге XXI века // Н.В.Жданов. -М.: Политиздат, 1989.- 352 с.
7. Забарчук Е.Л. Религиозный экстремизм как одна из угроз безопасности российской государственности / Е.Л. Забарчук // Журнал российского права. 2008. №6. -С. 3-10.
8. Забияко А.П. Экстремизм религиозный / А.П. Забияко // Религиоведение. -М., 2006. 980 с.
9. Нуруллаев А.А. Религиозно-политический экстремизм / А.А. Нуруллаев // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Политология». — 2003. — № 4. –С.83-92.
10. Поляков К.И. Исламский экстремизм в Центральной Азии / К.И. Поляков. – М.: Институт востоковедения РАН, 2014. 218с.
11. Райзберг Б.А., Лысенко А.А. Экстремизм: истоки проявления и способы противодействия / Б.А. Райзберг. –М., 2015. 314с.
12. Рахнамо А. Ислом ва амнияти миллӣ дар Точикистон / А Раҳнамо,-Душанбе: Ирфон, 2001. -298 с.
13. Религиозный экстремизм в Центральной Азии: проблемы и перспективы. – Душанбе: Деваштич. 2002. -318с.
14. Усмон Д. Исламский фактор в политических процессах России и стран Центральной Азии / Д.Усмон.-М.: Издатель Воробьев А.В., 2009. -180 с.
15. Яворский, М. А Причины и условия религиозного экстремизма в современной России / М. А. Яворский // Юридический мир. Общероссийский научно-практический правовой журнал 2008. №11 (143). –С. 23-31.

БУДУЩЕЕ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА В СТРАНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

МУЛЛОБОТУР МУЛЛОБАХОДУР,
соискатель Дангаринского государственного университета
735320, р.Дангара, у. Маркази 25
Тел.: (+992) 778-887-120.

В статье рассматривается будущее религиозного экстремизма в условиях стран Центральной Азии. Автор отмечает, что религиозный экстремизм возник в сфере веры, богослужения, взаимоотношений между приверженцами, представителями разных религий, и использует религиозные учения и символы как важный фактор для привлечения людей. Религиозный экстремизм - это тип религиозной идеологии и деятельности, который находится в непримиримом противостоянии с устоявшимися традициями и характеризуется интенсивностью внутри религиозной группы и в социальной среде.

Для специалистов различных сфер, занимающихся вопросами выявления, предупреждения и ограничения религиозной экстремистской деятельности, не существует единого базового понятия. Такая ситуация не только приводит к теоретическим противоречиям, но и на практике способствует неэффективной борьбе с этим негативным социально-политическим явлением.

Активизации исламского фактора, наличие кризисной ситуации в религиозном мышлении способствуют возникновению и развитию негативных духовно-культурных и социально-политических явлений, в том числе религиозного экстремизма. Необходимо, чтобы религиозное мышление приобрело такое качество и уровень, чтобы религия не играла

конфликтующую роль, что не свойственно религии, но обеспечивала конструктивное участие в процессах созидания и согласования.

В Центральной Азии внутренними причинами религиозного экстремизма являются социально-политический, экономический и идеологический кризис, охвативший регион с 1990-х годов, социальное расслоение, бедность, социальные и этнические конфликты, уровень жизни и ослабление политической стабильности, а также мировоззренческие ориентации в обществе в целом.

Будущее религиозного экстремизма в странах региона зависит от деятельности государственных органов, регулирующих дела и религиозную деятельность, уровня социально-экономического развития общества, эффективности правовых и политических аспектов борьбы с экстремизмом, уровня духовного развития общества, религиозное образование.

Ключевые слова: *экстремизм, религиозный экстремизм, терроризм, социально-экономический кризис, религиозное образование, миграция, внутренние причины, столкновение цивилизаций, государственные органы, религиозная деятельность, религиозные убеждения.*

THE FUTURE OF RELIGIOUS EXTREMISM IN CENTRAL ASIAN COUNTRIES

MULLOBOTUR MULLOBAHODUR,
applicant of Dangara State University,
735320, Dangara, 25, Markazi str.,
Phone: (+992) 778-887-120.

The article discusses the future of religious extremism in context of Central Asian countries. The author notes that religious extremism has arisen in faith, worship, relationships between adherents, representatives of different religions, and uses religious teachings and symbols as an important factor of attracting people. Religious extremism is a type of religious ideology and activity that is in irreconcilable opposition to established traditions and is characterized by intensity within a religious group and in a social environment.

There is no single basic concept for specialists in various fields dealing with the identification, prevention and restriction of religious extremist activity. This situation not only leads to theoretical contradictions, but also contributes to an ineffective fight against this negative socio-political phenomenon in practice.

On the base of the activation of the Islamic factor, the presence of a crisis situation in religious thinking contribute to the emergence and development of negative spiritual, cultural and socio-political phenomena, including religious extremism. It is necessary for religious thinking to acquire such a quality and level that religion does not play a conflicting role, which is not characteristic of religion, but ensures constructive participation in the processes of creation and reconciliation.

In Central Asian countries, the internal causes of appearing of religious extremism are the socio-political, economic and ideological crisis that has engulfed the region since the 1990s, social stratification, poverty of many segments of the population, many social and ethnic conflicts that arise on the basis of declining living standards and weakening political stability, as well as ideological orientations throughout society.

The future of religious extremism in the countries of the region depends on the activities of state bodies regulating religious affairs and activities, the level of socio-economic development of society, the effectiveness of the legal and political aspects of fighting extremism, the level of spiritual development of society, and religious education.

Key words: extremism, religious extremism, terrorism, socio-economic crisis, religious education, migration of the population, internal causes, clash of civilizations, state bodies, religious activity, religious beliefs.

УДК: 321

ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ТАЛБАК НАЗАРОВ ҲАМЧУН АРБОБИ БАРҶАСТАИ СИЁСӢ ВА ДАВЛАТӢ

РАҶАБЗОДА АЪЗАМҶОН НУРАЛӢ,
унвонҷӯи кафедраи дипломатия ва
муносибатҳои байналмилалии
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 7
34003, ш. Душанбе, кӯчаи Саид Носир 33.
Тел.: (+992) 917-60-40-67. E-mail: ran.13031996@mail.ru

Дар мақола мавзӯи ташаккули шахсияти Талбак Назаров ҳамчун арбоби барҷастаи сиёсӣ ва давлатӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, даврони ба фазои сиёсӣ ворид шудани ин шахсияти бузург бештар таҳқиқ карда шудааст.

Муаллиф қайд намудааст, ки академик Талбак Назаров дар ҳаёт худро на танҳо ҳамчун муҳаққиқи беҳамто, балки ҳамчун як чеҳраи бузурги сиёсӣ ва арбоби барҷастаи давлатӣ низ нишон дод. Ӯ ҳамчун Раиси Шӯрои Олии ҷумҳурӣ, вакили халқии ИҶШС ва вакили Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон ба таҳкими волоияти қонун, баланд бардоштани обрӯи Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ доимо диққати махсус медод. Қобилияту истеъдоди ӯ ҳамчун сиёсатмадори баркамол дар мансаби вазири корҳои хориҷии Тоҷикистони соҳибистиқлол бештар зоҳир шуд. Чунки ин давра фазои сиёсии кишвар ниҳоят мураккаб гардида, Тоҷикистон ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуда буд. Ӯ ҳамеша ҷонибдори ҳалли мусолиматомези низои байни тоҷикон буд.

Калидвожаҳо: *академик, Талбак Назаров, донишгоҳ, вазорат, сиёсат, сиёсатмадор, тадқиқот, илм, фаъолият.*

Чи тавре ки Д.И.Менделеев гуфта буд: «Хидматгузорӣ ба илм дар шахс хоксориеро, ки бо суботкорӣ тавъам аст, тарбия намуда, аз кибру ғурур ва андешаҳои ғалат, ки ӯро пойбанд намудаанд, барҳазар медорад». Ҳаёти дурахшони Талбак Назаров ба ин гуфтаҳо комилан мувофиқат мекунад. Зеро, устод қариб тамоми солҳои ҷавонияшро ба илм бахшида, то ба ҳол дар рушди он саҳми беандозаи худро гузошта истодааст.

Дар баробари фаъолияти босамари педагогиву илмӣ Талбак Назаров ба тарбияи як зумра олимони соҳаи иқтисод саҳм гирифтааст. Зери роҳбарӣ ва роҳнамоии ӯ чандин нафар рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ дифоъ кардаанд.

Доктори илмҳои иқтисодӣ Фозил Обидов – яке аз шогирдони академик Т. Назаров мегӯяд, ки устод ҳамеша муаллимони ҷавону боистеъдодро ташвиқу тарғиб мекард, ки ҳатман кори илмӣ кунанд. Инчунин, Ф. Обидов мегӯяд, ки ӯ на танҳо даврони аспирантиву докторантӣ, балки то ҳол аз маслиҳатҳои академик Т. Назаров баҳра мебарад, зеро ӯ аз таҷрибаи бузурги зиндагӣ ва илмӣ бархӯрдор мебошад. [12, с.1]

Баъд аз душвориҳои овони кӯдакӣ ва солҳои ҷавонӣ академик Талбак Назаров дар баробари машғул шудан ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ оҳиста-оҳиста ба ҳаёти сиёсии мамлакат низ ворид шудан гирифт. Дар тӯли чанд соле, ки академик Т. Назаров вазифаи декани факултети иқтисоди Донишгоҳи давлатии Тоҷикистонро иҷро мекард, ӯ худро ҳамчун ташкилотчии моҳири соҳаи илм муаррифӣ кард. Инро ба назар гирифта, соли 1980 ӯро роҳбари яке аз марказҳои муҳими пажӯҳишӣ – Шӯрои таҳқиқоти қувваҳои истеҳсолии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин карданд.

Бояд қайд кард, ки кормандони Шӯрои мазкур дар баробари анҷом додани корҳои илмии худ, ҳамчунин ҳуҷҷатҳои муҳимро барои ҳукумати ҶШС Тоҷикистон таҳия мекарданд.

Профессор Холназар Муҳаббатов, ки дар ин ниҳоди илмӣ зери роҳбарии академик Талбак Назаров кор кардааст, мегӯяд, ки устод барои аз ҷиҳати илмӣ таҳлил намудани нишондиҳандаҳои иқтисодии планҳои панҷсолаи тараққиёти хоҷагии халқи Тоҷикистон саҳми ниҳоят бузург гузоштааст. [14]

Академик Т. Назаров ҳамчунин барои тарбияи як зумра ҷавонони боистеъдод ҳангоми фаъолияти худ дар Шӯрои таҳқиқоти қувваҳои истеҳсолӣ (солҳои 1980-1982) корҳои зиёдеро ба анҷом расонидааст. Аз ҷумла, бо тавсия ва дастгирии бевоситаи устод чандин олимони варзидаи тоҷик, докторони илм, ба монанди Рустам Мирзоев, Назаралӣ Хоналиев, Геннадий Козлов, Рустам Раҷаббеков, Холназар Муҳаббатов ва ғайраҳо ба воя расидаанд.

Бояд қайд намуд, ки Талбак Назаров ҳанӯз дар замони деканӣ роҳбари кордон буданашонро исбот карда буд. Маҳз дар ҳамин давра ӯро вакили Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон интихоб карда буданд, ки аз соли 1980 то соли 1990 ҳамчун вакили шӯрои мазкур фаъолият намуд. [11, с. 64]

Соли 1981 Талбак Назаров бо назардошти дастовардҳои бузурги илмӣ ва тарбияи шогирдони зиёд узви вобастаи Академияи илмҳои Тоҷикистон интихоб мегардад. [21, с. 3]

Соли 1982 дастовардҳои илмӣ ва қобилияти роҳбарии устод Талбак Назаровро ба назар гирифта, ӯро ба вазифаи ректори бонуфӯзтарин маркази илмӣ ва омодакунии кадрҳо дар мамлакат – Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин таъин мекунанд, ки ин вазифаи пурмасъулиятро то соли 1988 бар ӯҳда мегирад.

Устод Назаров Талбак Назарович – панҷумин ректори Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон (ҳозира Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) ба ҳисоб рафта, зери сарварии ӯ дар самтҳои мухталифи фаъолияти донишгоҳ ба комёбиҳои назаррас соҳиб шуд.

Бояд қайд намуд, ки профессор Т.Н. Назаров барои коллективи донишгоҳ бегона набуд. Эшон баъд аз хатми институти молиявию иқтисодии Ленинград соли 1960 фаъолияти меҳнатии худро дар факултети иқтисодии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон аз вазифаи ассистент сар карда, то мудири кафедраи молия ва кредит, ҷонишини декан, декан ва проректори шӯъбаи шабонаи донишгоҳ сабзида расидааст. Солҳои ҳаштодуми асри бист дар ҷаҳони сотсиалистӣ, дар Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла, дар Тоҷикистон замони тағйирёбандаву пуртазод буд. Моҳи апрели соли 1985 дар мамлакат марҳалаи наве бо номи «бозсозӣ ва ошкорбаёнӣ» оғоз ёфт. Он мутобиқи замон мақсад дошт, ки тамоми камбудиҳои мавҷударо решакан кунад. Вале оқибати он барои халқҳои советӣ, тоҷикон низ басо вазнин буд. Фаъолияти ректории Т.Н.Назаров дар арафаи чунин давра оғоз ёфта, марҳалаи «бозсозӣ»-ро ҳам то августи соли 1988 дар бар мегирад.[20] Дар ин давра дар тамоми сохтори донишгоҳу факултетҳо ва кафедраҳо тағйиротҳо ба вуҷуд омаданд. Якчанд факултет ва кафедраҳои нав кушода шуда, баъзе аз онҳо ба ду қисм ҷудо карда шуданд.

Аз ҷумла, соли 1982 дар заминаи факултети молиявию баҳисобгирӣ факултети молиявию иқтисодӣ ташкил карда шуд. Чунин тағйирот дар кафедраҳои умумидонишгоҳӣ низ ба вуқӯъ пайваст. Ҳамзамон, дар ҳайати факултетҳо низ кафедраҳои нав бунёд ёфта, баъзе кафедраҳо тақсим карда шуданд. [20]

Инчунин, дар ин давра донишгоҳ ба бӯҳрони шадиди маънавӣ-иқтисодӣ дучор гардида буд. Аз рӯзи аввал профессор Талбак Назаров ба ислоҳоти таълиму тарбия

даст зад. Ӯ дар асоси таҷрибаи донишгоҳҳои Маскав, Ленинград, Новосибирск раванди таълим ва тарбияро мувофиқи тақозои замон ба роҳ монд. Талбак Назаров то андозае ба тайёр кардани оммавии мутахассисон бе назардошти талаботи истеҳсолот хотима гузошт. Чунки, маъмулан он солҳо аксари мардум ба шуъбаи иқтисодӣ, шарқшиносии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ҳуҷҷат месупориданд. Аммо истеҳсолот ва соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ ба мутахассисони геология, заминшиносӣ ва молияи байналхалқӣ ниёз дошт. [6, с. 4]

То ҳол ҳамагон Талбак Назаровро аз муваффақтарин роҳбарони университет арзёбӣ мекунанд. Маҳз дар замони ректории Талбак Назаров чандин корпусҳои нав дар маҳаллаи “Буни Ҳисорак” ба истифода дода шуд ва маҳалли маъруфи «ҷазира» бунёд шуд, ки имрӯз «Шаҳраки донишҷӯён» ном дорад. Илова бар ин, маҳз дар ҳамин давра чандин шуъбаҳои нав дар донишгоҳ ифтитоҳ ёфта, теъдоди шӯроҳои диссертатсионӣ зиёд карда шуд. Шумораи ҳимояи рисолаҳои номзадиву докторӣ, нашри мақолаву монография ва китобу дастурҳои таълимӣ ба маротиб афзуд. [15]

Дар воқеъ, фаъолияти корию заҳматҳои кашидаи устоди азиз, академик Талбак Назаров дар соҳаи илму маориф, махсусан, баланд бардоштани обрую нуфӯзи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ниҳоят назаррас мебошад. Зеро, дар даврони ректории академик Талбак Назаров устодону кормандони донишгоҳи мазкур барои таълим ва тарбияи кадрҳои баландихтисос ба дигар донишгоҳҳо ёрӣ мерасониданд. (Р.А.Н.) Масалан, доктори илмҳои филологӣ, профессор Равшани Раҳмонӣ дар як мақолааш ҳикоят мекунад, ки “Соли 1981 ман дар ДДТ ба ҳайси мудири кабинети Методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷик ифои вазифа мекардам. Моҳи марти ҳамон сол маро ҳамчун тарҷумон ба Донишгоҳи Кобул фиристоданд. Дар он солҳо чанд донишгоҳи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба Донишгоҳи Кобул барои таълим ва тарбияи кадрҳо ёрӣ мерасониданд. Солҳои 1982-1988, ки устод Талбак Назаров ректори Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон буданд, гоҳ-гоҳ ба Донишгоҳи Кобул меомаданд, аз шароити устодон хабар мегирифтанд, барои беҳтар анҷом додани вазифа ба мо машварат медоданд ва тақозо менамуданд, ки дар кори худ ҷиддӣ ва бомасъулият бошем”. [17, с. 13]

Ҳамзамон, аз назари эшон донишҷӯён низ дар канор намонданд. Бо ташаббуси Т. Назаров барои донишҷӯён як табобатхона сохта шуд ва санатория-профилакторияи “Шифо”, ки бо таҷҳизоти пешрафта муҷаҳҳаз буд, дар маҳаллаи 63-юми пойтахт ба фаъолият шурӯъ кард. Иқдоми дигар, ки дар ёди донишҷӯёни он замон мондааст, ифтитоҳи лагери варзишӣ-тандурустии назди донишгоҳ – “Ҷавонӣ” аст, зеро ҳар тобистон садҳо донишҷӯ дар он истироҳат мекарданд. Ҳамчунин, бо супориши ӯ дар биноҳои таълимии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон чойхона, нонвойхона ва ошхонаҳо сохта шуданд. [13]

Дар шабакаи пазириши донишҷӯён ва хатми онҳо низ дигаргуниҳои назаррас ба вуқӯъ пайвастанд. Хусусан иқдоми Талбак Назаров дар мавриди таҷрибаомӯзии кадрҳо дар Маскав, Киев ва Тошканд ба пешравии илм ва таълим мусоидат намуд. [6, с. 4]

Дар баробари ин вазифаи пурмасъулият (яъне ректори ДДТ) ва давраи пур аз тазодҳову мушкилиҳои замон Талбак Назаров як масъулияти дигари бузург – Раиси Шӯрои ректорони муассисаҳои таҳсилоти олии ҶШС Тоҷикистонро низ аз соли 1983 то соли 1988 ба зимма дошт. [10, с. 6] Ҳамзамон, дар ин давра устод солҳои 1982-1988 узви Кумитаи давлатии маорифи халқи ҶШС Тоҷикистон [7, с. 340], солҳои 1983-1988 аъзои Кумитаи Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе, солҳои 1986-

1988 Раиси Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон ва солҳои 1986-1991 аъзои Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон буд. [11, с. 65]

Дар ин давра устод Т. Назаров барои фаъолияти пурсамару воқеъбинонааш ба як қатор медалу ифтихорнома қадрдонӣ карда мешавад. Аз ҷумла, соли 1985 бо Ифтихорномаи фахрии Кумитаи Марказии Шӯрои Ленинии коммунистии ҷавонони Тоҷикистон (Почетной Грамотой ЦК ЛКСМ Таджикистана) ва Ифтихорномаи фахрии Кумитаи ҳифзи сулҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон (Почетной Грамотой Таджикского Республиканского Комитета защиты мира), соли 1986 бо медали ба номи академик С.И. Вавилов (Москва) ва соли 1987 бо медали “70-солагии барқарорсозии истиқлолият”-и ҳукумати Афғонистон қадрдонӣ шудааст. [9, с. 58] Илова бар ин, бо Фармони Президиуми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Сотсиалистии Тоҷикистон аз 09 марти соли 1988 ба Талбак Назаров барои хизматҳояшон дар соҳаи илми иқтисодиёт ва тайёр кардани мутахассисон барои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ унвони фахрии “Ходими хизматнишондодаи илми ҶШС Тоҷикистон” дода мешавад. [2]

Ҳамин тавр, ректори ДДТ Талбак Назаров дар таърихи ин донишгоҳ нақши назаррасе гузоштаст. Барои хизматҳои ҳамаҷонибаи худ дар назди ДДТ ва коллективи он эшон ба унвонҳои баланди илмӣ, омӯзгорӣ ва давлатӣ сазовор гардидааст.

Замони ректории академик Талбак Назаровро имрӯз ҳам устодони калонсоли донишгоҳ ва дигар шахсиятҳои барҷастаи тоҷикистонӣ ба некӣ ёд мекунанд ва ӯро аз пуркортарин роҳбарон медонанд. Масалан, Фарҳод Раҳимӣ – Президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ҳангоми ҷашн гирифтани 70-солагии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар баромадаш чунин гуфта буд: “Боиси ифтихори олимони Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, ки роҳбарии донишгоҳи мазкурро дар солҳои гуногуни фаъолияташ олимони машҳур, аз ҷумла академик ...Талбак Назаров... ба зимма дошта, дар пешрафти он саҳми арзандаи худро гузоштанд”. [1]

Баъд аз муваффақиятҳои пайдарпайи Талбак Назарович Назаров роҳбарияти ҳизбиву давлатии Тоҷикистон зарур донистанд, ки ӯро ба вазифаи масъулноктари давлатӣ пешбарӣ намуда, ба сиёсати бузург ворид созанд.

Чӣ тавре дар боло ишора шуд, Талбак Назаров шурӯъ аз соли 1980 вакили Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон интихоб шуда буд. Яъне ин маънои онро дошт, ки ӯ аллакай дар гирдоби сиёсат шиноварӣ мекард.

Соли 1988 устод Т. Назаровро боз ҳам пурратар ба фазои сиёсӣ ҷалб намуданд. Масалан, бо фармони Президиуми Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон аз 30 майи соли 1988 таҳти №1075 Назаров Талбак Вазири маорифи халқи ҶШС Тоҷикистон таъин карда шуд [3, с. 21], ки ин худ аллакай яке аз қуллаҳои баланди сиёсӣ ба шумор меравад. Дар баробари ин, мақомоти мазкур дар он давра яке аз сохторҳои асоситарини собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҳисобида мешуд.

Инчунин, дар баробари дар мансаби вазирӣ қарор доштанаш, Талбак Назаров солҳои 1989-1990 узви Кумитаи давлатии маорифи халқи ИҶШС ва солҳои 1989-1992 вакили халқии ИҶШС низ буд. [10, с. 6]

Дар замони фурӯпошии ИҶШС Талбак Назаров ҳангоми Вазири маорифи ҷумҳурӣ ва узви Кумитаи давлатии маорифи халқи ИҶШС буданаш, дар фаъолияти худ ба рушд ва такмили системаҳои таҳсилоти миёнаи махсус ва олӣ диққати зиёд медод. Ҳамзамон, ӯ чунин мешуморад, ки маҳз сиёсати мақсадноки давлатӣ дар ин соҳа барои ташаккули эҷодкорони ҷомеаи оянда, яъне ҷавонон пешбинӣ шудааст. Вай ғояи заруриро дар таҳия ва татбиқи як консепсияи ягонае, ки ҷойгоҳ ва нақши

ҷавононро дар кишвар муайян мекунад, консепсияе, ки бо қарорҳои молиявӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ дастгирӣ бояд карда шавад, баён кард.

Масалан, Талбак Назаров ҳангоми гузориши худ дар Пленуми муштараки КМ Ҳизби Коммунистӣ ва КМ ЛКСМ (ШЛКҶ – Шӯрои Ленинии коммунистии ҷавонон)-и Тоҷикистон вобаста ба масъалаи мазкур чунин қайд карда буд: “Айни замон мо консепсияи маълумоти умумии миёна дорем, консепсияи маълумоти олӣ ва миёнаи махсус дар арафаи тасдиқ аст. Аммо то ҳол дар республика консепсияи ягонаи муайянкунандаи мавқеи ҷавонон дар ҷомеа вуҷуд надорад. Эҳтимол вақти таҳияи чунин консепсия расида, муҳим аст, ки он ба тадбирҳои молиявию иқтисодӣ тақвият дода шавад. Ба ҳамин андоза дар оянда қонуни республикавӣ дар бораи ҷавонон низ зарур аст”. [24, с. 1]

Инчунин, Т. Назаров чунин мешуморид, ки мушкилоти ҷавонон бо мушкилоти афзоиши истифодаи нерӯи ҷомеа зич алоқаманд аст. Сарфи назар кардани онҳо метавонад ба таназзули принсипҳои ахлоқӣ оварда расонад, ки оқибатҳои манфии пешгӯинашавандаро ба бор меорад. Рафтори ҷавонон ва сатҳи ҷиноятҳое, ки онҳо содир мекунанд, бештар аз сифати таълим ва тарбия вобаста аст.

Дар ин робита, ба ақидаи Талбак Назаров, маблағгузории соҳаи маориф хеле муҳим мебошад. Ҳамчун мутахассиси варзида дар соҳаи муносибатҳои молиявию қарзӣ, ӯ устуворона андешаи худро дар бораи афзалиятнокӣ ва тақдирсоз будани таҳсилот барои ҷомеа ҳимоя карда, зарурати рафъи принсипи маблағгузории боқимондаи таълимро тарафдорӣ намуд. Ҳамзамон, Талбак Назаров зимни суханронӣ дар матбуоти марказӣ таъкид кард, ки дар системаи маориф – ин самти муҳим вазъи манфӣ дар ҳавасмандгардонии меҳнати омӯзгорон ба вуҷуд омадааст. [11, с. 53]

Барои ҳамаи ин саъю талошҳояш ба хотири пешрафти соҳаи маориф устод Талбак Назаров соли 1990 бо Ифтихорномаи Кумитаи давлатии маорифи халқи ИҶШС қадрдонӣ карда мешавад.

Талбак Назаров дар вазифаи Вазири маорифи халқии ҶШС Тоҷикистон тӯли ду сол хеле пурсамар кор кард ва нақшаҳои зиёде барои пешбурд ва инкишофи ин соҳа дошт, аммо соли 1990 ӯро зуд аз вазифа гирифта, муовини якуми раиси Шӯрои Вазирон ва раиси Кумитаи банақшагирии давлатии (Госплан) ҶШС Тоҷикистон таъин мекунанд. Устод Т. Назаров дар ин вазифаҳои пурмасъулият то соли 1991 кору фаъолият менамояд.

Шурӯъ аз ибтидои солҳои 90-уми асри ХХ вазъи сиёсии мамлакат рӯ ба инқироз афтода, кор кардан ниҳоят душвор мегардад. Дар ҳамин давра, дар асоси Оинномаи Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон 19 январи соли 1991 олимони тоҷик Т. Назаровро якдилона ба узвияти ҳақиқи (академик)-и Академияи илмҳои ҶШС Тоҷикистон қабул намуданд.

Инчунин, бо Қарори маҷлиси умумии Академия аз 11 августи соли 1992 (протоколи №1) Талбак Назаровро ба узвияти ҳақиқии Академияи байналмилалии илмҳои макотиби олӣ низ қабул мекунанд. [8] Аз ин рӯ, Талбак Назаров қарор медиҳад, ки аз фазои сиёсии мамлакат каме дур шуда, танҳо ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ машғул шавад.

Ҳамин тавр, соли 1991 Талбак Назаровро ноиби президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб мекунанд, ки дар ин вазифаи пурмасъулият то соли 1994 фаъолият менамояд.

Дар ин бобат худи академик Т. Назаров чунин қайд менамояд: “Росташро гӯям, дар чунин вазъият дигар нияти кор кардан дар вазифаҳои роҳбариро надоштам.

Бинобар ин қарор додам, ки дар Академияи улум фаъолиятамро идома диҳам, зеро дар он давра ман аллакай унвони академикӣ доштам. Ҳамин тавр ҳам кардам. Маро ба вазифаи ноиби президенти академияи илмҳо интихоб карданд". [15]

Ҳамзамон, Талбак Назаров солҳои 1991-1992 аъзои Комиссияи экспертӣ оид ба ихтисосҳои иқтисодии Комиссияи олии аттестатсионии назди Шӯрои Вазирони ИҶШС буд. Аз соли 1991 то имрӯз аъзои Президиуми Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар баробари ин, соли 1993 Президенти Раёсати Ассотсиатсияи Тоҷикистон оид ба мусоидат ба ҳамкорӣ ва пешрафти халқҳои Осиёи Марказӣ интихоб шудааст. [10, с. 6-7]

Дар ҳамин давра Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вартаи ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ кашида шуда, як қатор шаҳрвандони кишвар, алалхусус зиёиёне, ки мактаби илмии россиягиро гузашта буданд, ба хотири ҳифзи ҷони худ рӯ ба гурез ниҳоданд. Аммо Талбак Назаров ҳамчун шахси ватандӯсту вафодори Ватани худ мавқеашро ба хотири манфиатҳои худ тағйир надод. Баръакс, агар дигарон барои молу мулк ва ҳифзи ҷонашон талош мекарданд, пас ӯ дар ин давра аз вазъи кунунии илм шадидан нигарон буд. Устод пеш аз ҳама дар аз даст додани обрую эътибори мутахассисон-олимон, фирори онҳо ё берун рафтан аз кишвар ва ё ба ҳар гуна сохторҳои тиҷоратии музднок ҷалб шуданашон нигарон буд. Дар натиҷа, ин ба коҳиши таҳқиқоти бунёдии илмӣ, яъне ба вазъи амалан сарбаста дар рушди илм оварда расонид.

Барои бартараф кардани ҳамаи ин мушкилиҳо Талбак Назаров кӯшишҳои зиёдеро ба харҷ дода, дуруст мешуморад, ки хароҷоти илм ва таълим бояд ба талаботи иқтисоди бозорӣ мувофиқ карда шаванд, зеро таҷрибаи кишварҳои хеле пешрафта, ки технологияҳои муосиртарин ва системаҳои коммуникатсионӣ доранд, исботи ин гуфтаҳо мебошанд.

Талбак Назаров дар суханрониҳои оммавӣ ва матбуотӣ бемайлон густариш ва таҳкими робитаҳои илмӣ, маърифатӣ ва ғайра бо кишварҳои ҷомеаи ҷаҳониро тарафдорӣ мекунад. Чунки, ба ақидаи ӯ ин ягона роҳи рафъи бӯҳрони системавии ҳаёти ҷомеа, суръат бахшидани раванди ислоҳоти демократӣ ва бозорӣ мебошад. [11, с. 54]

Талбак Назаров дар он солҳо ҳамчун яке аз роҳбарони Академияи илмҳои Тоҷикистон пеш аз ҳама ҷонибдори ҳифз ва рушди минбаъдаи робитаҳои илмӣ бо кишварҳои фазои пасошӯравӣ мебошад. Вай зарурати тавсеа ва тақвияти ҳамкориҳои илмӣ ва техникии байни кишварҳои ИДМ-ро фаъолона тарафдорӣ мекунад, зеро худидоракунӣ дар заминаи миллӣ барои ҷомеа харобиовар аст. Ба гуфтаи Талбак Назаров, пешрафт дар илми ватанӣ бо омӯзиши таҷриба ва дастовардҳои илмии кишварҳои пешрафтаи хориҷӣ дар Аврупо, Осиё ва Амрико алоқамандии зич дорад. Ӯ барои барқарор ва густариши робитаҳо бо ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ, ҳоло давлатҳои мустақил ва пеш аз ҳама - бо Федератсияи Россия, ки шарики боэътимоди Тоҷикистон, кафили сулҳу оромӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ мебошад, дар мавқеи махсус мегузорад. [9, с. 41]

Ҳамин тавр, академик Талбак Назаров ҳамчун ноиби президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (1991-1994) [5, с. 375] барои таҳкими заминаи илмӣ ва таҷрибавӣ, ташаккул ва рушди бахшҳои асосии илмии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои зиёдеро ба анҷом расонид.

Чи тавре ки қаблан қайд кардем, оғози солҳои 90-уми асри гузашта дар сиёсати Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ тағйироти куллӣ ба амал омада, "Бозсозии Горбачёвӣ" ба парокандашавии ин давлати абарқудрат оварда расонид ва

Тоҷикистон низ истиқлолияти хешро эълон кард. Аммо дере нагузашта Ҷумҳурии тозаистиқлоли Тоҷикистон ба доми ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуд. Нахустпрезидент Қаҳҳор Маҳкамов ва баъдан Раҳмон Набиев ба таври маҷбурӣ ба истеъфо рафтанд. Мардум истеъфои кормандони ҳукуматро талаб мекарданд. Дар баробари ин, вазъ дар ҷумҳурӣ ниҳоят муташанниҷ гардида буд.

Моҳи ноябри соли 1992 Эмомалӣ Раҳмон ба вазифаи Раиси Шӯрои Олии Тоҷикистон интихоб шуд ва зимоми ҳукуматро ба дасти худ гирифт. Дар ин давра дар ҳаёти Талбак Назаров, ки ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ машғул буд, тағйироти куллӣ ба амал омад. Ба Талбак Назаров пешниҳод карданд, ки роҳбарии ситоди интихоботии онвақта Раиси Шӯрои Олӣ Эмомалӣ Раҳмонро дар интихоботи президентии дарпешистода бар ӯҳда бигирад. Баъд аз гузаштани интихобот ва ғолиб гардидани Эмомалӣ Раҳмон дар интихоботи мазкур, академик Талбак Назаровро ба вазифаи роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин мекунанд. Муаррихи даврони ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон Нуралӣ Давлат дар робита ба ин мегӯяд: «Соли 1994 ба Талбак Назаров пешниҳод карданд, ки роҳбарии ситоди Раиси Шӯрои Олӣ Эмомалӣ Раҳмоновро дар интихоботи қарибулвуқӯи президентӣ ба ӯҳда бигирад. Сипас, дере нагузашта, пас аз интихобот Талбак Назаровро ба вазифаи роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президент таъин карданд. Ва ин дар ҳаёти Талбак Назарович тағйироти куллӣ буд». [15] Лекин дар ин мансаб ҳамагӣ наздики 1 моҳ кору фаъолият менамояд. Моҳи декабри соли 1994 ӯро аз ин мансаб озод карда, ба яке аз мансабҳои калидии давлатӣ - вазири корҳои хориҷӣ таъин мекунанд.

Чи гунае, ки худи устод қайд мекунад – "моҳи декабри соли 1994 маро ба мансаби роҳбари Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин намуданд, ки дар он ҷо ман ҳамагӣ 28 рӯз фаъолият кардам. Пас аз он, моҳи январи соли оянда маро вазири корҳои хориҷӣ таъин карданд, ки 12 сол дар ин вазифа кор кардам". [16]

Дар ин давра барои кишвари Тоҷикистон, ки тоза истиқлолият бадастоварда буду дар оташи ҷанги шаҳрвандӣ месӯхт, аз фаъолияти роҳбари ин вазорат бисёр чизҳо, аз ҷумла, дар навбати аввал имиҷи сиёсии Ҳукумат вобастагии калон дошт. Дар солҳои аввали соҳибистиқлолии кишвар кор кардан дар садри Вазорати корҳои хориҷӣ кори саҳлу осон набуд. Роҳбари онро мебоист робитаҳои дипломатии Тоҷикистони тозаистиқлолро, ки акнун ҳамчун субъекти мустақил дар муносибатҳои байналмилалӣ шинохта мешуд, бо кишварҳои ҷаҳон барқарор намояд. Аз ин рӯ, интихоби академик Талбак Назаров дар ин мансаби калидии давлатӣ бисёр интихоби дақиқ ва бомуваффақият ба ҳисоб меравад. Чунки, устод то имрӯз аллакай таҷрибаи сиёсӣ доштанд. Масалан, солҳои 1986-1988 раиси Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон ва солҳои 1989-1991 вакили Шӯрои Олии ИҶШС буданд.

Ҳамрохон Зарифӣ – собиқ вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки баъд аз мансаби вазирӣ рафтани академик Талбак Назаров ба вазифаи вазири корҳои хориҷӣ таъин шуда буд, дар мақолаи худ вобаста ба ҳаёту фаъолияти устод дар ин давра чунин қайд мекунад: "Роҳбари нави давлат, Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон баислоҳоти конститутсионӣ ва сохтмони давлат аҳамияти аввалиндараҷа дода, ба дастаи худ кадрҳои болаёқат ва салоҳиятдорро даъват намуд. Яке аз чунин шахсиятҳо Талбак Назаров буд, ки дар таҳияи барномаи интихоботи президентиояндаи Тоҷикистон ширкат варзида, сипас ситоди таблиғотии онро роҳбарӣ кард. Пас аз интихобот, Талбак Назаров Дастгоҳи иҷроияи Сарвари давлатро роҳбарӣ кард, аммо ба зудӣ вазири корҳои хориҷӣ таъин шуд ва дувоздаҳ сол

дар ин вазифа кор кард. Ҳаёт нишон дод, ки дар ин ҳолат интихоби Президент хеле дақиқ ва муваффақ буд. Дар тӯли ин давра, Талбак Назаров аз аввал то ба охир ба халқ ва Ватани худ содиқона ва фидокорона хидмат карда, дастурҳои Сарвари давлатро бо ҳисси масъулият ва касбияти баланд ба ҷо меовард”. [22, с. 77]

Дар ҳақиқат будани Талбак Назаров барин шахсияти шинохта ва боэътибор дар ҳукумати навтаъсисёфта дар он давра бисёр муҳим ба ҳисоб мерафт. Нақши устод, махсусан дар мустаҳкам кардани пояҳои ҳукумати конститутсионӣ ва густариш ёфтани сиёсати Президенти навинтихобшуда Эмомалӣ Раҳмон, махсусан сиёсати сулҳсозонаи ӯ бисёр назаррас мебошад.

Дар замони кор карданаш дар вазорат, Талбак Назаров заминаи моддию техникӣ ва иқтидори кадрии онро мустаҳкам кард. Шумораи намояндагиҳои дипломатии кишвар дар хориҷ ба таври назаррас афзоиш ёфт ва аксари онҳо соҳиби биноҳои нав гардиданд. [23] Тоҷикистон тавонист равобити боэътимод ва босамарро бо бисёр кишварҳои ҷаҳон барқарор кунад ва аз ҷониби дигар, аз минбарҳои созмонҳои бонуфӯзи байналмилалӣ даъват ба амал овард, ки на танҳо мушкилоти дохилии худ, балки муҳимтарин проблемаҳои байналмилалӣ ҳал шаванд.

9 феврали соли 1995 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Талбак Назаров рутбаи дипломатии “Сафири Фавқулода ва Мухтор”-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дода мешавад. [4, с. 30]

Давраи аз ҳама муҳим ва назарраси вазирии Талбак Назаров ин бешубҳа раванди музокироти сулҳи тоҷикон мебошад. Чунки, соли 1996 Талбак Назаровро роҳбари ҳайати ҳукуматӣ дар музокироти сулҳи тоҷикон таъин мекунанд. Ин давра барои мардуми тоҷик бисёр давраи ҳасос буд. Зеро дар ин замон Ҷумҳурии Тоҷикистон ба буҳрони шадиди сиёсӣ рӯ ба рӯ шуд. Маҳз дар ҳамин давра баъзе аз кумандонҳои Фронти халқӣ алайҳи ҳукумати қонунӣ ошӯб бардошта буданд. Дар баробари ин, нерӯҳои мухолифин низ рӯз аз рӯз пуркуват мешуданд. Дар ин ҳолат ҳузури Талбак Назаров барин сиёсатмадори зирак ва дурандеш дар паҳлӯи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барои ҳал кардани низои байни тоҷикон бо роҳи мусолиматомез нақши калон бозид.

Чунонки профессор Абдунабӣ Сатторзода, яке аз чеҳраҳои саршиноси Иттиҳоди нерӯҳои мухолифини тоҷик солҳо баъд дар як маҳфили созмони “Гуфтугӯи тамаддунҳо” иброз дошт, ки шахсияти роҳбари ҳайат дар музокироти миёни тоҷикон нақши муҳим мебозид. “Албатта, нисбат ба шахсияти Шукурҷон Зуҳуров, Абдумаҷид Достиев, Маҳмадсаид Убайдуллоев, ки дар давраҳои гуногун роҳбарии ҳайати ҳукуматиро ба дӯш доштанд, ҳурмату эҳтиром мавҷуд буд ва аз ҷониби онҳо кӯшишҳои зиёд ба кор бурда мешуданд, вале бо таъин шудани Талбак Назаров фазои музокироту мулоқоти ҷонибҳо дигар гашт, эътимоду боварӣ ба ҳамдигар ва ба ояндаи нек зиёд шуд”. [14]

Худи академик Талбак Назаров вобаста ба даврони вазирӣ ва роҳбари ҳайати ҳукуматӣ дар раванди музокироти сулҳи тоҷикон буданаш чунин мегӯяд: “Ба мо муяссар шуд, ки равобити Тоҷикистонро бо бисёр аз кишварҳои Шарқу Ғарб ба роҳ монем. Он давра барои кишвар ниҳоят душвор буд, зеро дар ҷумҳурӣ ҷанги шаҳрвандӣ идома меёфт. Гумон мекунам, аз ҳама давраи душвор замони вазирии банда музокироти Сулҳи тоҷикон миёни ҳукумати қонунӣ ва мухолифин буд. Хушбахтона миссияи ман дар ин вазифа бо имзо шудани Созишномаи умуми истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон дар соли 1997 ба итмом расид”. [19]

Бояд қайд намуд, ки дар давраи вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон будани академик Талбак Назаров (аз 28.12.1994 то 30.11.2006) кишвари мо бо 39 кишвари ҷаҳон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуда, аъзои 7 созмону ташкилотҳои байналмилалию минтақавӣ гардид. [18, с. 259-268]

Баъди фаъолияти 12-сола дар Вазорати корҳои хориҷӣ Талбак Назаров аз вазифаи вазирӣ ба истеъфо рафт. Соли 2007 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон Фонди ҷамъиятии хайриявии Тоҷикистонро таъсис медиҳад. Барои пеш бурдани кори ин муассисаи нав шахсияте лозим буд, ки тавонад онро ба як низоми муайян дарорад. Аз ин лиҳоз Сарвари давлат, ки аз таҷрибаи бою рангини устод Талбак Назаров бохабар буданд, ӯро соли 2007 роҳбари фонди мазкур таъин мекунанд. Устоди азиз то имрӯз муассисаи мазкурро роҳбарӣ ва дар он ҷо кору фаъолият намуда истодааст.

Чи гунае ки, собиқ вазири корҳои хориҷӣ Ҳамрохон Зарифӣ қайд намудаанд: "Ҳангоми интихоби роҳбари Фонди ҷамъиятии хайриявии Тоҷикистон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, пеш аз ҳама, ростқавлӣ, ростгӯӣ, инсондӯстӣ, адолатпарварӣ, хоҳиши фидокорона ба халқу Ватан хидмат кардан ва бисёр сифатҳои наҷиби дигари Талбак Назаровро ба назар гирифтаанд. Аз ин рӯ, Президенти кишвар иҷрои ин вазифаҳоро ба ӯ супорид, то ки такягоҳи боэътимод дошта бошад". [22, с. 79]

Ҳамин тавр, академик Талбак Назаров дар ҳаёт худро на танҳо ҳамчун муҳаққиқи беҳамто, балки ҳамчун як чеҳраи бузурги сиёсӣ ва арбоби барҷастаи давлатӣ низ нишон дод. Ӯ ҳамчун Раиси Шӯрои Олии ҷумҳурӣ, вакили халқии ИҶШС ва вакили Шӯрои Олии ҶШС Тоҷикистон ба таҳкими волоияти қонун, баланд бардоштани обрӯи Тоҷикистон дар арсаи ҷаҳонӣ доимо диққати махсус медод. Қобилияту истеъдоди ӯ ҳамчун сиёсатмадори баркамол дар мансаби вазири корҳои хориҷии Тоҷикистони соҳибистиқлол бештар зоҳир шуд. Чунки ин давра фазои сиёсии кишвар ниҳоят мураккаб гардида, Тоҷикистон ба ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуда буд. Ӯ ҳамеша ҷонибдори ҳалли мусолиматомези низои байни тоҷикон буд. Ба ҳайси роҳбари мақомоти сиёсати хориҷии кишвар дар суханрониҳои худ дар ҷаласаҳои Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид ва дигар ташкилотҳои байналмилалӣ идеяи таҳкими субот ва эътимодро, хусусан дар минтақаи Осиёи Марказиро ба таври методӣ ва ҳадафмандона пешниҳод кард буд.

Имрӯзҳо мардуми Тоҷикистон дар фазои тинҷу осоишта зиндагӣ мекунанд, ки дар он ҳам низ Талбак Назаров саҳми беандоза дорад. Дар ҳақиқат, бояд қайд кард, ки "Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ" дар Тоҷикистон дар натиҷаи раванди тӯлонӣ ва душвори гуфтушуниди байни тоҷикон 27 июни соли 1997 дар шаҳри Маскав ба имзо расида расидааст ва дар ин раванд бисёриҳо ба ҳайси роҳбарони ҳайати ҳукуматӣ фаъолият намудаанд ва ё барои ноил шудан ба ин ҳадаф кӯшишҳои зиёд намудаанд. Аммо вазири корҳои хориҷӣ Талбак Назарович Назаров пас аз интихоб шуданашон ба ҳайси роҳбари ҳайати ҳукуматӣ тавонист ин гиреҳро то ба охир кушояд ва бо бастани созишнома байни тарафҳо оварда расонад. Ин хидмати Т. Назаров дар саҳифаҳои таърихи сулҳи тоҷикон бешубҳа, барои ҳамешагӣ сабт хоҳад шуд.

Хулоса, дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлилҳои зиёд оид ба ҳаёт ва фаъолияти академик Талбак Назаров мо ба хулосаҳои зерин омада метавонем: якум пажӯҳиш ва таълими илми иқтисод, баъдан тарбияи кадрҳо, сеюм роҳбарӣ дар муассисаҳои давлатӣ, чаҳорум сиёсат ва ғайраҳо.

Умедворем, ки дар оянда ҳар кадоме аз самтҳои фаъолияти академик Талбак Назаров аз ҷониби тадқиқотчиён ва ходимони илмӣ мавриди арёзбии илмӣ қарор хоҳад гирифт.

Адабиёт

1. Абдулқодири Раҳим. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 70 – сола шуд [Манбаи электронӣ]. URL: https://jumhuriyat.tj/index.php?art_id=35484 (санаи мурочиат: 05.06.2021).
2. Бойгонии шахсии академик Талбак Назаров: Грамотаи Талбак Назаров – Ходими хизматнишондодаи илми РСС Тоҷикистон. Душанбе, аз 9 марти соли 1988.
3. Ведомостҳои Совети Олии РСС Тоҷикистон. // Укази Президиуми Совети Олии РСС Тоҷикистон дар бораи Вазири маорифи халқи РСС Тоҷикистон таъин кардани рафиқ Назаров Т. // Аз 15 июни соли 1988, №11 (1024). -С. 21.
4. Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня. В двух томах. Том 2. Под общей редакцией Хамрохона Зарифи (Составитель Д. Назриев) Серия: Внешняя политика Таджикистана. - Душанбе: «Ирфон», 2011. - 296 с. илл. ё фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ба Назаров Т. додани мартабаи Сафири Фавқулода ва Мухтори Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 9 феврали соли 1995, №175, ш. Душанбе.
5. Душанбе. Энциклопедия. Главный редактор Курбанов А.К., Главная научная редакция Таджикской Национальной Энциклопедии. Душанбе., 2004. 592 стр. с илл.
6. Карим Абдулов. Маърифатафрӯз. Пешниҳоди Т. Назаров барои дарёфти ҷоизаи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ Ибни Сино [Матн] / Карим Абдулов // Садои мардум. – 10 июни соли 2003. - №62 (1562). -С. 4.
7. Кӯлоб. Энсиклопедия**.** Сармуҳаррир Қурбонов А.Қ., Сарредаксияи илмии Энсиклопедияи Миллии Тоҷик Душанбе. 2006. 640 саҳ. бо тасвирҳо.
8. Личный архив академика Талбака Назарова: Международная Академия наук высшей школы. Диплом академика №051 от 11 августа 1992 года.
9. Назаров Талбак Назарович (к 70 – летию со дня рождения). – Душанбе: “ЭР-граф”, 2008. – 113 с.
10. Назаров Талбак Назарович (к 75-летию со дня рождения). Душанбе, Бухоро, 2013, – 118 с.
11. Назаров Талбак Назарович (к 80 – летию со дня рождения). – Душанбе: ОАО “Чопхонаи Дониш”, 2018. – 130 с.
12. Нуралӣ Давлат. Бузургмарде дар арсаи сиёсат [Матн] / Нуралӣ давлат // Садои мардум. – 17.03.2018. - №35 (3829). -С. 1.
13. Нуралӣ Давлат. Бузургмарде дар арсаи сиёсат. [Манбаи электронӣ]. URL: http://sadoimardum.tj/far-ang/buzurgmarde-dar-arsai-siyosat/ (санаи мурочиат: 15.12.2020).
14. Нуралӣ Давлат. Сарлавҳаи асосӣ ПИРИ ХИРАД. [Манбаи электронӣ]. URL: https://gazeta.tj/2018/03/sarlav-ai-asos-piri-hirad/ (санаи мурочиат: 15.12.2020).
15. Одили Нозир. Академик Талбак Назаров. Роҳи ноҳамвор ва пурифтихори пири сиёсат ва дипломатияи тоҷик. [Манбаи электронӣ]. URL: https://pressa.tj/tajikistan/akademik-talbak-nazarov-roxi-noxamvor-va-puriftihori-piri-siyosat-va-diplomatiyai-toҷik/ (санаи мурочиат: 15.12.2020).
16. Патриарх. Талбак Назаров о себе, о жизни и о тонкостях таджикской дипломатии. [Манбаи электронӣ]. URL: http://www.toptj.com/News/2018/03/15/patriarkh-talbak-

nazarov-o-sebe-o-zhizni-i-o-tonkostyakh-tadzhikskoy-diplomatii (санаи мурочиат: 15.12.2020).
17. Равшан Раҳмонӣ. *Фидоии илми тоҷик* [Матн] / Равшан Раҳмонӣ // Омӯзгор. – 29 феврали соли 2008. - №9 (11615). -С. 13.
18. Сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар масири истиқлолият. (Зери назари Ҳамрохон Зарифӣ) Силсила: Сиёсати хориҷии Тоҷикистон. Душанбе: "Ирфон", 2011, 340 с.
19. Талбак Назаров. В политике двери никогда нельзя захлопывать [Манбаи электронӣ]. URL: https://news.myseldon.com/ru/news/index/205880616 (санаи муроҷиат: 15.12.2020).
20. Таърихи ДМТ. [Манбаи электронӣ]. URL: https://tnu.tj/index.php/tj/tarihi-dmt/ (санаи муроҷиат: 01.06.2021).
21. Ӯлмас Мирсаидов. Олим, сиёсатшинос, дипломат. Академик Талбак Назаров 60 – сола шуд [Матн] / Ӯлмас Мирсаидов // Садои мардум. – 04.03.1998. - №14 (1029). -С. 3.
22. Хамрохон Зарифи. Многовекторная дипломатия Таджикистана (Статьи, интервью, выступления, хроника визитов и встреч) – Душанбе: Издательство ООО «Офсет», 2010 – 352 с.
23. Хамрохон Зарифи. *Мудрый человек и искусный политик:* [Матн] / Хамрохон Зарифи // Народная газета. – 9 апреля 2008 года. - №15 (19621).
24. Ҷавонон ба ғамхорӣ эҳтиёҷ доранд: Гузориши вазири маорифи халқи РСС Тоҷикистон Т. Назаров дар пленуми муштараки КМ Партияи коммунистӣ ва КМ ЛКСМ Тоҷикистон [Матн] // Омӯзгор. – 3 октябри соли 1989. - №56 (10950). – С. 1.

СТАНОВЛЕНИЕ ЛИЧНОСТИ ТАЛБАКА НАЗАРОВА КАК ВЫСШЕГО ПОЛИТИЧЕСКОГО И ГОСУДАРСТВЕННОГО ДЕЯТЕЛЯ

РАДЖАБЗОДА АЪЗАМДЖОН НУРАЛИ,
соискатель кафедры дипломатии и международных отношений
Академии государственного управления
при Президенте Республики Таджикистан,
734003, г. Душанбе, улица Саида Носира 33
Тел.: (+992) 917-60-40-67. E-mail: ran.13031996@mail.ru

В статье рассматривается становление личности Талбака Назарова как видного политического и государственного деятеля, а также исследуется период вхождения этой великой личности в политическое пространство.

Автор отмечает, что академик Т. Н. Назаров показал себя не только как блестящий исследователь, но и как крупный политический деятель. На посту Председателя Верховного Совета республики и как народный депутат СССР и депутат Верховного Совета Таджикской ССР особое внимание он уделял укреплению правопорядка, усилению имиджа Таджикистана в мире. Его талант как зрелого политика проявился на посту министра иностранных дел независимого Таджикистана. Это были трудные времена. Он всегда выступал за мирное урегулирование межтаджикского конфликта.

Ключевые слова: *академик, Талбак Назаров, университет, министерство, политика, политик, исследования, наука, деятельность.*

FORMATION OF PERSONALITY OF TALBAK NAZAROV AS THE PROMINENT POLITICAL AND STATE FIGURE

RAJABZODA AZAMJON NURALI,
applicant of Diplomacy and International Relations
Department of the Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan,
734003, Dushanbe, 33, Said Nosir str.
Phone: (+992) 917-60-40-67. E-mail: ran.13031996@mail.ru

The article examines the formation of the personality of Talbak Nazarov as a prominent political and state figure, as well as the period of entry of this great personality into the political space.

The author notes that Academician Talbak Nazarov has shown himself not only as a brilliant researcher, but also as a major political figure and prominent statesman. He constantly paid special attention to strengthening the rule of law, enhancing Tajikistan's image on the world arena as Chairman of the Supreme Soviet of the republic, a people's deputy of the USSR and a deputy of the Supreme Soviet of the Tajik SSR. His talent as a mature politician revealed itself in the post of Minister of Foreign Affairs of independent Tajikistan. Because during this period the political climate of the country became extremely complicated and Tajikistan was involved in the civil war. He has always been a supporter of a peaceful solution to the conflict between Tajiks.

Key words: *academician, Talbak Nazarov, university, ministry, politics, politician, research, science, activity.*

УДК: 327

ГЕОПОЛИТИКА ТАВЛИДГАРИ МАРҲАЛАИ НАВ ДАР “СИСТЕМАИ СИЁСИИ ҶАҲОНӢ”

ШОДИЕВ КОМРОН ОЛИМҶОНОВИЧ,
ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарии
Донишгоҳи давлатии Данғара.
ш. Данғара, кӯчаи Марказӣ, 25.
Тел.: (+992) 004-66-67-65. E-mail: komronshodiev92@gmail.com

Дар ин мақола муаллиф кӯшиш кардааст, ки дар аввал мафҳумҳои геополитика, ҷуғрофияи сиёсӣ ва системаи сиёсии ҷаҳониро бо нишон додани хусусиятҳои хоси ҳар як мафҳум, мухтасар баён намояд. Муаллиф, геополитика ва географияи сиёсиро муқоиса карда, детерминизми ҷуғрофиро таъкид намудааст, ки он дар марҳалаҳои минбаъдаи худ сабабгори пайдоиши геополитика шудааст. Сипас муаллиф кӯшиш кардааст, геополитикаро бо системаи сиёсии ҷаҳонӣ дар ҳамбастагӣ муқоиса ва таҳлил намуда, таъсироти геополитикаро ба системаи сиёсии ҷаҳонӣ бо овардани далелҳо ва мисолҳои мушаххас нишон диҳад.

Рафти таҳлили мақола нишон медиҳад, ки геополитика тавлидгари асосии ҳар марҳалаи нав дар системаи сиёсии ҷаҳонӣ ба шумор рафта, ин анъана то ба ҳол вуҷуд дорад ва идома хоҳад дошт. Хусусияти хоси таҳқиқи мақола мазкур дар он аст, ки муаллиф бо методҳо ва истифодаи сатҳи омӯзиши мавзӯи мазкур нишон додааст, ки унсурҳои асосии геополитикӣ рӯз ба рӯз инкишоф ёфта, таъсирнокияш ба системаи сиёсии ҷаҳонӣ то рафт меафзояд.

Калидвожаҳо: *геополитика, ҷуғрофия, ҷуғрофияи сиёсӣ, система, системаи сиёсӣ, системаи сиёсии ҷаҳонӣ, системаи геополитикии ҷаҳонӣ, ҳудуди фазоӣ, ҳудуди хушкӣ, Маккиндер, “Ҳертленд”, Коэн Бернард.*

Барои дарки дурусти таъсири геополитика бар системаи сиёсии ҷаҳонӣ, дар марҳалаи аввал бояд аз болои мафҳумҳои “геополитика” “географияи сиёсӣ” ва “системаи сиёсӣ” таҳқиқ ва таҳлили муқоисавӣ анҷом дод. Дар системаи сиёсӣ ва ҷаҳони пуртазот мафҳумҳои мазкур нақши марказиро соҳиб буда, барои соҳиб шудани “сухани аввал” дар системаи сиёсии ҷаҳонӣ аз “бозиҳо” ва ё тактикаҳои геополитикӣ истифода бурдани абарқудратмандон (ИМА, Россия, Чин) баръало мушоҳида мешавад.

Таҳлили муқоисавии мафҳумҳои геополитика, географияи сиёсӣ ва системаи сиёсии ҷаҳонӣ ба мо имкон медиҳад, ки назарияҳо ва консепсияҳои навини геополитикӣ ва илмҳои сиёсӣ бо диққат омӯхта шавад, то таъсири онҳоро ба системаи сиёсии ҷаҳонӣ инъикос намуда, чигуна тавлидгари марҳалаи нав дар “системаи сиёсии ҷаҳонӣ” буданаш баён ва ошкор карда шавад. Методҳои таҳлилии мақола, методҳои муқоисавӣ, эмпирикӣ, системанокӣ ё пайдарҳамӣ ба шумор рафта, масъала ё ҳадафи дар миён гузошта шударо метавонад ба шакли комил дар ҷараён гузорад. Дар хусуси сатҳи омӯзиши мавзӯи мақолаи мазкур махсусан дар мавзӯи инкишоф, хусусиятҳо, консепсияҳо ва методологияи омӯзиши геополитика метавон корҳои тадқиқотии сиёсатшиносон ва таҳлилгарони дохилию хориҷиро зикр намуд, масалан: Г.Н.Зокиров [1, 324с], Л.Г.Ивашов [2, 30-36], Муҳаммад А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода Х.Қ. [3, 393-404], Бенно Тешке [4, 416 с], Шубин С.И. [5, 137с], Дугин А.Г. [6, 583с], Трубникова Н.В. [7, 91с], Алӣ Ҳасанов (Ali Hasanov) [8, 464с] ва ғайра.

Мо дар мақолаи худ муқоисаи геополитикаро бо системаи сиёсии ҷаҳонӣ дида мебароем, ки чӣ гуна геополитика тавлидгари марҳалаҳои ҷадид дар системаҳои сиёсии ҷаҳонӣ гаштааст. Дар ин замина вобаста ба мавзӯи “Системаи сиёсии ҷаҳонӣ”

ва системаи геополитикии ҷаҳонӣ мо аз мақолаи илмии Коэн Бернард [9, 23-28], ки бо номи **“Geopolitical in the New World Era”** (Геополитика дар сисстемаи нави ҷаҳонӣ) машҳур аст, истифода бурда, таъсироти геополитика ва консепсияҳои онро бар системаи сиёсии ҷаҳонӣ рӯшан месозем.

Дар фаҳми муосири «геополитика» аксари муҳаққиқон ифодаи соҳаи маъмули тадқиқоти илмҳои сиёсӣ - сиёсати хориҷиро медонанд. Ҳол он, ки ***«геополитика»*** равандҳо ва принсипҳои инкишофи давлатҳо, минтақаҳо ва умуман оламро мавриди омӯзиш қарор медиҳад [1, 7]. Таърихи геополитика решаҳои худро дар умқи асрҳо ва ҳатто ҳазорсолаҳо дорад. Аммо дар ҷомеаи илмӣ умуман эътироф шудааст, ки геополитика ҳамчун як самти мустақили илмӣ дар ибтидои асрҳои XIX ва XX ба вуҷуд омадааст. Муассиси он муҳаққиқи олмонӣ Фридрих Ратсел бо асари худ ***«Географияи сиёсӣ»*** ҳисобида мешавад [2, 31]. Вале, Ф.Ратсел дар асарҳои худ аз ҳама бештар мафҳуми «Ҷуғрофияи сиёсӣ»-ро истифода намудааст ва андешаҳои геполитикии худро низ дар доираи он ташаккул додааст. Ратсел кураи заминро ягонагии том муаррифӣ намуда, инсонро ҷузъи ҷудонашавандаи он медонист. Бинобар ин, инсон бояд худро ба таври ҳатмӣ бо муҳити атроф мутобиқ намояд [3, 402].

Бенно Тешке созишномаи Весфал-ро ки дар соли 1648 қабул шудааст, тавлидгари марҳалаи навин дар системаи сиёсии ҷаҳон ва пайдоиши системаи геополитикии ҷаҳонӣ шуморидааст, ки он ба пайдоиши аввалин давлатҳои миллӣ заминагузорӣ намудааст [4, 177].

Вобаста ба объекти фарогирии геополитика Шубин С.И. бо нишон додани графикаи махсус геополитикаро чунин тасвир намудааст:

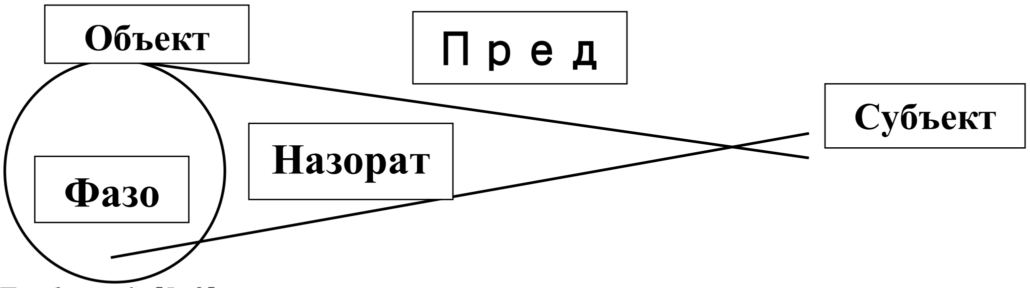

Графики 1. *[5, 8].*

Объекти омӯзиши геополитикаро фазо ташкил мекунад, мавзӯи онро бошад қонунҳо, шаклҳо ва усулҳо ташкил медиҳад. Дар умум геополитика санъати назорати фазо аз ҷониби субъектҳои гуногун, қаблан инҳо давлатҳо ва иттифоқҳои иёлотҳо буданд ва имрӯз корпоратсияҳои фаромиллӣ -ро низ метавон ба ин субъектҳо ворид сохт. Аз ин рӯ, таърифи кӯтоҳтарини геополитика метавонад чунин бошад. ***“Геополитика ин илм ё системаи дониш дар бораи назорати фазо мебошад”*** [5, 8]. Ба ақидаи Дугин А.Г. “Геополитика як методологияи ҳамаҷониба аст: исбот мекунад, ки мавзӯи консептуалии геополитикӣ синтетикӣ аст ва консепсияи геополитикӣ дар робита бо география эҳтимолан ҳам сиёсат ва ҳам ҷомеаро дар бар мегирад” [6, 5]. Дар муҳити илмҳои муосири сиёсӣ таърифҳои геополитика бештар бетарафанд, ба мисли:

1. Илм, системаи дониш дар бораи назорат бар фазо.
2. Илм дар бораи муносибати байни замин ва равандҳои сиёсӣ [7, 12].

Мувофиқи назарияи геополитикии Ратсел, дар мавҷудият ва сохтори давлат “фазои зисти маҷбурӣ”, яъне фазо муҳимтарин омили сиёсӣ ва ҷуғрофӣ мебошад. Доштани назорати пурраи захираҳои ҳарбӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайра бо

маъмурияти соҳибихтиёр дар фазои мавҷуда низ заминаи идомаи давлат бо роҳи бехатар идома меёбад [8, 45].

Акнун биёед детерминизми ҷуғрофия, ҷуғрофияи сиёсӣ ва геополитикаро мухтасар зери таҳлил қарор бидиҳем. Муносибатҳои байни инсон ва муҳити атроф аз замонҳои қадим барои файласуфон ва олимон як мавзӯи ҷолиб барои омӯзиш зарурӣ будаанд. Таъсири маконҳое, ки ҷомеаҳои инсонӣ ба сар мебаранд ва шароити ҷуғрофии онҳо, ки ба ҳаёт, фарҳанг ва муносибат бо ҷомеаҳои дигар тобеъанд, дар осори бисёре аз файласуфон, муаррихон ва сиёсатшиносон, ба хусус Ибни Халдун, мавқеи васеъ пайдо кардааст. Ибни Халдун дар арзёбии ***“маконҳои шукуфон”*** ва зиндагии иҷтимоии рӯи замин ҷуғрофияи физикӣ ва иқлимро таъкид мекунад. Ба гуфтаи Ӯ, шароити ҷуғрофӣ на танҳо ба намуди зоҳирӣ ва тарзи зиндагии одамони алоҳида, балки ба фарҳанг ва фаъолияти сиёсии онҳо низ таъсир мерасонад [10, 153-221]. Илова бар Ибни Халдун, ки баҳодиҳиро бар ҷуғрофия асос гузошт, ки он асоси равишро дар оянда ҳамчун ҷуғрофияи сиёсӣ ва сипас геополитика ташкил дод ва ин равишро дар асри XVIII “детерминизми ҷуғрофӣ” меномиданд [11, 41], ҳимоятгари ин равиш дар асри маорифпарварӣ ва эҳёи Фаронса, файласуф ва ҷомеашиноси фаронсавӣ Чарлз Монтескё ба шумор мерафт. Ӯ баҳс мекунад, ки иқлим табиати ҷомеаҳои инсониро ташаккул медиҳад. Монтескё инчунин изҳор дошт, ки системаҳои гуногуни сиёсӣ маҳсули иқлиме мебошанд, ки онҳо дар он рушд мекунанд [12, 115]. Монтескё, ки бо хулосае ба мисли *“онҳо самимитар ва камтар шубҳаовар хоҳанд буд”* бо ишора ба он, ки одамоне, ки дар шароити вазнини иқлим ба воя расидаанд, бо сохторҳои содда ва қавии худ, ҳисси волоияти баланд доранд ва онҳоро бо хусусиятҳои муқобил муқоиса мекунад [13, 246-281].

Гарчанде детерминизми ҷуғрофӣ падидаи нав набошад ҳам, дар асри XIX бо андешаҳои назариётшиносони англо-саксон ташаккули географияи сиёсӣ оғоз ёфт ва маълум аст, ки ҷуғрофиядонҳо ва сиёсатшиносон ба монанди Ратсел, Рудолф Челлен ва Александр фон Гумболдт дар равшан кардани афкори геополитикии империалистӣ (классикӣ) саҳм гузоштаанд.

Геополитика яке аз шохаҳои асосии илмҳои сиёсӣ ба шумор рафта, дар илми сиёсатшиносӣ яке аз категорияҳои асосӣ дар раванди муносибатҳои байналхалқӣ ба шумор меравад. Геополитика як намуди сиёсатест, ки шаклҳои мушаххасу таърихии таъсиррасонии хусусиятҳои худудию фазогии ҳолати кишварҳоро ба раванди умумиҷаҳонӣ, минтақавӣ (**regionally**) ва локалӣ (**locally**) меомӯзад. [14, 242]. Бо инкишофи илмҳои сиёсӣ, геополитика низ инкишофи бо суръат ёфта, доираи омӯзиши худро васеъ намудааст. Чунончи Зокиров Г.Н. оиди ин мавзӯъ чунин баён намудааст: “Геополитика на танҳо хосиятҳои географӣ ё фазогию ҳудудиро дар сиёсати кабир таҷассум менамояд, балки он баҳри таъмини хосиятҳои умумисайёравӣ, тартиб ва қоидаҳои рафтори умумӣ, инчунин сиёсати байналхалқии давлатҳои алоҳида, иттиҳодияҳо, блокҳо дар арсаи умумиҷаҳониро фаро мегирад. Дар ин маъно геополитика равандҳо ва принсипҳои инкишофи давлатҳо, минтақаҳо ва умуман, оламро тадқиқ менамояд” [14, 243].

Дар шароити бо суръати баланд тағйирпазирии системаи сиёсии ҷаҳонӣ, диққати бисёре аз сиёсатшиносон (геополитикашиносон) равона ба мафҳуми муосири геополитика шудааст. Зеро ақидаҳои геополитикӣ ҳанӯз аз давраҳои қадим маъмуланд ва онҳо мазмуну моҳияти худро дар давраҳои гуногуни таърихӣ инкишоф додаанд. Дар ин хусус аз китоби “Донишномаи Сиёсӣ”-и Зокиров Г.Н. иқтибос бояд овард: “Фаҳми муосири ақидаҳои геополитикӣ дар охири асри XIX ва аввали асри XX ташаккул

ёфтааст. Пайдоиши ғояҳои геополитикӣ ва худи геополитика ҳамчун соҳаи махсуси донишҳои сиёсӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ аз омилҳои гуногун вобастаанд. Аммо нақши омилҳои зеринро ба тарзи махсус қайд бояд кард: нумӯи ҷараёни тадриҷан ташаккули бозори умумиҷаҳонӣ; ташаккули муносибатҳо ва инкишофи онҳо дар байни халқҳо ва кишварҳои гуногун; таназзули васеъшавии фазогию ҳудудии Аврупоӣ" [14, 243].

Қайд кардан ба маврид аст, ки геополитика аз географияи сиёсӣ фарқ дорад. Вале муҳим дар ин ҷо он аст, ки геополитикаро аз ҷуғрофияи сиёсӣ ҷудо кардан ғайриимкон аст ва геополитикаро пурра ба ҷуғрофияи сиёсӣ кашидан низ дуруст нест. Агар ҷуғрофияи сиёсӣ дар робита бо сиёсати як кишвар бо ҷуғрофияи ҷисмонӣ мавриди баррасӣ қарор гирад, аз тарафи дигар, геополитика на танҳо ҷуғрофияи ҷисмонӣ, балки ҷуғрофияи биологӣ, ҷуғрофияи инсониро истифода мебарад, инчунин он бо унсури вақт сару кор гирифта, дар бораи оянда муқаррарот таҳия мекунад [15, 26].

Бо дарназардошти мафҳуми геополитика аз нуқтаи назари сиёсати байналмилалӣ ё муносибатҳои байналмилалӣ, ин танҳо як мафҳумест, ки ба нақши шароити ҷуғрофӣ дар муносибатҳои байнидавлатӣ ва ба хусус ҷойгоҳҳои ҷуғрофии давлатҳои ба ҳам алоқаманд марбут аст [16, 41].

Дар асл, як ҳодисаи дигаре ҳаст, ки боиси пайдоиши геополитика шудааст. Яке аз унсурҳои муҳими геополитика "Макон" (ҷойгиршавӣ) ё минтақа мебошад. "Доктринаи Монро"-ро, ки ИМА пешниҳод кард, бо изҳороти "Амрико аз они амрикоиҳост" дар соли 1823 баҳсҳоро дар бораи мавқеи нав ва макон ба вуҷуд овард. Ҷойгиршавӣ, ки аз ҷиҳати геополитикӣ хеле муҳим аст, яке аз омилҳое мебошад, ки аз он вақт инҷониб ихтилофоти зиёдеро ба вуҷуд овардааст [17, 24]. Аз ин лиҳоз вобаста ба муҳимият ва омӯзиши геополитика яке аз маъруфтарин геополитикони ҷаҳонӣ Тим Маршалл дар китоби "***Prisoners of Geography"*** (***"Маҳкумшудагони География")*** чунин изҳори ақида намудааст: "Ҳоло вақти он расидааст, ки пеш аз ҳар мафҳуми сиёсӣ ибораи ***"гео"***-ро ба он ҳамроҳ кард" [18, 290].

Системаи сиёсии ҷаҳонӣ чун геополитика дар илми сиёсӣ нақши марказиро мебозад, зеро ки давлатҳои абарқудрат барои сохтани нуфӯзи минтақавӣ ва ҷаҳонии худ аз системаи сиёсии махсуси худ истифода бурда, мекӯшанд, ки онҳоро ҷаҳонӣ гардонанд.

Мафҳуми "система"ро (аз забони юнонӣ - systema) бори нахуст биологи олмонӣ Л. фон Берталанфи дар солҳои 20-уми асри XX тобиши илмӣ дода буд, ки он дар илми сиёсатшиносӣ барзиёд истифода мешавад. Вале системаи сиёсӣ фақат дар ҳолати хосияти сиёсӣ пайдо кардани муносибатҳои байни одамон, байни гурӯҳҳои иҷтимоӣ ва дигар умумиятҳо ташаккул ва инкишоф ёфтааст [19, 10-11].

Мо дар раванди таҳлил ва таҳқиқи мақолаи худ мафҳуми геополитика, географияи сиёсӣ ва системаи сиёсиро дарк кардем, ҳоло вақти он расидааст, ки геополитикаро бо системаи сиёсии ҷаҳонӣ омезиш дода, бипайвандем.

Яке аз назарияҳои машҳури соҳаи геополитика, назарияи «Системаи геополитикаи ҷаҳонӣ» аз «Bernard Cohen-(1925)», ҷуғрофидон ва геополитики муосири амрикоӣ мебошад. Идеяи Коэн бар асоси як системаи махсуси таҳлили геополитикӣ устувор аст. Дар қолаби ин система, Коэн як намунаи мушаххас барои таъйини моҳияти геополитикии ҳар минтақа пешниҳод кардааст. Он ҳам бар мафҳуми қудрат ва мизони қудратмандии кишварҳо дар арсаҳои гуногуни иқтисодӣ, сиёсӣ, илмӣ-технологӣ, неруи инсонӣ, теъдоди донишмандону таҳлилгарон миқдори вобастагӣ ва

бархӯрдории онҳо ба энержиҳои маъданӣ ва ғайри маъданӣ, ихтироот ва мубодилаҳои илмии миёни ҳамдигар ва ғайра поягузорӣ шудааст. Дар ин системаи тақсимоти геополитикӣ, кишварҳо ҳам ба таври ҷудогона ва ҳам дар қолаби иттиҳодияҳои минтақавӣ ва ё муҳити ҷуғрофиёӣ дастабандӣ мешаванд. Ба ҳамин далел, ин система баста ва маҳдуд нест. Яъне, агар як кишваре бар асоси ин методи таҳлили геополитикӣ дар як даста қарор гирифт, ба ин маъно нест, ки ҳамзамон дар дигар дастабандиҳо қарор нагирад ё аз дастае ба дастаи дигар, имкони интиқолаш фароҳам набошад. Балки бо боло бурдани ё поён овардани сатҳи худ дар омилҳое, ки зикр шуд метавонад байни дастаҳо ҳаракат карда, ҷойгоҳи шоистаи худро ба даст оварад. Дастаҳои маврид назари Коэн даҳ адад ҳастанд, ки бар асоси мавориди ёдшуда кишварҳо ва минтақаҳои ҷуғрофиёӣ дар онҳо қарор мегиранд [9, 23-28].

Мавзӯъи мавриди баҳси дигар дар системаи геополитикии Коэн он аст, ки вай кишварҳои ҷаҳонро аз лиҳози миқдори таъсиргузорӣ ва коркарди байналмилалиашон, дар се сатҳи маҳаллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ тақсим мекунад. Миқдори нақш ва таъсиргузории баъзе аз кишварҳо дар сатҳи байналмилалӣ буда, баъзе дар сатҳи минтақавӣ ва баъзеи дигар дар андозаи маҳаллӣ мебошанд. Шеваи қарор гирифтани кишварҳо дар ин се даста ба чандин омилҳову вижагиҳо бастагӣ дорад, ки дар маҷмӯъ, моҳият ва зоти геополитикии он минтақаро муайян мекунад. Маънои моҳияти геополитикӣ он аст, ки оё як минтақаи ҷуғрофиёӣ дорои хусусиятҳои барҷастаи сиёсӣ, таърихӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ, манобеи маъданию зерзаминӣ ва ғайра мебошад ё не? Чунки вуҷуди ҳар яке аз ин хусусиятҳо дар як минтақа, сатҳи қудрат ва мизони иртибототу таомули он бо ҷаҳонро нишон медиҳад. Пас вижагиҳои ҷуғрофиёӣ, дар канори омилҳои сиёсӣ ва байналмилалӣ, муайянкунандаи моҳияти геополитикии қудратманд ё заифии як минтақа мебошад. Аз инҷост, ки маънои иртиботи дониши «ҷуғрофиё» ва илми «сиёсат» бо хубӣ худро нишон медиҳад. Дар натиҷа моҳияти геополитикии ҳар минтақа, илова бар дараҷаи антропияи он, ба хусусиятҳои ҷуғрофиёӣ ва амалкарди хориҷӣ ва дохилии он низ бар мегардад [9, 26].

Ақидаҳои гуногун дар геополитикаи муосир ба рушди идеяи назорат бар фазои ҷуғрофӣ (ҳудуд) нигаронида шудаанд. Геополитика аз он ҷиҳат фарқ мекунад, ки назарияҳои он роҳҳо ва шаклҳои муқаррар кардани назорат аз болои ин ё он давлат ё гурӯҳи давлатҳоро муайян мекунанд. Қаламраве, ки тахти назорат ё объекти назорат қарор дорад, майдони геополитикӣ номида мешавад. Илова бар ин, таносуби қувваҳо, фазои сиёсӣ ва манфиатҳои геополитикӣ мафҳумҳои муҳими геополитика мебошанд. Агар ба таърихи системаи сиёсӣ ё системаи геополитикии ҷаҳон назар андозем асосан дар он 5 марҳалаи муҳимро мушоҳида менамоем: марҳалаи вестфалӣ, марҳалаи венагӣ, марҳалаи версалӣ, марҳалаи потсдамӣ ва марҳалаи беловежӣ.

Ҳар як марҳалаи геополитикӣ ба сохти сиёсии ҷаҳонӣ инкишоф, инқилобҳои иҷтимоӣ тағйироти сифатӣ бахшидаанд ва онҳоро куллан дигар намудаанд: инқилоби буржуазии фаронсавӣ, инқилоби саноатӣ, инқилоби пролетарӣ ва инқилоби технологӣ он рӯйхати номукаммали инқилобҳои иҷтимоие мебошанд, ки як марҳалаи геополитикиро бар дигараш иваз намудаанд. Тамоми марҳалаҳои геополитикиро ҷангҳо оғоз бахшидаанд. Масалан, марҳалаи вестфалиро ҷанги Сисола оғоз бахшид. Марҳалаи венагӣ баъди юришҳои наполеонӣ шурӯъ гардид. Пеш аз оғози марҳалаи версалӣ Ҷанги якуми Ҷаҳон оламро дар асорати хеш қарор дода буд. Марҳалаи потсдамӣ бошад баъди Ҷанги дуюми Ҷаҳонӣ ташаккул ва инкишоф ёфт. Марҳалаи беловежии инкишофи геополитикии ҷаҳон рушди дуқутбаи оламро аз байн рабуда, инкишофи яққутбаро ташаккул дод [1, 63].

Чуноне, ки таҳлилҳо нишон дод, геополитика дар системаи сиёсии ҷомеаи ҷаҳонӣ оғозбахши ҳар марҳалаи ҷудогонаи сиёсати байналмилалӣ маҳсуб ёфта, таъсироти амиқе дар дигаргунсозии сиёсати ҷаҳонӣ ё системаи сиёсии ҷаҳонӣ гузоштааст. Аз ин хотир мо эътиқод бар он дорем, ки геополитика ягона тавлидгари марҳалаи нав дар системаи сиёсии ҷаҳонӣ боқӣ мемонад ва ин анъана то он вақте, ки мафҳумҳои консепсияи нави геополитикӣ бо худ доранд, давом хоҳад кард. Бисёре аз донишмандону сиёсатшиносон бар он назаранд, ки консепсияи нави геополитикӣ дорои 3 хусусияти хос ё мафҳуми хоси худ аст. Инҳо, гео-стратегия, гео-экономика ва гео-култура мебошанд. Акнун бо чунин ҳамбастагии геополитика бо стратегия, иқтисодиёт ва фарҳанг муҳити он васеътар шуда, аз пештара дида таъсироти амиқ расонданро бар системаи навини сиёсии ҷаҳонӣ мегузорад.

3 мафҳуми асосие, ки бо таъсири геополитика ба миён омадаанд:

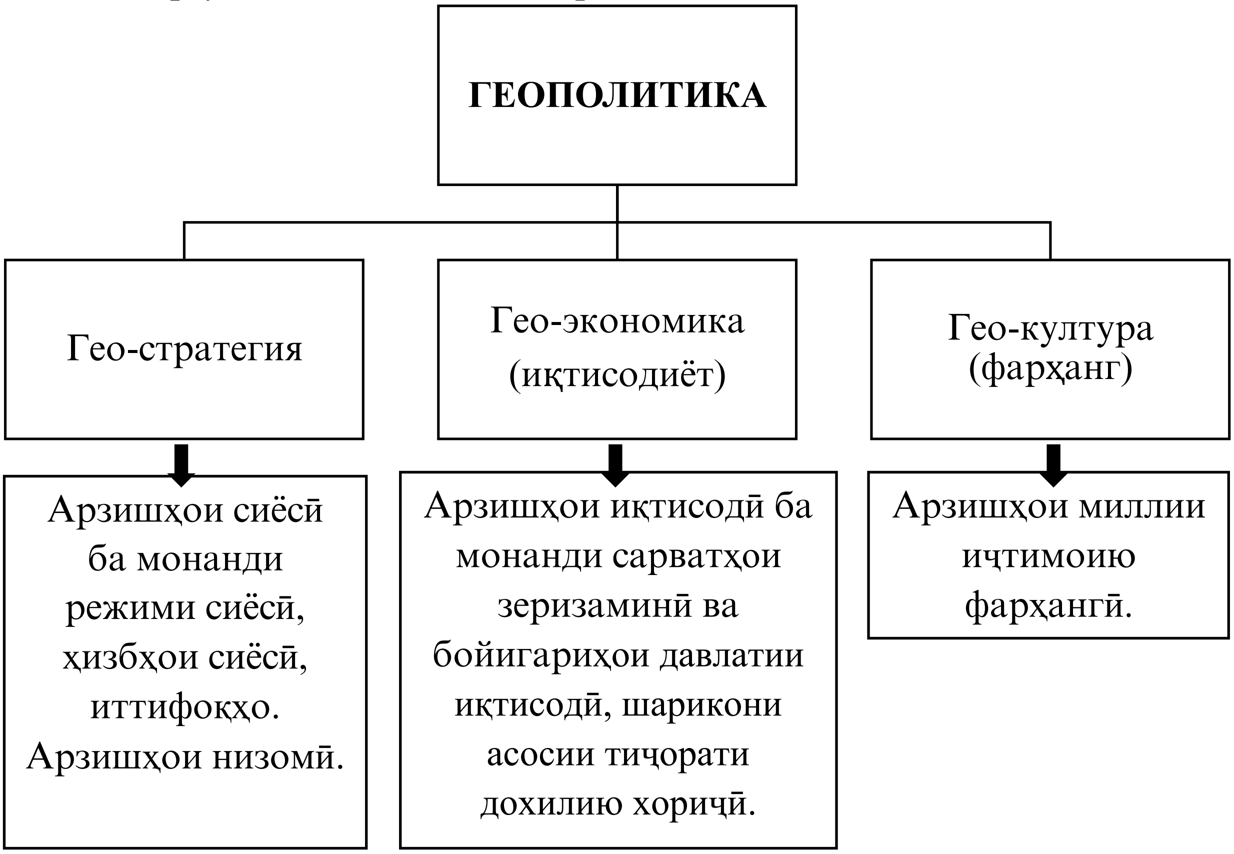

Графики 2. [20, 319].

То ба замони муосир, таҳлилгарони маъруфи геополитикӣ суол гузошта, баҳс мекарданд, ки оё қудрати заминӣ муҳимтар аст ё қудрату нерӯи баҳрӣ муҳимтар аст ва кадом минтақаи мушаххаси Авруосиё барои назорат дар тамоми ҷаҳон муҳимтар аст. Дар асл ин баҳси классикии миёни тарафдорони назарияҳои ***"Хертленд"***(Heartland) ва ***"Римленд"***(Rimland) ба шумор меравад, ки Ҳаролд Маккиндер, яке аз маъруфтарин геополитикҳо дар ибтидои аср XX ташаббускори ин баҳс буд, ки пас аз он консепсияи ӯ дар бораи "қаламрави пуштибонӣ" -и Авруосиё (ба он бояд тамоми Сибир ва аксари Осиёи Марказӣ дохил шавад), ки баъдан табдил ба консепсияи "Қалбгоҳ" шуда, ҳадафи ниҳоияш минтақаи трамплин барои дастёбӣ ба тамоми қитъа махсусан, Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ, ҳамчунин ба тамоми Авруосиё мусоидат менамуд. Ӯ мафҳуми "Қалбгоҳ"-ро бо афоризми машҳури худ чунин баён карда буд:

“Ҳар он кас, ки дар Аврупои шарқӣ ҳукмронӣ мекунад, соҳиби “Қалбгоҳ” аст. Касе, ки дар “Қалбгоҳ” ҳукмронӣ мекунад, соҳиби Ҷазираи Ҷаҳон (Авруосиё) аст. Касе, ки Ҷазираи Ҷаҳонро идора мекунад, соҳиби аслии ҷаҳон аст” [19, 71].

Акнун, имрӯз суолҳои геополитикӣ дигар маҳдуд намешаванд, ки кадом қисми ҷуғрофии Авруосиё нуқтаи ибтидоӣ ё асосӣ барои ҳукмронӣ дар қитъа аст ё суоли аз ҳама муҳимтар, оё қудрат дар хушкист ё дар баҳр? Геополитика аз тафаккури минтақавӣ ба тафаккури ҷаҳонӣ гузашта, ҳукмронӣ дар тамоми қитъаи Авруосиё ҳамчун заминаи маркази ҳукмронии аҷиб хизмат мекунад. Дар ҳоли ҳозир, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, як қудрати ғайриаврупоӣ, дар миқёси байналмилалӣ ҳукмфармост, дар ҳоле ки қудрати он мустақиман ба се минтақаи канории қитъаи Авруосиё паҳн шудааст, ки аз мавқеи онҳо таъсири қавии худро ба давлатҳое, ки минтақаҳои дохилии онро ишғол мекунанд, истифода мебарад [19, 72].

Мо набояд фикр кунем, ки геополитикаи муосир анъанаҳои классикии геополитикиро комилан вайрон кардааст ва мухолифи классикон аст. Геополитикаи муосир аксар вақт ангезаҳои классикӣ ва ҳатто пеш аз классикиро ошкор мекунад. Масалан, Збигнев Бжезинский дар асари машҳури худ ***«Тахтаи бузурги шоҳмот»*** соҳибихтиёрӣ ва дурнамои геостратегии Амрикоро ба миён гузошт ва изҳор дошта буд, ки «Гегемония мисли ҷаҳон қадим аст» [19, 15]. Бо вуҷуди ин, бартарии ҷаҳони Амрико бо ташаккули босуръат, миқёси ҷаҳонӣ ва роҳҳои мавҷудияти худ ҷолиб аст. Тавре ки шумо мебинед, сухан дар бораи ғояи гегемония меравад, ки аз қадим маълум аст. Аммо дар шароити комилан мухталифи геополитикӣ ва хронополитикӣ ва дар фазои геополитикии дигар.

Ҳамин тариқ, робитаи сиёсат бо ҷаҳони ҷисмонӣ ва муҳити ҷуғрофӣ дар тӯли шаш даҳсолаи охир на танҳо суст шуда, балки ба таври намоён афзоиш ёфтааст. Ҳатто агар сиёсатмадорони ҷаҳони кӯҳна дар бораи мубориза ё баҳси хушкӣ ва баҳрӣ сухан гуфта бошанд ва геополитикаи давраи классикӣ муҳити ҳавоии ин ҷомеаро низ дар бар мегирифт, акнун онро ба муҳити геополитикии муосир илова кардан лозим аст.

Адабиёт

1. Зокиров Г.Н. Геополитика. (Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олӣ). [Матн] Зокиров Г.Н. //—Душанбе: «Эҷод», 2009. -324 саҳ.
2. Л.Г. Ивашов. Геополитика и геополитический мусор (полемические заметки и размышления), Геополитика и безопасность, Аналитическийи научно-практический журнал, [Текст] Л. Г. Ивашов. //Санкт-Петербург, № 1 (29) 2015,- С.30-36.
3. Муҳаммад А.Н., Хидирзода М.У., Сафарализода Х.Қ. Сиёсатшиносӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултетҳои ғайриихтисосии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. [Матн] //- Душанбе, «Паёми ошно», 2018. - 416 С.
4. Тешке, Б. Миф о 1648 годе: *класс, геополитика и создание современных международных отношений* [Текст] Тешке, Б. // пер. с англ. Д. Кралечкина; Гос. ун-т Высшая школа экономики. М. 2011.—416 с.
5. Шубин С.И. Геополитика. Учебное пособие. – Архангельск: [Текст] Шубин С.И. //Поморский государственный университет имени М.В. Ломоносова, 2008. -137с.
6. Дугин А. Г. Геополитика: учебное пособие для вузов. [Текст] Дугин А. Г. //М.: Академический Проект. 2011.-583 с.
7. Трубникова Н.В. Геополитика и международные отношения современного мира: учебное пособие. [Текст] Трубникова Н.В.//– Томск: Изд-во ТПУ, 2005. – 91 с.

8. Ali Hasanov, Jeopolitik teorileri, metodolojisi, aktörleri, tarihi, karakteristiği ve kavramlari, [Metin] Ali Hasanov //Babıali Kültür Yayıncılığı: 240 Dış Politia: 01, Bakü 2010, 464 s.
9. Коэн, Бернард. Geopolitical in the New World Era. // [Text] USA: West View Press, 1994 м. Pp. 23-28.
10. Ибни Халдун. Муқаддима [Матн]: Иборат аз 2 чилд // Ибни Халдун; тарҷумаи П. Гунободӣ. – Теҳрон: Илмӣ ва фарҳангӣ, 2012. –Ҷ.1. –С.153-221.
11. Harris, M. The Rise of Anthropological Theory. // [Text] Updated Edition, Alta Mira Press, USA. 2001.
12. Hanks, R. R. The Encyclopedia of Geographical Terms, // [Text] ABC-CLIO, LLC, California, 2011.
13. Montesquieu, C. The Spirit of Laws,// [Text] Batoche Books, Canada, 2001.
14. Зокиров Г.Н. Донишномаи Сиёсӣ, Ҷилди 1 (А-И) // Нашри дуюми такмилёфта, [Матн] Душанбе: “Андалеб-Р”, 2015. 520 с.
15. Суат Илҳан, *Геополитика (Таваҷҷӯҳ ба назарияи қувва)* “Нашрияҳои гурбаҳои сурх”, июли 2019, 272 саҳ. [Suat İlhan, Jeopolitik (Güç Odağı Kuramı) // [Text] Basım Türkçe, Türkiye, Kırmızı Kedi Yayınları, Temmuz 2019, 272 s].
16. Ҳамза Акенгин, *Ҷуғрофияи сиёсӣ, одамон ва идоракунии макон*, Академияи Пегем, Нашри 1: феврали 2010, Анкара, 320 саҳ. [Hamza AKENGİN, Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekan Yönetimi, // [Metin] Pegem Akademi, 1. Baskı: Şubat 2010, Ankara, 320 s].
17. Камил Гунел, *Қудрати сиёсии ҷуғрофия*, Нашриёти “ЧАНТАЙ”, Анқара 2008, 238 саҳ. [Kamil Günel, Coğrafyanın Siyasal Gücü, // [Metin] Çantay Kitabevi, Ankara 2008, 238 s].
18. Tim Marshall, Prisoners of Geography: Ten Maps That Tell You Everything You Need to Know About Global Politics, // [Text] Elliott & Thompson (UK) Scribner (US), 2015, 290 p.
19. Бжезинский, Збигнев. Великая шахматная доска // [Текст] Збигнев Бжезинский; [пер. С англ. О. Уральской]. –Москва: Издательство АСТ, 2020. –384 с. – (Эксклюзивная классика).
20. Суат Илҳон, Мафҳум ва унсурҳои геополитика,// [Metin] Суат Илҳон Маҷалаи Авруосиё, шумораи махсуси геополитика, Зимистони 2002, Ҷилд: 8, Нашр: 4, саҳ. 318-322. [Suat İlhan, *Jeopolitik kavrami ve unsurlari*, // [Metin] Suat İlhan , Avrasya Dosyası, Jeopolitik Özel, Kış 2002, Cilt: 8, Say›: 4, s. 318-322.]

ГЕОПОЛИТИКА-НАЧАЛО НОВОГО ЭТАПА В «ГЛОБАЛЬНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ»

ШОДИЕВ КОМРОН ОЛИМДЖОНОВИЧ,
ассистент кафедры гуманитарных дисциплин
Дангаринского государственного Университета.
г. Дангара ул. Центральная 25,
Тел.: (+992) 004-66-67-65. E-mail: komronshodiev92@gmail.com

В этой статье автор сначала пытается кратко объяснить понятие геополитики, политической географии и мировой политической системы, показывая особенности каждого понятия. Автор сравнивает геополитику и политическую географию, подчеркивая географический детерминизм, который привел к возникновению геополитики на ее более поздних этапах. Затем автор пытается сравнить и проанализировать геополитику по

отношению к мировой политической системе и показать влияние геополитики на мировую политическую систему, приводя конкретные факты и примеры.

Анализ статьи показывает, что геополитика является основным производителем каждого нового этапа мировой политической системы, и эта традиция существует до сих пор и будет продолжаться. Особенность исследования данной статьи заключается в том, что автор, используя методы и уровень изучения данной темы, показал, что основные геополитические элементы развиваются день ото дня, а его влияние на мировую политическую систему возрастает.

Ключевые слова: *геополитика, география, политическая география, система, политическая система, глобальная политическая система, глобальная геополитическая система, пространственные границы, земные границы, Маккиндер, "Хертланд", Коэн Бернард.*

GEOPOLITICS - FOUNDER OF A NEW STAGE IN THE «GLOBAL POLITICAL SYSTEM»

SHODIEV KOMRON OLIMJONOVICH,
assistant of the Humanities Department,
Dangara State University.
Dangara, 25, Central str.
Phone: (+992) 004-66-67-65. E-mail: komronshodiev92@gmail.com

In this article, the author first tries to explain the concepts of geopolitics, political geography and the world political system, showing the features of each concept. The author compares geopolitics and political geography, emphasizing the geographic determinism that led to the emergence of geopolitics at its later stages. Then the author tries to compare and analyze geopolitics in relation to the world political system and show the influence of geopolitics on the world political system, giving specific facts and examples.

Analysis of the article shows that geopolitics is the main founder of each new stage of the world political system, and this tradition still exists and will continue. The peculiarity of the study of this article lies in the fact that the author, using the methods and level of study of this topic, showed that the main geopolitical elements are developing day by day, and its influence on the world political system is increasing.

Key words: *geopolitics, geography, political geography, system, political system, global political system, global geopolitical system, spatial boundaries, terrestrial boundaries, Mackinder, "Hertland", Cohen Bernard.*

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей: Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

– индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

– название статьи;

– фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);

– название организации, в которой работает автор статьи;

– основной текст статьи;

– список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

– название статьи, аннотация и ключевые слова оформляются на трех языках (на таджикском, русском и английском языках). Аннотация оформляется в объеме не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний;

– информация об авторе на русском и английском языках. Здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора.

При цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках [ ]. Образец: [4, с.25]. То есть, литература №4 и страница 25.

Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матни онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гунна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русию англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Шарипов Д.М.);

–номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

–матни асосии мақола;

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯйи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шавад;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишонии ҷойи кори муаллиф.

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунҷа [ ] нишон дода шавад. Намуна: [4, с.25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

Нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
Научно-политический журнал
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан

Над номером работали:
Ответственный редактор: Р. Каримов
Редактор текста на таджикском языке: Х. Мавлонов
Редактор текста на русском и английском языках: С. Зухурова

Издательский отдел
Академии государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан,
г.Душанбе, улица Саида Носира, 33.
Тел.: +992 (37) 224-17-86, 881-88-80-41
Факс: +992 (37) 224-17-86
E-mail: journal.apa.tj@gmail.com
Сайт издания: https://journal.apa.tj

Формат 70х108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 200 экз. Уч. изд. л. 42,37, усл. п.л. 8.
Подписано в печать 10.12.2020 г. Заказ №2020/07-08
Отпечатано в типографии АГУППРТ
734003, г.Душанбе, ул. Саид Носир, 33.